

2017/3

REGIO

KISEBBSÉG ♦ KULTÚRA ♦ POLITIKA ♦ TÁRSADALOM

A sorsközösség fogalma

A nyelvi tájkép összehasonlító vizsgálata

Nemzeti, kulturális autonómiák:
Oroszország, Észtország, Magyarország, Szerbia,
Horvátország, Szlovénia

Szólnak a szószólók? Nemzetiségek a napirendben

A 2017-es ukrajnai oktatási kerettörvény:
Törvényszöveg és létrejötte

FŐSZERKESZTŐ:

Papp Z. Attila

SZERKESZTŐK:

Bányai Viktória
Bárdi Nándor
Berta Péter
Csernicskó István
Fedinec Csilla
Herner-Kovács Eszter
Kállai Ernő
Komoróczy Szonja Ráhel
Szerbhorváth György (olvasószerkesztés)
Tátrai Patrik
Váradai Mónika

A lapszám megjelenését támogatta:

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓ:

MTA TK Kisebbségkutató Intézet
1014 Budapest, Országház u. 30.
E-mail: regio@tk.mta.hu

regio.tk.mta.hu

A REGIO Open Access peer-reviewed elektronikus folyóirat, a megjelent tartalmak pontos hivatkozás mellett ingyenesen letölthetők.
A hivatkozáskor tüntesse fel a cikk DOI azonosítóját is.

A borítóhoz felhasznált kép Kassák Lajos:
DUR mappa, Bécs, 1924 (Petőfi Irodalmi Múzeum, Kassák Múzeum)

HU ISSN 2415-959X

REGIO

KISEBBSÉG • KULTÚRA • POLITIKA • TÁRSADALOM

regio.tk.mta.hu

25. évf. (2017) 3. szám

MINERVA

TURÁN TAMÁS

Sorsközösség: történeti vázlat egy közép-európai toposzról 5

NYELVI TÁJKÉP

DURK GORTER

A nyelvi tájkép tanulmányozása: bevezetés a tudományterületbe 31

PETTERI LAIHONEN – CSERNICSKÓ ISTVÁN

Kísérlet egy összehasonlító vizsgálatra: a nyelvi tájkép dél-szlovákiai, székelyföldi és kárpátaljai falvakban 50

SZABÓ TAMÁS PÉTER

Keresztény iskolai nyelvi tájkép 82

A NEM-TERÜLETI/NEMZETI-KULTURÁLIS AUTONÓMIÁK

DAVID J. SMITH

Dinamikák és gyakorlatok. Bevezetés a köztes-európai nemzeti-kulturális autonómiák blokkhoz 113

FEDERICA PRINA

A nemzeti kulturális autonómia egy többnemzetiségű államszövetségben: Oroszország helyzete 130

DAVID J. SMITH	
Nemzeti-kulturális autonómia a mai Észtországban: A valódi jelentőségtől a szimbolikusságig?	154
SANSUM MOLNÁR JUDIT	
Az 1993-as magyarországi kisebbségi törvény parlamenti vitája	182
DOBOS BALÁZS	
Választások és személyi elvű autonómiák	203

MŰHELY

BALÁZS ÁGNES	
Szólnak a szószólók? – A nemzetiségi szószólók hatása a parlamenti napirendre	231

DOKUMENTUM

Ukrajna 2017. szeptember 5-én kelt 2145-VIII. sz. törvénye „Az oktatásról”	260
FEDINEC CSILLA – CSERNICKSKÓ ISTVÁN	
A 2017-es ukrainai oktatási kerettörvény: a szöveg keletkezéstörténete és tartalma	278

KRITIKA

IZSÁK ANIKÓ	
Versengő haza-tablók Erdélyből (Török Borbála Zsuzsanna: <i>Exploring Transylvania. Geographies of Knowledge and Entangled Histories of a Multiethnic Province, 1790–1914.</i> (National Cultivation of Culture. Series ed. by Joep Leerssen et al. Vol. 10.) Leiden–Boston: Brill, 2015.)	301
SZABÓ CSONGOR	
Etnicitás, identitás, politika (Egry Gábor: <i>Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944.</i> Budapest: Napvilág, 2015.)	309
SZAKÁCS BORBÁLA	
A próbálkozások folytatása (Losonc Márk (szerk.): <i>Ki vagy te, vajdasági magyar? Írások az identitásról és annak hiányáról.</i> Újvidék: Forum, 2017.)	325

TURÁN TAMÁS

Sorsközösség: történeti vázlat egy közép-európai toposzról

A *sorsközösség* politikai-történeti toposzát háromféle vonatkozásban használták a 19. századtól: kisebbségi-nemzetiségi, nemzeti, és regionális vagy nemzetközi vonatkozásban. A közép-európai politikai fogalomtár – e lomtár – érdekes színfoltja a *sorsközösség* terminus. Történelmileg terhelt fogalom. Ha ettől a tehertől – ami jelen írás tulajdonképpeni tárgya – eltekintünk, a szó akkor is patetikus, homályos, talán nyomasztó is sokak számára. Régóta a politikai retorika része, és nem kötődik konkrét ideológiákhoz. Az „Európa-gondolat” I. világháború utáni születésekor is előszeretettel alkalmazták,¹ a 20. század végétől pedig újra gyakrabban használják – a hazai közéletben (elsősorban a politikai jobboldalon) csakúgy,² mint a nemzetközi közbeszédben.

Mindenekelőtt néhány bevezető megjegyzés a tárgyalandó fogalom jelentésével kapcsolatban. Amit a *sorsközösség* szó a maga

* A szerző hebraista, az MTA TK Kisebbségkutató Intézet munkatársa. E-mail: turan.tamas@tk.mta.hu. A „Lojalítások és nemzeti önértelmezések a közép-európai zsidó közösségekben a 19. század végén és a 20. század első felében” című konferencián, 2015. november 10-én, a Szegedi Tudományegyetemen tartott előadás szerkesztett változata.

¹ L. pl. Mann, 1923.

² Példaként idézem Áder János államelnök beszédét az Élet Menete Wallenberg- emlékestjén (2012. szept. 9): „[...] akkor vagyunk méltók Wallenberg és a munkáját segítő, vagy a hozzá hasonlóan cselekvő magyarok emlékéhez, ha mi is azt az utat járjuk, amelyen ők jártak előttünk. Tőlük azt tanulhatjuk meg elsősorban, sorsközösséget kell vállalnunk egymással, hogy ne váljunk sorstalanná. Azt kell erősítenünk, ami összeköt minket.” http://www.keh.hu/beszedek/1642-Ader_Janos_koztarsasagi_elnok_beszede_a_Dohany_utcai_zsinagogaban_rendezett_Wallenberg_emlekesten&pnr=3

veretes módján kifejez, azt könnyedebb és köznapibb módon úgy szokták mondani: „egy csónakban evezünk”. A beszélő helyezheti a hangsúlyt a *sorsközösség* szóösszetétel első vagy második elemére, és ezek eléggé eltérő jelentéseket fognak eredményezni. A „sors” a köznapi szóhasználatban végzetet, teljes kiszolgáltatottságot asszociál; a csónak, amiben ülünk viharos időben, ki van téve a természeti erők kényének-kedvének. Az európai gondolati hagyományban ugyanakkor a „sors”-fogalomnak nem csak fatalista értelme van: belefér a sors-alakítás, sors-választás lehetősége, egyfajta önmegvalósítás is. „Jellem a sors” – ahogy Herakleitosz mondta, Nietzsche gondolta.³ Ez a filozófiai hagyomány is hozzájárult ahhoz, hogy – az *egyénség* fogalmát embercsoportokra kiterjesztve⁴ – a *sorsközösség*-fogalom viszonylag fontos helyre került a modern nacionalizmusok szótárában, és hogy rátalált a nemzetkarakterológia és a küldetéses pátoz is.⁵ Mindezen esetekben hangsúlyos a szóösszetétel első eleme. Ha a hangsúly a „közösségen” van, az az egymásrautaltságot, a szolidaritás fontosságát húzza alá.⁶ Bármit is csinál a csónakban ülők egyike, annak hatását megérzi az összes többi. Az érdekközösséget felismerni, az érdekegyesítést akarni kell.

³ A Herakleitosz-törredéknek ez a leginkább elfogadott értelmezése, és egy lehetséges fordítása – I. Kirk, Raven és Schofield, 2002. no. 247, 313–315. Nietzschehez vö. pl.: Friedrich Nietzsche: *Menschliches, allzumenschliches*, I. 107 (Nietzsche 1980. Bd. 2, 104); II, 61 (ibid. 580); *Jenseits von Gut und Böse*, 70 (ibid. Bd. 5, 86).

⁴ Ez a fajta kiterjesztés egyfelől jellemző a romantikus gondolkodásra; másfelől: a népiséget és etnogenezist, ahogyan a törzset egy ősatya leszármazottaiként, sokan (részben bibliai ihletésű) genealógiai fogalmakban írták le a 19. sz. második felében; ld. Neumann, 1888. 40–47.

⁵ Ma sem okozhat igazán meglepetést, ha a magyar kül- és belpolitika a nomád lovas népekkel kapcsolatos ókori toposzok három jellegzetes színével – szabadságszeretet, vitézség, körmönfonság – újrafestett nemzeti lobogóval (mely már a két világháború között is használatban volt) indul harcba. Vö. Szekfű, 1939. 494; Szűcs, 1974. 299–301.

⁶ Vö. Renan nagyhatású nemzetdefinícióját (1882-ből), amely a közös múlt, közös akarat, közös szenvedés mozzanatai mellett kiemeli, hogy a nemzet „egyetlen roppant szolidaritás” (Renan, 1995. 185).

Ez a második, a kooperációs kényszert hangsúlyozó szóhasználat az, aminek révén a *sorsközösség* fogalmának van egy bizonyos reneszánsza a nyugati politikai gondolkodásban – elsősorban a globalizációs és környezetvédő diskurzusokban (Noé bárkája!), illetve az Európai Unió körüli diskurzusokban. A szó használatának persze igen lényeges eleme, hogy milyen „közösséget” jelöl ki az, aki alkalmazza.

A *sorsközösség* szó a magyarban feltehetően a német *Schicksalsgemeinschaft* tükörfordításaként gyökerezett meg, valamikor a 19. század második felében. A szótól azonban elválaszthatatlan a mögöttes képzet és fogalom hosszú és szerteágazó, nagyrészt rekonstruálhatatlan előtörténete, alkalmazásának és nyelvi kifejezésének változatossága. E kacskaringós történet olyan mozzanataira irányítjuk a figyelmet, amelyek a közép-európai zsidóság sorsára nézve különös jelentőséggel bírtak. Az alábbiakban e fogalom jelentését és használatait igyekszünk nyomon követni a német–magyar–zsidó történelmi háromszögben; vagy, ha tetszik, a német–magyar–német–zsidó–magyar–zsidó négyyszögben.

I. A népvallás mint sorsközösség – a premodern zsidóság példája

A zsidóságba való betérés bibliai alapszövege Ruth könyvében található. A moabita Ruth, amikor csatlakozik anyósához, az izraelita Naomihoz (mikor az visszatér népéhez), ezt mondja: „ahova te megy, oda megyek, ahol megszállsz, ott szállok meg; néped az én népem, és istened az én istenem; ahol te meghalsz, ott akarok meghalni én is” (Ruth 1.16-17). Ez egy hűségnyilatkozat; nem egy „történelmi narratíva” felvállalása, hanem egy közös jövő, mondhatni *sorsközösség* felvállalása egy személlyel és annak népével; - vallásilag is, de nem valamiféle krédó formájában. A betérés késő ókori (már formalizáltabb) procedúrájában is komoly szerepet kapott a *sorsközösség* vállalása a források szerint – és itt már a múlt, a történelmi dimenzió is szóhoz jut: a betérő

szándékainak komolyságát mindenekelőtt Izrael szenvedéseinek és üldözöttségének ecsetelésével tesztelik.⁷

Isten és választott népe között is van egyfajta sorsközösség: amikor és ahova csak Izrael rabságba ment, Isten (pontosabban: a *Sekhina*) vele volt a száműzetésben, egy ókori rabbinikus forrás szerint.⁸ A középkorban a kollektív felelősség ókori zsidó (és már akkor is csak erősen korlátozott érvényű) vallásjogi elve – „a zsidók kezesei egymásnak” – pregnáns történelmi jelentést kapott a gyakori pogromok következtében, melyek kollektíve sújtottak egész zsidó közösségeket. Az előbbi elvre való hivatkozással rendelkezik úgy Israel Isserlein (1390–1460), nagytekintélyű ausztriai rabbi, hogy ha szombaton tűz üt ki egy zsidó házban, akkor azt szabad eloltaniuk (sőt: el kell oltaniuk) a házbelieknek maguknak, az idevágó általános szombati tilalom ellenére – mert egyébként a helybeli nem-zsidók az egész zsidó közösségen állnak bosszút, tűzokozással gyanúsítva őket.⁹

II. A kultúra és a történelem mint sorsközösség – német és osztrák példák

A modern *sorsközösség*-fogalom eredete a felvilágosodásra és romantikára, mindenekelőtt pedig a 19. századi német politikai gondolkodásra és tudományosságra nyúlik vissza. A gazdag gyökéret két ágára irányítanám a figyelmet. Herder Közép- és Kelet-Európában különösen nagyhatású koncepcióján, amely etnikai, politikai vagy territoriális jegyek helyett elsősorban kulturális elemekben látta a népek-nemzetek kötőanyagát, belső kohéziójának – modern szóval: identitásának és identitástudatának – alapját, a zsidóság történelmi példája rajtahagyta a nyomát. A zsidóság állami

⁷ bJevamot 47a (baraita). Vö. Turán 2013a. 514, 29. jegyzet.

⁸ Mekilta de-Rabbi Ishmael (Pisha, 14. fej.), 113–115.

⁹ Isserlein, 1990, no. 58, p. 58. Olyan vélemény is idézve van ott, amely szerint csak akkor kell eloltani a tüzet a házbelieknek (ahelyett, hogy nem-zsidó szolgálókkal végeztetnék ezt el), ha a tűz először a házukban tört ki – mert csak ilyen esetben féltő, hogy a nem-zsidók, szokásuk szerint, tűzbe vetik a ház gazdját, és dühüket kitöltik az egész közösségen.

és területi integritás híján is, melyet etnikai-nyelvi sokfélesége tetéz, megőrizte nemzeti jellegét, szinte pusztán csak kulturális síkon: irodalmi, vallási és jogi hagyományai révén. A zsidó

„olyan közösségben találja magát, amelyben egy mindenkiért és mindenki egyért. Az egész nép viseli a vállán a parancsolatok, az áldás és átok súlyát. [...] A prófétai büntetésekben minden izraelita viseli a többiek bűnét, de mások vigaszában is osztozik; közös vágyak és közös várakozások dagasztják keblüket, örömben és bánatban egyaránt.”¹⁰

Ha a közös nyelv Herdernél, mint számára a zsidóság példája is mutatja, nem is nélkülözhetetlen kelléke a nemzeti önazonosságnak, fiatalabb kortársánál, Wilhelm von Humboldttnál éppen a nyelv, mint egy meghatározott világnézet hordozója, válik a nemzeti „egyéniség” fő megkülönböztető jegyvé. „Minden nyelv – írja – kört von a hozzá tartozó nép köré, kört, amelyből csak úgy lehet kilépni, ha ugyanakkor egy másik nyelv körébe lépünk át.”¹¹ Ez a kör, világnézet, ami persze nem ragadható meg egzakt módon,¹² hordozza és meghatározza egy népnek (alapvetően egy nyelv által konstituált közösségnek) a karakterét, jellemét – mondhatni: sorsát.¹³

A *sorsközösség* fogalma megjelenik a német történetírásban is, és pedíg eleinte nem népi vagy nemzeti, hanem nemzetközi összefüggésben. Leopold von Ranke első nagyobbszabású

¹⁰ Herder, 1795. 286. Vö. Kohn, 1944. 438–441. Herder ambivalens zsidóság-képéhez ld. Gerdmar 2009. 51–60.

¹¹ Humboldt, 1985. 106–107.

¹² Humboldt a nyelvekre az arckép-metaforát használja (Humboldt, 1985. 86–87), és ez azt is implikálja, hogy a nemzetkarakterológia hiábavaló vállalkozás – ahogyan semmiféle verbális leírás nem tud visszaadni (főleg pedig: helyettesíteni) egy arcképet.

¹³ Nem ismerek olyan szöveghelyet, ahol Humboldt használta volna a *sorsközösség* szót (vö. Telegdi Zsigmond utószava, Humboldt, 1985. 344), de mond olyat például, hogy a nyelv „önkéntelen kiáramlása a szellemnek, nem műve a népeknek, hanem egy belső, a belső sorsuktól rájuk mért adottság” (eine unwillkürliche Emanation des Geistes, nicht ein Werk der Nationen, sondern eine innere durch ihr inneres Geschick zugefallene Gabe; Humboldt. 1836. 5)

munkájának, amit 1824-ben publikált a latin és germán népek történetéről a 15-16. század fordulóján, a bevezetése ezt a címet viseli: „Egy a latin és a germán népek történetének egységéről és közös fejlődéséről szóló értekezés vázlata”.¹⁴ „Mi volna képes egyéneket és nemzeteket szorosabban rokoni kapcsolatba hozni – teszi föl Ranke a szónoki kérdést ebben az előszóban –, mint az ugyanazon sorsban való osztozás, mint a közös történelem?”¹⁵ Ha Rankénál a *sorsközösség* (Schicksalsgemeinschaft) kifejezés maga nem is, csak a fogalom szerepel, a 19. század második felében a szó is bekerül a német történészek szótárába, éspedig elsősorban nemzetközi értelemben, ahogyan Ranke is alkalmazta a szót. Így használja Heinrich von Treitschke például épp német-francia, illetve német-olasz vonatkozásban.¹⁶

A Grimm-szótár vonatkozó kötete,¹⁷ amely ismeri a *sorstárs* (Schicksalsgenosse) szót, még nem ismeri a *sorsközösség* (Schicksalsgemeinschaft) szót. Sorstársak tágabb köre, összessége – ez a *sorsközösség*. Utóbbi fogalom szélesebb körű megjelenése mondhatni csak idő kérdése volt.

Végősoron az említett német gondolkodói és történétírói vonulatban gyökerezett (Fichte és mások munkássága mellett) a 19. század utolsó évtizedeinek és a századfordulónak közép-európai történétírásában és társadalomtudományában a politikai, államközpontú nemzetfelfogás megkülönböztetése az etnikai-

¹⁴ Ranke, 1824. XVII.

¹⁵ „Was kann Einzelne und was Nationen zu engerer Verwandtschaft verknüpfen, als Theilnahme an den nämlichen Schicksalen, als eine gemeinschaftliche Geschichte?“ (Ranke, 1824. XX.). Ranke ezt megelőzően rámutat a két népcsoport közötti vérkeveredésre, a vallás, intézmények, szokások (Sitten), gondolkodásmód hasonlóságára is.

¹⁶ Treitschke, 1869. 400; Treitschke, 1889. 464. A *Schicksalsverwandtschaft* kifejezést használja olasz-lengyel vonatkozásban (Treitschke, 1869. 267). Szintén a *Schicksalsgemeinschaft* kifejezést használja a Felső-Rajnavidékkel kapcsolatban, amely vidék lakosságát a természeti körülmények ítélik sorsközösségre (Treitschke, 1870. 16).

¹⁷ Grimm, 1893. 2660–2664.

organikus-kulturális-történeti nép- és nemzetfelfogástól.¹⁸ Az utóbbi koncepció – amely a közös kulturális jellegben és a kollektív történeti tapasztalatban fedezte fel a népi/nemzeti összetartozás fundamentumát – nem csak konzervatív gondolkodói vonulatokra nézve volt meghatározó. A *sorsközösség* szót a társadalomtudományi diskurzusba a 20. század eleji osztrák-német szociáldemokrácia és különösen – a századfordulótól – a nemzeti-nemzetiségi problematikával viaskodó osztrák politika és ausztro-marxizmus vitte be.¹⁹ Otto Bauer, az osztrák ausztro-marxisták egyik vezére ezt írja *A nemzetiségi kérdés és a szociáldemokrácia* című, 1907-ben írt könyvében:

„A nemzet soha semmi egyéb, mint sorsközösség. De ez a sorsközösség egyrészt a nemzet közös sorsa által kifejlesztett tulajdonságok természetes átöröklése révén válik hatóerővé, másrészt a nemzet sorsa által a maguk sajátosságában meghatározott kultúrjavak hagyományozása révén.”²⁰

A könyv gyakran használja, a *sorsközösség* szinonimáiként és kiterjesztéseiként, a „kultúrközösség”, „karakterközösség” és hasonló terminusokat.²¹

¹⁸ L. pl. Tönnies 1883 (az eredeti mű 1887-ben jelent meg); Neumann, 1888. 61–74, 93–94, 132–133; Meinecke, 1908. 2–13. Neumann könyve egyfajta európai fogalomtörténeti körképet is ad a címében foglalt fogalmakról.

¹⁹ Az ausztro-marxisták nemzet-felfogásáról l. pl. Langewiesche, 2008. 93–110.

²⁰ Bauer, 1907. 21, és vö. uo. 118.

²¹ Az államnemzet – kultúrnemzet distinkcióra és a Bauer-féle (jellegzetesen közép-európai, és az európai zsidóság viszonyaira is alkalmazható) megközelítéshez hasonló későbbi nézetekre építette kultúrnacionalizmus-fogalmát Salo Wittmayer Baron (1895–1989) az 1930-as évektől. Németül is hivatkozik a szóbanforgó fogalomra (Schicksals- und Kulturgemeinschaft): Baron, 1937. 27; 1952. 27; l. továbbá Baron, 1947. 4–5, 9. A szerző a Monarchiában kezdte pályáját: a galíciai Tarnóvban született és nevelkedett, a bécsi egyetemen doktorált; 1929-től a New-York-i Columbia egyetem professzora volt. Hivatkozott sokkötetes műve az utolsó univerzális, egyszerűs zsidó történeti mű.

A 19. századi német nemzettudat kiformalódásában a napóleoni háborúknak mélyreható szerepe volt.²² A *sorsközösség* terminus a legszélesebb köztudatba és a köznyelvbe egy másik nagy háború – az I. világháború – kapcsán került be, a szó összesen ma is vészjósító felhangjával egyetemben, legalábbis német nyelvterületen. Természetes módon a frontokon alakult ki az osztály- és egyéb társadalmi különbségeket meghaladó nemzeti egység tapasztalata és képzete. A háború körüli irodalomból tudjuk, hogy a világháború sokak, a tömegek számára pozitív élmény is volt (hasonlóan ahhoz, ahogyan az utóbbi fél évszázadban a metropoliszokra, egész régiókra kiterjedő áramszünetek, egyéb civilizációs és természeti katasztrófák is az összefogás és szolidaritás ritka tapasztalatait nyújtják néha). Ennek az élménynek a kifejezését és ébrentartását is szolgálta (a „totális háború” és a „totális mozgósítás” után, a weimari korszakban) a német – vagy a „társadalmi” – *sorsközösség*, a totális társadalom és a totális állam eszméje, ideálja. A világháborús tapasztalatok és személyes élmények hatottak Max Weberre is, akinek társadalomfilozófiájában markáns szerepet játszik a *sors-* és a *sorsközösség*-fogalom.²³

III. A többnemzetiségű politikai nemzet mint sorsközösség – a magyar példa

A nemzetiségi problematika melegágya, kísérleti terepe, és egyben a problémával kapcsolatos elméleti gondolkodás egyik európai központja a 19. sz. második felében az Osztrák-Magyar Monarchia volt, Eötvös József pedig a maga idejében ennek a kérdéskörnek Európa-szerte – de legalábbis Közép-Európa-szerte – ismert szakértője. Eötvös 1865-ben nem annyira nemzeti, mint inkább nemzetiségi vagy nemzetiség-közi összefüggésben írja körül a *sorsközösség* fogalmát: „Az utolsó 16 évnek tapasztalásai meghozták gyümölcsüket. Kemény mesterektől, de annál jobban

²² De vö. Planert, 2002. 26–27, 54–59. Az a gondolat, hogy a háború tisztító, nemesítő stb. hatása az emberre, népre, nemzetre (l. alább), a 18. sz. óta jelen volt a német gondolkodásban: Echternkamp, 1998. 222–226.

²³ Baehr, 2008. 127–132.

megtanultuk: hogy e haza népeire, mint a múltban, úgy a jövőben csak egy sors vár s hogy szabadságunk, mint az elnyomás, csak közös lehet [...]”.²⁴ A liberális magyar nacionalizmus felfogására jellemző, a magyar zsidók emancipációjára nézve pedig nagy jelentőségű volt nemzet[iség]-definíciója:

„A nemzetiség nem egyéb, mint azon összetartozásnak tudata, mely nagyszámu emberek között – multjok emlékei, jelen helyzetök s mi ezekből foly érdekeik és érzelmeik közössége által támad. Miből világos, hogy a nemzetiségi érzésnek forrása lehet minden, mi által az emberek között ezen összetartozásnak érzete keletkezik. Nagy tényező erre a nyelv közössége [...] A nemzetiségnek érzete népeknél ugyanaz, mi az egyesnél személyiségének öntudata. Annyira áll ez, hogy, ha kérdeztünk: mit ismerünk külön nemzetiségnek? – nem válaszolhatunk egyebet, mint hogy: külön nemzetiségnek kell elismernünk minden népösszeget, melyben külön személyiségének érzete fölébredt.”²⁵

Eötvös már főművének 1850-ben írt első kötetében is kiemeli a fentiekhez hasonlóan, hogy a „nemzetiség” elsősorban egyfajta tudat és érzelmek kérdése, melyek félig a közös múltra, félig a jövőre, egyfajta küldetéstudatra épülnek.²⁶

A *sorsközösség* szó legkorábbi használatára a magyar nyilvánosságban Kautz Gyula (1829–1909) nemzetközi híró közgazdász-statisztikusnál (akadémikus, országgyűlési képviselő, később főrendiházi tag) találjuk ezideig a legkorábbi példát. A kiegészéssel kapcsolatos országgyűlési vitában, annak támogatójaként használja osztrák-magyar viszonylatban a *sorsközösség* kifejezést²⁷ – vagyis speciális, de leginkább

²⁴ Eötvös, 1865. [V]-VI.

²⁵ Ibid., [9]. Ez utóbbi definíció hasonlít a Lazarus-félére (ld. alább), és fél évszázaddal később Jászi is átvette: Jászi, 1986. 69. és 288. 25. jegyzet.

²⁶ Eötvös 1981. I. köt., 108–109, 154. Neumann, 1888. 8, 62, 96 hivatkozik Eötvösre.

²⁷ Képviselőházi Napló 1867. 18.

„nemzetközi”-nek nevezhető összefüggésben, amely a német történettudományi szóhasználatához áll közel és azzal körülbelül egyidejű. Valószínű, hogy a szó terjedésének szélesebb körben és a társadalomtudományokban Jászi Oszkár és a Huszadik Század adott lökést, Otto Bauer gondolatainak kritikai ismertetésével és említett terminusa fordításával.²⁸

A fogalom más összefüggésekben is előkerült. A Beilis-féle orosz vérvád elleni sajtókampányban Baltazár Dezső tiszántúli református püspök így nyilatkozott 1913-ban: „Visszagondolva azokra a bestialitásokra, amelyeket elődeimen az inquisitio elkövetett, a közös sorsosztályos érzésével s a testvéri szeretet melegével fordulok az üldözött zsidóság felé [...]”.²⁹ A *sorsközösség* szó a magyar közbeszédben német hatásra, az I. világháborútól kezdve, főleg pedig a 30-as években terjed el; elsősorban jobboldali, *völkisch* körök kapják fel. Gömbös Gyula miniszterelnök 1932-ben, bemutatkozó beszédében – a neológ zsidó establishment „áldását” is bírva – az alsóházban ezt mondja: „A zsidóságnak pedig nyíltan és őszintén azt mondom: revideáltam álláspontomat. A zsidóságnak azt a részét, amely sorsközösséget ismer el a nemzettel, éppen úgy testvérnek kívánom tekinteni, mint magyar testvéreimet.”³⁰ Németh László Pap Károly könyvéről 1935-ben írt recenziójában olvassuk: „A falu mellett a zsidóság volt az első sorsközösség, melyet megismertem, s azóta sem ismertem meg e kettőnél erősebbet.” Belső, közösségi, népi értelemben használja a fogalmat.³¹ Ugyanazon évben az általa koncipiált magyarságtudományt – egy „sorslátó” és iránymutató nemzeti tudomány tervét – tág értelemben a zsidó Bibliához méri-hasonlíttja, mely könyv a zsidóság sors- és magatartástudományának foglalata.³² A zsidótörvények ellen tiltakozó értelmiségiek 1938-as nyilatkozata, melyet Bartók, Féja

²⁸ Jászi, 1907. 890; Jászi, 1973. 418.

²⁹ Idézi Szabolcsi, 1993. 154. Baltazár nyilatkozata eredetileg az *Egyenlőség* hasábjain jelent meg. A *sorsosztályos* és ezzel rokon kifejezések szintén elterjedtek voltak a 20. század első felében.

³⁰ Gömbös, 1932. 41; újraközölve: Gömbös, 2004. 414.

³¹ Turán, 2013b. 281–283.

³² Uo. 285.

Géza, Kernstok Károly, Kodály Zoltán, Móricz Zsigmond, Zilahy Lajos és mások írtak alá, lelkesen adoptálja a szót.³³

IV. Az asszimiláció mint sorsközösség: a német-zsidó példa

Moritz Lazarus és Heymann Steinthal, az etno-pszichológia úttörői az általuk 1860-ban indított folyóiratban kiemelik (mint korábban és később, ahogyan láttuk, Eötvös is), hogy a „nép” vagy „nemzet” fogalmában tulajdonképp nem az objektív elemek a meghatározóak (közös etnikum, terület, nyelv stb.) hanem a szubjektív összetartozásérzése egy nagyobb embercsoportnak:

A szellemi rokonság és különbség független a leszármazásaitól. A természeti különbségek eme szellemi, történeti viszonyok általi felülírásán nyugszik a 'nép' fogalma; és amit egy nép e téren tesz, az alapjában nem annyira bizonyos objektív viszonyokon múlik – mint származás, nyelv, stb. – mint amennyire a nép tagjainak szubjektív nézetein, akik magukat összességükben egy nép tagjainak tekintik.³⁴

A közös származás, a térbeli közelség sors-hasonlóságot is indukál. Ám a nép-tudat, a közösségtudat nem egyfajta konstans adottság, hanem a csoport, a „nép” tagjainak állandó megerősítésére szorul,³⁵ és nemcsak a közös múlt vállalását jelenti, de legalább

³³ „A megszállt területek urai statisztikai mutatókkal igyekeznek elválasztani a magyar nép törzstől azokat a zsidó vallású magyarokat, akik elenyésző kivételtől eltekintve a kisebbségi sorsban is rendületlenül kitartanak a magyar sorsközösség mellett. [...] Tagadjuk le önmagunk előtt, hogy ezt a sorsközösséget 1848 szabadságharcában és a világháborúban vérünkkel pecsételték meg?” – Apponyi György et al., 1938.

³⁴ L. a tágabb kontextust is: Lazarus és Steinthal, 1860. 34–37.

³⁵ Lazarus az emlékirataiban tulajdonképp plágiumnak is tartja a Renan-féle elhíresült meghatározást (1882), mely szerint a nép mindennapos népszavazás (Renan, 1995. 186) – Leicht, 1904. 19. Nem tudjuk, a vád jogos-e; de mindenesetre amellett, hogy Renan koncepciója eltér Lazarusétól ebben-abbban, támaszkodhatott olyan forrásokra is, mint pl. Rousseau, A társadalmi szerződésről, II. 12 (Rousseau, 1978. 519).

annyira egy közös jövőét is. Az összetartozásérzés – melynek van valami objektív tartalma is, bár nemzetenként változó – kovásza végsősoron a „közös sors” (gemeinsames Geschick), különösen pedig a közös sorscsapások, mondja Lazarus egy 1879-ben tartott, kifejezetten a népi-nemzeti mivolt lényegét boncolgató beszédében.³⁶ Ugyanott hosszasan idéz a tübingeni egyetem 1870-es évekbeli kancellárjától, aki nemcsak, hogy egyetért ezzel a szubjektivista definícióval, de a szabad népválasztás lehetőségét a bibliai Ruth fent idézett példájával illusztrálja. A népem az, akit a népemnek tekintek, amelyhez eltéphetetlen szálakkal tartozónak tekintem magam.³⁷

Kilépve a jelen történeti áttekintés keretei közül, hadd álljunk meg itt két, egymással összefüggő kritikai megjegyzés erejéig. Ruth bibliai példája szép és tanulságos, de részben félrevezető: a zsidósághoz, Izraelhez való csatlakozás, a honosítás, a zsidóságba való „betérés” már a bibliai korban sem volt egyfajta alanyi jog, szubjektív identitásválasztás kérdése. Nem a betérni szándékozó akaratnyilvánításától függött csupán, hanem különféle tartalmi és formális kritériumai voltak. A folyamatot a „célközösség” (a „zsidóság”, és/vagy az adott klán, törzs stb.) kontrollálta. És bár az említett Lazarus-Steinthal-féle koncepció erős szálakkal kapcsolódik a herderi-humboldti eszmékhez, az utóbbiakénál kevésbé lehet azt alapvetően elméleti koncepciónak tekinteni. Herder és Humboldt kultúra- és nyelvközösség-felfogásából sokféle kisebbségpolitika levezethető: például a „zsidókérdés” rendezésének represszív programjaihoz ugyanúgy lehetett súlyos érveket meríteni belőlük, mint a liberális szellemű tervekhez. A Lazarus-Steinthal koncepció mögött nem lehet nem felismerni a liberális zsidó *politika* aktuális szempontjait és érdekeit, a már asszimilált, illetve asszimilálódó német zsidóság törekvéseit.³⁸ Nevezetesen, elméleti megalapozását nyújtotta ez a koncepció annak a zsidó politikai – és identitáspolitikai – álláspontnak, mely szerint nemzeti identitásunkat

³⁶ Lazarus, 1887. 65–66.

³⁷ Lazarus, 1887. 67–69.

³⁸ Mintha az egész nép-pszichológia mint diszciplína mindenekelőtt annak a paradoxonnak a feloldására lett volna hivatott, hogy kezdeményezői szerint a zsidóság (már) nem nép, de (még) van szelleme.

mi magunk, német zsidók határozzuk meg. Márpedig mi az államnemzethez vagy a „németséghez” tartozónak valljuk magunkat, vallásfelekezet vagyunk, zsidó nemzetiségi tudatunk-jellegünk nincs.³⁹ Nem lehet elsiklani – legalábbis az ezen törekvéseket motiváló, később tragikusan megghiúsult remények, illúziók ismeretében – e koncepció inherens problémái, antinómiái fölött. Egy manapság mértékadó felfogás szerint a „nemzet”-fogalom mindenütt egy fogalmi konstrukció – a nemzet pedig, úgymond, „elképzelt közösség”.⁴⁰ A kulturálisan definiált nemzetfogalomra nézve ez bizonyosan áll. Ha az ilyen módon elképzelt nemzethez való asszimiláció problémáját, mint nemzetiségi-kisebbségi problémát nézzük, akkor világos, hogy a nemzet kulturális definícióját alapvetően nem az asszimilálódók alakítják. Hogyan lesz a letelepedett idegenből honpolgár, jövevényből hazafi – bibliai zsidó analógiával élve: *ger tosavból ger cedek*? Hogyan lesz a *galiciánerből* jó magyar? Itt a honosítás és honosodás két különböző minőségéről van szó. Ha csatlakozni akarok az uralkodó kultúrához, akkor hiába *képelem bele* magam egy ilyen kulturális-nemzeti közösségbe szívvel-lélekkel, ha a többség egy mértékadó vagy jelentős része kinéz, *kiképez* engem onnan. Csak egy kicsit kell *átképeznie* a nemzet egyes hangadó csoportjainak az adott kultúrát (illetve kultúrafogalmat), hogy én máris kívül találjam magam a sáncain, ha korábban bévül is voltam.⁴¹ Ez a lehetőség nem csak egyfajta történelmi balesetként (különleges társadalmi konstellációk

³⁹ Figyelemreméltó, hogy Lazarus a „szellemisség” szerepét húzza alá a nemzeti tudat jellegének kialakításában, a nyelv szerepét pedig kisebbíti (Lazarus, 1887. 64), ilyen módon elmozdulva Humboldtól Herder felé. Ezen nem lepődhetünk meg, figyelembevélve, hogy a német zsidóság nyelvi asszimilációja abban az időben már befejeződött, a nyelvkérdés nem választotta el karakteresen a haladó zsidóságot a nem-haladó zsidóságtól, továbbá nyelvi téren a német zsidóság semmi olyan politikai-kulturális küldetést nem vállalhatott a nemzet szolgálatában a németség felé, mint amilyent például magyarországi hitsorsosaik vállaltak hazájuk felé.

⁴⁰ Anderson, 2006.

⁴¹ Mondani se kell, hogy az utóbbi száz évben Dunát lehetett rekeszteni Magyarországon a magyar kultúra ilyen *átképezések* nyomán kirekesztett jeleivel.

és emberi gyarlóságok szerencsétlen egybeesése révén) válhat valósággá, hanem inherens része a koncepciónak. A liberalizmus is hajlamos felfalni a saját gyermekeit.

Térjünk vissza a németországi fejleményekhez. A 19. század utolsó évtizedeinek antiszemitizmusa erodálta a német progresszív zsidóság vallásfelekezetiént való önmeghatározását, és identitásválsághoz vezetett. Az útkeresés és az értékek átértékelése szervezeti és ideológiai téren is lényeges változásokat hozott. A német haladó-liberális zsidóság az 1910-es évektől egyre erőteljesebben kezdte magát *eredetközösség*ként (Stammesgemeinschaft), illetve *sorsközösség*ként meghatározni, részben a korabeli német *völkisch* mozgalmak hatása alatt. Ez tettenérhető az érdekképviseleti szervezetek és az erősödő cionista mozgalom működésében egyaránt.⁴² Martin Buber, a korszak egyik reprezentatív zsidó gondolkodója, amikor a zsidóság létmódját, „empirikus” lényegét próbálja megragadni ennek az útkeresésnek a jegyében (1909-ben), szintén a vér- illetve a sorsközösség fogalmait alkalmazza⁴³ – hangsúlyozva, mint már elődei is: hogy ezek a közösségi kötések nem kevésbé irányulnak a jövőre, mint amennyire táplálkoznak a múltból. Az asszimiláció liberális eszményét maga mögött hagyja ez az új helyzetértékelés: nem (vagy nem csak) a németiséggel való sorsközösségben érdekelt immár a német zsidóság, hanem – mindenekelőtt – a saját magával, és az egyetemes zsidósággal való sorsközösségben.

V. Az asszimiláció mint sorsközösség: a magyar-zsidó példa

A magyar zsidóság asszimilációs-emancipációs folyamatában a Humboldt és Eötvös által is hangsúlyozott nyelvi tényező kitüntetett, erős szerepet játszott – erősebbet, mint a német nyelvterületen élő zsidók esetében. A 19. században a nyelvkérdés a magyar nacionalizmus számára egyszerre jelentett nyelvi szabadságharcot (a németesítés ellen) és hódító kultúrmissziót (a kisebbségek felé). A magyar nemzeti önépítésben a nyelvi magyarosodás a magyar zsidók

⁴² Barkai, 2002. 48–49; Brenner, 1996. 39–49.

⁴³ Buber, 1963. 13–14, 17.

egyik fő ütőkártyája volt politikai küzdelmeikben. Az emancipációhoz (és később a zsidó vallás recepciójához) vezető alkufolyamat lényege, a folyamatban érdekelt magyar politikai és a zsidó (neológ) elit közös nevezője, mindkét oldalról sulykolt szlogenje az volt, hogy a magyar zsidóság nem nemzetiség, hanem felekezet. Ez természetesen mindkét fél részéről vágykép és politikai cél, performatív kijelentés volt – a tényekkel, a józan ésszel és a „tudomány” állásával a nyugat-európai államokban is nehezen volt összeegyeztethető ez az álláspont, nemhogy a Monarchiában, ahol a keleti-északkeleti megyék és Galícia masszív zsidó lakosságtömbjei a nemzetiségi mivolt szinte minden korabeli kritériumának megfeleleltek. Az említett politikai fikció bizonyos értelemben hatékony volt és látványos eredményeket ért el – ennek ellenére sosem tudta teljesen sem a helyi zsidóságot, sem a magyar politikai és tudományos elitet delejező hatalma alá vonni.⁴⁴ A politikai antiszemitizmus 1880-as évekbeli felbukkanásától kezdve különösen nem, a kiegyezés után felgyorsuló asszimiláció (és nyelvi magyarosodás) ellenére sem. A *sorsközösség* szó/fogalom változó használata-jelentése egyfajta – késleltetett – barométere az említett alkufolyamat állásának.

A Millenium idején természetesen nagy keletje volt a *magyar-zsidó sorsközösség* toposzának – úgy tűnik, egyelőre csak a fogalomnak, de nem a szónak. A *Magyar Zsidó Szemle* egy vezércikke ebből az évből így ír: „E rövidke visszapillantásból is kidomborodik, hogy a magyar Izrael sorsa mindenha össze volt forrva az ország és a nemzet közös sorsával: vele él és hal.”⁴⁵ Löw

⁴⁴ A nemzeti kérdéssel foglalkozó közép-európai tudósok (statistikusok, etnográfusok, közgazdászok stb.) gyakran szenteltek külön fejezetet általános érdekű könyveikben is a Monarchia-beli zsidóság speciális problematikájának. Neumann, amikor a zsidó problematikát tárgyalja (Neumann, 1888. 82–91, 158.), kitér a Monarchia zsidóságának és ezen belül a magyar zsidóság fogalmi klasszifikációjának a problémájára is (uo. 86–88.), észrevételezve egyebek mellett a statisztikai kérdőívek koncepcióváltását, amelynek következtében az 1880-as összeírásban a zsidóság már nem számított nemzetiségnek.

⁴⁵ [Anon.] 1896. 195. A rövid, ujjongó cikkben feltűnő gyakorisággal találkozni a „sors” szóval; a nemzet/ország „jó és balsorsát” is kétszer emlegeti (uo. 194–

Immánuel a Példabeszédekből vett szentenciával – „jobb a közeli szomszéd, mint a távoli testvér” (Péld. 27.8) – magyarázza és veszi védelmébe a magyar-zsidó sorsközösséget: ha a magyarságot csapás éri, az a (magyar) zsidóságot is sújtani fogja.⁴⁶

A millenium idején, mint köztudott, a Magyarországon és egész Európában erőre kapó antiszemitizmus már súlyos léket ütött a magyar-zsidó lélekvesztőn. Új, cionista hangot üt meg 1918-ban Klein Sámuel (néhány évvel később már a Szentföld történeti földrajzának professzora a jeruzsálemi Héber Egyetemen), amikor arról beszél, hogy az össz-zsidóság szempontjait kell követni, és hogy „a résztvétel az egész zsidó nép sorsában” a legfontosabb.⁴⁷

Ez azonban meglehetősen izolált hang. A magyar zsidóság asszimilált részét továbbra is a magyarsággal való sorsközössége érdekli, különösen a nehéz történelmi pillanatokban. A neológia magyar, német, angol, francia nyelven írt memoranduma, melyet 1918 decemberében küldtek szét a világ zsidóságához, ezt írja: „Ezer esztendő alatt lélekben, érzésben, magyarságban eggyé lettünk a magyar néppel [...] a nemzetiségi vidékeken mi voltunk a magyar állam oszlopai [...]. A magyar nép minden minden érzése, sorsának minden változása, törekvése és érdeke közös a mienkkel.”⁴⁸

Magának a *sorsközösség* szónak a legkorábbi ismeretes használata magyar zsidó körökben ugyanebből az évből, Löwtől származik, éspedig jellemző módon I. világháborús és nemzetközi összefüggésben:

A létnek érdekei kötnek szövetségeseinkhez. Sorsközösség lett a fegyverbarátságból. A teremtésben sokszor megfigyelt symbiosis, az együttélés legrengetebb [legrengetegebb?] példája lett belőlünk: 150 milliónak együttélése. A háború megtanított együtt

195) – mely sorsokat a zsidóság „a többi lakosokkal egyenlően érezte” a Mohács utáni három évszázadban (uo. 195).

⁴⁶ „Ne higgye senki, hogy ha reánk törne győzelmes ellen, csak a kimagasló fákat, a törzsökös magyar fajt érné a fejsze csapása,” mondja a „Jog és béke” c. prédikációjában (1896) – Löw, 1900. 288–289.

⁴⁷ Klein, 1918. 7–8.

⁴⁸ Idézi Mezey, 1920. 26.

halnunk, a béke megtanít együtt *élnünk*, együtt élnünk gazdaság összeszövődésében, műveltség közösségében, néplélek szövetkezésében. A háború pokoli kohója összeforrasztotta erőnket, a béke mennyei édene egyesíti lelkünket.⁴⁹

A 20-as, de főleg a 30-as években az *Egyenlőség*, a magyar neológ zsidó közvélemény formálója és szócsöve is gyakran él a *sorsközösség* fogalmával – maga a főszerkesztő, Szabolcsi Lajos is:

A frankfurti zsidók [...] háromszáznolcvan évig nem mehettek be Frankfurt városába a zsidóutcából. [...] Viszont a magyar zsidóság az Árpádok kora óta sosem élt huzamos ideig elnyomatásban. És a magyar nép sosem tartotta gettóba zárva évszázadokig a zsidókat. [...] A magyar zsidóság nem lesz és nem lehet áldozata most sem a világ-antiszemitizmusnak, mert egy titokzatos, évezredes sorsközösség és lelki rokonság fűzi egymáshoz a két lelket, a magyar lelket és a zsidó lelket. A magyar lélek zsidó zsoltárokat imádkozott a református gályákon, a zsidó lélek magyar ideálokért rajongott Rákóczi és Kossuth zászlaja alatt.⁵⁰

A neológia tipikus nézetei szólalnak itt meg, a történeti romantika hangján. És öt évvel később, az első zsidótörvény elfogadása után is nyilván sok neológ zsidó érzéseit tolmácsolja Szabolcsi, amikor így ír: „A mi szívünkben nem fog lecsökkenni egy percre sem hazánk és nemzetünk iránti ragaszkodás, de több helyet fog elfoglalni, mint eddig: a zsidó sorsközösség, a zsidó összetartás.”⁵¹ A magyar asszimilált zsidóság szervezeti elitje azonban szinte a II. világháború végéig kitartott a magyarság és a magyar zsidóság között fennálló *sorsközösség* képzete mellett. Ez a képzet természetesen erodálódott valamelyest a magyarországi antiszemitizmus 19. század végi hullámától kezdve, különösen pedig a numerus clausus és a zsidótörvények hatására. De nem annyira a

⁴⁹ Löw, 1918. 2. Kiemelések az eredetiben.

⁵⁰ Szabolcsi, 1933.

⁵¹ Szabolcsi, 1938.

neológ establishmenten belül (inkább csak a rabbik fiatalabb nemzedékének egyes képviselői tértek el ettől)⁵², mint inkább azon kívül, olyan független, izolált és eléggé kétségbeesett zsidó intellektuelek révén, mint Pap Károly, Komlós Aladár vagy Tábor Béla. Ekkor került elő a magyar zsidóság, mint *sorsközösség* eszméje, illetve, ha csak marginálisan is, az össz-zsidóság szolidaritásának, sorsközösségének cionista irányba mutató gondolata.⁵³

Végezetül egy, a témába vágó másik szóra, szemantikai hungarikumra: „hítsorsos” szavunkra szeretném felhívni a figyelmet. A szó talán csak a 18. század második felében terjedt el a magyar irodalomban és köznyelvben⁵⁴ – feltételezem, bár bizonyítani egyelőre nem tudom, hogy elsősorban protestáns körökben. A magyar zsidó irodalomban annak 1840-es évek eleji kezdeteitől már lépten-nyomon találkozunk vele.⁵⁵ Érdekes, hogy Otto Bauer szavát: *Nationsgenossen*, ami honfitársat vagy nemzetársat jelent, Jászi Oszkár „nemzetsorsos”-ként magyarítja meg, a *hítsorsos* szóra kacsintva és arra utalva.⁵⁶ A *hítsorsos* szó a népszerűségét Magyarországon talán annak is köszönheti (a zsidó kontextusban legalábbis), hogy egyfajta köztes húrokat penget a vallási és a nemzeti(ségi)-politikai önmeghatározás vetélkedő, a Habsburg-birodalomban disszonáns regiszterei között.

⁵² Hirschler, 1938.; Benoschofsky, 1941. 8–9.

⁵³ További példákat l. Turán, 2013b. 283, 17. jegyzet.

⁵⁴ Az általam ismert legkorábbi előfordulás egy rövid híradás Bánátnól: „A Belgrádi görög Püspök egy árkot vonatott a minap a maga Hit-Sorsosinak temetkező helyek körül, hogy így a sertések, ökrök, s más egyéb barnok oda ne mennének. E miatt olly bámúlásra méltó lárma kerekedett a Törökök között, hogy magát a görög Püspököt is árestomba vonták.” – *Magyar Hirmondó*, 1786: 356.

⁵⁵ Pl. Schwab, 1840. VII, 51, 53.

⁵⁶ Jászi, 1907. 903. Jászi ilyen értelmű lábjegyzetét az újraközlés (Jászi, 1973. 435) elhagyta. Jászi (uo.) erős kétségeit fejezte ki Karl Rennernek az egyházi öngazgatás analógiájára elképzelt nemzetiségi-kulturális autonómiatervével, annak életképességével kapcsolatban.

VI. Összefoglalás

1. A *sorsközösség* modern európai toposza nem kis mértékben zsidó példákra épült. Zsidó használata, nyelvészeti fogalmat kölcsönvéve, egyfajta *viSSzakölcSönzés*nek is tekinthető.

2. Láttuk, hogy a *sorsközösség* fogalmát lehet kijelentő módban, deskriptíve használni, és lehet óhajtó vagy felkiáltó módban, programmatikusan, performatíve használni. Politikai keretét tekintve alkalmazható nemzeti, nemzetközi, illetve transznacionális vonatkozásban, illetve nemzetiségi vagy kisebbségi értelemben, a kisebbség tagjainak sorsközösségét megállapítva, vagy a kisebbség és a többség sorsközösségét kimondva. A *sorsközösség* fogalma eleinte a külső-nemzetközi/nemzetiségközi (vagy kisebbség-többség relációbeli) értelemben volt használatos – ennyiben egy „új” (legalábbis korábban kevésbé tudatosult) közösség létre hívta föl a figyelmet. Későbbi fejlemény, hogy köznyelvi elterjedésekor (tipikusan háborúk, krízishelyzetek nyomán) a kifejezést már inkább a belső-nemzeti/kisebbségi értelemben használták – azaz egy már „meglévő”, körvonalazottabb közösség összetartozásának egy új minőségét hangsúlyozták vele. Úgy tűnik, a magyar és a magyar-zsidó szóhasználat is viszonylag hosszú ideig inkább csak a külső-nemzetközi, illetve magyar-zsidó (többség-kisebbség) viszonylatban használta a szót.⁵⁷

3. Az Osztrák–Magyar Monarchián és Magyarországon belül mindkét előbb említett jelentéskör releváns volt, ahogyan az államalkotó nemzet – (kisebbségi) nemzetiség fontos és eleven distinkciója révén az államnemzeti és kultúrnemzeti jellegű nemzetfelfogások is. A Monarchia (és ezen belül Magyarország) szocio-kulturális értelemben erősen megosztott zsidósága számára a *sorsközösség*-fogalmat annak kettős jelentése és azok előbb említett történeti eltolódása igen alkalmassá tette (1) e megosztottság és az önmeghatározás ebből fakadó bizonytalanságának (felekezeti vagy

⁵⁷ A „magyarság, mint sorsközösség” értelmében valamikor a két világháború között terjedt el ennek a fogalomnak a használata Magyarországon – hogy pontosabban mikor, annak megállapítása további vizsgálatra szorul.

etnikai kisebbség?) kifejezésére, (2) asszimilációs reményeinek, majd azok megroppanásának kifejezésére.

4. A *sorsközösség* említett magyar-zsidó jelentésmezői közül egy se volt, ami ne bizonyult volna a konkrét történelmi dimenzióban üresnek és hamisnak Magyarországon. Nemcsak a magyarság és zsidóság között nem volt sorsközösség, de – végső elszámolásban – a magyar zsidóság maga sem volt *sorsközösség* szociológiai értelemben, noha az antiszemita törvénykezés értelemszerűen a magyar zsidóság egészét érintette. A II. világháborúban az asszimiláns zsidóság túlélési aránya (különösen a budapesti demográfiai viszonyok miatt) szignifikánsan magasabb volt, mint a túlnyomórészt vidéki, ortodox zsidóság túlélési aránya.

5. A nemzeti sors fogalmát Magyarországon a sok évszázados történelmi-teológiai sorsértelmezés gyökereztetette meg. A bibliai Izrael sorsával való azonosulás a török háborúk nyomán európai viszonylatban páratlan intenzitást ért el, és egy egész sorspárhuzamirodalmat hívott életre.⁵⁸ Ennek az irodalomnak, mint ahogyan később a 19. századi magyar függetlenségi mozgalomnak, patriotizmusnak és nacionalizmusnak is, volt egy markáns *protestáns* komponense. A magyar-zsidó sorsközösség „milleniumi” gondolatát a magyar-zsidó – protestáns sorsközösség érzete is táplálta.⁵⁹

Felhasznált irodalom

Anderson, Benedict: *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. Ford. Sonkoly Gábor. Budapest: L'Harmattan, 2006.

[Anon.]: Ezer év. *Magyar Zsidó Szemle*, 1896. 18. 193–196.

Apponyi György et al.: Írók, művészek, tudósok deklarációja a magyar társadalomhoz és a törvényhozás tagjaihoz. *Pesti Napló*, 1938. 89. évf., no. 101 (máj. 5), 2 (és különnyomat).

⁵⁸ Szakirodalmi (korántsem kimerítő) utalások: Turán, 2013b. 278, 291–292.

⁵⁹ L. erről bővebben: Turán Tamás: 'As Christians Go, so Go Jews' – *Mid-Nineteenth Century Hungarian Judaism in Its Denominational Matrix*. (megjelenőben).

- Baehr, Peter: *Caesarism, Charisma, and Fate. Historical Sources and Modern Resonances in the Work of Max Weber*. New Brunswick, N. J.: Transaction Publishers, 2008.
- Barkai, Avraham: „Wehr dich!” *Der Centralverein deutscher Staatsbürger jüdischen Glaubens (C.V.) 1893–1938*. München: C.H. Beck, 2002.
- Baron, Salo Wittmayer: *A Social and Religious History of the Jews*. (3 vols). Vol. 1. New York: Columbia U. Pr., 1937.
- Baron, Salo Wittmayer: *A Social and Religious History of the Jews*. (18 vols.; 1952–1983, 2nd, revised and enlarged ed.). Vol. 1. New York: Columbia U. Pr., 1952.
- Baron, Salo Wittmayer: *Modern Nationalism and Religion*. New York: Harper & Brothers, 1947.
- Bauer, Otto: *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*. Wien: Wiener Volksbuchhandlung, 1907.
- Benoschofsky Imre: *Zsidóságunk tanításai*. Budapest: Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetsége, 1941.
- Brenner, Michael: *The Renaissance of Jewish Culture in Weimar Germany*. New Haven and London: Yale U. Pr., 1996.
- Buber, Martin: Das Judentum und die Juden. In: *Das Jude und sein Judentum*. Köln: Joseph Melzer Verlag, 1963. 9–18.
- Echternkamp, Jörg: *Der Aufstieg des deutschen Nationalismus (1770–1840)*. Frankfurt/New York: Campus, 1998.
- Eötvös József: *A nemzetiségi kérdés*. Pest: Ráth Mór, 1865.
- Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra*. Budapest: Magyar Helikon, 1981. I–II.
- Gerdmar, Anders: *Roots of Theological Anti-Semitism. German Biblical Interpretation and the Jews from Herder and Semler to Kittel and Bultmann*. Leiden – Boston: Brill, 2009.

- Gömbös Gyula: *A nemzeti öncélúságért! Gömbös Gyula miniszterelnök tizenkét beszéde*. Budapest: Stádium, 1932.
- Gömbös Gyula: *Válogatott politikai beszédek és írások*. Szerk. Vonyó József. Budapest: Osiris, 2004.
- Grimm, Jakob – Grimm, Wilhelm: *Deutsches Wörterbuch*. Bd. 8. Leipzig: S. Hirzel, 1893.
- Herder, Johann Gottfried: 1795. *Briefe zu Beförderung der Humanität, Fünfte Sammlung*. Riga, 1795. Nr. 57. In: *Sämmtliche Werke*, hrsg. J. B. Suphan, Bd. 17. Berlin: Weidmann, 1881. 284–319.
- Hirschler Pál: Zsidó sorsközösség. XI. Izraelita Községkerület Értésítője. 1938. 3. 1. sz. 1–2.
- Humboldt, Wilhelm von: *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*. In: *Wilhelm von Humboldt's gesammelte Werke*, Bd. 6. 1836. 1–425. Berlin: G. Riemer, 1848.
- Wilhelm von Humboldt írásai*. Szerk. Telegdi Zsigmond, ford. Rajnai László. Budapest: Európa, 1985. 106–107.
- Isserlein, Israel: *Terumat ha-Desen*. Ed. Shemuel Avitan. Jerusalem: k.n., 1990.
- Jászi Oszkár: Néhány szempont a nemzetiségi kérdéshez. *Huszedik Század*, 1907. 8. 889–905.
- Jászi Oszkár: Néhány szempont a nemzetiségi kérdéshez. In: *A szociológia első magyar műhelye*. Szerk. Litván György, Szűcs László. Budapest: Gondolat. 1. köt. 1973. 416–439.
- Jászi Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*. Szerk. Litván György. Budapest: Gondolat. 1986.
- Képviselőházi Napló. 1867. VI. köt., CLXXXV. országos ülés (1867, dec. 10).

- Kirk, Geoffrey Stephen – Raven, John Earle – Schofield, Malcolm: *A preszókratikus filozófusok*. Budapest: Atlantisz, 2002.
- Klein, Sámuel: Klein Sámuel levele. *Zsidó Szemle*, 1918, 10. 12–13. sz., 7–8
- Kohn, Hans: *The Idea of Nationalism*. New York: Collier Books, 1944.
- Langewiesche, Dieter: *Reich, Nation, Föderation. Deutschland und Europa*. München: C. H. Beck, 2008.
- Lazarus, Moritz: Was heisst national? In: *Treu und Frei. Gesammelte Reden und Vorträge über Juden und Judentum*. Leipzig: C. Winter, 1887. 57–110
- Lazarus, Moritz – Steintal, Heymann: Einleitende Gedanken über Völkerspsychologie, als Einladung zu einer Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft. *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft*, 1860. 1. 1–73
- Leicht, Alfred: *Lazarus der Begründer der Völkerpsychologie*. Leipzig: Dürr, 1904.
- Löw Immanuel: *Löw Immanuel beszédei (1874–1899)*. Szeged: Traub Ny., 1900.
- Löw Immanuel: Győz a béke. *Egyenlőség*, 1918. 37. 10. sz. (márc. 9). 1–3.
- Mann, Thomas: Europäische Schicksalsgemeinschaft. Antwort auf eine Rundfrage. *Berliner Tageblatt*, 1923. 52, No. 594 (Dec. 25). Beiblatt, 1.
- Meinecke, Friedrich: *Weltbürgertum und Nationalstaat. Studien zur Genesis des deutschen Nationalstaates*. München und Berlin: R. Oldenbourg, 1908.
- Mekilta de-Rabbi Ishmael: *Mekilta de-Rabbi Ishmael*. Ed. Jacob Z. Lauterbach. Vol. 1. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1933.

- Mezey Ferenc: Hazafiságunk. In: *A magyar zsidóság Almanachja. Védőírat*. Szerk. Szirmai Vidor. Bp.: A Magyar Zsidóság Almanachja szerkesztőségének kiad., 1920. 21–27.
- Neumann, Friedrich Julius: *Volk und Nation*. Leipzig: Duncker & Humblot, 1888.
- Nietzsche, Friedrich: *Sämtliche Werke. Kritische Studienausgabe in 15 Bänden*. Hrsg. Giorgio Colli und Mazzino Montinari. München etc.: Deutscher Taschenbuch Verlag – de Gruyter, 1980.
- Planert, Ute: Wann beginnt der 'moderne' deutsche Nationalismus? Plädoyer für eine nationale Sattelzeit. In: *Die Politik der Nation. Deutscher Nationalismus in Krieg und Krisen 1760–1960*. Hrsg. Jörg Echternkamp und Sven Oliver Müller. München: R. Oldenbourg, 2002. 25–59.
- Ranke, Leopold von: *Geschichten der romanischen und germanischen Völker von 1494–1535*. Bd. I. Leipzig und Berlin: G. Reimer, 1824.
- Renan, Ernest: Mi a nemzet? In: *Eszmék a politikában*. szerk. Bretter Zoltán, Deák Ágnes. Pécs: Tanulmány Kiadó, 1995. 171–187.
- Rousseau, Jean-Jacques: *Értekezések és filozófiai levelek*. Szerk., ford. Ludassy Mária és Kis János. Budapest: Magyar Helikon, 1978.
- Schwab Arszlán: *A zsidók. Fölvilágosító értekezés* [...]. Buda: a Magyar kir. Egyetem betűivel, 1840.
- Szabolcsi Lajos: Elul-gondolatok. *Egyenlőség*, 1933. 53, 44. sz. (szept. 2). 4.
- Szabolcsi Lajos: Gyászolunk. *Egyenlőség*, 1938. 58, 15–16. sz. (ápr. 14), 2.
- Szabolcsi Lajos: *Két emberöltő. Az Egyenlőség évtizedei (1881–1931)*. Budapest: Judaisztikai Kutatócsoport, 1993.

- Szekfű Gyula: A magyar jellem történetünkben. In: *Mi a magyar?* Szerk. Szekfű Gyula. Bp.: Magyar Szemle Társaság, 1939. 489–556.
- Szücs Jenő: *Nemzet és történelem*. Budapest: Gondolat, 1974.
- Tönnies, Ferdinand: *Közösség és társadalom*. Ford. Berényi Gábor és Tatár György. Budapest: Gondolat, 1983.
- Treitschke, Heinrich von: Cavour. In: *Historische und politische Aufsätze*. 4. kiad. Leipzig: S. Hirzel, 1871.
- Treitschke, Heinrich von: *Was fordern wir von Frankreich?* Berlin: G. Reimer, 1870.
- Treitschke, Heinrich von: *Deutsche Geschichte im neunzehnten Jahrhundert*. Bd. IV. Leipzig: S. Hirzel, 1889.
- Turán Tamás: A zsidóságba való betérés érvénytelenítésének problémája a zsidó vallásjogban. Történeti-kritikai áttekintés. In: *Conversio*. Szerk. Déri Balázs. Budapest: ELTE BTK Vallástudományi Központ, 2013. 503–519.
- Turán Tamás: Két nép, hetven nemzet: nemzeti sorspárhuzamok a magyar eszmetörténetben és az ókori zsidó gondolkodásban. In: *Kisebbség és többség között. A magyar és a zsidó/izraeli etnikai és kulturális tapasztalatok az elmúlt századokban*. Szerk. Hatos Pál és Novák Attila. Budapest: Balassi Intézet – L'Harmattan, 2013. 273–313.

**Community of Fate: Historical Outline of a Central-European Topos
by Tamás Turán**

The term "community of fate" (sorsközösség) in Hungarian public discourse was borrowed from German historiography and social sciences, as a mirror translation of the term Schicksalsgemeinschaft. It gained wider currency in Central Europe (and in Hungary) from the beginning of the 20th century, sometimes in opposing ideologies and systems of thought. The notion proved to be relevant in the political and public discourses of this region in the context of national self-definition as well as concerning the relationship between the "ruling nation" and its ethnic minorities. The term is double-faced in German Jewish and Hungarian Jewish literature and thought: it expresses historical identification and solidarity with the surrounding majority nation in assimilationist ideologies, while in völkisch or Zionist ideologies it expresses the same with Jewry.

Keywords: community of fate, nationalism, völkisch, Central-European Jewish history, Völkerpsychologie, Austro-Marxism, Zionism.

DURK GORTER*

A nyelvi tájkép tanulmányozása: bevezetés a tudományterületbe¹

Bevezetés: a tudományterület története

A jelek tanulmányozása iránti érdeklődés hosszú időre visszanyúló hagyományokkal bír a szemiotikában, de a nyelvi tájkép önmagában való vizsgálata viszonylag újkeletűnek számít. Ez a növekvő érdeklődés számos publikációban megjelenik.

A nyilvános jelzéseken használt különböző nyelvek a világ számos területén a nyelvpolitika részét képezik. Egyes államok, tartományok vagy városok speciális szabályokat és jogi intézkedéseket dolgoztak ki a nyelvhasználat szabályozására a nyelvi tájképben. Ilyesfajta híres eset az 1977-es québeci Francia Nyelvi Charta, amely „101-es törvényjavaslat” néven ismert. A törvényjavaslat többek között azt követelte meg, hogy a reklámhirdetések a hivatalos nyelven, azaz franciául jelenjenek meg. Később ezek az intézkedések enyhültek, így az angol s egyéb más nyelvek is megjelenhetnek a jelzéseken, mindaddig, amíg a francia megőrzi dominanciáját.

A nyelvi tájképről szóló egyik első tanulmányban Rosenbaum, Nadel, Cooper és Fishman a jelzéseket, tranzakciókat és interjúkat

* A szerző az Ikerbasque, Basque Foundation for Science és az University of the Basque Country, UPV/EHU kutatóprofesszora. E-mail címe: durk.gorter@gmail.com.

¹ Az írás (eredeti címe: The study of LINGUISTIC LANDSCAPES: an introduction to the field) a *Regio* számára készült egy régebbi előszó nyomán. L. Gorter, Durk: Introduction: The Study of the Linguistic Landscape as a New Approach to Multilingualism. In: Durk Gorter (ed.): *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Clevedon – Buffalo – Toronto: Multilingual Matters, 2006. 1–6.

elemzik a jeruzsálemi Keren Kayemet utcában.² Az angol nyelv terjedésére összpontosítottak, és a nyelvi jelzéseket három kategóriába sorolták: nincs latin betűs írás; jelen van némi latin betűs írás, de a héber a domináns; a latin betűs és a héber írás egyenlő fontosságú. A jelek körülbelül egyharmada e három kategória mindegyikébe besorolható, és a latin betűs feliratokhoz a legtöbb esetben az angol nyelvűek tartoznak. Rosenbaum és társai az angol nyelv túlsúlyát „snob appealnek” [sznobokat vonzóznak] nevezik.³

Az egyik leginkább idézett korai publikáció Landry és Bourhis nevéhez kötődik, akik a nyelvi tájkép fogalmának világos és tömör meghatározását nyújtották:

*„A közúti jelzőtáblák, a hirdetőtáblák, az utcanévek, a helynevek, a kereskedelmi egységek jelzései és a kormányzati épületek nyilvános feliratai alkotják az adott terület, régió vagy városi agglomeráció nyelvi tájképét”.*⁴

Ez a meghatározás jól megragadja a nyelvi tájkép kutatásának tárgyát, bár a jelek hat típusát sorolja fel, míg a technológiai fejlesztések új jel típusokhoz vezetnek, mint az elektronikus lapos képernyők, az érintőképernyők és a gördülő hirdetőtáblák. A „nyelvi városkép” alternatív megjelölése gyakran pontosabb volna, mivel a nyelvhasználatot leggyakrabban városi környezetben tanulmányozzák.⁵ A nyelvi tájképhez kapcsolódó kutatások a nyelv választás, a nyelvi hierarchia, a szabályozások, az indexikusság és az írástudás középpontba helyezésével kívánnak a többnyelvűségről a korábbiakhoz képest árnyaltabb képet nyújtani.

A nyelvi tájkép tanulmányozásának egyik fontos elméleti újítása Scollontól és Scollon-Wongtól ered. Megközelítésüket *geoszemiotikának* nevezik, ami „a jelek és diskurzusok tárgyszerű elhelyezésének, az anyagi világ cselekvéseinek, s mindezek

² Rosenbaum, Y. – Nadel, E. – Cooper, R. L. – Fishman, J. A.: English on Keren Kayemet Street. In: Fishman, J. A. – Cooper, R. L. – Conrad, A. W. (Eds.): *The Spread of English*. Rowley MA: Newbury House, 2010. 179–196.

³ Rosenbaum, 2010. 151.

⁴ Landry, R. – Bourhis, R.Y.: Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: An empirical study. *Journal of Language and Social Psychology*, 16, 1997. 25.

⁵ Gorter, D.: Introduction: The Study of the Linguistic Landscape as a New Approach to Multilingualism. In: Gorter, D. (Ed.): *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Clevedon – Buffalo – Toronto: Multilingual Matters, 2006. 1–6.

társadalmi jelentőségének tanulmányozása”.⁶ Azt állítják, hogy a nyilvános jelzések jelentését csak úgy értelmezhetjük, ha figyelembe vesszük azoknak egy társadalmi és kulturális közegben való elhelyezkedését is. Az elrendezés általános elveiből kiindulva egy-egy jelentés abból következik, hogyan és hol helyezkednek el a jelek. Szerintük egy jelzésen elhelyezkedő nyelvek arra a közösségre mutatnak, amelyben használják őket (geopolitikai elhelyezkedés), vagy szimbolizálják a termék egyik olyan aspektusát, amely nem kapcsolódik ahhoz a helyhez, ahol elhelyezték azt (szociokulturális társulások). Így egy angol nyelvű jelzés nem feltétlenül utal angolul beszélő közösségre, de felhasználható a külföldi ízlés és viselkedés szimbolizálásához. Munkájuk számos későbbi tanulmány elméleti alapjává vált, mint például Taylor–Leech vagy Blommaert tanulmányai.⁷

Válogatott tanulmányok

A témában egyre több publikáció lát napvilágot. Ebben a részben áttekintjük a nyelvi tájképpel kapcsolatos tanulmányok gyűjteményes köteteit, mivel ezek a könyvek jelentősen hozzájárultak a kutatásterület fejlődéséhez.

A nyelvi tájkép sajátos és önálló tudományterületté történő előrelépését az *International Journal of Multilingualism* különkiadása segítette elő, amelyet később egy hatfejezetes kötetként is kiadtak.⁸ A fejezetek különböző esettanulmányokat tartalmaznak Izraelből, Bangkokból vagy épp Tokióból, és sor kerül Baszkföld és Frízföld összehasonlítására is. Még ha a tanulmányok különböző perspektívákat is mutatnak a nyelvi tájkép vizsgálatában, megközelítésük túlnyomórészt kvantitatív-disztributív. Az Izraelről szóló esettanulmány azt javasolja, hogy meglévő elméleti

⁶ Scollon, R. – Scollon, S. W.: *Discourse in Place: Language in the Material World*. New York: Routledge, 2003. 2.

⁷ Taylor–Leech, K. J.: Language choice as an index of identity: linguistic landscape in Dili, Timor-Leste. *International Journal of Multilingualism*, 9, 2012. 15–34.; Blommaert, J.: *Ethnography, superdiversity, and linguistic landscapes: Chronicles of complexity*. Bristol: Multilingual Matters, 2013.

⁸ Gorter, D. (Ed.): *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Clevedon, Multilingual Matters, 2006. [először itt jelent meg: *International Journal of Multilingualism* 3/1.]

szociológiai perspektívákat használjanak az elemzések bővítésére a „közéleti illemmel” kapcsolatban, ahol a hébert, az arabot és az angolt használják különböző helyeken, különböző megoszlásban.⁹ Fontos dimenzió a „top down” és a „bottom up” jelek közötti ellentét megjelenítése. A „környezettudatos nyomtatásról” szóló tanulmány Bangkokban, Thaiföldön thai és angol kódkeveréssel, valamint az angol terjedésének hatásaival foglalkozik. Huebner különböző, egymással szomszédos területeket elemez, és beszámol különböző nyelvek és írásrendszerek használatáról, beleértve a thai, latin, kínai, arab és japán írást.¹⁰ Számos jel vált a nyelvkeverés, az innováció vagy a hibridizáció rendkívül kreatív megjelenítésének példájává. Backhaus fejezetét a többnyelvűségről Tokió feliratainak egy átfogó monográfia követi, mely első a nyelvi tájkép témakörében.¹¹ A munka Tokió többnyelvű valóságát tárja fel, amely nyelvi szempontból nem annyira homogén, mint azt gyakran gondolják, mert a jelzések 20 százaléka kétnyelvű vagy többnyelvű. Elméleti fejezetében megkülönbözteti a jelek eredetét, annak olvasóját és a kapcsolatban álló nyelvek és írások dinamikáját. Backhaus arra is rámutat, hogy a nyelvi tájkép területének vizsgálata értékes új fejlesztés a városi többnyelvűség elemzéséhez.¹² Cenoz és Gorter munkájukban összehasonlítják a kisebbségi nyelv és az uralkodó nyelv helyzetét két európai régióban.¹³ A fő bevásárló-utcákat vizsgálják Donostia-San Sebastian városában Baszkföldön (Spanyolország) és Ljouwert-Leeuwardenben Frizföldön (Hollandia). Arra a felfedezésre jutnak, hogy a Donostia-San Sebastianban lévő jelek 55 százaléka és a Ljouwert-Leeuwardenben látható jeleinek 44 százaléka két- vagy többnyelvű.

⁹ Ben-Rafael, E. – Shohamy, E. – Amara, M. H. – Trumper-Hecht, N.: Linguistic landscape as symbolic construction of the public space: The case of Israel. *International Journal of Multilingualism*, 3, 2006. 7–30.

¹⁰ Huebner, T.: Bangkok's Linguistic Landscapes: Environmental Print, Code Mixing, and Language Change. *International Journal of Multilingualism* 3, 2006. 31–51.

¹¹ Backhaus, P.: *Linguistic Landscapes: A Comparative Study of Urban Multilingualism in Tokyo*. Clevedon, Multilingual Matters, 2007.

Backhaus, P.: Multilingualism in Tokyo - A look into the linguistic landscape. *International Journal of Multilingualism*, 3, 2006. 52–66.

¹² Backhaus, 2006.

¹³ Cenoz, J. – Gorter, D.: Linguistic landscape and minority languages, *International Journal of Multilingualism*, 2006. 3. 67–80.

Shohamy és Gorter 21 fejezetből álló kötete jelentős hozzájárulás a tudományterület fejlődéséhez.¹⁴ A tanulmánygyűjtemény különböző szemszögekből mutatja be a nyelvi tájkép tanulmányozásának lehetőségét, a különféle módszertani kérdések kezelését, a nyelvpolitika elemzését és az identitás és tudatosság témakörét. A könyv olyan fejezeteket is tartalmaz, amelyek megkérdőjelezzik a terület definícióit és kiterjedési határait, és előremutat a kutatások megújítása és kiterjesztése területén. Az elméleti fejezetek olyan tudományágak alkalmazását mutatják be, mint a történelem, a szociológia, a gazdaság, az irodalom, a nyelvészet és (nyelvi) ökológia. A módszertani fejezetek a feliratozással kapcsolatos szövegek szerzőségével foglalkoznak, valamint azzal, hogyan lehet földrajzi térképeket készíteni a nyelvek megoszlásáról a jelzéseken, továbbá a megfelelő nevek kérdésével. A nyelvpolitikát, amely fontos szerepet játszik a nyelvi jelzések szabályozása terén, Kanada és Japán nemzetközi összehasonlítása, valamint az olaszországi Dél-Tirol helyi szemszögekből közelítették meg. Vannak szerzők, akik az állami ideológiák összehasonlításával foglalkoznak Európa három különböző posztkommunista államában, míg mások a nyelvi ideológiával egy afrikai állam, Etiópia egyik regionális fővárosában. Az identitásról és az öntudatról szóló fejezetek bemutatják, mennyire életképes a nyelvi tájkép perspektívájának használata a nyelvi jelzések indexikalitásának vizsgálatában, a nemzeti identitás konstruálásában, az oktatási környezetben és a turizmus területén. Nyilvánvaló, hogy ez a gyűjtemény más kutatások számára is inspiráló volt, mivel ezek a megközelítések, perspektívák és témák visszatérnek későbbi nyelvi tájképről szóló tanulmányokban is.

Az újabb szerkesztett kötetek olyan publikációk folyamatos bővüléséhez járulnak hozzá, melyek a nyelvi tájképet vizsgálják a világ különböző pontjain. A Shohamy, Ben-Rafael és Barni által szerkesztett sokoldalú gyűjtemény a városra összpontosít. A bevezetésben azt mondják, hogy „mindenki közös érdeke annak a megértése, hogy a nyelvi tájkép olyan tér, ahol a közterület szimbolikusan épül fel” (xi. old.).¹⁵ A 19 fejezet közül néhány a

¹⁴ Shohamy, E. – Gorter, D. (Eds.): *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. New York: Routledge, 2009.

¹⁵ Shohamy, E. – Ben-Rafael, E. – Barni, M. (Eds.): *Linguistic Landscape in the City*. Bristol: Multilingual Matters, 2010.

városi térségek többnyelvű gyakorlatával foglalkozik, és több szerző munkájának közös vonása, hogy a nyelvi tájkép felülről lefelé történő áramlásával foglalkozik, ami a hatóságok hatalmát mutatja olyan különböző helyszíneken, mint Tel-Aviv (Izrael), Bloemfontein (Dél-Afrikai Köztársaság), Chinatown (Washington DC, USA), Donostia-San Sebastián (Spanyolország), Rezekne (Lettország) és Kijev (Ukrajna). A nyelvi tájképhez kapcsolódó gazdasági vagy szociális előnyök kérdése is felbukkan, például a Hongkongban található nagy értékű lakóépületekhez illő hangzatos nevek, és a jelzéssel történő áruba bocsájtás.

Könyvük címe is világossá teszi, hogy Jaworski és Thurlow a nyelvi tájkép alternatívájaként a „*szemiotikus tájkép*” szélesebb koncepcióját részesíti előnyben.¹⁶ Elő akarják mozdítani a tudományterületet a meglévő elméletek és módszertanok összetettebbé tételével. Könyvük más nyelvi tájkép vizsgálatokra épül, és a 14 fejezetben több szerző feltárja a szektor határait, és más tudományágakat is érint, mint például a turizmus vagy a városi földrajz.

Egy másik gyűjtemény a kisebbségi nyelvekre összpontosít a nyelvi tájképben.¹⁷ A könyv 18 fejezetében elsősorban európai eseteket vitatnak meg annak érdekében, hogy megtalálják a nyelvi tájkép tanulmányozásának előnyeit a kisebbségi nyelvek kutatásában. Minden egyes fejezet a nyelvi tájképben tükröződő kisebbségi nyelvpolitika eltérő példáit veszi számba, olyan szerteágazó közegekben, mint Baszkföld, Belgium, Katalónia, Finnország, Franciaország, Olaszország, Írország, Lettország, Litvánia, Moldova, Norvégia, Oroszország, Skócia, Svédország, Ukrajna és Wales. Mindegyik esetben a nyelvi tájkép vizsgálatából származó adatok tisztázzák a nyelv, a társadalom, az identitás és a hatalom összetett kölcsönhatásait. Néhány fő kérdés a kisebbségi nyelvek láthatósága köré szerveződik, hogyan képes a nyelvi tájkép megvilágítani a többségi és kisebbségi csoportok közötti hatalmi kapcsolatokat. A nyelvi tájkép és a kisebbségi nyelvek területeinek összefogásával a szerzők tovább folytatják elméleti gondolkodásukat mindkét területen, és elmélyítik a kisebbségi nyelvhasználat dinamikájának megértését a közterületeken.

¹⁶ Jaworski, A. – Thurlow, C. (Eds.): *Semiotic Landscapes: Language, Image, Space*. London: Continuum, 2010.

¹⁷ Gorter, D. – Marten H. F. – Van Mensel, L. (Eds.): *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Basingstoke, Palgrave-McMillan, 2012.

A Hélot, Barni, Janssens és Bagna által szerkesztett gyűjtemény fejezetei ismét számos lehetőséget kínálnak a nyelvi tájkép kutatására.¹⁸ Magának a könyvnek többnyelvű megközelítése van, hiszen a 20 fejezet közül három franciául íródott. Minden tanulmány a nyelvi tájkép összetettségére utal. A jelek dinamikus módon jelenítik meg a nyelveket, és bemutatják a különböző társadalmi szintek összekapcsolódását. A nyelvi tájkép vizsgálata a többnyelvű folyamatok jobb magyarázatait szolgálja a lokális és a globális környezetben, függetlenül attól, hogy a Brüsszelben található feliratokról (amely város három fejezet középpontjában áll), vagy épp szerte a világban az olasz nyelvről szóló felmérésről van szó.

A fent említett hat szerkesztett gyűjtemény bizonyítékot szolgáltat a folyamatosan növekvő előrelépésre, melynek során a kutatók egyre több vizsgálatot végeznek az összes kontinensen. Számítalan egyéni folyóiratcikk kerül kiadásra, amelyek a növekvő on-line bibliográfiában találhatók meg.¹⁹ 2015-től kezdődően jelenik meg a *Linguistic Landscape* című folyóirat.²⁰

Friss, innovatív és fontos hozzájárulásként tekinthetünk Blommaert rövid monográfiájára. A saját szomszédságában, Antwerpenben végzett kutatásai alapján a nyelvi tájkép mikroszkópikus és részletes vizsgálatát javasolja, hogy „teljes leíró és magyarázó potenciált hozzon létre”.²¹ A geozemiotikát többek között központi kiindulási pontként veszi alapul, és ahogyan azt „a GS [geozemiotika] szerint hangsúlyozza, a nyelvi anyag szociokulturális jelentésének jobb megértése etnográfiai magyarázatot követel, nem pedig számokat, és a jelekre összetett tárgyként kell tekintenünk, nem csak nyelvi természetüként”.²² A szerző úgy véli, hogy a nyelvi tájképpel kapcsolatos munka „a szociolingvisztika egészét jobbra, hasznosabbá, átfogóbbá és meggyőzőbbé teheti, és további dolgokat is felajánlhat más tudományágak számára”.²³

¹⁸ Hélot, C. – Barni M. – Janssens, R. – Bagna, C. (Eds.): *Linguistic Landscapes, Multilingualism and Social Change*. Frankfurt: Peter Lang, 2012.

¹⁹ www.zotero.org/groups/linguistic_landscape_bibliography

²⁰ <https://benjamins.com/#catalog/journals/ll/main> (2017-08-14).

²¹ Blommaert, J.: *Ethnography, superdiversity, and linguistic landscapes: Chronicles of complexity*. Bristol: Multilingual Matters, 2013.

²² Bloomaert, 2013. 41.

²³ Bloomaert, 2013. 4.

Nyilvánvalónak tűnik, hogy a nyelvi tájkép tanulmányozása a szociolingvisztika és az alkalmazott nyelvészet alapvető kérdéseire reflektálhat. A kutatók eltérő megközelítéseinek és szellemi háttérének sokféleségére azonban a terület sajátosságaként és gazdagságaként kell tekinteni. Heterogén jellege innovatív ötleteket eredményezhet a nyelvpolitika, az irodalom, a pragmatika, a kisebbségi nyelvek vagy a többnyelvűség területén.

Az aktuális kutatások

A nyelvi tájkép tanulmányozása különböző perspektívákból közelíthető meg és számos tudományághoz kapcsolódik: nyelvészet, kommunikáció, szociológia, közgazdaságtan, társadalomföldrajz, tájépítészet, pszichológia és oktatás. A legtöbb tanulmány nyelvészeti vagy szociolingvisztikai perspektíván keresztül közelíti meg a nyelvi tájképet, de más munkák ezektől eltérő megközelítéseket is alkalmaznak. Az aktuális tanulmányokban szereplő főbb témákat az alábbiakban ismertetjük.

Az angol nyelv terjedésének kérdésköre már Rosenbaum és munkatársai korai tanulmányában²⁴ és sok más későbbi tanulmányban is fontos helyet foglalt el, s továbbra is figyelmet érdemel. Az angol gyakran kapcsolódik a modernitáshoz, az internacionalizmushoz vagy a technológiai fejlődéshez, vagy – ahogy Rosenbaum és társai nevezik – nem más, mint *snob appeal*.²⁵ Az angol, más nyelvek mellett, többnyelvű és multimodális szövegekben is jelen van, amelyek vékony határokat szabnak a nyelvek és a kifejezési módok között.²⁶ Az angol nyelv használatának egyéb okai lehetnek például kreatív-nyelvi jellegűek is, vagy kapcsolódhatnak az angol lingua franca-ként való használatának lehetőségéhez a világ számos országában, ám mindkét esetben többnyelvű jelenségekhez kötődnek.

A nyelvi tájképnek történelmi dimenziója is van, mert dinamikus és idővel változik, így tájékoztat minket a különböző nyelvek történelem során történő használatáról. Pavlenko fgyelemre méltó

²⁴ Rosenbaum, 1977.

²⁵ Rosenbaum, 1977.

²⁶ Cenoz, J. – Gorter, D.: Linguistic landscape as an additional source of input in second language acquisition. *IRAL, International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*, 46, 2008. 257–276.

példát mutat be, amikor hosszú távú változásokat vizsgál Ukrajna fővárosának, Kijevnek a vizuális tájképében.²⁷ A 9. századtól a 21. századig tartó szociolingvisztikai történetet ír le, amely a múltbeli nyelvi tájképből (freskókról, érmékről, kéziratokról és fényképekről) származó korpusz alapján született meg, beleértve a feliratok legújabb változásait is, melyet a szerző saját fotóival támaszt alá. A többnyelvűség ezeréves hagyományának áttekintése a diakronikus megközelítés értékét mutatja.

A nyelvpolitika ismétlődő téma, mivel a hatóságok gyakran a jelzéseket jelölik ki politikai törekvéseik célpontjaként. Spolsky belefoglalja a „közösségi verbális jelek” tanulmányozását saját általános nyelvi menedzselés elméletébe. Számára „a közterületek verbális jeleinek tanulmányozása az elmúlt negyven évben bizonyította annak érdemét a városok többnyelvű ökológiájának feltárásában és jellemzésében”.²⁸ A nyelvi tájkép elemei olyan nyelvpolitikai mechanizmusok, amelyek képesek fenntartani az ideológiákat és bizonyos nyelvek státuszát. Például Európa számos kisebbségi régiójában a nyelvi aktivisták gyakran „rossz” nevet festenek a jelzésekre. Ez a nyelvi jogokkal kapcsolatos küzdelemről tesz tanúbizonyságot.²⁹ A konfliktus gyökere nem csak a helységnevekre, hanem a jelek kiemelésére és elhelyezésére is visszavezethető.

A másodiknyelv-elsajátítás (SLA: second language acquisition) perspektívájával Gorter és Cenoz tanulmányában találkozhatunk.³⁰ Alapvető kérdésük a következő: „A nyelvi input forrásaként mi a

²⁷ Pavlenko, A.: Linguistic Landscape of Kyiv, Ukraine: A Diachronic Study. In: Shohamy, Elana – Ben-Rafael, Eliezer – Barni, Monica (Eds.): *Linguistic Landscape in the City*. Bristol – Buffalo – Toronto, Multilingual Matters, 2010. 133–150.

²⁸ Spolsky, B.: *Language Management*. Cambridge, Cambridge University Press, 2009. Stroud, C. – Mpendukana, S.: Multilingual signage: a multimodal approach to discourses of consumption in a South African township. *Social Semiotics*, 20, 2010. 75.

²⁹ Aiestaran, J. – Cenoz, J. – Gorter, D.: Multilingual cityscapes: perceptions and preferences of the inhabitants of Donostia-San Sebastián. In E. Shohamy – E. Ben-Rafael – M. Barni (Eds.): *Linguistic landscape in the city*. Bristol: Multilingual Matters, 2010. 219–234.

³⁰ Cenoz, J. – Gorter, D.: Linguistic landscape as an additional source of input in second language acquisition. *IRAL, International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*, 46, 2008. 257–276.

nyelvi tájkép szerepe a második nyelv elsajátításában?” A jelzések nyelvi befolyásolják a nyelvek státuszát a második nyelvet tanulóknál, sőt, nyelvi viselkedésüket is. A nyelvi tájkép elemei befolyásolhatják a nyelv és a nyelvhasználat elsajátítását, ismeretét. Ezeket az ötleteket iskolai környezetben is alkalmazhatjuk.³¹

Az oktatás esetében a jelzések kapcsolódhatnak a második vagy a harmadik nyelv elsajátításának vagy a nyelvi tudatosságnak a kérdéseihez, ám ezek a tanulmányok bemutatják, hogy a jelek funkciói, a többnyelvű írásbeliség vagy a többnyelvű kompetencia kérdései is vizsgálhatók. Dagenais, Moore, Sabatier, Lamarre és Armand célja, hogy dokumentálja az általános iskolások írástudását, mely során a többnyelvűséget és a nyelvi sokféleséget Vancouverben és Montrealban élő közösségekben vizsgálják.³² Clemente, Andrade és Martins követik ezt a példát egy olyan projektben, melynek címe: „megtanulni olvasni a világot, megtanulni olvasni a nyelvi tájképet”,³³ ahol hasonló didaktikai stratégiát alkalmaznak egy portugál általános iskolában.

A nyelvi tájkép az oktatási környezetben ígéretes módon biztosítja a többnyelvűségről, a nyelvtudásról és az írás-olvasási gyakorlatokról szóló tanítást. A nyelvi tájképpel kapcsolatos kutatásokhoz köthető sokat ígérő irányvonal a félig állami intézményi környezetek, például a kormányzati épületek, könyvtárak, múzeumok és kórházak vizsgálata.

Ahogy az alfejezet elején említettük, a nyelvi tájképet sokféle perspektívából közelítik meg, és különböző diszciplínákhoz kapcsolódik. Fontos munka folyik még a szerzőséggel kapcsolatos

³¹ Dressler, R.: Signgeist: promoting bilingualism through the linguistic landscape of school signage. *International Journal of Multilingualism*, 12, 2015. 1. 128–145.

³² Dagenais, D. – Moore, D. – Sabatier, C. – Lamarre, P. – Armand, F.: Linguistic landscape and language awareness. In: Shohamy, E. – Gorter, D. (Eds.): *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. New York: Routledge, 2009. 253–269.

³³ Clemente, M. – Andrade, A. I., – Martins, F.: Learning to read the world, learning to look at the linguistic landscape: a primary school study. In: Hélot, C. – Barni, M. – Janssens, R. – Bagna, C., (Eds.): *Linguistic Landscapes, Multilingualism and Social Change*. Frankfurt: Peter Lang, 2012. 267–285.

kérdésekben³⁴, a modernitás kimutatásában a hatalommal és a hatósággal kapcsolatban.³⁵

A tudományterület kihívásai

A nyelvi tájkép tanulmányozása a közelmúltban született érdeklődési területként bizonyos problémákkal és nehézségekkel szembesül, elméleti és módszertani szinten is.

A nyelvi tájkép kutatása *elméleti fejlődésében* felhasználhatja és alkalmazhatja a különböző tudományágak elméleti fogalmait. Ben Rafael³⁶ a teoretikus Boudon, Bourdieu és Goffman által előterjesztett szociológiai fogalmakat veszi elő, és azokat a nyelvi tájkép kutatása során alkalmazza. Az etnolingvisztikai vitalitás elmélete Landry és Bourhis kiindulópontja, és mások, például Kasanga is folytatják ezt a hagyományt.³⁷ Coupland és Garrett, Goffman keretelemzését alkalmazzák a walesi nyelv szerepét vizsgálván Patagóniában.³⁸ Stroud és Mpendukana a többnyelvű mobilitás elméleti dimenzióival és a nyelvek multimodális reprezentációjával foglalkoznak Dél-Afrikában, inspirációjuk pedig Blommaert etnográfiai keretrendszere volt.³⁹ A terület különböző elméleti állításokból indul ki, és különböző irányok felé ágazik szét, ám elméleti síkon még sok munka van hátra.

³⁴ A jelekre, nyelvekre vonatkozóan lásd például Laitinen, M.: 630 kilometres by bicycle: observations on English in urban and rural Finland. *International Journal for the Sociology of Language*, 228, 2014. 55–77.

³⁵ Például Lanza, E. – Woldemariam, H.: Indexing modernity: English and branding in the linguistic landscape of Addis Ababa. *International Journal of Bilingualism*, 18, 2014. 491–506.

³⁶ Ben-Rafael, E.: A sociological approach to the study of linguistic landscapes. In: Shohamy, E. – Gorter, D. (Eds.): *Linguistic landscape: Expanding the scenery*. New York: Routledge, 2009. 40–54.

³⁷ Landry, R. – Bourhis, R.Y.: Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: An empirical study. *Journal of Language and Social Psychology*, 16, 1997. 23–49.; Kasanga, L. A.: Mapping the linguistic landscape of a commercial neighbourhood in Central Phnom Penh. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 33, 2012. 5. 1–15.

³⁸ Coupland, N. – Garrett, P.: Linguistic landscapes, discursive frames and metacultural performance: the case of Welsh Patagonia. *International Journal of the Sociology of Language*, 205, 2010. 7–36.

³⁹ Stroud, C. – Mpendukana, S. 2010.; Blommaert, J.: *Ethnography, superdiversity, and linguistic landscapes* 2013.

Számos módszertani kérdés is felmerül. A kutatás az alkalmazott nyelvészet, a szociolingvisztika és más tudományágak rendelkezésre álló módszereire támaszkodik. A digitális fényképek gyűjtésének és értelmezésének tipikus módja a terület fő újítása.

Cenoz és Gorter arról beszélnek, hogy a jelek számbavétele nem problémamentes, mivel döntéseket kell hozni arról, hogy mi minősül jelnek, mi számít elemzési egységnek.⁴⁰ Úgy döntöttek, hogy minden látható, nagy és kicsi jelet számba vesznek. Egy cégtábla egy egységnek számít, de az egyéni utcatábla vagy egy plakát úgyszintén. Ezzel ellentétben Backhaus Tokióban csak olyan jeleket vett számításba, amelyek egynél több nyelvet tartalmaztak, és ahol a szövegek meghatározható keretbe voltak foglalva.⁴¹ Olyan módszertani kritériumokat kell megállapítani, amelyek javítják a jelek reprezentativitását, bár a bizonyos fokú önkényesség nem kerülhető el.

Az elemzés egysége összetett kérdés. A nagyszámú, egymás mellett elhelyezkedő nyelvi jelek megnevezhetik annak eldöntését, hogy egy-egy jelzés mit is jelent valójában. Egy kirakatban lévő nyelvi elemek „egy” jel részét képezik, vagy külön kell őket figyelembe venni? Mi a helyzet az egyéb hirdetésekkel, graffitikkal vagy poszterekkel a kirakat mellett? Egy teljes utca vajon tekinthető elemzési egységnek? Valójában mindegyik választási lehetőségnek vannak előnyei és hátrányai. Az elemzési egységre vonatkozó döntések fontosak, mivel ez döntő módszertani kérdés a tanulmányok összehasonlíthatóvá tétele érdekében.

Egy másik probléma a jelzések dinamikus jellege. Egyes jelek sok-sok évre rögzülnek, mások idővel, néha egyik napról vagy egyik percről a másikra változnak. A buszokon, pólókon vagy eldobható csomagolásokon elhelyezett jelek szintén részei a nyelvi tájképnek, de általában nem szerepelnek a tanulmányokban. Dinamikus jellegük miatt kihívást jelentenek a nyelvi tájkép tanulmányozása során.

A kvantitatív-disztributív megközelítést számos kutató követi, de Macalister bírálja a mennyiségi megközelítést, ugyanakkor elemzésében Új-Zéland nyelvi tájképéről ez a módszer is hasznosnak

⁴⁰ Cenoz, J. – Gorter, D.: Linguistic landscape and minority languages, *International Journal of Multilingualism*, 2006. 3. 67–80.

⁴¹ Backhaus, P.: Multilingualism in Tokyo - A look into the linguistic landscape. *International Journal of Multilingualism*, 3, 2006. 52–66.

bizonyult.⁴² Más tanulmányok szerzői kvalitatív megközelítést választottak. Például Malinowski interjúkat vesz fel koreai üzlettulajdonosokkal az áruház jelzéseinek értelmezésére annak érdekében, hogy információt szerezzen a szerzőség kérdéseiről és a koreai, az angol vagy mindkét nyelv használatáról.⁴³ Számos kutató szándékosan ötvözi a kutatási módszereket. Mitchell különböző módszereket egyesít, mikor kombinálja egy újságcikk diskurzuselemzését az utcán beszélt nyelvek és a jelzések mennyiségi vizsgálatával.⁴⁴ Pittsburg egyik szomszédos területén Mitchell túlnyomóan egynyelvű nyelvi tájképet talált (96,5%-ban csak angol jelek) és hasonló „hangzasképet” (a lakosság 80,7%-a angolul beszélt). Mégis, ugyanez a tájkép szolgált alapjául egy újságcikknek, mely az „invázió” és az „özönvíz” metaforáival élt, hogy „a latino bevándorlókkal kapcsolatos félelemlről beszéljen”⁴⁵. Az ilyen vizsgálatok eredményei gyakran viszonylag kisszámú, nem véletlenszerű és szelektív empirikus adatokon alapulnak. Ez heurisztikusan fontos lehet, de egyfajta gyengeség jele is, mivel a replikáció és az általánosítás nehezebbé válik.

Jövőbeli kilátások

Sok éve jelennek meg nyelvi tájképpel kapcsolatos szaktanulmányok, de az elmúlt években jelentős fejlődés ment végbe, és a kiadványok száma is számottevően növekedett. A *Regio* e számában ebben a témakörben közölt tanulmányok is azt bizonyítják, hogy ezek a kutatások különböző módokon járulnak hozzá a nyelvi tájképpel kapcsolatos ismeretekhez. A nyelvi tájkép lehetővé teszi, hogy képet kapjunk az angol nyelv terjedéséről és annak többnyelvűséghez való viszonyáról, a nyelvpolitika hatásáról a nyilvános területeken, a kisebbségi nyelvek fejlődéséről és

⁴² Macalister, J.: Emerging voices or linguistic silence? Examining a New Zealand linguistic landscape. *Multilingua*, 29, 2010. 55–75.

⁴³ Malinowski, D.: Authorship in the linguistic landscape: A multimodal-performative view. In:

Shohamy, E. – Gorter, D. (Eds.): *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. New York: Routledge, 2009. 107–125.

⁴⁴ Mitchell, T. D.: ‘A Latino community takes hold’: Reproducing semiotic landscapes in media discourse. In A. Jaworski – C. Thurlow (Eds.): *Semiotic Landscapes: Language, Image, Space*. London: Continuum, 2010. 168–186.

⁴⁵ Mitchell, 2010. 169.

láthatóságáról, illetve az iskolás gyerekek nyelvi tudatosságáról stb. A jövőben a kutatók továbbra is hozzájárulnak ahhoz, hogy bővítsék ismereteinket az írott nyelvek nyilvános térben való használatáról.

Számos újítás jelenik meg a nyilvános terek nyelvhasználatában, és arra ösztönzi a kutatókat, hogy ehhez igazítsák a jelzések tanulmányozását, és ez az elméleti megközelítések és módszerek további elmozdulását eredményezi, ahogyan a tudományterület is előre halad. Az új technológia egyik példája a kibővített valóság (augmented reality, AR), vagyis olyan digitális információ kivetülése, amely a fizikai környezet élő nézetére helyeződik. A kibővített valóság gyakori a sportműsorokban, ahol a közönség számára különféle reklámokat mutatnak, és digitális vonalakat helyeznek el a játéktéren. Az is lehetséges, hogy különböző vásárlók számára különböző nyelven jelenítsék meg a termékeket, így a valóságnak a digitális adatokkal való átfedése megváltoztathatja a nyelvi tájkép érzékelését és tapasztalatát. Lehetséges, hogy a többnyelvű városkép az olvasni kívánt szöveg egynyelvű változatává alakul, ami legfeljebb „párhuzamos többnyelvűséget” teremt, és ez először valószínűleg elsősorban az angol és néhány más nagy(obb) nyelv számára fejleszthető ki. Ezek a technológiák sok új kérdést vetnek fel a társadalmi többnyelvűségről, amelyek további tanulmányokat érdemelnek.

A technológia tehát fontos befolyással bír, és a találmányok, mint például az interaktív digitális hirdetések, az internet, a digitális szöveges üzenetek, a kibővített valóság stb. egyszerre kihívásként és lehetőségeként szolgálnak. A nyelvi tájkép bizonyos mértékig statikus, és így lehetővé teszi a jelenségek történelmi és társadalmi változásainak elemzését. A videomegjelenítések dinamikusabbá és folyékonyabbá válnak, és kihívást jelentenek annak elemzésére, hogy ezek miként is járulnak hozzá a nyelvi tájkép többnyelvű összetételéhez.

A nyelvi tájkép olyan tér is lehet, ahol a nyelvi sokszínűség látható, de vitatható is. Néhány nyelvi csoportnak másoknál nagyobb a hozzáférése ahhoz, hogy nyelvüket nyilvánosan megjelenítsék; a többségi nyelv dominál, és néhány kisebbségi nyelv a láthatóságért küzd.⁴⁶ A nyelvi tájkép tükrözi a nyelvek és a nyelvi csoportok

⁴⁶ Gorter, D. – Marten H. F. – Van Mensel, L. (Eds.): *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Basingstoke, Palgrave-McMillan, 2012.

közötti hatalmi viszonyokat. A nyelvi tájkép szabályozása továbbra is fontos kérdés marad, nem csak a nyelvek használatának, hanem az erkölcsi, etikai és jogi dimenziók szempontjából is.

A nyelvi tájkép tanulmányozása újszerű, innovatív, magával ragadó megközelítést nyújt a nyelvi sokféleség és a többnyelvű városképek feltérképezéséhez. A jövő kihívása az, hogy empirikus kutatásokat használjanak az elméleti ötletek tesztelésére, olyan leíró vagy analitikus beszámolók bemutatása helyett, amelyek többé-kevésbé illusztrálják az elméleti elképzeléseket. Több gondolatot kell fektetni a jelek jelentésének értelmezésébe, azaz abba, hogyan is befolyásolják a jelek az írott és beszélt nyelvek használatát az emberek életében.

A nyelvi tájkép vizsgálatának területe még korai szakaszban jár az elméleti és módszertani fejlődés szempontjából is, de a kutatóknak azt kell célul kitűzniük, hogy a tanulmányok megismételhetők, az eredmények pedig más kutatók által is ellenőrizhetők legyenek. Sok esetben úgy tűnik, hogy szigorúbb kutatási megközelítésre van szükség.

A jelzések működésének vizsgálata különböző elméleti és módszertani megközelítéseken alapul. A nyelvi tájkép tanulmányozásának területét sokszínűség jellemzi, és annak eredményei friss szociolingvisztikai perspektívákat nyújtanak olyan kérdésekben, mint a városi többnyelvűség, a globalizáció, a kisebbségi nyelvek és a nyelvpolitika. A világ különböző pontjain végzett kutatások a nyelvhasználat változatosságát sugallják, és a tanulmányok hozzájárulnak a többnyelvűség és a sokszínű világ hatékonyabb megértéséhez.

Fordította: Máté Réka

Felhasznált irodalom

Aiestaran, J. – Cenoz, J. – Gorter, D.: Multilingual cityscapes: perceptions and preferences of the inhabitants of Donostia-San Sebastián. In E. Shohamy – E. Ben-Rafael – M. Barni (Eds.): *Linguistic landscape in the city*. Bristol: Multilingual Matters, 2010. 219–234.

Backhaus, P.: *Linguistic Landscapes: A Comparative Study of Urban Multilingualism in Tokyo*. Clevedon, Multilingual Matters, 2007.

- Backhaus, P.: Multilingualism in Tokyo - A look into the linguistic landscape. *International Journal of Multilingualism*, 3, 2006. 52–66.
- Ben-Rafael, E. – Shohamy, E. – Amara, M. H. – Trumper-Hecht, N.: Linguistic landscape as symbolic construction of the public space: The case of Israel. *International Journal of Multilingualism*, 3, 2006. 7–30.
- Ben-Rafael, E.: A sociological approach to the study of linguistic landscapes. In: Shohamy, E. – Gorter, D. (Eds.): *Linguistic landscape: Expanding the scenery*. New York: Routledge, 2009. 40–54.
- Blommaert, J.: *Ethnography, superdiversity, and linguistic landscapes: Chronicles of complexity*. Bristol: Multilingual Matters, 2013.
- Cenoz, J. – Gorter, D.: Linguistic landscape and minority languages, *International Journal of Multilingualism*, 2006. 3. 67–80.
- Cenoz, J. – Gorter, D.: Linguistic landscape as an additional source of input in second language acquisition. *IRAL, International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*, 46, 2008. 257–276.
- Clemente, M. – Andrade, A. I., – Martins, F.: Learning to read the world, learning to look at the linguistic landscape: a primary school study. In: Hélot, C. – Barni, M. – Janssens, R. –
- Bagna, C., (Eds.): *Linguistic Landscapes, Multilingualism and Social Change*. Frankfurt: Peter Lang, 2012. 267–285.
- Coupland, N. – Garrett, P.: Linguistic landscapes, discursive frames and metacultural performance: the case of Welsh Patagonia. *International Journal of the Sociology of Language*, 205, 2010. 7–36.
- Dagenais, D. – Moore, D. – Sabatier, C. – Lamarre, P. – Armand, F.: Linguistic landscape and language awareness. In: Shohamy, E. – Gorter, D. (Eds.): *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. New York: Routledge, 2009. 253–269.

- Dressler, R.: Signgeist: promoting bilingualism through the linguistic landscape of school signage. *International Journal of Multilingualism*, 12, 2015. 1. 128–145.
- Gorter, D.: Linguistic Landscapes in a Multilingual World. *ARAL – Annual Review of Applied Linguistics*, 33, 2013. 190–212.
- Gorter, D. (Ed.): *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Clevedon, Multilingual Matters, 2006. [first as issue of *International Journal of Multilingualism* 3/1.]
- Gorter, D.: Introduction: The Study of the Linguistic Landscape as a New Approach to Multilingualism. In: Durk Gorter (Ed.): *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Clevedon – Buffalo – Toronto: Multilingual Matters, 2006. 1–6.
- Gorter, D. – Marten H. F. – Van Mensel, L. (Eds.): *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Basingstoke, Palgrave-McMillan, 2012.
- Hélot, C. – Barni M. – Janssens, R. – Bagna, C. (Eds.): *Linguistic Landscapes, Multilingualism and Social Change*. Frankfurt: Peter Lang, 2012.
- Huebner, T.: Bangkok’s Linguistic Landscapes: Environmental Print, Code Mixing, and Language Change. *International Journal of Multilingualism* 3, 2006. 31–51.
- Jaworski, A. – Thurlow, C. (Eds.): *Semiotic Landscapes: Language, Image, Space*. London: Continuum, 2010.
- Kasanga, L. A.: Mapping the linguistic landscape of a commercial neighbourhood in Central Phnom Penh. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 33, 2012. 5. 1–15.
- Laitinen, M.: 630 kilometres by bicycle: observations on English in urban and rural Finland. *International Journal for the Sociology of Language*, 228, 2014. 55–77. Doi 10.1515/ijsl2014-0005.
- Landry, R. – Bourhis, R.Y.: Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: An empirical study. *Journal of Language and Social Psychology*, 16, 1997. 23–49.

- Lanza, E. – Woldemariam, H.: Indexing modernity: English and branding in the linguistic landscape of Addis Ababa. *International Journal of Bilingualism*, 18, 2014. 491–506. doi:10.1177/1367006913484204
- Macalister, J.: Emerging voices or linguistic silence? Examining a New Zealand linguistic landscape. *Multilingua*, 29, 2010. 55–75.
- Malinowski, D.: Authorship in the linguistic landscape: A multimodal-performative view. In: Shohamy, E. – Gorter, D. (Eds.): *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. New York: Routledge, 2009. 107–125.
- Mitchell, T. D.: ‘A Latino community takes hold’: Reproducing semiotic landscapes in media discourse. In A. Jaworski – C. Thurlow (Eds.): *Semiotic Landscapes: Language, Image, Space*. London: Continuum, 2010. 168–186.
- Pavlenko, A.: Linguistic Landscape of Kyiv, Ukraine: A Diachronic Study. In: Shohamy, Elana – Ben-Rafael, Eliezer – Barni, Monica (Eds.): *Linguistic Landscape in the City*. Bristol – Buffalo – Toronto, Multilingual Matters, 2010. 133–150.
- Rosenbaum, Y. – Nadel, E. – Cooper, R. L. – Fishman, J. A.: English on Keren Kayemet Street. In: Fishman, J. A. – Cooper, R. L. – Conrad, A. W. (Eds.): *The Spread of English*. Rowley MA: Newbury House, 2010. 179–196.
- Scollon, R. – Scollon, S. W.: *Discourse in Place: Language in the Material World*. New York: Routledge, 2003.
- Shohamy, E. – Gorter, D. (Eds.): *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. New York: Routledge, 2009.
- Shohamy, E.: *Language policy: hidden agendas and new approaches*. New York: Routledge, 2006.
- Shohamy, E.: Linguistic Landscapes and Multilingualism. In: Martin-Jones, M. – Blackledge, A. – Creese, A. (Eds.): *The Routledge Handbook of Multilingualism*. New York: Routledge, 2012. 538–551.

- Shohamy, E. – Ben-Rafael, E. – Barni, M. (Eds.): *Linguistic Landscape in the City*. Bristol: Multilingual Matters, 2010.
- Spolsky, B.: *Language Management*. Cambridge, Cambridge University Press, 2009.
- Stroud, C. – Mpendukana, S.: Multilingual signage: a multimodal approach to discourses of consumption in a South African township. *Social Semiotics*, 20, 2010. 5. 469–493.
- Stroud, C., – Mpendukana, S.: Multilingual signage: a multimodal approach to discourses of consumption in a South African township. *Social Semiotics*, 2010. 20 (5), 469–493.
- Taylor-Leech, K. J.: Language choice as an index of identity: linguistic landscape in Dili, Timor-Leste. *International Journal of Multilingualism*, 9, 2012. 15–34.

PETTERI LAIHONEN* – CSERNICSKÓ ISTVÁN**

Kísérlet egy összehasonlító vizsgálatra: a nyelvi tájkép dél-szlovákiai, székelyföldi és kárpátaljai falvakban¹

I. Bevezetés

Írásunk hat falu nyelvi tájképének általános jellemzését kínálja, és az eredményeket összehasonlítjuk egyrészt egymással, másrészt a korábbi, az általános nyelvi helyzetet összefoglaló munkákkal. Egy-egy olyan dél-szlovákiai, székelyföldi és kárpátaljai falut mutatunk be, ahol a településen belüli szóbeli kommunikáció nyelve egyöntetűen a magyar, illetve egy-egy olyan falut, amiket a szóbeli kétnyelvűség jellemez. A tanulmány második részében azt elemezzük röviden, hogy melyek azok a felirattípusok, amelyek általában nem magyar nyelven jelennek meg, illetve amelyek leginkább autonóm magyar nyelvű formában találhatók, továbbá mely területeket jellemzi leginkább a kétnyelvű táblák használata a megvizsgált falvakban. Végül összehasonlítjuk az eredményeket azzal az általános képpel, amit egyéb szociolingvisztikai kutatások alapján alkothatunk az adott régiókban élő magyarok nyelvhasználatáról.

Már az első kutatások két alapfunkciót tulajdonítottak a nyilvánosságban megjelenő feliratoknak: *kommunikatív* és *szimbolikus* jelentést. A kommunikatív funkció sokáig fontosabb lehetett a szimbolikusnál. Azon a nyelven írták a közlendő

* Petteri Laihonon nyelvész, az University of Jyväskylä, The Centre for Applied Language Studies kutatója. e-mail: petteri.laihonon@jyu.fi;

** Csernicško István nyelvész, a beregszászi Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont igazgatója, a Pannon Egyetem docense. E-mail: csernicško.istvan@kmf.uz.ua.

¹ A kutatás a Finn Akadémia 137718-as (2011–2013) és 299133-as (2016–2021) számú ösztöndíjai támogatásával készült.

információkat a táblák, feliratok készítői, amely(ek)en tudtak, illetve amelyekről feltételezték, hogy azokat értik a megcélzott olvasók. A vizsgált térségben ez a nyelv sokáig a latin volt, de a magyar nyelvű írásbeliség is igen korán kezdődött, jóval korábban, mint például a finn vagy akár a svéd nyelv. Az európai nemzeti romantika és a nemzetállam eszméje merőben megváltoztatta a nyelvi tájképhez való viszonyt a 19. század vége felé, amikor a szimbolikus funkció minden korábbinál nagyobb szerephez jutott.² Akkortól kezdve fokozatosan terjedt el Európában, hogy a mindenkori uralkodó államnemzet nyelvét tükrözték a hivatalos jellegű, a kereskedelmi, de még a civil és valamelyest még az egyházi szférában megjelenő nyilvános feliratok is. Ahogy az európai nemzetállamok elnyerték függetlenségüket, az egyik első jellegzetes rítus a többi nyelvnek a szimbolikus nyilvános térből való eltávolítása volt, például az utcanevek letépésével vagy átfestésével. Ez így történt például az orosz nyelvvel Finnországban, de hasonló történt a magyar nyelvű feliratok többségével is a trianoni békedöntés után Magyarországon kívül rekedt régiókban. A hatalomváltások rendszerint átalakították a nyelvi tájképet, az uralkodó nemzet nyelve került domináns helyzetbe, és az előző korszak privilegizált nyelvét gyakran tüntették el.³ A nyelvi tájképnek a valamilyen politikai változással, hatalomváltással együtt járó átalakulására, átalakítására számos friss példa is akad a vizsgált térségben.⁴

² Beregszászi Anikó: „Csata” a szimbolikus térért, avagy a látható/láthatatlan anyanyelv. In: Beregszászi Anikó – Papp Richard (szerk.): *Kárpátalja: Társadalomtudományi tanulmányok*. Budapest–Beregszász: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2005. 158–178.; Szabó Mihály Gizella: A nyelv szimbolikus funkciója a szlovák államnyelvtörvényben. *Magyar Tudomány*, 2009. 170 (11), 1329–1334.

³ Csernicskó István: Nyelvek vetélkedése a nyelvi tájképben: kárpátaljai példa. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, 2015/1–2. 71–84.; Csernicskó István: A változás megragadása a nyelvi tájképben: Kárpátalja példája. *Magyar Nyelv*, 112(1), 2016. 50–62.

⁴ Zalabai Zsigmond: *Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború” és a „névháború” szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból 1990–1994*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 1995.

2. Elméleti háttér

Már az első ide vonatkozó kutatások két alapfunkciót tulajdonítottak a nyilvánosságban megjelenő feliratoknak: a *kommunikatív* és a *szimbolikus* jelentést. A kommunikatív funkció sokáig fontosabb lehetett a szimbolikusnál. Azon a nyelven írták a közlendő információkat a táblák, feliratok készítői, amely(ek)en tudtak, illetve amelyekről feltételezték, hogy azokat értik a megcélzott olvasók. A vizsgált térségben ez a nyelv sokáig a latin volt, de a magyar nyelvű írásbeliség is igen korán kezdődött, jóval korábban, mint például a finn vagy akár a svéd nyelv. Az európai nemzeti romantika és a nemzetállam eszméje merőben megváltoztatta a nyelvi tájképhez való viszonyt a 19. század vége felé, amikor a szimbolikus funkció minden korábbinál nagyobb szerephez jutott.⁵ Akkortól kezdve fokozatosan terjedt el Európában, hogy a mindenkori uralkodó államnemzet nyelvét tükrözték a hivatalos jellegű, a kereskedelmi, de még a civil és valamelyest az egyházi szférában megjelenő nyilvános feliratok is. Ahogy az európai nemzetállamok elnyerték függetlenségüket, az egyik első jellegzetes rítus a többi nyelvnek a szimbolikus nyilvános térből való eltávolítása volt, például az utcanevek letépésével vagy átfestésével. Ez így történt például az orosz nyelvvel Finnországban, de hasonló történt a magyar nyelvű feliratok többségével is a trianoni békedöntés után Magyarországon kívül rekedt régiókban. A hatalomváltások rendszerint átalakították a nyelvi tájképet, az uralkodó nemzet nyelve került domináns helyzetbe, és az előző korszak privilegizált nyelvét gyakran tüntették el.⁶ A nyelvi tájképnek a valamilyen politikai változással, hatalomváltással együtt

⁵ A nyelvi tájkép szimbolikus jelentőségéről magyarul: Beregszászi Anikó: „Csata” a szimbolikus térért, avagy a látható/láthatatlan anyanyelv. In: Beregszászi Anikó – Papp Richard (szerk.): *Kárpátalja: Társadalomtudományi tanulmányok*. Budapest–Beregszász: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2005. 158–178.; Szabómihály Gizella: A nyelv szimbolikus funkciója a szlovák államnyelvtörvényben. *Magyar Tudomány*, 170(11), 2009. 1329–1334.

⁶ Csernicskó István: Nyelvek vetélkedése a nyelvi tájképben: kárpátaljai példa. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, 2015/1–2. 71–84.; Csernicskó István: A változás megragadása a nyelvi tájképben: Kárpátalja példája. *Magyar Nyelv*, 112(1), 2016a. 50–62.

járó átalakulására, átalakítására számos friss példa is akad a vizsgált térségben.⁷

A nyelvi tájkép kutatásainak elméleti alapkérdéséről már magyarul is megjelent több írás.⁸ Jelen írásunkban így csak a téma szempontjából leglényegesebb kérdéseket fogjuk tárgyalni.

Ben-Rafael és munkatársai szerint a nyelvi tájkép elemeit a következő tényezők magyarázhatják: 1. hatalmi viszonyok; 2. kommunikatív célok; 3. önkifejezés; 4. kollektív identitás kifejezése.⁹ E magyarázati modellek mindegyike megjelenik jelen vizsgálatban is, ugyanakkor időnként egyszerre több magyarázat is érvényes lehet a feliratok megrendelőinek szándékát vagy a táblákat olvasók értelmezését illetően.

Ebben a tanulmányban a legújabb kutatási áramlatot követjük, amely a nyelvvideológiákban keresi az adott nyelvi tájkép magyarázatát,¹⁰ hiszen „Az ideológiák szorosan kapcsolódnak a nyelvhez.”¹¹ A feliratok esetében a nyelvvideológiák kutatása annak elemzése, hogy a táblákat állítók, illetőleg a táblákat olvasók milyen nyelven kívüli összefüggéseket, jelentéseket feltételeznek a nyelv választást, annak szemiotikai tulajdonságait vagy elhelyezését illetően.

Shohamy rendszere alapján a nyelvi tájképnek közvetítő szerepe van a nyelvpolitikai szintek között.¹² A felső szintet a nyelvvideológiák adják, a nyelvi tájképben pedig – hasonlóan az iskolák rejtett tantervében jelentkező nyelvpolitikához – konkrét

⁷ Zalabai Zsigmond: *Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború” és a „névháború” szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból 1990–1994.* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 1995.

⁸ Laihonen, Petteri: Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle.* 2012. 14 (3), 27–49.; Laihonen, Petteri: Csíkszentdomokosi nyelvi tájkép. *Székegyföld,* 2013.17 (7), 157–177.; Bartha Csilla – Petteri Laihonen – Szabó Tamás Péter: Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben: egy új kutatási területről. *Pro Minoritate,* 2013/3. 13–28.

⁹ Ben-Rafael, Elizier et al.: Introduction. In: Shohamy, Elana et al. (eds.): *Linguistic Landscape in the City.* Bristol: Multilingual Matters, 2010. xi–xxviii.

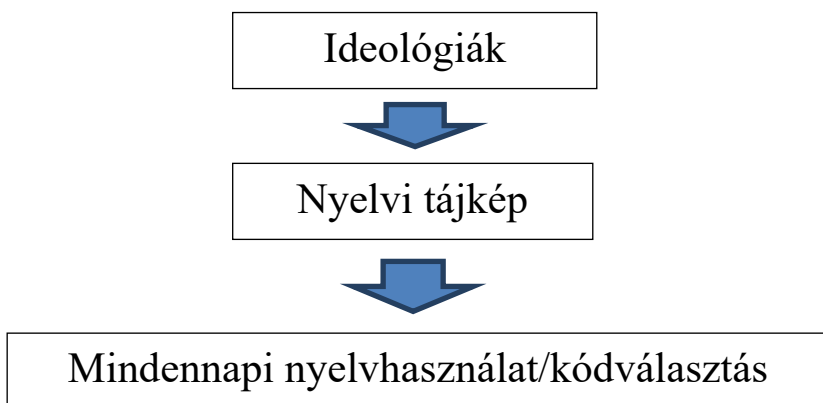
¹⁰ Jaworski, Adam – Thurlow, Crispin: Introducing Semiotic Landscapes. In: Jaworski, Adam – Thurlow, Crispin: *Semiotic Landscapes: Language, Image, Space.* London: Continuum, 2010. 1–40., 11.

¹¹ Fairclough, N.: *Language and power* (2nd ed.). London: Longman, 2001. 2.

¹² Shohamy, Elana: *Language Policy: Hidden agendas and new approaches.* London: Routledge. 2006. 110–111.

formát öltenek a hatalmon levők ideológiái. Ugyanakkor a nyelvi tájkép – ahogy az iskolák helyzete is – hatással van a mindennapi nyelvhasználati döntésekre, a nyelvi viselkedésre és a nyelvről való gondolkodásra. Továbbá a nyelvi tájkép lehet ideológiai harc színtere is (vagyis a nyelvi tájkép hathat az ideológiákra is), a magánemberek és (amennyire a törvények engedik) a vállalkozók feliratai más ideológiákat követhetnek, mint a hivatalos vizuális nyelvhasználat. Ugyanígy a graffitik megszeghetik a szabályokat, illetve (nyelvi) aktivisták állíthatnak alternatív táblákat, megjeleníthetnek alternatív feliratokat.¹³

1. ábra Shohamy nyelvpolitikai modellje¹⁴

3. Módszertan

Az adatgyűjtés három terepen: Kárpátalján, Székelyföldön és Dél-Szlovákiában két-két faluban történt, ezeken keresztül mutatjuk be a magyarlakta vidékek vizuális nyelvhasználatának jellemzőit. A kutatópontok kiválasztásakor azt tartottuk szem előtt, hogy az egyik vegyes lakosságú település legyen, ami a magyar tömb szélén található, a másik pedig olyan, ahol nagyrészt (90% fölött)

¹³ Csernicskó István: A dinamikusan változó nyelvi tájkép: Kárpátalja példája. *Acta Humana. Emberi jogi közlemények*, 2016/3. 91–105.

¹⁴ Shohamy, 2006.

magyarnak vallják magukat a lakosok, és a tömb közepén helyezkedik el.

1. táblázat *A kutatópontok* (a település neve után zárójelben a magyar anyanyelvűek aránya; a census éve)

Ország, régió	Abszolút magyar többség	Vegyes lakosságú település
Dél-Szlovákia	Vásárút (92%; 2011)	Réte (39%; 2011)
Ukrajna, Kárpátalja	Mezőkaszony (96%; 2001)	Visk (45%; 2001)
Románia, Székelyföld	Csíkszentdomokos (99%; 2011)	Aldoboly (63%; 2011)

A terepmunka és anyaggyűjtés 2011–2012-ben történt, az első szerző, Petteri Laihonen két-két hetet töltött mindkét faluban, ahol többnyire az összes ott található feliratot sikerült dokumentálnia.¹⁵ A települések kiválasztása nem követte a kvantitatív kutatások logikáját, így például Aldoboly jóval kisebb település, mint Visk. A kiválasztáshoz gyakorlati tényezők is hatottak (például Laihonen a kapcsolathálóján keresztül ezekre a településekre jutott el, ott talált olyan embert, akinek segítségével két hét alatt sok adatközlőhöz eljuthatott). A kutató eredeti célja az volt, hogy megértse a magyar tömbök különféle településeinek nyelvi viselkedését. Az interjúiban arra kereste a választ, hogy mennyire befolyásolja a többségi nemzet képviselőinek jelenléte egy adott településen a nyelvről szóló diskurzusokat és nyelvi ideológiákat. A jelen összehasonlítás sem keres kauzális relációkat például a magyar nyelvű feliratok megléte és a lakosság nyelvi megoszlása között. Csupán arra szorítkoztunk,

¹⁵ A részletekhez és a települések részletesebb leírásához lásd: Laihonen, 2012, 2013.; Laihonen, Petteri: Linguistic landscapes of a minoritized regional majority: Language ideologies among Hungarians in South-West Slovakia. In: Laitinen, M. – A. Zabrodszkaja (eds.): *Dimensions of Sociolinguistic Landscapes in Europe: Materials and Methodological Solutions*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2015a. 171–198.; Laihonen, Petteri – Tódor, Erika: The changing schoolscape in a Szekler village in Romania: signs of diversity in 'rehungarization'. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 20(3), 2017. 362–379.; Csernicsek István – Laihonen, Petteri: Hybrid Practices meet Nation State Language Policies: Transcarpathia in the 20th Century and Today. *Multilingua*, 36(1), 2016. 1–30.

hogy az általános kvantitatív tendenciákat leírjuk, és azok lehetséges magyarázatait röviden bemutatjuk és összehasonlítjuk.

Statisztikai elemzés segítségével általános képet alkothatunk a falvak nyilvános térben elhelyezett feliratairól: arról, hogy milyen nyelvek láthatóak a településeken, milyen arányban és milyen nyelvhasználati szintereken. A nyelvi tájkép statisztikai vizsgálata összehasonlítható a népszámlálások eredményeivel, mindkettő hasonlóan nyújthat általános képet az adott közösség nyelvi helyzetéről.¹⁶

A vizsgálat alapja egy körülbelül ezer fényképet számláló adatbázis, amelynek célja az adott települések vizuális nyelvhasználatának minél teljesebb feltérképezése. A nyelvi tájkép kutatása sokáig jellegzetesen kvantitatív vállalkozás volt, és mint olyan, kétségkívül alkalmas a fent említett kérdések megválaszolására. Azonban az adott település vizuális nyelvhasználatának értelmezéséhez etnográfiai kutatásra és kvalitatív elemzésre is szükség van, ahogyan az e tanulmányban is történik. Az általános helyzetkép ábrázolása előtt azonban szólni kell azokról a kétségekről is, amelyek az egyes táblák, feliratok kódolásához kapcsolódnak.

Nem létezik megegyezés azzal kapcsolatban, hogy mi számít önálló feliratnak (ha egy táblán van például egy logó, akkor az külön felirat?), mi számít egynyelvű feliratnak és mi két/többnyelvűnek – például a különféle neveket valamilyen nyelvűnek tekintünk-e? Az úgynevezett hibrid feliratok esetében egyáltalában van-e értelme bizonyos nyelvűnek tekinteni a táblát? Illetve, ha a megvizsgálandó területen ugyanaz a felirat(típus) többször is előfordul, akkor ezt egy feliratnak számoljuk vagy többnek? Például az utcanevek esetében el kell dönteni, hogy azokat egy feliratnak számítjuk, vagy az összes utcatáblát külön számításba vesszük-e? Ezekre a kérdésekre több eltérő megoldást lehet találni a szakirodalomban, egy adott döntés lényegesen módosíthatja az eredményeket.¹⁷

¹⁶ Cenoz, Jasone – Gorter, Durk: Linguistic landscape and minority languages. In: Gorter, Durk (ed.): *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Clevedon: Multilingual Matters, 2006. 67–80.

¹⁷ Edelman, Loulou: What's in a Name? Classification of Proper Names by Language. In: Shohamy, Elana – Gorter, Durk (eds.): *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. London: Routledge, 2009. 141–154.

Mint kódolási egységet általában nem volt nehéz meghatározni az önálló feliratot. Ha az „alaptáblán” fordult elő másik felirat (például graffiti), azt külön számoltuk. Jelen kimutatásban csak a „nyilvános” térben előforduló feliratokat vesszük számításba. A „nyilvános” tér meghatározása azonban szintén problematikus, és a nyelvtörvények esetében is gyakran vita tárgya, hogy mi számít nyilvánosnak vagy hivatalosnak. Gyakorlati célból például a sírköveket jelen esetben nem tekintettük nyilvános szövegeknek, de a temetőben előforduló egyéb táblákat igen.¹⁸ Emellett általában a mindenki által látható, külső térben előforduló feliratokat számoltuk össze. Persze, így is maradnak határesetek, például az iskola udvarán (ami már az iskola „belső” területe) előforduló táblák bekerültek a mintába, de a vállalatok belső terei, udvarai nem. Továbbá minden feliratot csak egyszer vettünk számításba, de ha annak valamelyik eleme (például rajz) eltérő volt, azt külön számoltuk. Ennek ellenére az utcatáblákat, információs táblákat csak egy feliratnak tekintettük. Azt, hogy melyik felirat milyen nyelvű, ritkán volt nehéz eldönteni. A neveket külön nem vettük számításba, hacsak nem ez volt az egyetlen eleme a feliratnak. Végül a statisztikai számításba gyakorlati okokból nem vettük bele a kisebb, véletlenül leejtett és otthagyt papírlapokat, szemetet, illetve az emlékművek koszorúinak szövegeit (amelyek nem olvashatóak fénykép alapján), habár ezek mind tagadhatatlanul részei a tágabban értelmezett nyelvi tájképnek.

Szólni kell még azokról az esetekről, ahol kevésbé látjuk értelmét a statisztikai módszereknek. Ilyen például a két- és többnyelvű táblák esetében a nyelvek (megjelenítésének) egymáshoz való viszonya, a nyelvköziséget vagy hibriditást beleértve,¹⁹ ami szerintünk mindig külön vizsgálendő, de nehezen kvantifikálható kérdés. Olyan nyugat-európai nem autonóm kisebbségek, illetve magyarországi kisebbségek esetében, ahol a kisebbségi első nyelvi beszélők száma

¹⁸ Itt követtük a korábbi tanulmányok gyakorlatát is, eddig ugyanis nem talákoztunk olyan tanulmánnyal, amely összeszámolta volna a sírkövek feliratait.

¹⁹ Csernicskó–Laihonen, 2016; Laihonen, 2013; Laihonen, Petteri: Indexing the Local, State and Global in the Contemporary Linguistic Landscape of a Hungarian town in Slovakia. In: Wachtarczyková, J. – Satinská, L. – Ondrejovič, S. (eds.): *Jazyk v politických, ideologických a interkultúrnych vzťahoch*. Sociolinguistica Slovaca 8. Bratislava: Veda, 2015b. 280–301.

elenyésző, inkább érdemes csak a ritka, egyes nyelvi tájképelemeket kvalitatív módszerekkel tanulmányozni.

Végezetül, a nyelvi tájképről szóló egyes ideológiákat inkább diskurzuselemzési módszerekkel érdemes kutatni, ez esetben például egy kérdőíves kutatásnak kevés értelmét látjuk. A statisztikai elemzés korábban népszerű volt, de mára már egyre inkább a kvalitatív elemzés váltotta fel, mert a statisztikai elemzés magában nem bizonyult elégséges magyarázó modellnek a nyelvi tájkép értelmezéséhez. Szerintünk azonban a magyar kisebbségi tömbök esetében érdemes elvégezni a kvantitatív elemzéseket is, mivel – a nyugat-európai autonóm kisebbségek kivételével²⁰ – hasonló számarányú és helyzetű kisebbségi régiókat nem kutattak eddig. Ezzel választ kaphatunk arra a kérdésre, hogyan néz ki egy olyan régió nyelvi tájképe, ahol az államban jogilag alávetett, dominált kisebbség alkotja a regionális vagy lokális többséget.

4. Általános összehasonlítás

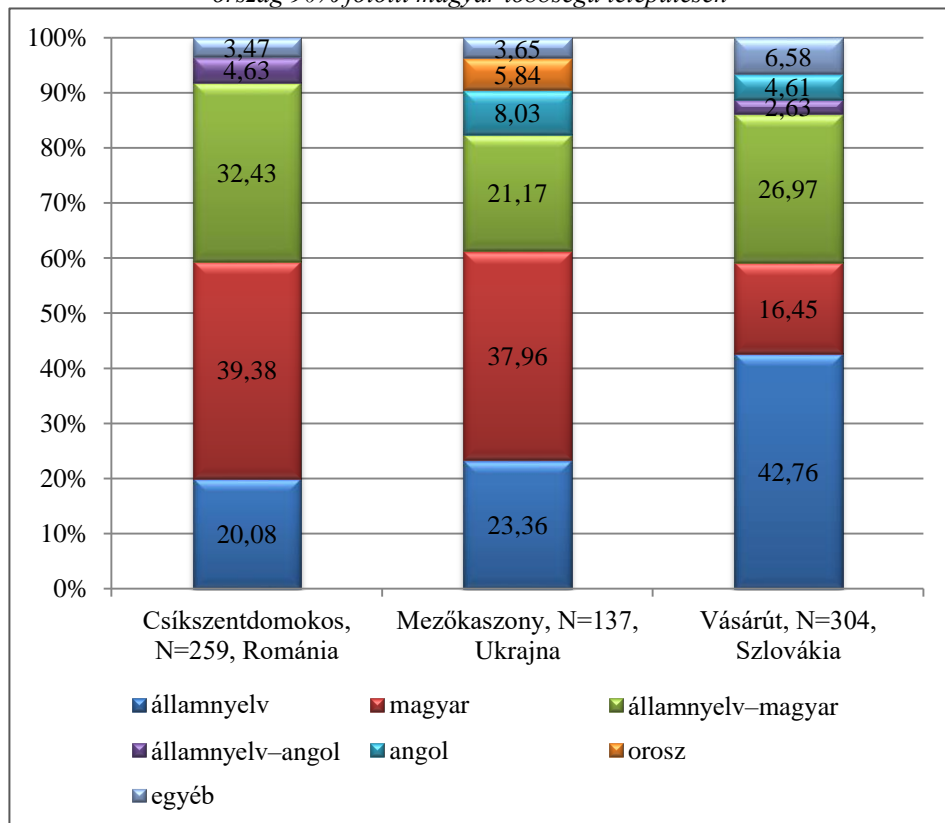
A kárpátaljai települések vizuális nyelvválasztása nem tér el számottevően a székelyföldiétől,²¹ viszont a szlovákiai helyzetre jellemző, hogy ott a magyar nyelv egy olyan településen is kevesebb helyet kap a vizuális térben, ahol a lakosság 92%-a magyar anyanyelvűnek vallja magát (2. ábra).²²

²⁰ Dal Negro, Silvia: Local Policy Modeling the Linguistic Landscape. In: Shohamy, Elana – Gorter, Durk (eds.): *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. London: Routledge, 2009. 206–218.

²¹ Laihonen, 2013.

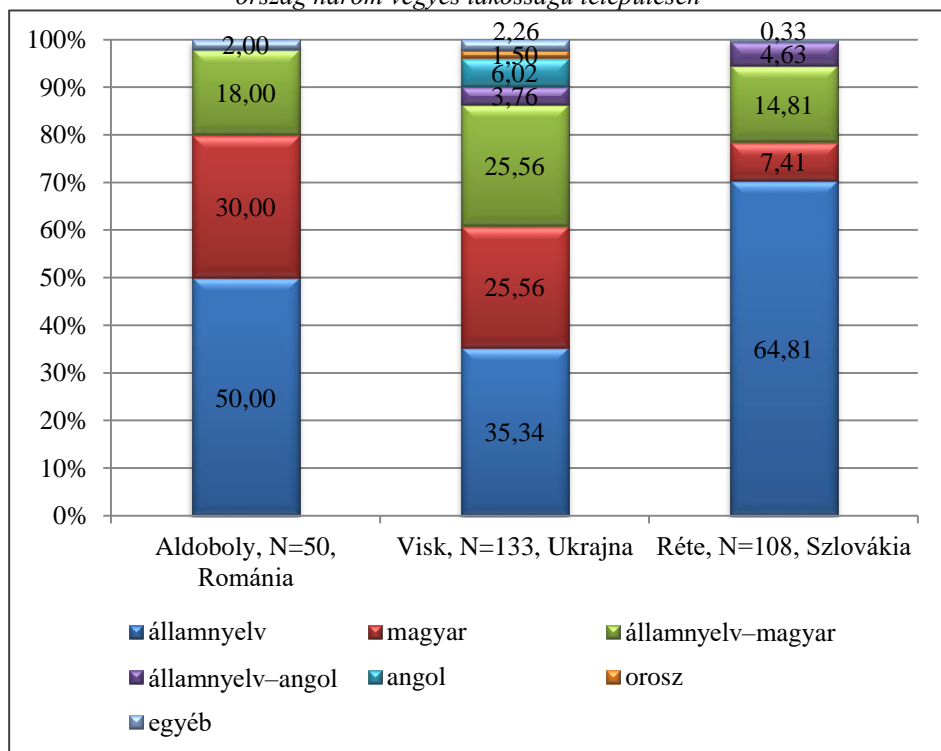
²² Laihonen 2012, 2015a, 2015b; Laihonen, Petteri: Beware of the dog! Private Linguistic Landscapes in two 'Hungarian' villages in South-West Slovakia. *Language Policy*, 15(4), 2016. 373–391.

2. ábra A nyelvek megoszlása a nyilvános feliratokon három ország 90% fölötti magyar többségű településén

Ahogy a magyar domináns falvak esetében, a vegyes lakosságú községek közül is a dél-szlovákiai kutatópont emelkedik ki az államnyelven készült feliratok arányát tekintve, és itt a legalacsonyabb a csak magyar nyelvű táblák, kiírások hányada (3. ábra).

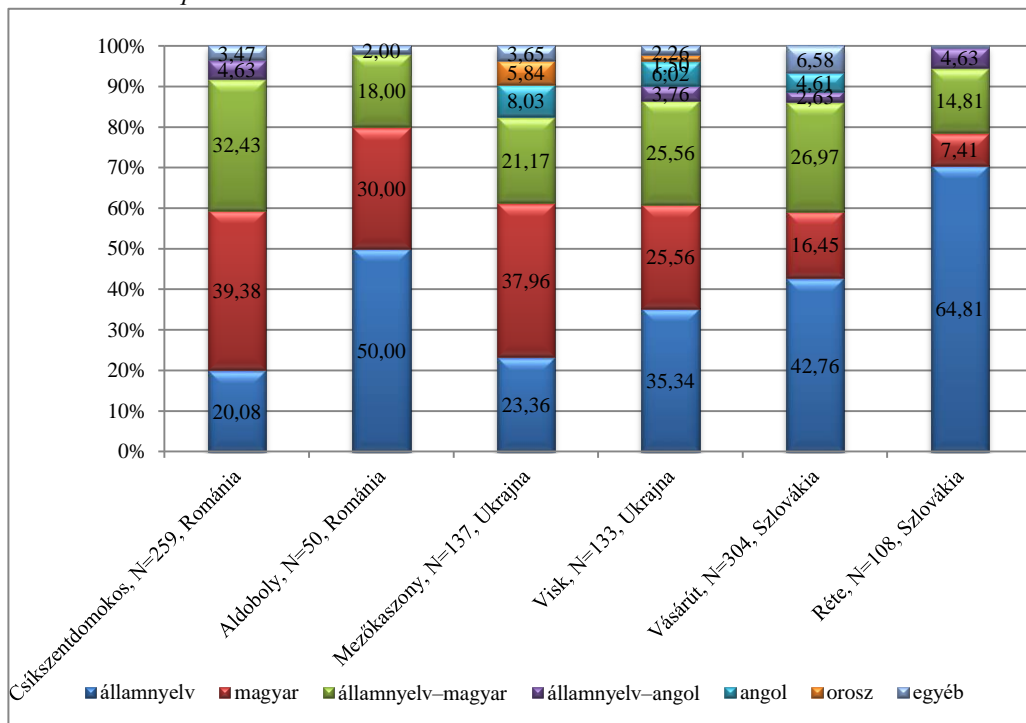
3. ábra A nyelvek megoszlása a nyilvános feliratokon három ország három vegyes lakosságú településén

Nem meglepő, hogy az abszolút magyar többségű településeken (Vásárút, Csíkszentdomonos és Mezőkaszony) magasabb a magyar, illetve alacsonyabb az államnyelv (a szlovák, a román, illetve az ukrán) feliratok előfordulási aránya a nyelvi tájképben, mint azokon a településeken, ahol a magyarok kisebbségben vannak (Réte, Aldoboly és Visk) (4. ábra). Az is kiderül azonban az elemzésből, hogy a magyar és a többségi nyelv mellett mind a hat kutatóponton jelen van az angol is a nyelvi tájképben. Érdekes, hogy a délszlovákiai és székelyföldi településekre az jellemző, hogy a lokálisan magyar többségű helységeken magasabb a globális világnyelvet is tartalmazó feliratok aránya, mint ott, ahol a magyarok kisebbségben

vannak. Kárpátalján azonban Visken magasabb arányban van jelen az angol nyelv, mint Mezőkaszonyban (4. ábra).²³

4. ábra A nyelvek előfordulása három ország hat, magyarok lakta településén

²³ Csernicskó István: Nyelv, gazdaság, társadalom. Globális nyelvek Kárpátalja magyarok lakta végeinek nyelvi tájképében. In: Márku Anita – Tóth Enikő (szerk.): *Többsnyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvtudományi Kutatóközpont kutatásaiból III.* Ungvár: RIK-U, 2017. 13–44. (33–34.)

Még inkább szembevetendő a magyar nyelv ritkább előfordulása, illetve a többségi nyelv gyakoribb megjelenése a szlovákiai kutatópontokon a 2. táblázat adatai alapján, ahol azt összesítettük, hogy – függetlenül attól, hogy egyedül vagy más nyelv(ek) mellett – a feliratok mekkora hányadán láthatók az egyes nyelvek.

2. táblázat *Az államnyelv, a magyar nyelv és egyéb nyelv(ek) előfordulási aránya a vizsgált kutatópontokon (2011–2012)*

	államnyelv (is)	magyar (is)	egyéb (is)
	magyar domináns települések		
Csíkszentdomokos	57,14	71,81	8,1
Mezőkaszony	44,73	59,13	17,52
Vásárút	72,36	43,42	13,82
	nem magyar domináns települések		
Aldoboly	68,00	48,00	2,00
Visk	64,66	51,12	13,54
Réte	84,25	22,22	4,96

A 2. táblázat adataiból az is kitűnik, hogy a hat kutatópont közül kiemelkedik a két kárpátaljai község az egyéb nyelvű kiírások arányát tekintve. A fenti ábrákat is figyelembe véve kiderül, hogy ennek magyarázata egyszerű: Mezőkaszonyban és Viskén az orosz nyelv is jelen van, míg a többi kutatóponton nincs. Tekintve, hogy Kárpátalja 1991-ig, Ukrajna függetlenné válásáig a Szovjetunió része volt, ahol az orosz privilegizált helyzetet élvezett,²⁴ ez két évtizeddel a szovjet birodalom széthullása után sem túlzottan meglepő. Az újabb kárpátaljai kutatásokból kiderül, hogy az orosz nyelv részben még a múltból maradt meg számos helyen a régióban²⁵, másrészt

²⁴ Besters-Dilger, Juliane (ed.): *Language policy and language situation in Ukraine: Analysis and recommendations*. Frankfurt: Peter Lang, 2009.; Bowring, Bill: *The Russian Language in Ukraine: Complicit in Genocide, or Victim of State-building?* In: Ryazanova-Clarce, L. (ed.): *The Russian Language Outside the Nation*. Edingurgh: Edingurgh University Press, 2014. 56–78.

²⁵ Bever, Olga: *Linguistic landscapes as multimodal and multilingual phenomena*. In: Laitinen, M. – Zabrodskaja, A. (eds.): *Dimensions of*

viszont az orosz nyelv gazdasági felértékelődése következtében újra elkezdett megjelenni Kárpátalján.²⁶

5. Kritikus kategóriák

Az állami szférához kapcsolható feliratok jellemzően mindenütt államnyelven készülnek (némi székelyföldi és kárpátaljai kivétellel), az önkormányzatiak két nyelven, és a „magyar” egyházak, valamint a civil szervezetek feliratai magyarul. Minden faluban az önkormányzati feliratok között található a legtöbb kétnyelvű tábla. Az önkormányzati táblákon, a hatályos rendelkezéseket követve, az államnyelv van preferált helyzetben, felül, balra, néha nagyobb betűvel stb. Az olyan önkormányzati feliratok többsége, amelyek csak államnyelven olvashatók, Szlovákiában található.²⁷

A legnagyobb különbség ott jelentkezik a vizsgált hat faluban, ahol a vállalkozók vagy a mindennapi emberek valamennyire szabadon választhatnak a nyilvános térben használt nyelvek közül (5. ábra). A vállalkozók vagy a kereskedelmi szféra nyelvválasztását gyakran befolyásolják a különféle ellenőrző szervek elvárásai, amelyek általában az államnyelv használatát teszik kötelezővé.²⁸

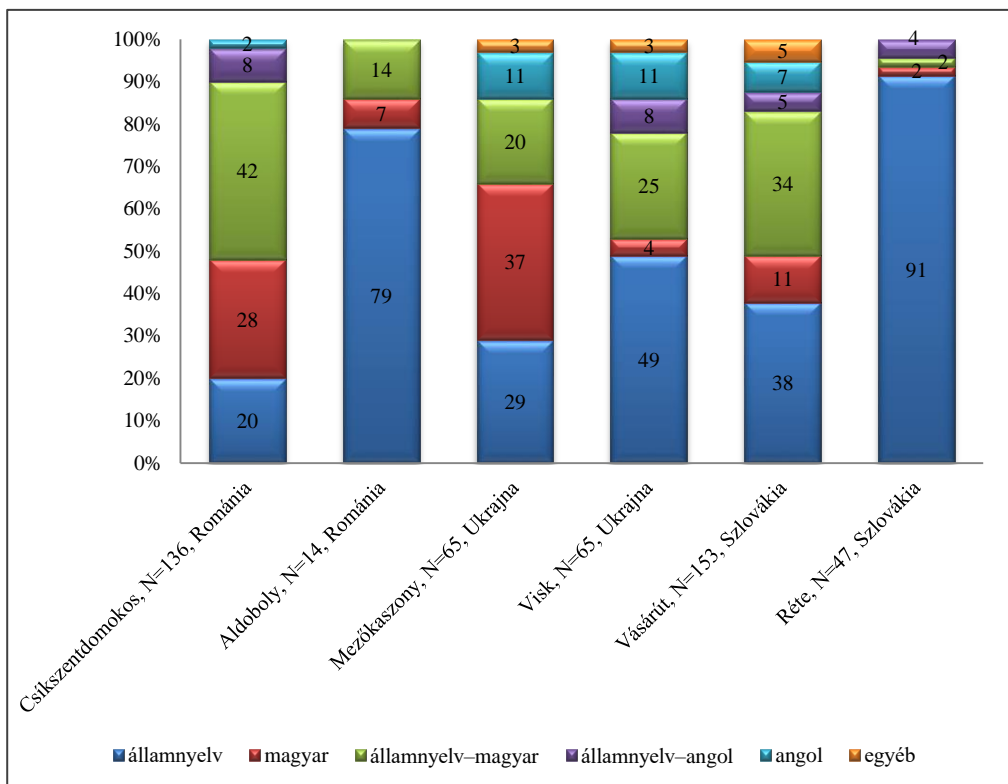
Sociolinguistics Landscapes in Europe. Materials and Methodological Solutions. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2015. 233–261.; Pavlenko, Aneta: Transgression as the Norm: Russian in Linguistic Landscape of Kyiv, Ukraine. In: Gorter, D. – Marten, H. F. – Van Mensel, L. (eds.): *Minority Languages in the Linguistic Landscape.* Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2012. 36–56.; Tóth Enikő: A magyar nyelv megjelenése Badaló és Halábor nyelvi tájképében. *Limes – 2014. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve, I. évfolyam.* Ungvár: V. Pagyak Kiadója, 2014. 57–64.

²⁶ Csermicskó, 2017. 26–32.

²⁷ Laihonon, 2012.; Mrva Marianna – Szilvássy Tímea: Kétnyelvűség a dél-szlovákiai településeken. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 13(1), 2011. 37–58.; Orosz Örs (szerk.): *A hely nevei, a nyelv helyei: A kisebbségi nyelvi jogok Szlovákiában 1918–2012.* Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2012.

²⁸ Laihonon, 2015a.

5. ábra A nyelvek előfordulása a kereskedelmi feliratokon három ország hat, magyarok lakta településén

Az államnyelvi feliratok előfordulási aránya a kereskedelmi feliratokon – mind a magyar domináns, mind pedig a kétnyelvű községek között – szintén a szlovákiai kutatópontokon a legmagasabb (5. ábra).

Erre magyarázat lehet a történelmi múlt: 1945 és 1948 között Csehszlovákiában három évig betiltották a magyar nyelv nyilvános használatát. Az is magyarázhatja a magyar nyelv alacsony előfordulását a kereskedelmi feliratok területén, hogy a rendszerváltás (1989) és a szlovák függetlenség elnyerése (1993) után a kiépítendő fiatal szlovák nemzetállam nagy hangsúlyt fektetett

a nyilvános tér nyelvhasználatának államnyelvi dominanciájának megteremtésére, ezért a demokratikus viszonyok közt sem terjedhetett el a vizuális magyar nyelvhasználat. Önmagában azonban egyik fent felvetett tényező sem magyarázza azt, hogy a szlovákiai kutatópontokon jóval magasabb az államnyelvi feliratok jelenléte, mint a másik két országban. Például az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna nyelvpolitikája is ukránosításra törekszik, és ennek a nyelvi tájkép ukrán dominanciájának megteremtése is szerves része.²⁹ Nagyobb az esély arra, hogy mindezek mellett a szlovákiai magyarok nyelvi ideológiái is hatással lehetnek arra, hogy a magyar nyelv csak korlátozottan van jelen a reklámtáblákon, kereskedelmi feliratokon. A szlovákiai magyarok között a magyar nyelv vizuális használata mellett való állásfoglalás „nacionalista” hozzáállásnak minősülhet, amit a szlovákiai magyarok többsége kerüendőnek tart. A dél-szlovákiai magyarok inkább a magyar tannyelvű iskolák mellett állnak ki, a vizuális magyar nyelvhasználattal kapcsolatos kérdésekre viszont inkább a „csak ne legyen semmi probléma”, „nem szeretem a nacionalistákat” típusú megnyilatkozásokkal válaszolnak. A falvakra nem jellemző az a fajta nyelvi aktivizmus sem, amely a városok vagy éppen a szlovákiai vasútállomások kétnyelvűsítését tűzte ki céljául.³⁰

A 90% fölötti magyar falvakban a minimum 20% egynyelvű államnyelvi felirat azt mutatja, hogy nem autonóm kisebbségekről van szó, hanem a hatalmon levők nyelve ott is erősen jelen van, ahol a mindennapi szóbeli kommunikációban alig használják azt. Akár egy 99%-ban magyar nyelvű település is kötelezhető arra – vagy ritka esetekben saját maga hajlik arra bizonyos helyzetekben –, hogy csak az államnyelvet használja a nyilvános térben.

A kétnyelvű feliratok esetében vagy a többségi átutazók, turisták számára készítették/rendelték a helybeliek a kétnyelvű táblákat, vagy

²⁹ Pavlenko, 2012.; Ivanova, Olga: Language situation in post-Soviet Kyiv: Ukrainian and Russian in the linguistic landscape and communicative practices. In: Sloboda, Marian – Laihonen, Petteri – Zabrodszkaja, Anastassia (eds.): *Sociolinguistic Transition in Former Eastern Bloc Countries: Two Decades after the Regime Change*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2016. 379–405.

³⁰ Orosz Örs: Egy új fenomen – anyanyelvhasználati mozgalmak. In: Tóth Károly (szerk.): *Nyelvi jogok 1. A kisebbségi és nyelvi jogok helyzete Szlovákiában. Jogsegélyszolgálat 2009–2011*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2013. 311–316.

abból a feltevésből, hogy a törvények erre kötelezik őket. A kétnyelvű kiírások esetében a táblákat és feliratokat megvizsgálva meg lehet állapítani, hogy melyik a preferált nyelv. Scollon és Scollon alapján a preferált nyelvű szöveg van elől vagy felül, a periferikus nyelven írt pedig jobbra vagy alatta – ez utóbbit néha kisebb mérettel írják.³¹ A vizsgált kutatópontokon kihelyezett kétnyelvű táblákat megvizsgálva megállapítható, hogy jellemzően a többségi nyelv a preferált nyelv.

A többségi és kisebbségi nyelvek ilyen elrendezése nem feltétlenül azt jelzi azonban, hogy a többségi nyelv a magyar közösség számára preferált nyelv, hanem azt, hogy az állam által megfogalmazott jogszabályok a nyelvek megjelenítésének ezt a módját határozzák meg, írják elő. Mivel azonban a nyelvek hierarchikus megjelenítése a nyelvtörvényekben jellemzően nem szabályozott informális szférához tartozó feliratokon is megjelenik, ez azt jelzi, hogy a kisebbségi magyar közösségben a nyelveknek ez a fajta fölé–alárendeltsége szokássá vált. Más szóval, az adott preferenciát a nyelvi tájkép közvetíti, és tapasztalataink szerint a szlovákiai magyarok ezt „megszokták”, ezt tartják természetesnek. Ezzel szemben Székelyföldön – habár a romániai nyelvtörvények előírják, hogy a román nyelvű szöveg legyen felül – előfordul, hogy olyan megoldást találnak, ahol a magyar nyelv preferált helyzetben (vagyis felül vagy jobbra) jelenik meg.³²

A magyar nyelv autonóm használatával ott találkozhatunk, ahol mind a táblát állító/megrendelő, mind az elképzelt olvasó magyar, ennek megfelelően magyarul zajlik a vizuális kommunikáció.³³ Az autonóm magyar nyelvhasználatnak elsődleges területe a szimbolikus nyelvi tájkép, de – ritkábban – találkozhatunk vele kommunikatív helyzetekben is.

Simonyi és Pisano szerint a magyar többségű településen élő tipikus kárpátaljai magyar ember magyar tannyelvű iskolába járt, és ilyen intézményt választott gyermeke számára is; gyakran jár át Magyarországra, ahol magyar termékeket vásárol; a magyar televízió

³¹ Scollon, Ron – Scollon, Suzie Wong: *Discourses in Place: Language in the Material World*. London: Routledge, 2003.

³² Iskolai nyelvi tájkép példákhoz lásd Laihonon–Tódor 2017.

³³ Barni, Monica – Bagna, Carla: *Linguistic Landscape and Language Vitality*. In: Shohamy, Elana et al. (eds.): *Linguistic Landscape in the City*. Bristol: Multilingual Matters, 2010. 3–18.

adásait nézi, és családját hétvégén valamely magyarországi városba viszi moziba, kikapcsolódní. Az idézett szerzők azt állítják, hogy ennek a tipikus kárpátaljai magyarnak az ukrán–magyar államhatár átlépése nem több adminisztratív rutinnál, és nem okoz számára semmilyen érzékelhető változást a nyelvi tájképben, amely otthon is dominánsan magyar; számára sokkal szembetűnőbb változást jelenthet az, ha Ukrajna belsejébe utazik, vagy akár ha a közeli Munkácsra érkezik, ahol a magyar környezet eltűnik a szláv politikai térben és nyelvi tájképben.³⁴ Ha megvizsgáljuk a fent bemutatott adatokat, egyértelműen kiderül, hogy az abszolút magyar domináns nyelvi tájkép csupán illúzió, még az egyébként abszolút magyar többségű településeken is, mind Kárpátalján, mind pedig Romániában és Szlovákiában.

6. Összehasonlítási kísérlet más vizsgálatokkal

A Magyarországgal szomszédos államok magyarok (is) lakta régióiban a nyelvi tájkép módszeres, összehangolt feltérképezése még nem történt meg. Az egyes nyelvek használati arányát, előfordulási gyakoriságát azonban több kutatási program mérte fel. Az alábbiakban ezek közül emelünk ki kettőt, és megvizsgáljuk, felfedezhetünk-e hasonlóságokat és különbségeket a három ország hat településének nyelvi tájképét bemutató vizsgálatunk eredményeivel.

A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén című kutatási program egy, az európai nyelvi kontaktusokat leíró nemzetközi kézikönyv³⁵ szempontrendszere alapján foglalta össze a Magyarországgal szomszédos államokban élő magyarok nyelvhasználatának jellemzőit.³⁶ A vizsgálat természetesen arra is

³⁴ Simonyi, André – Pisano, Jessica T.: The Social Lives of Borders: Political Economy at the Edge of the European Union. In: DeBardeleben, J. – Hurrelmann, A. (eds.): *Transnational Europe. Promise, Paradox, Limits*. Hampshire, New York: Palgrave Macmillan, 2011. 222–238. (230.)

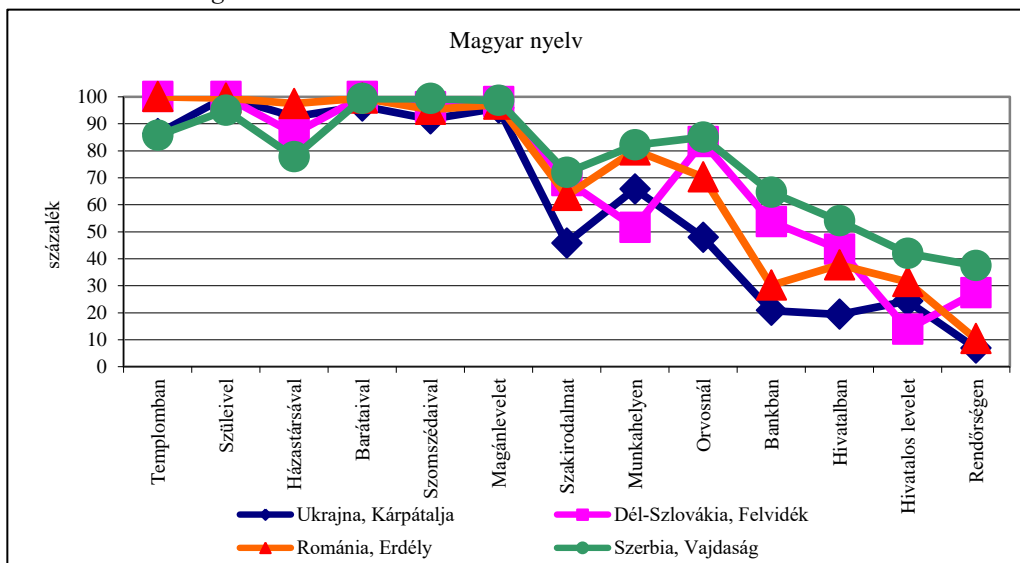
³⁵ Goebel, Hans et al. (eds.): *Contact Linguistics*. Berlin–New York: Mouton de Gruyter, 1997.

³⁶ A kutatási programban alapján indított könyvsorozat már az ötödik kötetnél tart: Cserniczkó István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Műhely – Osiris Kiadó, 1998.; Göncz Lajos: *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest – Újvidék:

kitért, hogy milyen nyelvet, nyelveket használnak a kisebbségben élő magyarok a különböző élethelyzetekben. Az 1990-es évek derekán kérdőíves módszerrel gyűjtött adatokat a 6. és 7. ábrán foglaljuk össze.

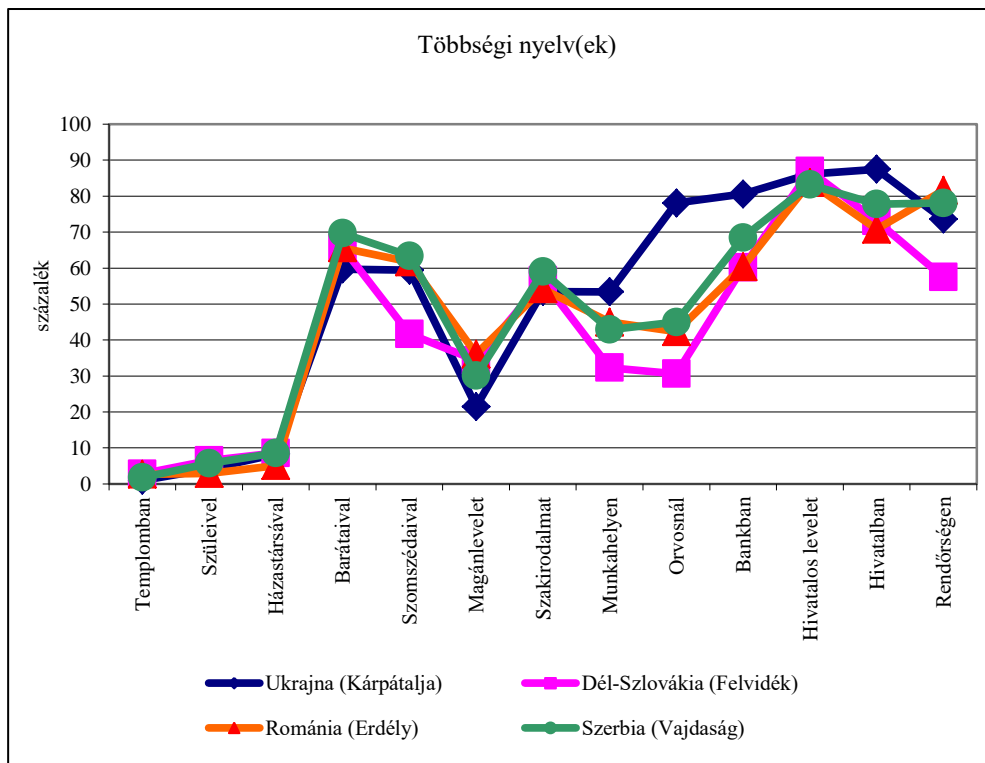
A 6. ábrán azt tüntettük fel, hogy a négy különböző országban élő magyar megkérdezettek hány százaléka használja a magyar nyelvet a megadott helyzetekben. Látható, hogy a templomban és a családban szinte mindenki magyarul beszél, de a lakásból kilépve egyre kevesebben használják a magyart.

6. ábra *A magyar nyelvet (is) használók aránya négy ország magyar lakossága körében*

Osiris Kiadó – Forum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, 1999.; Lanstyák István: *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest – Pozsony: Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, 2000.; Szépfalusi István – Vörös Ottó – Beregszászi Anikó – Kontra Miklós: *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában*. Budapest – Alsóőr – Lendva: Gondolat Kiadó – Imre Samu Nyelvi Intézet – Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, 2012.; Fancsaly Éva – Gúti Erika – Kontra Miklós – Molnár Ljubic Mónika – Oszkó Beatrix – Siklósi Beáta – Žagar Szentesi Orsolya: *A magyar nyelv Horvátországban*. Budapest – Eszék: Gondolat Kiadó – Media Hungarica Művelődési és Tájékoztatási Intézet, 2016.

7. ábra A többségi nyelvet (is) használók aránya négy ország magyar lakossága körében

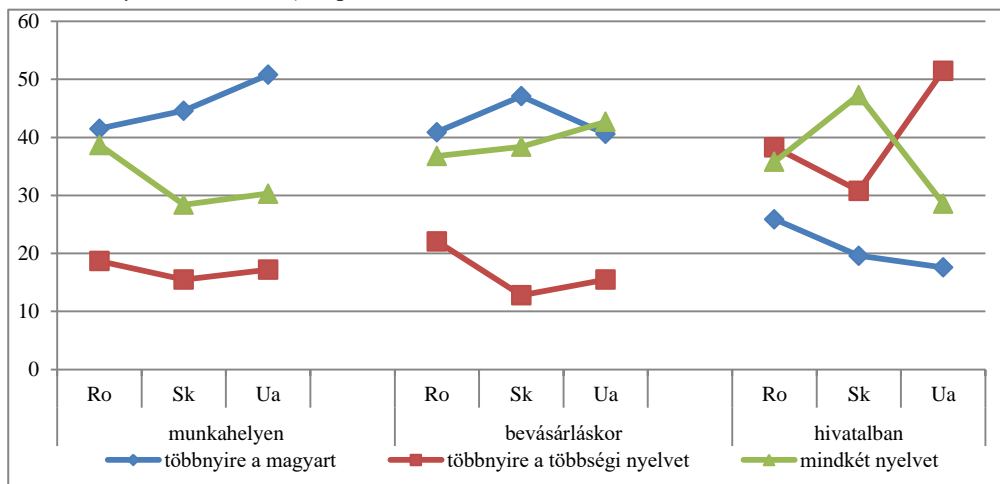
Nézzük meg a 7. ábrát is, ahol a többségi nyelv(ek) használatát mutatjuk be! A családban alacsony, a nyilvános helyzetekben magas az államnyelv használati aránya.

Ha egymás mellett szemléljük a 6. és a 7. ábrát, észrevehetjük, hogy valamennyi régióban azonos szintereken csökken a magyar nyelv használati aránya, és ezzel párhuzamosan emelkedik a többségi nyelv. Azt is megfigyelhetjük, hogy minél távolabb kerülünk a privát szférától és közeledünk a formális szinterek felé,

úgy emelkedik az államnyelv használatát jelző görbe és esik a magyar nyelvet jelölő.³⁷

A Kárpát Panel 2007 című kutatási program is érintette a kisebbségi magyar közösségek nyelv választásának kérdéskörét.³⁸ A 8. ábrán látható, hogy Romániában (Ro), Szlovákiában (Sk) és Ukrajnában (Ua) egyaránt magasabb a magyar nyelv használati aránya a munkahelyen és bevásárlás közben, mint a hivatalokban. Érdekes azonban, hogy míg Ukrajnában a hivatalokban magasan a többségi nyelv használata dominál, Romániában nagyjából azonos azoknak az aránya, akik a többségi nyelvet vagy mindkét nyelvet használják ebben a szituációban; Szlovákiában pedig a kétnyelvűség a legjellemzőbb a hivatalokban.

8. ábra Romániai, szlovákiai és kárpátaljai magyarok nyelv választása (Kárpát Panel 2007)

³⁷ Beregszászi Anikó – Csernicskó István: *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. Ungvár: PoliPrint, 2004. 60–63.; Csernicskó István – Szabó Mihály Gizella: Hátrányból előnyt: a magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól. In: Bitskey Botond (szerk.): *Határon túli magyarság a 21. században: konferencia-sorozat a Sándor-palotában*. Budapest: Köztársasági Elnöki Hivatal, 2010. 178–179.

³⁸ Papp Z. Attila – Veres Valér (szerk.): *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet, 2007. 24., 86., 208.

A más időben és más módszerekkel végzett kutatások eredményei csak fenntartásokkal vethetők ugyan össze, ám úgy véljük, a nyelvi tájképre vonatkozó kutatások kiegészíthetik, árnyalhatják és pontosíthatják a korábbi vizsgálati eredményeket. Például – amint ezt a 8. ábrán láthatjuk – a Kárpát Panel 2007 adatai szerint Szlovákiában a legmagasabb azoknak az aránya, akik bevásárlás közben a magyar nyelvet használják elsősorban, illetve a legalacsonyabb azoké, akik többnyire a többségi nyelvet. Ezzel szemben a vizsgált községek nyelvi tájképében Szlovákiában kimagasló volt az államnyelvi feliratok aránya a kereskedelmi szférában. A kereskedelmi egységekben a szóbeli interakció során tehát jelen van a magyar nyelv Szlovákiában is, ám a feliratok szintjén ez kevésbé érzékelhető. Ezt fentebb a dél-szlovákiai magyarok nyelvvideológiáival magyaráztuk.

A kérdőíves vizsgálatok szerint a hivatalokban az államnyelv használata dominál, de azért a magyar nyelv jelen van ebben a szférában is. A hat vizsgált település nyelvi tájképének elemzése rámutat, hogy a hivatalokban a nyilvánosság számára kihelyezett feliratok abszolút többsége kétnyelvű. A helyi hivatalok, az önkormányzatok tehát törekednek a kisebbségi nyelv megjelenítésére a feliratok szintjén. Azonban sem a kérdőíves vizsgálatok, sem pedig a nyelvi tájkép elemzése nem ad képet arról, hogyan (milyen nyelven/nyelveken) zajlik a hivatalnok és az ügyfél közötti interakció, milyen nyelven lehet beadványokat benyújtani, milyen nyelven érhető el a hivatali formanyomtatványok stb. Ezekre a kérdésekre más kutatási módszerek alkalmazásával kaphatunk érdemi választ.³⁹

³⁹ Lásd például: Karmacsi Zoltán: A magyar nyelv Beregszász hivatalaiban. In: Csernicskó István (szerk.): *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 2003. 93–100.; Csernicskó István – Tóth Enikő: Az ukrán nyelvtörvény gyakorlati alkalmazásának egy területe: az ügyintézés nyelve a helyi önkormányzatokban. *Kisebbségkutatás*, 2015. 24(3), 7–24.; Csernicskó István – Ferenc Viktória: Transitions in the language policy of Ukraine (1989–2014). In: Sloboda, Marian – Petteri Laihonon – Anastassia Zabrodskaja (eds.): *Sociolinguistic Transition in Former Eastern Bloc Countries: Two Decades after the Regime Change*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2016. 349–377. (365–369); Ferenc Viktória: Magyar vagy ukrán nyelvű ügyintézés? Jogismeret, jogtudatosság és nyelvválasztás összefüggései a kárpátaljai magyarok körében. *Pro Minoritate*, 2015. Ősz, 54–68.; Tóth Enikő: Nyelvek a virtuális térben: kárpátaljai

7. Összefoglalás

A tanulmányban általános képet vázoltunk fel három, Magyarországgal szomszédos állam hat falujában található nyelvi tájképről a magyar nyelv szempontjából. A kép és szöveg viszonyára, vagy a nyelvi tájképről szóló diskurzusok részletes elemzésére nem térünk ki, és a regionális nyelvhasználat, illetve a nyelvköziség vizsgálata is kimaradt.

Adataink összehasonlítása alapján kiderült, hogy a vizsgált délszlovákiai településeken van legkevésbé jelen a magyar vizuális nyelvhasználat, a magyar domináns faluban is szlovák a feliratok többsége. A magyar nyelv leginkább a kétnyelvű táblákon jelenik meg perifériális kódként, autonóm (egynyelvű) magyar feliratokkal ritkán találkozhatunk, többnyire csupán a magánjellegű közléseknél.

Székelyföldön és Kárpátalján magyar többségű vizuális nyelvhasználattal találkozhatunk ott, ahol a szóbeli nyelvválasztás is magyar dominanciát mutat, a kétnyelvű településeken viszont a vizuális nyelvhasználat is stabilabb kétnyelvűséget feltételez. Ez összefügghet azzal, hogy esetleg Székelyföldön és Kárpátalján falusi környezetben a magyar nyelvnek jobb helyzete van a nyelvek hierarchiájában és a lakosok nyelvi repertoárjában is. A kétnyelvű szlovákiai település a nyelvcserre állapotában van, a magánemberek feliratait is majdnem kizárólag szlovákul készítik.

A nyelvi tájkép elemei szimbólumként értelmezhetők, amelyek a kisebbségi nyelvek helyzetének jelzői.⁴⁰ A magyar feliratok

magyarlakta települések hivatalos honlapjainak nyelvhasználatát. In: Gazdag Vilmos – Karmacsi Zoltán – Tóth Enikő (szerk.): *Értékek és kihívások I. kötet: Nyelvtudomány*. Ungvár: Autdor-Shark, 2016. 230–238.; Tóth Enikő: A 2012-es nyelvtörvény adta jogok és lehetőségek gyakorlati megvalósulása Kárpátalja Beregszászi járásának önkormányzati hivatalaiban. In: Márku Anita – Tóth Enikő (szerk.): *Többynyelvűség, regionalitás, nyelvtanítás. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból III*. Ungvár: RIK-U, 2017. 45–53.

⁴⁰ Ben-Rafael, E. – Shohamy, E. – Amara, M. H. – Trumper-Hecht, N: Linguistic landscape as symbolic construction of the public space: The case of Israel. In: Gorter, D. (ed.): *Linguistic landscape: A new approach to multilingualism*. Clevedon: Multilingual Matters, 2006. 7–30. (8.); Vigers, D.: Signs of absence: language and memory in the linguistic landscape of Brittany. *International Journal of the Sociology of Language*, 2013/223. 171–187.; Huebner, T.: Bangkok's linguistic landscapes. Environmental print, codemixing and language

jellemzően alárendelt helyzetben vannak a többségi nyelvű szövegekhez képest. Ugyanakkor May arra a következtetésre jutott, hogy a többségi kisebbségi nyelvi hierarchia létrehozása nem természetes folyamat; inkább „történelmi, társadalmi és politikai konstrukció”.⁴¹ A vizsgált településeken a kétnyelvű feliratok ilyen, a nyelvek hierarchikus viszonyait tükröző szerkesztése gyakran nem a nyelvtörvényekben vagy rendeletekben előírtakat követi, hanem a megszokást.

Bár hagyományosan úgy tartják, hogy a nyelvi tájkép a nyelvpolitika egyik komponense,⁴² az elemzésben utaltunk arra, hogy nem csupán a nyelvtörvények, nem kizárólag az állam nyelvi jogi szabályozása határozza meg azt, hogy mely nyelvek és milyen arányban vannak jelen a nyelvi tájképben. Ha csupán a nyelvtörvények függvénye volna a nyelvi tájkép, akkor egy-egy országon belül a magyar többségű és a vegyes lakosságú települések nyelvi tájképe sokkal nagyobb hasonlóságot mutatott volna, hiszen egy ország területén azonos törvények hatályosak. Legalább ennyire fontosak azonban az elemzett térben élő emberek nyelvi ideológiái, illetve a társadalmi, gazdasági, kulturális környezet, amelyben az egyes nyelveket használják.

Lényeges, hogy a nyelvi tájkép – a nyelvi és nyelvpolitikai helyzethez hasonlóan – nem statikus, nem állandó, hanem a társadalmi, politikai, gazdasági változások következményeként dinamikusan változó.⁴³ Ezt igazolják például azok a vizsgálatok is, amelyek az egyik kutatóponton, Mezőkaszonyban mutatják be a nyelvi tájkép gazdasági tényezők következtében történő átalakulását.⁴⁴

change. In: Gorter, Durk (ed.): *Linguistic landscape. A new approach to multilingualism*. Clevedon: Multilingual Matters, 2006. 31–51. (32.)

⁴¹ May, S.: Language Policy and Minority Rights. In: Ricento, T. (ed.): *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Malden, MA: Blackwell Publishing Ltd, 2006. 255–272. (259.)

⁴² Dal Negro, 2009. 206.; Shohamy, 2006. 112.; Spolsky, Bernard: *Language Policy*. Cambridge, Cambridge University Press, 2004. 5.

⁴³ Pavlenko, Aneta: Language Conflict in Post-Soviet Linguistic Landscapes. *Journal of Slavic Linguistics*, 17(1–2), 2009, 247–274.; Pavlenko, Aneta: Why diachronicity matters in the study of linguistic landscapes. *Linguistic Landscape*, 2015/1. 114–132.

⁴⁴ Karmacsí Zoltán: A nyelvi tájkép változásának egy aspektusa. In: Márku Anita – Tóth Enikő (szerk.): *Többynnyelvűség, regionalitás, nyelvvoktatás. Tanulmányok a*

A vizuális nyelvi helyzet valamelyest különbözik az eddigi szociolingvisztikai ismereteinktől, ezért a magyarpárú kétnyelvű kisebbségek helyzetének leírását érdemes a nyelvi tájkép elemzésével kiegészíteni. Szerintünk ma már egy adott régió, település vagy akár iskola nyelvi helyzetéről nem kaphatunk reális átfogó képet a nyelvi tájkép figyelembevételével és elemzése nélkül. Megérett az idő a Magyarországgal szomszédos államok magyarok (is) lakta régiói nyelvi tájképét feltérképező összehasonlító kutatási program elindítására.

Felhasznált irodalom

Barni, Monica – Bagna, Carla: Linguistic Landscape and Language Vitality. In: Shohamy, Elana et al. (eds.): *Linguistic Landscape in the City*. Bristol: Multilingual Matters, 2010. 3–18.

Bartha Csilla – Laihonon, Petteri– Szabó Tamás Péter: Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben: egy új kutatási területről. *Pro Minoritate*, 2013/3. 13–28.

Ben-Rafael, E. – Shohamy, E. – Amara, M. H. – Trumper-Hecht, N.: Linguistic landscape as symbolic construction of the public space: The case of Israel. In: Gorter, D. (ed.): *Linguistic landscape: A new approach to multilingualism*. Clevedon: Multilingual Matters, 2006. 7–30.

Ben-Rafael, Elizier et al.: Introduction. In: Shohamy, Elana et al. (eds.): *Linguistic Landscape in the City*. Bristol: Multilingual Matters, 2010. xi–xxviii.

Beregszászi Anikó: „Csata” a szimbolikus térért, avagy a látható/láthatatlan anyanyelv. In: Beregszászi Anikó – Papp Richard (szerk.): *Kárpátalja: Társadalomtudományi tanulmányok*. Budapest–Beregszász: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2005. 158–178.

Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból III. Ungvár: RIK-U, 2017. 54–60.

- Beregszászi Anikó – Csernicsekó István: *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. Ungvár: PoliPrint, 2004.
- Besters-Dilger, Juliane (ed.): *Language policy and language situation in Ukraine: Analysis and recommendations*. Frankfurt: Peter Lang, 2009.
- Bever, Olga: Linguistic landscapes as multimodal and multilingual phenomena. In: Laitinen, M. – Zabrodskaja, A. (eds.): *Dimensions of Sociolinguistics Landscapes in Europe. Materials and Methodological Solutions*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2015. 233–261.
- Bowring, Bill: The Russian Language in Ukraine: Complicit in Genocide, or Victim of State-building? In: Ryazanova-Clarce, L. (ed.): *The Russian Language Outside the Nation*. Edingurgh: Edingurgh University Press, 2014. 56–78.
- Cenoz, Jasone – Gorter, Durk: Linguistic landscape and minority languages. In: Gorter, Durk (ed.): *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Clevedon: Multilingual Matters, 2006. 67–80.
- Csernicsekó István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Műhely – Osiris Kiadó, 1998.
- Csernicsekó István: Nyelvek vetélkedése a nyelvi tájképben: kárpátaljai példa. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, 2015/1–2. 71–84.
- Csernicsekó István: A változás megragadása a nyelvi tájképben: Kárpátalja példája. *Magyar Nyelv*, 2016, 112(1), 50–62.
- Csernicsekó István: A dinamikusan változó nyelvi tájkép: Kárpátalja példája. *Acta Humana. Emberi jogi közlemények*, 2016/3. 91–105.
- Csernicsekó István: Nyelv, gazdaság, társadalom. Globális nyelvek Kárpátalja magyarok lakta végeinek nyelvi tájképében. In: Márku Anita – Tóth Enikő (szerk.): *Többnyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból III*. Ungvár: RIK-U, 2017. 13–44.

- Csernicskó István – Ferenc Viktória: Transitions in the language policy of Ukraine (1989–2014). In: Sloboda, Marian – Petteri Laihonon – Anastassia Zabrodszkaja (eds.): *Sociolinguistic Transition in Former Eastern Bloc Countries: Two Decades after the Regime Change*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2016. 349–377.
- Csernicskó István – Laihonon, Petteri: Hybrid Practices meet Nation State Language Policies: Transcarpathia in the 20th Century and Today. *Multilingua*, 2016. 36 (1), 1–30.
- Csernicskó István – Szabó Mihály Gizella: Hátrányból előnyt: a magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól. In: Bitskey Botond (szerk.): *Határon túli magyarság a 21. században: konferencia-sorozat a Sándor-palotában*. Budapest: Köztársasági Elnöki Hivatal, 2010.
- Csernicskó István – Tóth Enikő: Az ukrán nyelvtörvény gyakorlati alkalmazásának egy területe: az ügyintézés nyelve a helyi önkormányzatokban. *Kisebbségkutatás*, 2015, 24 (3). 7–24.
- Dal Negro, Silvia: Local Policy Modeling the Linguistic Landscape. In: Shohamy, Elana – Gorter, Durk (eds.): *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. London: Routledge, 2009. 206–218.
- Edelman, Loulou: What’s in a Name? Classification of Proper Names by Language. In: Shohamy, Elana – Gorter, Durk (eds.): *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. London: Routledge, 2009. 141–154.
- Fairclough, N.: *Language and power* (2nd ed.). London: Longman, 2001.
- Fancsaly Éva – Gúti Erika – Kontra Miklós – Molnár Ljubić Mónika – Oszkó Beatrix – Siklósi Beáta – Žagar Szentesi Orsolya: *A magyar nyelv Horvátországban*. Budapest–Eszék: Gondolat Kiadó – Media Hungarica Művelődési és Tájékoztatási Intézet, 2016.
- Ferenc Viktória: Magyar vagy ukrán nyelvű ügyintézés? Jogismeret, jogtudatosság és nyelvválasztás összefüggései a kárpátaljai magyarok körében. *Pro Minoritate*, 2015 Ősz, 54–68.

- Goebel, Hans et al. (eds.): *Contact Linguistics*. Berlin–New York: Mouton de Gruyter, 1997.
- Göncz Lajos: *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó – Forum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, 1999.
- Huebner, T.: Bangkok's linguistic landscapes. Environmental print, codemixing and language change. In: Gorter, Durk (ed.): *Linguistic landscape. A new approach to multilingualism*. Clevedon: Multilingual Matters, 2006. 31–51.
- Ivanova, Olga: Language situation in post-Soviet Kyiv: Ukrainian and Russian in the linguistic landscape and communicative practices. In: Sloboda, Marian – Laihonen, Petteri – Zabrodskaja, Anastassia (eds.) *Sociolinguistic Transition in Former Eastern Bloc Countries: Two Decades after the Regime Change*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2016. 379–405.
- Jaworski, Adam – Thurlow, Crispin: Introducing Semiotic Landscapes. In: Jaworski, Adam – Thurlow, Crispin: *Semiotic Landscapes: Language, Image, Space*. London: Continuum, 2010. 1–40.
- Karmacsi Zoltán: A magyar nyelv Beregszász hivatalaiban. In: Csernicskó István (szerk.): *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 2003. 93–100.
- Karmacsi Zoltán: A nyelvi tájkép változásának egy aspektusa. In: Márku Anita – Tóth Enikő (szerk.): *Többszervezés, regionalitás, nyelvoktatás. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból III*. Ungvár: RIK-U, 2017. 54–60.
- Laihonen, Petteri: Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. *Forum Társadalomtudományi Szemle*, 2012. 14 (3), 27–49.
- Laihonen, Petteri: Csíkszentdomokosi nyelvi tájkép. *Székelyföld*, 2013. 17 (7), 157–177.
- Laihonen, Petteri: Linguistic landscapes of a minoritized regional majority: Language ideologies among Hungarians in South-West

- Slovakia. In: Laitinen, M. – A. Zabrodskaja (eds.): *Dimensions of Sociolinguistic Landscapes in Europe: Materials and Methodological Solutions*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2015a. 171–198.
- Laihonen, Petteri: Indexing the Local, State and Global in the Contemporary Linguistic Landscape of a Hungarian town in Slovakia. In: Wachtarczyková, J. – Satinská, L. – Ondrejovič, S. (eds.): *Jazyk v politických, ideologických a interkulturálnych vzťahoch*. Sociolinguistica Slovaca 8. Bratislava: Veda, 2015b. 280–301.
- Laihonen, Petteri: Beware of the dog! Private Linguistic Landscapes in two 'Hungarian' villages in South-West Slovakia. *Language Policy*, 2016. 15 (4), 373–391.
- Laihonen, Petteri – Tódor, Erika: The changing schoolscape in a Szekler village in Romania: signs of diversity in 'rehungarization'. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 2017. 20 (3). 362–379.
- Lanstyák István: *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony: Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, 2000.
- May, Stephen: Language Policy and Minority Rights. In: Ricento, T. (ed.): *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Malden, MA: Blackwell Publishing Ltd, 2006. 255–272
- Mrva Marianna – Szilvássy Tímea: Kétnyelvűség a dél-szlovákiai településeken. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2011. 13 (1), 37–58.
- Orosz Örs: Egy új fenomén – anyanyelvhasználati mozgalmak. In: Tóth Károly (szerk.): *Nyelvi jogok 1. A kisebbségi és nyelvi jogok helyzete Szlovákiában. Jogsegélyszolgálat 2009–2011*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2013. 311–316.
- Orosz Örs (szerk.): *A hely nevei, a nyelv helyei: A kisebbségi nyelvi jogok Szlovákiában 1918–2012*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2012.

- Papp Z. Attila – Veres Valér (szerk.): *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet, 2007.
- Pavlenko, Aneta: Language Conflict in Post-Soviet Linguistic Landscapes. *Journal of Slavic Linguistics*, 2009. 17 (1–2), 247–274.
- Pavlenko, Aneta 2012. Transgression as the Norm: Russian in Linguistic Landscape of Kyiv, Ukraine. In: Gorter, D. – Marten, H. F. – Van Mensel, L. (eds.): *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2012. 36–56.
- Pavlenko, Aneta: Why diachronicity matters in the study of linguistic landscapes. *Linguistic Landscape*, 2015/1. 114–132.
- Scollon, Ron – Scollon, Suzie Wong: *Discourses in Place: Language in the Material World*. London: Routledge, 2003.
- Shohamy, Elana: *Language Policy: Hidden agendas and new approaches*. London: Routledge. 2006.
- Simonyi, André – Pisano, Jessica T.: The Social Lives of Borders: Political Economy at the Edge of the European Union. In: DeBardeleben, J. – Hurrelmann, A. (eds.): *Transnational Europe. Promise, Paradox, Limits*. Hampshire, New York: Palgrave Macmillan, 2011. 222–238.
- Spolsky, Bernard: *Language Policy*. Cambridge, Cambridge University Press, 2004.
- Szabó Mihály Gizella: A nyelv szimbolikus funkciója a szlovák államnyelvtörvényben. *Magyar Tudomány*, 2009. 170 (11), 1329–1334.
- Szépfi István – Vörös Ottó – Beregszászi Anikó – Kontra Miklós: *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában*. Budapest–Alsóőr–Lendva: Gondolat Kiadó – Imre Samu Nyelvi Intézet – Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, 2012.
- Tóth Enikő: A magyar nyelv megjelenése Badaló és Halábor nyelvi tájképében. *Limes – 2014. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai*

Magyar Főiskola tudományos évkönyve, I. évfolyam. Ungvár: V. Pagyak Kiadója, 2014. 57–64.

Tóth Enikő: Nyelvek a virtuális térben: kárpátaljai magyarok települések hivatalos honlapjainak nyelvhasználata. In: Gazdag Vilmos – Karmacsai Zoltán – Tóth Enikő (szerk.): *Értékek és kihívások I. kötet: Nyelvtudomány.* Ungvár: Autdor-Shark, 2016. 230–238.

Tóth Enikő: A 2012-es nyelvtörvény adta jogok és lehetőségek gyakorlati megvalósulása Kárpátalja Beregszászi járásának önkormányzati hivatalaiban. In: Márku Anita – Tóth Enikő (szerk.): *Többnyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból III.* Ungvár: RIK-U, 2017. 45–53.

Vigers, Dick: Signs of absence: language and memory in the linguistic landscape of Brittany. *International Journal of the Sociology of Language*, 2013/223. 171–187.

Zalabai Zsigmond: *Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború” és a „névháború” szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból 1990–1994.* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 1995.

**An experiment for a comparative study: the linguistic landscape in southern Slovakia, Szeklerland and Transcarpathian villages
by Petteri Laihonen and István Csernicsekó**

Our paper presents a general description of the linguistic landscape of six villages. We present a village in southern Slovakia, Szeklerland, and Transcarpathia, where the language of oral communication within the settlement is exclusively Hungarian. Furthermore, some villages characterized by oral bilingualism. The results are compared to each other and to previous researches. In the second part of the study, the types of texts that appear in a non-Hungarian language are briefly analyzed, and most of them appear only in Hungarian language. We also examine which areas are best characterized by the use of bilingual signs in the examined villages. Finally, we compare the results with the general image that can be made on the basis of other sociolinguistic researches on the use of the Hungarians living in the given regions.

Key-words: *linguistic landscape, southern Slovakia, Szeklerland, Transcarpathia, bilingualism*

SZABÓ TAMÁS PÉTER*

Keresztény iskolai nyelvi tájkép

1. Bevezető

Írásomban az oktatás tárgyi környezetének és az iskolai műveltségnek¹ (*school literacy*²) a kapcsolatával foglalkozom az iskolai nyelvi tájkép³ (*schoolscape*⁴) vizsgálatának keretein belül. Az iskolai nyelvi tájképet olyan tárgyi környezetnek tekintem, amelyet arra alakítottak ki, hogy benne oktatási célú interakció folyjon. Megfordítva a képletet, a tárgyi környezet nemcsak lehetővé teszi vagy megkönnyíti az interakciót, hanem egyben az abban zajló interakciós rutinok egyfajta tárgyi reprezentációját is nyújtja. Ha például egy tanteremben a diákok rajzaival van tele a fal vagy szépírók portréi sorakoznak a tábla fölött, az azt az üzenetet közvetíti vizuális eszközökkel, hogy az adott teremben rajzolás és/vagy irodalommal való foglalkozás, illetve arról való beszéd zajlik rendszeresen. Ha a diákok asztalai úgy vannak egymással szembe fordítva, hogy azokhoz négy-négy személy ülhesen le, és minden asztalon tablet van, az a térelrendezés és az oktatási technológia jelenléte révén azt az üzenetet közvetíti, hogy az adott

* A szerző a finnországi Jyväskyläi Egyetem Tanárképző Tanszékének posztdoktori oktatója. E-mail: tamas.p.szabo@jyu.fi – A kézirat elkészítését a Finnországi Svéd Irodalmi Társaság (Svenska litteratursällskapet i Finland) anyagi támogatása tette lehetővé. A szerző köszönetet mond Josephine Moate-nak a tanulmány megírásához adott hasznos tanácsaiért.

¹ Csapó Benő: *Az iskolai műveltség*. Budapest: Osiris, 2002.

² Pitkänen-Huhta, Anne: *Texts and Interaction. Literacy practices in the EFL classroom*. Jyväskylä: University of Jyväskylä, 2003.

³ Szabó Tamás Péter: Ágencia és a változatosság kezelése magyarországi iskolák nyelvi tájképében. In: Kozmács István – Vančo Ildikó (szerk.): *Sztenderd – nem sztenderd*. Lakitelek: Antológia, 2016. 231–242.

⁴ Brown, Kara D.: Estonian Schoolscapes and the Marginalization of Regional Identity in Education. *European Education*, 2005/3. 78–89.

teremben feltehetően digitális eszközökkel támogatott csoportmunka zajlott vagy fog zajlani. Ha a falon az állam címere és/vagy egy feszület található, az azt a szimbolikus üzenetet közvetíti, hogy az iskola közössége valamely államhoz és/vagy vallási közösséghez tartozik, és ezek az affiliációk feltehetően különféle iskolai diskurzusokban is kifejeződnek (például bizonyos nyelv vagy nyelvek kitüntetett használatában, a történelemtől szóló beszédben, ünnepi eseményeken, megemlékezéseken stb.) Természetesen ezek a példaként felsorolt elemek a mindennapi gyakorlatban gyakran kombinálódnak, így az iskola tárgyi környezetének megismerése során több szemszögből szerezhethünk ismereteket az iskolaközösségről, amely az adott termeket, épületeket és egyéb közösségi tereket használja. Megközelítesemben ötvözöm a saját elemzéseimet az adott iskolaközösség tagjainak interpretációival, amelyeket akkor alkottak, amikor velem együtt bejárták az iskolaépületüket, és reflektáltak saját oktatási gyakorlatukra.

Az iskolai nyelvi tájképet az általános nyelvi tájkép⁵ (*linguistic landscape*⁶) bővebb kontextusában értelmezem. A nyelvi tájkép kortárs kutatói a szemiozisan azt a komplexitását kívánják megérteni, amelyet mindennapi verbális, vizuális, téri, testi stb. jelekkel alkotunk meg. Az, hogy társas tereinkben bizonyos nyelveken megjelenített szövegekkel és elhangzó diskurzusokkal, illetve bizonyos képi szimbólumokkal találkozunk, nem csupán (gyakran nem elsősorban) funkcionális, hanem szimbolikus értékkel is bír. Bár az oktatási antropológia kutatói már korábban számos alkalommal felhívták a figyelmet a tárgyi környezetnek az oktatás tartalmára és szervezésére gyakorolt hatására,⁷ elsőként Brown⁸

⁵ Bartha Csilla – Laihonon, Petteri – Szabó Tamás Péter: Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben. Egy új kutatási területről. *Pro Minoritate* 2013/3. 13–28.

⁶ Shohamy, Elana: Linguistic landscape and multilingualism. In: Martin-Jones, Marilyn – Blackledge, Adrian – Creese, Angela (eds.): *The Routledge Handbook of Multilingualism*. London: Routledge, 2012. 538–551.

⁷ Például Cohen, Yehudi A.: The Shaping of Men's Minds: Adaptations to Imperatives of Culture. In: Wax, Murray L. – Diamond, Stanley – Gearing, Fred O. (eds.): *Anthropological perspectives on education*. New York: Basic Books, 1971. 83–107., illetve Johnson, Norris Brock: The Material Culture of Public School "Classroom": The Symbolic Integration of Local Schools and National Culture. *Anthropology and Education Quarterly* 1980/3. 173–190.

⁸ Brown, 2005. 79.

alkotta meg az iskolai nyelvi tájkép (schoolscape) fogalmát, amely alatt olyan „fizikai és szociális környezetet” értett, „amelyben tanítás és tanulás zajlik.”⁹ Ez a tág meghatározás tehát nem csupán iskolaépületekre vonatkozik, hiszen tanulni és tanítani bárhol lehet, ebben a tanulmányban mégis iskolaépületekre és annak helyiségeire koncentrálok. Az általam vizsgált iskola mint hivatalosan bejegyzett intézmény a vizsgálat lefolytatásakor egy bizonyos telephelyen működött, tehát mivel az intézményes oktatás gyakorlataira voltam kíváncsi, azokat a közösségi tereket vizsgáltam, amelyek hivatalosan az adott iskola tereiként voltak definiálva. Azért is volt célszerű az iskolaépületekre koncentrálni (és nem vizsgálni olyan informális tereket, mint például magánlakás-belső, ahol az iskola diákjai szintén eltöltenek bizonyos időt tanulással), mert az iskolaépületek a maguk bejárhatóságával és fizikai határaival célszerűen vizsgálható, építészeti-szemiotikai egységet alkottak. Az épületeket bejárva olyan visszatérő vizuális és térszervezési gyakorlatokra figyeltem fel, amelyek meghatározónak tűnnek az adott iskola diákjainak vizuális és intézményi szocializációja szempontjából.

Esettanulmányként egy finnországi keresztény iskola nyelvi tájképével foglalkozom. A finn oktatás története során a vallásos műveltség szerepe jelentősen megváltozott. Míg kezdetben a széles rétegek számára elérhető műveltséget elsősorban az olvasástudás és a Biblia-értelmezés jelentette, addig napjaink szekuláris oktatási rendszerében a vallásos műveltség más műveltségrétegektől elkülönülten jelenik meg. Amellett érvelek, hogy a vizsgált keresztény iskola gyakorlatát a vallásos és nem vallásos műveltséget (újra)egyesítő szemlélet határozza meg. Tanulmányomban bemutatom, hogyan integrálódik többféle műveltség és kulturális hagyomány egy iskola nyelvi tájképében, illetve szemléltetem, hogyan mutatják be az adott iskolaközösség tagjai a saját oktatási gyakorlatukat, miközben egy kívülállóval (vagyis velem, a külföldről érkezett kutatóval) közösen beszélnek az iskolai nyelvi tájkép jellegzetességeiről és az adott iskola életéről.

A kutatás háttérének rövid áttekintése után azt ismertetem, hogyan vontam be a kutatásba az iskolaközösség tagjait, és hogyan

⁹ Itt és a továbbiakban az angolból és fimből készült fordításokat én készítettem.
– Sz. T. P.

illeszkedett ez a vizsgálat egy átfogóbb kutatási projektbe. A példák elemzésénél a Biblia tanulmányozására és az imádkozásra mint interakciós rutinokra utaló referenciákat kiemelten kezelem. Az eredmények összefoglalásánál az iskolai nyelvi tájkép és az iskolai műveltség viszonyára világítok rá, valamint az iskolai nyelvi tájkép kutatásának módszertanára reflektálok.

2. Vallásos és nem vallásos műveltség az iskolában

Finnországban az olvasástudás terjesztésében központi szerepet játszott a reformáció.¹⁰ Mivel a protestáns elvek megkövetelték, hogy mindenki maga legyen képes olvasni a Bibliát, és mivel a házasságkötés előfeltételeként kikötött konfirmáció nem volt lehetséges a Biblia ismerete nélkül, a 16. századtól meredeken emelkedett az olvasni tudók aránya a teljes népesség körében: 1880-ra elérte a 98%-ot (ezzel szemben az írástudók aránya 12% volt).¹¹ Az olvasástanítás az egyház feladata maradt évszázadokon át, egészen a 20. század első évtizedéig. A finn függetlenség kikiáltását (1917) követően az 1921-es köznevelési törvény a nemzeti irodalom és folklór olvastatását helyezte előtérbe, az 1950-es évektől kezdve pedig a nemzeti patriotizmus mellett a mindennapi élet praktikus szövegei is egyre nagyobb szerepet kaptak. Az 1970-es években megalkotott iskolai reform hozta létre a ma is működő iskolarendszert a 9 (6 + 3) évfolyamos alapfokú¹² és 3 évfolyamos közép fokú képzéssel. E rendszerben a pluralizmus, pragmatizmus és a kritikai gondolkodás szempontjai határozzák meg az iskolai műveltséganyagot.

Tanulmányomban az iskolai műveltséget társas keretben, gyakorlatként közelítem meg (*literacy practices*¹³), szemben az olyan megközelítésekkel, amelyek elsősorban kognitív képességként, illetve egy-egy személy tulajdon(ság)aként

¹⁰ A bekezdés a következő tanulmány alapján íródott: Linnakylä, Pirjo: Finnish reading literacy challenged by cultural change. In: Linnakylä, Pirjo – Arffman, Inga (eds.): *Finnish Reading Literacy*. Jyväskylä: Institute for Educational Research, 2007. 35–59.

¹¹ Linnakylä, 2007. 36–38.

¹² A finn *peruskoulu* 'alapiskola' két szakaszból áll: *ala-aste* ('alsó szint', 1–6. évfolyam) és *yläaste* ('felső szint', 7–9. évfolyam).

¹³ Vö. Pitkänen-Huhta, 2003.

határozzák meg a fogalmat.¹⁴ Arra összpontosítok tehát, hogy az egyes témákról való beszéd szokások, illetve az ezekkel összefüggő társas tevékenységek hogyan jelennek meg az iskolai interakcióban, illetve annak tárgyi környezetében, az iskolai nyelvi tájképben.

A kortárs szekuláris finn iskolarendszerben vallási műveltséggel elsősorban vallásórákon foglalkoznak.¹⁵ A diákok felekezetük szerint külön csoportokban tanulnak a vallásukról, a felekezeti szempont szerinti besorolást nem kérő vagy nem vallásos családok gyermekei pedig etikaoktatásban vesznek részt. Ez a megoldás egyrészt a diákok világnézeti nevelését célozza, a vallásoktatás esetében felekezeti kritériumoknak megfelelően, a hitről és/vagy világnézetről szóló diskurzusok azonban a többi iskolai tevékenységtől elszigetelve jelennek meg. A különböző felekezetű diákok a tanulócsoporthoz kialakítása révén egymástól is elszigetelve tanulnak, ami megnehezíti a felekezeti csoportokon átívelő dialógus kialakulását. A szekularizáció logikájának megfelelően tehát a (felekezetek szerint különválasztott) hitéleti és nem hitéleti tartalmak következetesen szét vannak választva, e két műveltségterületet nem kombinálják. Ebből a logikából az is következik, hogy a diákok otthon, illetve a gyülekezetben szerzett vallásos műveltségét elsősorban a vallásórán veszik figyelembe, más kontextusban csak elvétve.¹⁶

Finnországban összesen 16 iskola tartozik a keresztény iskolák hálózatába, így ez az oktatási forma marginálisnak tekinthető.¹⁷ A keresztény iskolák a finn nemzeti alaptantervet¹⁸ követik, emellett pedig, ahogy egyesületük honlapján írják,¹⁹ keresztény értékrendet közvetítenek:

¹⁴ Vö. Csapó, 2002.

¹⁵ A bekezdés a következő tanulmány alapján íródott: Moate, Josephine: Dialogic Space and Religious Education. *Kasvatus & Aika*, 2011/4, 116–138.

¹⁶ Vö. Dorsey-Gaines, Catherine – Garnett, Cynthia M.: The role of the Black Church in growing up literate: implications for literacy research. In: Hicks, Deborah (ed.): *Discourse, Learning, and Schooling*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. 247–266.

¹⁷ Forrás: a Kristillisten koulujen ja päiväkotien liitto ry 'Keresztény iskolák és óvodák egyesülete' honlapja.

<http://www.verkkoviestin.fi/kristillinenkoulu/etusivu/> (Letöltés ideje: 2017. június 15.)

¹⁸ *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet*. Helsinki: Opetushallitus, 2014.

¹⁹ Kristillisten koulujen ja päiväkotien liitto ry, 2017.

Kristilliset koulut noudattavat valtakunnallisia opetus-suunnitelman perusteita, joten opetuksen sisällöt ovat samat kuin muissakin Suomalaisissa peruskouluissa. Toiminta perustuu kristilliseen maailmankuvaan ja arvoihin, jotka toteutuvat sekä arjen toimintakulttuurissa että erilaisissa tilaisuuksissa, tapahtumissa ja juhlissa.

A keresztény iskolák a nemzeti alaptantervet követik, így az oktatás tartalma ezekben ugyanaz, mint más finnországi alapfokú iskolákban. Működésük keresztény világnézetten és értékeken alapul, amelyek mind a hétköznapi működési kultúrában, mind pedig különféle rendezvényeken, eseményeken és ünnepeken jutnak érvényre.

Ahogy a későbbi példák szemléltetni fogják, a tanulmányozott keresztény iskolában a szekuláris rendszerben alapértelmezettnek tekintett, a kerettanterv által előírt műveltség keresztény műveltséggel kombinálódik. Ez a kutatói interpretáció megegyezik az adott iskola vizsgálatba bevont tanárainak a meglátásaival is.

Az iskolába nem a Finnországban általánosságban követett lakóközveti beosztás szerint, hanem felvételi eljárás során jutnak be a diákok, a szülők és a diákok önkéntes választása alapján. Az iskolaközösséghez csatlakozásnak tehát nem elsősorban földrajzi (lakóközvet) alapja van, az iskolába messziről is utaznak diákok, a túljelentkezés jelentős. Mivel a szülők és a diákok választása világnézeti alapú, olyan értékpreferenciák is kifejezésre jutnak, amelyek egy körzeti szekuláris iskolában nem jelennének meg. Az iskola nem határoz meg felekezeti profilt, nevében az átfogó *kristillinen*, azaz keresztény jelzöt adja meg, a felvételiző diákoktól és szüleiktől azonban nyilatkozatot kér arról, hogy az iskola értékrendjét és az ott zajló oktatást elfogadják akkor is, ha ők maguk nem aktív vallásgyakorlók.²⁰

A tanárok számos tárgyi-vizuális gyakorlatot szorgalmaznak a keresztény nevelés szellemében. A nyelvi tájképben a kereszténységet elsősorban a Bibliára és egyes kiemelt vallásos

²⁰ Az iskolaigazgató személyes közlése 2017. április 28-án.

interakciós rutinokra (elsősorban az imádkozásra) mutató tárgyi referenciák jelenítik meg.

3. *A vizsgálat anyaga és módszerei*

Az iskolai nyelvi tájkép tanulmányozásának egyik előfutára Johnson²¹ volt, aki amerikai egyesült államokbeli osztálytermetek járt végig. Arra volt kíváncsi, milyen jelentősége van a tárgyi környezetnek az oktatás kultúrájának kialakításában. Kvantitatív és kvalitatív elemzése egyaránt arra mutattak rá, hogy a tárgyi kultúra tanárok által irányított, tudatos megalkotása a helyi és a nemzeti kultúra integrálását célozta. Johnson elemzéseiben kizárólag saját kutatói értelmezéseire támaszkodott.

A későbbiekben sorra jelentek meg olyan vizsgálatok, amelyek a tudományos elemzést a vizsgált közösségek tagjainak saját szempontjaival gazdagították.²² Ezek gyakran döntéselőkészítési célokat szolgáltak. Clark²³ projektjében például egy új óvodaépület tervezése és építése során kérték ki az érintettek (az óvodások, a szülők, a személyzet, az építő és kivitelező cég stb.) véleményét, osztrák kutatók²⁴ pedig azt mutatták be, hogyan hoztak létre diákokkal és tanárokkal együttműködve olyan „nyelvbarát tereket,” amelyek a bevándorló háttérű diákok anyanyelvének használatára bátorítanak.

Az iskolai nyelvi tájkép kutatásában saját módszertani megoldásomat, az *idegenvezető technikát*²⁵ alkalmaztam, amit

²¹ Johnson, 1980.

²² A módszertani megoldások sokfélék. Interjúkat készített és kérdőív válaszokat gyűjtött Laihonen, Petteri – Tódor Erika-Mária: The changing schoolscape in a Szekler village in Romania: signs of diversity in rehungarization. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 2017/3. 362–379. Fókuszcsoportos beszélgetéseket folytatott Dressler, Roswita: Signgeist: promoting bilingualism through the linguistic landscape of school signage. *International Journal of Multilingualism*, 2015/1. 128–145.

²³ Clark, Alison: *Transforming children's spaces. Children's' and adults' participation in designing learning environments*. London: Routledge, 2010.

²⁴ Kury, Astrid – Lanzmaier-Ugri, Katharina – Schrammel-Leber, Barbara: *Sprachenfreundliche Räume gestalten*. Graz: Akademie Graz, 2014.

²⁵ Vö. Szabó, 2016. A módszer részletes elemzését lásd: Szabó Tamás Péter – Troyer, Robert A.: *Inclusive Ethnographies: Beyond the Binaries of Observer*

napjainkban már több projektben is használnak.²⁶ A módszer nevét is adó jellegzetessége, hogy az anyaggyűjtés elején vendégként pozicionáltam magam (erre a szerepre fényképezőgépem is utalt), az iskolában dolgozó tanárt pedig a helyi viszonyokat jól ismerő idegenvezetőként, aki megválasztotta a sétánk útvonalát, és bemutatta az iskolai tereket speciális érdeklődése, illetve személyes tapasztalatai szerint. Az iskolabejárásokat fotókkal és hangfelvétellel dokumentáltuk. Az iskolai tereket ennek megfelelően közösen fedeztük fel, saját kutatói perspektívám és a tanárok nézőpontja interakcióba lépett. Mint arra a terepmunka rávilágított, az iskolai nyelvi tájkép kutatása nemcsak számomra kutatóként volt adekvát, hanem az iskolaközösség értékeinek és oktatási gyakorlatának jobb megértéséhez vezető megközelítésként a vizsgálatban részt vevő tanárok érdeklődését is felkeltette.

A tanulmányomban szereplő iskola mellett továbbiakat is meglátogattam 2014-ben. Részben korábbi, magyarországi vizsgálataimhoz kívántam újabb szempontokat gyűjteni a finnországi gyakorlatok jobb megismerése által,²⁷ részben pedig egy, a kulturális és nyelvi sokszínűség kezeléséről szóló projektet készítettem elő. Finnországi kutatásom során a következő iskolákban gyűjtöttem anyagot a fenti módszerrel (kiemelve az esettanulmányban szereplő iskola):

and Observed in Linguistic Landscape Studies. *Linguistic Landscape* 2017/3. *Megjelenés előtt.*

²⁶ Vö. Biró, Enikő: Learning Schoolscapes in a Minority Setting. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*, 2016/2. 109–121.

²⁷ Magyarországi kutatásaimról részletes összefoglaló adatokat közöltem Szabó, 2016.

<i>Iskola</i>	<i>Hangfelvételek</i>	<i>Fényképek</i>
Iskola két tannyelvű oktatási programmal, 1–6. évfolyam	51 perc	141 db
<i>Keresztény iskola, 1–9. évfolyam</i>	<i>201 perc</i>	<i>493 db</i>
Egyetemi gyakorlóiskola, 1–12. évfolyam	142 perc	489 db
Waldorf-iskola, 1–9. évfolyam	37 perc	143 db
Összesen	431 perc	1266 db

A terepmunka során készített felvételeket a multimodális diskurzuselemzés²⁸ szempontjait érvényesítve elemzem. Az elemzés során nem lehet eltekinteni attól, hogy a nyelvi és kulturális sokszínűség iránt elkötelezett kutatóként speciális érdeklődési köröm és értékpreferenciáim tükröződtek a terepmunka során tett megnyilvánulásaimban. Az is jelentősen befolyásolta a terepmunkát, hogy külföldről frissen (2013-ban) érkezett kutatóként még nem rendelkeztem elegendő finn nyelvi kompetenciával a feliratok megértéséhez, ezért gyakran kértem fordítást. A figyelem így önkéntelenül is a falakon olvasható szövegekre terelődött, és a magyarázatok gyakran explicitek voltak, mivel a vizsgálatban részt vevő tanárok nem feltételezték részemről a finn nyelv tudását. Az angol nyelv használata tovább erősítette az idegenvezető technikában rögzített *helyi* vs. *látogató* szembeállást, és ez feltehetően szintén explicitebbé tette a magyarázatokat, mivel a helyi viszonyok ismerete sem volt elvárás velem szemben.

4. Eredmények

A terepmunka során készített fényképek és a séta közben felvett interjúk segítségével az intertextualitásnak egy sajátos válfaja rekonstruálható az iskolai nyelvi tájképben. A kutató mint külső megfigyelő számára leginkább talán a Biblia és a vallással összefüggő szövegműfajok, elsősorban az imák folyamatos jelenléte tűnik fel. A vallásos hivatkozások nem elszigetelten, hanem más műveltségteretek manifesztációiba integráltan jelennek meg. Ez

²⁸ LeVine, Philip – Ron Scollon (eds.): *Discourse and technology: Multimodal discourse analysis*. Washington (D. C.): Georgetown University Press, 2004.

nemcsak nekem mint kutatónak tűnt így, hanem az engem kalauzoló egyik tanár, Mikko²⁹ is úgy vélte, hogy ennek az iskolának a vallásos műveltség láthatósága az egyik jellegzetessége. Nem kutatói kérdésre, hanem önindított kommentárként jegyezte meg a következőket az egyik tanteremben fellelhető vizuális vallási utalásokról:

(1)

Mikko: we have same subjects and and same systems than in in every other schools but but but these are maybe. (*nálunk is ugyanazok a tantárgyak és ugyanazok a rendszerek vannak, mint bármely másik iskolában, de de de ezek talán*)

Tamás: yeah, these are. (*igen, ezek*)

Mikko: our u- unique things. (*a mi egyedi dolgaink*)

Magyarországról érkezett kutatóként számomra megszokott volt, hogy iskolaépületekben rendszeresen láthatók híres, főként 19. századi költőktől, íróktól vagy politikusoktól származó idézetek a falakon, s ezek az idézetek egyfajta nemzeti irodalmi-világnézeti kánont rekonstruálnak.³⁰ Hasonló gyakorlattal finnországi iskolai terepmunkám során nem találkoztam: az általam meglátogatott finn iskolákban a leghangsúlyosabban a diákok saját szövegei jelentek meg.³¹ Költőktől, íróktól vagy politikusoktól származó idézetek a finnországi keresztény iskolában sem voltak találhatóak, a Biblia mint kanonikus szöveg diskurzusformáló szerepe tehát éppen ezért is tűnt különösen hangsúlyosnak.

Annak érdekében, hogy részletesen is tárgyalni tudjam, hogyan kapcsolódnak egymáshoz különböző műveltségterületek és interakciós rutinok, az alábbiakban osztálytermi órarendekkel,

²⁹ A vizsgálatban részt vevő személyekre anonimitásuk biztosítása érdekében álnéven hivatkozom.

³⁰ Szabó Tamás Péter: The Management of Diversity in Schoolscapes: an analysis of Hungarian practices. *Apples – Journal of Applied Language Studies*, 2015/1. 23–51.

³¹ A finn és magyar iskolai nyelvi tájkép összevetéséről lásd Szabó Tamás Péter: Reflections on the schoolscape: teachers on linguistic diversity in Hungary and Finland. In: Palander, Marjatta – Koivisto, Vesa – Riionheimo, Helka (eds.): *On the border of language and dialect*. Helsinki: SKS, 2017. Megjelenés előtt.

valamint a Biblia-olvasásra és az imára utaló tárgyi referenciákkal foglalkozom.

4.1 A Biblia-tanulmányozás helye az órarendben és az iskolai tevékenységek között

Az időrend rögzítése és betartása a munkaszervezés egyik központi kérdése az oktatási intézményekben. Már Johnson³² is felfigyelt a faliórák állandó jelenlétére az amerikai iskolákban, amelyek – érvelése szerint – az oktatási tevékenységek általánosanak tekinthető szekvenciális szervezésére (tanóra – szünet – tanóra – szünet stb.) irányítják a figyelmet. A munkanapnál, illetve munkahétnél tágabb kontextusra szintén gyakran található vizuális referencia az iskolákban, például a tanév rendjét ismertető naptárok formájában.³³ A következőkben a vizsgált keresztyény iskolában található táblaképek és a róluk szóló diskurzus alapján kísérlem meg elhelyezni a vallásos tevékenységek helyét az oktatási munka szervezésében.

Az elemzés az alábbi, az első osztályosok tantermében található órarendből indul ki. Azért ebből, mert a diákok ekkor ismerkednek azzal a vizuális renddel, amely az alsó évfolyamokon (főleg az 1–4. évben) dominálja a terem képét. A jobb olvashatóság kedvéért két részletben fényképeztem le az órarendet, az egyes képek azonban egymás alatt voltak elhelyezve, ahogy az az 1c felvételen látható.

³² Johnson, 1980.

³³ Magyar iskolákkal kapcsolatban lásd Szabó, 2015.

1a. felvétel

1b. felvétel

Az, hogy a hónap és a nap megnevezése (*October – lokakuu*, illetve *Wednesday – keskiviikko*) angolul és finnül is fel van tüntetve, az iskola korai angolnyelv-oktatási programjával lehet összefüggésben. Ahogy azt az egyik tanár, Iida elmondta, ebben az iskolában a Finnországban általánosnak számító 3. osztály helyett már 1. osztályban kezdenek ismerkedni a gyerekek az angol nyelvvel. Egy másik magyarázat szintén Iidától származik: az iskolában sok bevándorló háttérű diák tanul, az angol (időnként pedig német vagy spanyol) nyelvű dátum tehát rájuk való tekintettel is kerül ki. Ebben a példában az angol nyelvű szöveg kihelyezése inkább szimbolikusnak tekinthető, hiszen első osztályban a gyerekek még nem tudnak (folyékonyan) olvasni, a szimbolikus angol–finn vizuális kétnyelvűség pedig korlátozott hatókörű, hiszen az aznapra (*tänään – ma*) és a napirendre utaló szövegek csak finnül olvashatók. Az összesen öt tanórára az állatfigurák által megjelenített tevékenységek ábrázolása és leírása – és nem egyes tantárgyak megnevezése – utal: *kirjoitetaan – írunk*; *luetaan Raamattua – Bibliát olvasunk*; *lasketaan – számolunk*; *lauletaan ja soitetaan – éneklünk és zenélünk*; *luetaan – olvasunk*. Az összes ige

passzív alakban szerepel, ami nem nevez meg egyértelműen cselekvőt, hanem általánosságban utal a cselekvésre. Az egyetlen kivétel az ebédszünet, ahol a cselekvés (étkezés) eszközei jelennek meg leírás vagy megjelenített ágens nélkül. Az egyik tanár, Mikko szerint a képes órarend megtekintése és értelmezése a diákok mindennapi rutinjának része:

(2)

Mikko: the same thing here, the structure of the day and and of the week and. (*és itt is ugyanaz, a nap és és a hét szerkezete és*)

Tamás: yeah. (*igen*)

Mikko: at the beginning of every day they go to that what is going to happen today. (*minden nap elején odamennek hogy mi fog ma történni*)

Tamás: yeah. (*igen*)

Mikko: so it's (.) it help many pupils to (.) to to know what to do next.³⁴ (*szóval ez (.) sok diáknak segít, (.) hogy tudják, mit csinálnak legközelebb*)

Mikko kezdeti kijelentése („és itt is ugyanaz”) arra utal, hogy már számos tanteremben láttunk hasonló, az időbeosztásra utaló jelzéseket. Az iskola speciális profiljával hozható összefüggésbe, hogy a fenti vizuális órarendben a Biblia olvasása (1a felvétel) és az általában vett olvasás (1b felvétel) elkülönül mind a kép, mind a szöveg szintjén. Az 1a felvétel második képkockáján a könyv címe (*luetaan Raamattua – Bibliát olvasunk*) és a borítón látható feszület mint vallásos jelkép egyaránt jelzi, hogy szakrális műveltségről van szó. Az 1b ábra utolsó képkockáján a leírás (*luetaan – olvasunk*) nem utal sem konkrét műre, sem szövegműfajra, de a rajzolt borítón ki lehet venni az *Aapi-* szókezetet, ami feltehetően az *Aapinen* – ábécéskönyv címre utal. Míg tehát az általános olvasására ábrázolása az olvasás mint technikai művelet elsajátítására utal, a Biblia olvasása (illetve, valószínűbben, a Bibliáról való beszéd) esetében már konkrét vallásos diskurzusok megismerésére történik utalás. Összefoglalva, a kereszténységgel kapcsolatos diskurzusműfajok és -rutinok megismertetése a kezdeti szakasztól fogva szerepel az intézmény szocializációs programjában. Erről a

³⁴ Az interjúlejegyzésekben a (.) karakterkombináció szünetet jelöl.

programról többet tudunk meg, ha az előbb elemzett példát annak tágabb környezetében vizsgáljuk (1c felvétel).

1c. felvétel

Az 1c felvétel alapján a tábla mint a tanteremben kitüntetett szerepet játszó, a frontális padelrendezésnek köszönhetően mindenki által jól látható vizuális elem szerkezete ismerhető meg. Az előbb megismert vizuális órarendet az ábécé (fent),³⁵ egy szöveges-táblázatos heti órarend (balra), tantermi viselkedési szabályok ismertetése (öt színes háttérű kép és szöveg közepén), valamint diákmunkák és a tábla alatt elhelyezett könyvek keretezik. A táblán tehát egy komplex, különböző műveltségterületeket megjelenítő kontextus látható, amely keretet ad az olvasáshoz, különösen pedig a Biblia olvasásához.

³⁵ A tábla felett található illusztrált karton-ábécé jelenléte általánosnak tekinthető számos ország iskoláiban, így Finnországban is. Az első évfolyamok tanulói számára a különálló, szétválasztható és egymással kombinálható betűk az írást szunderdizált, mozgatható és felcserélhető jelek rendszeréként materializálják. A sorból kiemelt betűk segítségével egy-egy betű helyezhető a középpontba, hogy vonalvezetése könnyebben megfigyelhető legyen (a terepmunka idején éppen az S betű és az azzal kezdődő *sili* – *sün* szó volt kiemelve).

Az előző példához hasonlóan a harmadik osztályosok termében is (2. felvétel) az iskolai műveltség különböző területei találkoznak. A terepmunka idején az osztály heti órarendje a fehér táblán volt olvasható (balra, fent), a diákok órarendjét a tantárgyak bevett rövidítéseivel jelenítve meg. Az időkezelés fontosságát egy naptár is jelezte, amelyen az adott nap sárga mágnessel volt jelölve (balra, lent). A hónapokat óralapszerű kartonkör is szemléltette (kartonból kivágva a fehér tábla alján, középen), ezen a mutató az épp aktuális októberhez (*lokakuu*) volt igazítva. Az első osztályos táblához hasonlóan itt is megjelent az adott dátumra való utalás angolul is (*Today – ma és Wednesday – szerda*), ezúttal azonban finn fordítás nélkül.

2. felvétel

Az adott iskolának ez az összetett, különböző koordináták mentén történő vizuális időbeli elhelyezése kiegészült azon tevékenységek megjelenítésével, amelyeket a diákok éppen abban az időben végeztek. A fehér színű tábla az aktuális tananyaggal kapcsolatos tényanyagot jelenített meg (a kék színű lapon az olimpiai játékokra vonatkozó adatok voltak olvashatók), míg a zöld színű tábla a hét igeversét (*viikon jae*) emelte ki. Ez utóbbi a közösség rendszeres Biblia-tanulmányozási gyakorlatára utal. Egy meglehetősen nagy, fényes felületű kartonlapon hetente cserélhető, nyomtatott A4-es lap jelenítette meg a heti igeverset (a fényképezés napján ez Példabeszédek 11:25 volt); a bibliai szöveghely tehát a fényes-színes keretezés által vizuálisan kiemelkedett a környezetéből. A heti igevers és a heti órarend technikailag hasonló megoldást követett, mivel az órarendnek is tartós anyagú háttere volt, amin a tanórák nevének rövidítéseit cserélni, kombinálni lehetett. Ez a bevett megoldás minden évfolyamon (már elsőben is) a napoknak, illetve óráknak megfelelő, állandó szekvenciális rend szerint szervezett munkára utal, amelyben a rend állandó, a tevékenységek pedig az állandó keretet töltik ki tartalommal. Hasonló, bár kétségtelenül kevésbé összetett módon a heti igeverset megjelenítő tábla is azt jelezte, hogy az igeolvasásnak is állandó helye van az iskolai tevékenységek között, erre rendszeresen időt szánnak, de a tanulmányozott szöveghely ritkábban (nem óránként/naponként, hanem hetenként) változik. Ahogy tehát a diákok olvasni, számolni, zenélni tanulnak, kézügyességüket és sportképességüket fejlesztik, úgy tanulnak meg a Bibliával is foglalkozni. Ebből a szempontból fontos hangsúlyozni, hogy míg az osztályok órarendje eltérő (ennek megfelelően a hittanóra helye sem egységes), a heti igevers minden osztályban azonos. Egyes termekben megfigyelhető volt, hogy a már nem aktuális heti igék nyomatai a terem különböző helyeire (például szekrényajtóra) lettek helyezve, így ideiglenes megjelenítésük mintegy meghosszabbodott. Az igeversék felhasználását egyes tanárok kiszélesítették: az angoltanár például angol nyelvű bibliai idézeteket helyezett el a nyelvi teremben, így teremtve kapcsolatot az idegennyelv-tanulás és a Biblia-olvasás között.

Bár a vizsgált keresztény iskola nem határoz meg a maga számára felekezeti profilt, a bibliai szövegek fokozott láthatósága, az igehelyekre hivatkozás (a bibliai könyvek bevett finn nyelvű

rövidítéseivel, fejezet- és versszámmal) a Biblia-központú, szövegértelmező (neo)protestáns keresztény hagyományokat konstruálja meg alapértelmezettként. Ezt a benyomást erősíti meg a szentábrázolások hiánya, amely például a Finnországban periferikus felekezetnek számító katolicizmusban általánosnak számítana. A bibliai hivatkozások jól láthatósága az adott iskolai terekbe belépőket a Biblia olvasására invitálja, ezen felül pedig jelzi, hogy az állandóan újjáteremtett, különböző kontextusokba helyezett biblikus szöveg-hagyománynak kiemelt szerepe van az adott közösség intézményi gyakorlataiban.

Hangsúlyozandó, hogy bár a vallásos műveltségre való hivatkozás szembeűnő, mégsem elszigetelten, hanem más műveltségekbe integrálva jelenik meg. Biblikus és nem-biblikus témák, diákok művészeti munkái, tankönyvek, finn és angol nyelvű szövegek vegyesen: mindezek azt mutatják, hogy sokféle műveltség kereszteződik az iskolai gyakorlatokban. Emellett megjegyzendő azonban, hogy a biblikus-vallásos műveltségnek mégis kiemelkedő szerepe van az iskolai nyelvi tájképben, hiszen egyedül „a hét igeverсэнек” van állandó helye a tantermek vizuális programjában; nem találkozunk például „a hét matematikai problémájával”, „a hét költeményével” vagy „a hét műalkotásával.”

4.2 Tárgyasult és interaktív szövegek a tantermekben

A Biblia szövege a falakon olvasható idézeteken kívül a maga teljességében, kötet formájában is megtalálható a termekben, rendszerint a tankönyvekkel együtt, ahogyan az a 3. ábrán látható. Johnson³⁶ már idézett vizsgálata szerint a tantermekben található tankönyvek, szótárak, lexikonok stb. a tanterv által előírt sztenderdizált tartalmakat jelenítik meg tárgyi formában. Mivel Finnországban minden iskolában van vallás- és etikaoktatás, a Biblia mint szöveggyűjtemény azokban is előfordul, a keresztény iskolában azonban a táblán vagy a falakon olvasható szövegidézetekkel együtt egyfajta protestáns kulturális tájkép részét képezi. Iida elmondása szerint minden diáknak saját Bibliája van, amit rendszeresen elővesznek és ígehelyeket keresnek benne az éppen megvitatott témákhoz kötődően, a tankönyvekben szereplő

³⁶ Johnson, 1980.

anyagot pedig a Bibliával integráltan oktatják. Iida például a tengeri közlekedésről tanítva megvitatta a diákokkal, hogy Isten, a hit és a hívő ember egyaránt lehetnek fényforrások, amelyek másokat segíthetnek abban, hogy jó utat kövessenek.

3. felvétel

A következő példa (4. felvétel) egy, a Bibliában többször előforduló gondolat vizuális parafrázisa, amely túlmutat az idézés statikus gyakorlatán, és biblikus tartalmat hoz interakcióba az adott tárgyi környezetben mozgó egyénekkal. Az osztályteremben található kézmosó fölötti tükörbe a *Jumalan kuvaksi luotu – Isten képére teremtett* szöveget ragasztották, így a tükörbe tekintő egyén a kompozíció részévé válik, mivel a szöveg az ő arca fölött jelenik meg. A tükörbe egy időben egy vagy több személy is tekinthet, illetve időben egymás után sok személy kerülhet a képbe, a feliratot pedig mindnyájan önmagukra vonatkoztathatják. A kézmosás és a tükörbe tekintés mindennapi műveletei ily módon belevonódnak a Bibliáról és az Istennel való kapcsolatról folyó diskurzusokba. Mivel a tükörbe nemcsak az iskolaközösség tagjai, hanem alkalmi látogatók is beletekinthetnek, a kijelentés a legtágabb értelemben bárkire vonatkoztatható. A megoldással több osztályteremben is találkozni lehetett.

4. felvétel

A szókapcsolat nem egyenes idézet a Bibliából (erre utalhat az is, hogy a máshol megszokott forrásmegjelölés ezúttal hiányzik), de az a gondolat, hogy minden ember Isten által és az ő képére lett teremtve, számos bibliai versben előfordul (pl. 1Móz 1,27; 1Móz 5,1; Jak 3,9). Amikor Mikkóval a feliratról beszélgettünk, a teremben egy másik tanár (Aleksi) is tartózkodott, aki spontán bekapcsolódott a beszélgetésbe. Amikor a szöveg értelmezésére kértem őket, Aleksi először angolra fordította a mondatot, majd Mikko a szöveg forrását jelölte meg.

(3)

Tamás: and here, what can we (.) read (.) on the on the mirror?
(és itt mit (.) olvashatunk (.) a a tükrön?)

Mikko: aah (hm)

Aleksi: created in God's image (*Isten képére teremtve*)

Mikko: yeah (*igen*)

Tamás: aha. yeah (*aha, igen*)

Aleksi: when you look at yourself in the mirror (*amikor a tükörben magadra nézel*)

Tamás: uh huh (*aha*)

Mikko: it's from the psalm (.) hundred and one hundred and thirty-nine I think (ez a zsoltárból (.) a százszázharminckilencedikből van, azt hiszem)

Tamás: uhm (ühm)

Aleksi fordítását Mikko jóváhagyta („yeah”), a szó szerinti interpretációt tehát közösen hozták létre és hitelesítették. A két tanár két szempontból kontextualizálta a szöveget. Aleksi azt a kontextust adta meg, amikor a szöveget olvasni szokás, vagy amilyen olvasási helyzetre tervezve lett, tehát hogy a szöveg a tükörbe tekintett személy képmásával együtt értelmezendő. Mikko a szöveg tekintélyére hívta fel a figyelmet, arra tehát, hogy a tükörbe tekintő embereket Isten képmásaként azonosító vallásos kijelentés a Bibliából származik. A 139. zsoltárra hivatkozás nemcsak tényszerű forrásmegadásként értelmezhető, hanem annak a jelzéseként is, hogy a Bibliát rendszeresen olvasó emberek emlékezetből is azonosítani tudják a szövegutalásokat, akkor is, ha azok nem szó szerinti. Ugyan a 139. zsoltárban az *Isten képe/hasonlatossága* kifejezése nem fordul elő (sem a finn, sem a magyar fordításokban), a 13. vers teremtő és teremtett közvetlen kapcsolatára utal: „Bizony te alkotad veséimet, te takargattál engem anyám méhében.”³⁷

A fenti interaktív szövegutalás a Biblia szövegét hozta vizuálisan is közvetlen kapcsolatba a tükörbe tekintő személlyel, a következő példa pedig a diákok saját alkotású szövegeit – imáit – tárgyiasítja. Iida elmondása szerint a diákok minden nap legalább egyszer imádkoznak az osztállyal közösen, a tanár vezetésével. Iida pedagógiai célja ezen felül az, hogy a diákok rendszeresen imádkozzanak, saját kezdeményezésre is, privát módon. Családban, gyülekezetben és ez esetben a keresztény iskolában is az ima olyan beszédműfaj, amelynek közösségi és személyes gyakorlását is szorgalmazzák, és a közösen elmondott imák képezik a személyes imakultúra alapját.³⁸

³⁷ *Szent Biblia*. Ford. Károli Gáspár. Budapest: Magyar Bibliatársulat, 2004.

³⁸ A családon belüli imára szocializálásra lásd Capps, Lisa – Ochs, Elinor: *Cultivating prayer*. In: Ford, Cecilia E. – Fox, Barbara A. – Thompson, Sandra A. (eds.): *The Language of Turn and Sequence*. Oxford: Oxford University Press, 2002. 39–55. A vallási közösségek kommunikációjában a transzcendens megtapasztalását célzó jelentésadás módjairól lásd Korpics Márta – P. Szilczl

A harmadik osztályosok tantermében egy imaoltának (*rukousaltari*) nevezett asztalon több olyan tárgy volt található, amelyek az ima különböző módjaira vonatkoztak. A háttérben zöld színű kartonlapon az osztály ima-keresztstülője (*rukouskummi*) levele volt olvasható. Az ima-keresztstülőség intézménye Iida elmondása szerint az iskolában azt jelenti, hogy minden osztályhoz tartozik egy olyan, az iskolaközösségen kívüli személy, aki az adott osztályért imádkozik. Az „Üdvözet az ima-keresztstülőtől!” (*Rukouskummin terveisiä!*) feliratú lapon egy bibliai idézettel (Ján 1: 4–5) kapcsolatos elmélkedések olvashatók Istenről mint a fény és élet forrásáról (5a felvétel). A levélhez egy, az ima-keresztstülő által az osztálynak ajándékba adott foszforeszkáló kő is tartozik, amely a sötétben egy ideig világít. A személyes hangvételi levél, a bibliai idézet és az azt mintegy illusztráló kő elmélkedő imádságra buzdít. A diákok ezen kívül egy szintén az asztalra kihelyezett füzetbe jegyezhetik azokat a személyes kéréseiket, amelyeket szeretnék, hogy az ima-keresztstülő imáiba foglaljon, amikor az osztályért imádkozik (a füzetet néhány heti rendszerességgel veszi magához és használja fel imádságaiban). A levélen és a füzetben kívül imalabdák is találhatóak az asztalon, amelyekkel a következőkben részletesebben is foglalkozom.

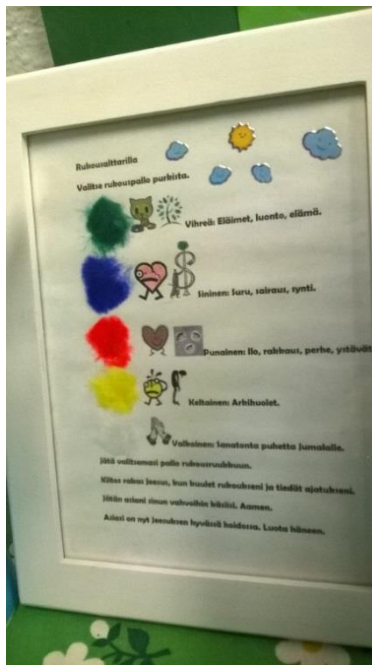
Az 5a felvételen látható különböző színű imalabdák egy edényben találhatóak, ezek egy másik edénybe helyezhetők el az alábbiakban közölt instrukciók szerint.

Dóra: Miért kommunikáció, miért szakrális? In: Korpics Márta – P. Szilczl Dóra (szerk.): *Szakerális kommunikáció*. Budapest: Typotex, 2007. 11–36.

5a. felvétel

5b. felvétel

Az 5b felvételen látható instrukció finnül és magyarul a következő:

Valitse rukouspallo purkis-ta.

Vihreä: Eläimet, luonto, elä-mä.

Sininen: Suru, sairaus, synti.

Punainen: Ilo, rakkaus, perhe, ystävät.

Keltainen: Arkihuolet.

Valkoinen: Sanatonta puhetta Jumalalle.

Jätä valitsemasi pallo rukousruukkuun.

Kiitos rakas Jeesus, kun kuulet rukoukse-ni ja tiedät ajatukseni.

Jätän asiani sinun vahvoihin käsiisi. Aamen.

Asiasi on nyt Jeesuksen hyvässä hoidossa. Luota häneen.

Az imaoltárnál

Válassz az edényből egy imalabdát.

Zöld: Állatok, természet, élet.

Kék: Szomorúság, betegség, bűn.

Piros: Öröm, szeretet, család, barátok.

Sárga: Mindennapi gondok.

Fehér: Szótlan beszéd Istenhez.

Dobd a választott labdát az imaedénybe.

Köszönöm, drága Jézus, hogy meghallgatod az imámat és ismered a gondolatomat.

Ügyemet a te erőszedbe teszem le. Ámen.

Ügyednek most Jézus jó gondját viseli. Bíz benne.

Az instrukciók alapján az egyes szinkódokhoz különböző témájú labdák tartoznak, ha tehát a diákok személyek egy körével (például barátok), élethelyzettel (például mindennapi gondok) vagy lélekállapottal (például öröm vagy szomorúság) kapcsolatban szeretnének imádkozni, a megfelelő színű labdát a másik edénybe téve elmondhatják az imájukat. Olyan lehetőség is van, hogy valaki csak a kapcsolatot keresi Istennel, konkrét szöveges tartalom nélkül („Szótlan beszéd Istenhez”). Az ima tárgyiasítása különböző vallásokban bevett gyakorlatnak számít. Mivel itt kis gömbökről van szó, a legközelebbi kapcsolatnak talán a rózsafüzér tekinthető, azzal a lényeges különbséggel azonban, hogy itt nem kötött szövegű imádságokról van szó, inkább imaműfajokról (pl. hálaadó ima,

küzdő ima stb.), és a szekvenciális rend sem kötött, hiszen a labdák nincsenek felfűzve, így a különböző fajta imák tetszés szerinti rendben választhatók. Kötött imaszöveg az instrukcióban csak egy található: a hátulról számított 2–3. sorban egy mintaimádság olvasható, amely hálaadást és a Jézus erejébe vetett hitet fejezi ki. Ezt az imát a diák elmondhatja saját, szabad szövegű imája végén.

Az Ildával folytatott beszélgetés rávilágított az imaoltár, azon belül pedig az imalabdák didaktikai funkciójára. Mivel az interjú korábbi részeiben már beszéltünk arról, hogy az osztály közös imájára rendszerint reggel kerül sor egy bibliai vagy más forrásból származó tanulságos történet közös olvasásához és megvitatásához kötődően, megkérdeztem, hogy az imalabdák is részei-e közösségi gyakorlatnak, beleilleszkednek-e valamilyen módon az órarendbe:

(4a)

Tamás: and and er do they come here to pray with these balls when they want or *(és és akkor jönnek ide imádkozni ezekkel a labdákkal, amikor akarnak vagy)*

Iida: yeah *(igen)*

Tamás: is it somehow organized? *(ez valahogy meg van szervezve?)*

Iida: no, they can go when they feel about like this *(nem, akkor jöhetnek, amikor úgy érzik)*

Tamás: yeah *(igen)*

Iida: and they (.) when we started in first class and now they are in now third grade third grade *(és ők (.) első osztályban kezdtük, és most a harmadik osztályban vannak.)*

Tamás: ah hah *(aha)*

Iida: so they have (.) er learn it to do it after lesson or before lesson and so on, that's the point *(szóval már (.) ő megtanulták, hogy ezt tegyék óra előtt vagy óra után és így tovább, ez a lényeg)*

Iida elmondása szerint tehát a diákok már harmadik éve gyakorolják a labdák segítségével, hogyan imádkozzanak szabadon, saját igényeik szerint. A labdák funkciója ezen kívül az is, hogy igénnyé tegye az imádkozást. Az imára mint részben kötött és közösségi, részben pedig szabad és személyes szövegműfajra való szocializálás így egy összetett kontextusba kerül: ima az osztállyal, ima az ima-keresztstülő közvetítésével, és ima a labdák

segítségével. Az ima ennek megfelelően különböző személyes, tárgyi és diskurzív kontextusokban születik meg. Iida elmondása szerint a diákok az eltelt évek alatt rutinra tettek szert az önálló, személyes imában, és a tanórák előtt vagy után használják az imalabdákat. Iida szerint ezek a labdák népszerűek, és a diákok életkorának megfelelően szemléltetik, milyen módokon lehet imádkozni. Az imalabdákkal Iida azt is szorgalmazza, hogy a diákok kezdeményező-készségek legyenek, tehát ne csupán másolják vagy kövessék azt, amit a felnőttek imádkoznak, hanem saját szövegeket alkossanak saját igényeik szerint:

(4b)

Iida: they like like these kind of things and it's (*szeretik szeretik ezeket a fajta dolgokat, és ez*)

Tamás: yeah (*igen*)

Iida: it's funny and it's and it's important that that kind of things are li- (.) those pray things and Bible and so on they are not like for only for a- adults (*ez vidám és és fontos, hogy ezek a fajta dolgok m- (.) ezek az imádkozós dolgok és a Biblia és így tovább, hogy ezek nem csak a felnőtteknek szólnak*)

Bár a labdák a személyes ima gyakoroltatását célozzák, megjegyzendő, hogy az imaoltárnak közösségi olvasata is lehet: ha sok labda található a második edényben (amely az 5a ábrán balra található), az azt jelenti, hogy sokan imádkoztak aznap. Ha sokan választottak egy bizonyos színt, az hasonló élethelyzetekre, lelkiállapotokra utal az osztályon belül. Az imaoltár tehát mintegy monitorozza a diákok egyéni imatevékenységét, és információt szolgáltat tanárnak és osztálytársaknak egyaránt. Az ima tárgyasítás így nem csupán az egyéni gyakorlatot és (csendes vagy néma) szóbeli szövegalkotást szolgálja, hanem az osztályban zajló imatevékenység tárgyi lenyomata is egyben. Ilyen szempontból az imalabdák az iskolai nyelvi tájkép működését mintegy kompakt módon szemléltetik: instrukciók és hagyományok szerinti szövegalkotás zajlik, amely szövegalkotás után megváltoztatja a tárgyi környezetet.

Mivel az imaoltár feltűnő helyen, az osztály hátsó falánál, a bejárati ajtó közelében kapott helyet, felhívja a figyelmet az adott osztályban zajló, hitélettel kapcsolatos tevékenységekre. A

Mikkóval folytatott iskolabejárás során derült ki, hogy az imalabdák nem tekinthetők általánosnak ebben az iskolában, Mikko például nem emlékezett arra, hogy bárhol máshol is látta volna már:

(4c)

Mikko: it's first time for me also to see at all (*ez az első alkalom, hogy egyáltalán látom,*)

Tamás: yeah (*igen*)

Mikko: what is going here it's good also for me to know these little details that they they have (*hogy mi is zajlik itt, szóval ez nekem is jó, hogy megismerem ezeket a kis részleteket, amik náluk náluk vannak*)

Tamás: yeah (*igen*)

Mikko tehát fontosnak tartotta megismerni, milyen pedagógiai módszereket és eszközöket használnak a kollégái, és ebben a kutatás során lefolytatott felfedező séták, a nyelvi tájképnek a kutatóval közös dokumentálása és értelmezése a segítségére volt.

5. Összegzés

Célom az volt, hogy egy esettanulmányon keresztül megvilágítsam az iskolai nyelvi tájkép jelentőségét az iskolai műveltség és szervezeti kultúra megértésében. Elsősorban azzal foglalkoztam, hogy az iskolai nyelvi tájkép hogyan jelöli ki a keresztény műveltséggel kapcsolatos tevékenységformák helyét az iskolai interakciós rutinok között, illetve hogy milyen intertextuális utalások és szövegtárgyasító eljárások szocializálják a diákokat bizonyos gyakorlatok folytatására (elsősorban a Bibliával mint szent könyvvel, illetve az Istennel való interakcióra). Azt találtam, hogy az osztályteremben található tárgyak, az osztály által gyakorolt interakciós rutinok és külső támogatók (az ima-keresztyszülők, a diákok családjai és gyülekezetei) összekapcsolódva erősítik a diákok keresztény műveltségének kiépülését: itt tehát az iskolán kívül szerzett műveltség is beépül az iskolai műveltségbe.³⁹ Az imát mint közösségi és személyes interakciós rutint több tárgyi eszközzel is szorgalmazza az iskola, a Biblia olvasása pedig közös program

³⁹ Vö. Dorsey-Gaines – Garnett, 1996.

szerint zajlik. A Biblia-központúság kapcsán amellet érveltem, hogy a kereszténységen belül elsősorban a (neo)protestantizmus hagyományai határozzák meg a nyelvi tájképet.⁴⁰

Az elemzés során nem csupán saját kutatói megértésemre, hanem a vizsgált iskola három tanárának terepmunka során megismert interpretációira is építettem. A tanárokéval egybehangzó állításom az volt, hogy az iskola nyelvi tájképében többféle műveltség és kulturális hagyomány integrálódik, a kereszténység műveltséggréteggként mintegy hozzáadódik azokhoz az iskolai műveltségterületekhez, amelyeket a finn nemzeti alaptanterv előír. Meg kell jegyezni, hogy más vizsgálatokban az iskolaközösséget szélesebb körűen vontam be, így például diákokat és szülőket is felkértem arra, hogy iskolájukban kalauzoljanak.⁴¹ Egy tervezett követő vizsgálatban a keresztény iskola diákjainak bevonása rávilágítana arra, hogy ők hogyan érzékelik az iskolai nyelvi tájkép hatását a mindennapi iskolai tevékenységeikre. A szülők megkérdezése azt segítene megérteni, hogy az iskolában látottak mennyire vannak összhangban a szülők elvárásaival.⁴² Az osztálytermi interakció elemzése működés közben mutatná be, hogyan funkcionál a nyelvi tájkép az oktatás szervezése során.⁴³

Terepmunkám során az iskolaközösség tevékenységeinek tárgyi környezetét egy bizonyos időpillanatban, 2014 őszén dokumentáltam. Az iskolai nyelvi tájkép kutatásakor lényeges figyelembe venni, hogy bár a térszervezés, a vizuális és az oktatási kultúra jellegzetességeivel foglalkozunk, technikai értelemben kép-, hang- és videofelvételeket elemzünk, tehát egy kimerevített időpillanatot értelmezzünk, mediatizált reprezentációkkal foglalkozunk.⁴⁴ Az adott iskolaközösség a terepmunka óta eltelt időben egy másik épületbe költözött, amit előzőleg más iskolák

⁴⁰ Az itt bemutatott keresztény iskola nyelvi tájképével az angol nyelv tanításával kapcsolatban egy másik tanulmányban foglalkoztam, magyar–finn összehasonlításban: Szabó, 2017. (Különösen a 3a és 3b példák.)

⁴¹ Szabó – Troyer, 2017.

⁴² Szabó 2015. és 2016., illetve Szabó Tamás Péter – Troyer, Robert A.: *Expectations, traditions and transformations: parents' multimodal metatalk on schoolscapes*. Elbírálás alatt álló kézirat.

⁴³ Jakonen, Teppo: The classroom environment in interaction. *Linguistics and Education*, 2018/1. Megjelenés előtt.

⁴⁴ Troyer – Szabó, 2017.

használtak. Egy tervezett következő vizsgálat arra mutathatna rá, hogy az iskolaközösség tagjai hogyan igazították új épületük nyelvi tájképét saját szükségleteikhez. Az iskolai nyelvi tájkép folyamatosan változik, dinamikus, ennek megfelelően folyamatosan tükrözi az azt létrehozó iskolaközösség kommunikációjának jellegzetességeit. Ennek megfelelően szinkrón mellett diakrón nyelvitájkép-vizsgálatok is szükségesek.⁴⁵

Felhasznált irodalom

- Bartha Csilla – Petteri Laihonon – Szabó Tamás Péter: Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben. Egy új kutatási területről. *Pro Minoritate*, 2013/3. 13–28.
- Biró Enikő: Learning Schoolscapes in a Minority Setting. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*, 2016/2. 109–121.
- Brown, Kara D.: Estonian Schoolscapes and the Marginalization of Regional Identity in Education. *European Education*, 2005/3. 78–89.
- Brown, Kara D.: Shifts and stability in schoolscapes: Diachronic considerations. *Linguistics and Education*, 2018/1. Megjelenés előtt.
- Capps, Lisa – Ochs, Elinor: Cultivating prayer. In: Ford, Cecilia E. – Fox, Barbara A. – Thompson, Sandra A. (eds.): *The Language of Turn and Sequence*. Oxford: Oxford University Press, 2002. 39–55.
- Clark, Alison: *Transforming children's spaces. Childrens' and adults' participation in designing learning environments*. London: Routledge, 2010.
- Cohen, Yehudi A. 1971. The Shaping of Men's Minds: Adaptations to Imperatives of Culture. In: Wax, Murray L. – Diamond, Stanley – Gearing, Fred O. (eds.): *Anthropological perspectives on education*. New York: Basic Books, 1971. 83–107.

⁴⁵ Brown, Kara D.: Shifts and stability in schoolscapes: Diachronic considerations. *Linguistics and Education*, 2018/1. Megjelenés előtt.

- Csapó Benő: *Az iskolai műveltség*. Budapest: Osiris, 2002.
- Dorsey-Gaines, Catherine – Garnett, Cynthia M.: The role of the Black Church in growing up literate: implications for literacy research. In: Hicks, Deborah (ed.): *Discourse, Learning, and Schooling*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. 247–266.
- Dressler, Roswita: Signgeist: promoting bilingualism through the linguistic landscape of school signage. *International Journal of Multilingualism*, 2015/1. 128–145.
- Jakonen, Teppo: The classroom environment in interaction. *Linguistics and Education*, 2018/1. Megjelenés előtt.
- Johnson, Norris Brock: The Material Culture of Public School Classrooms: The Symbolic Integration of Local Schools and National Culture. *Anthropology and Education Quarterly* 1980/3. 173–190.
- Korpics Márta – P. Szilczl Dóra: Miért kommunikáció, miért szakrális? In: Korpics Márta – P. Szilczl Dóra (szerk.): *Szagrális kommunikáció*. Budapest: Typotex, 2007. 11–36.
- Kristillisten koulujen ja päiväkotien liitto ry.* [Egyesületi honlap] <http://www.verkkoviestin.fi/kristillinenkoulu/etusivu/> (Letöltés ideje: 2017. június 15.)
- Kury, Astrid – Lanzmaier-Ugri, Katharina – Schrammel-Leber, Barbara: *Sprachenfreundliche Räume gestalten*. Graz: Akademie Graz, 2014.
- Laihonen, Petteri – Tódor Erika-Mária: The changing schoolscape in a Szekler village in Romania: signs of diversity in rehungarization. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 2017/3. 362–379.
- LeVine, Philip – Ron Scollon (eds.): *Discourse and technology: Multimodal discourse analysis*. Washington (D. C.): Georgetown University Press, 2004.
- Linnakylä, Pirjo: Finnish reading literacy challenged by cultural change. In: Linnakylä, Pirjo – Arffman, Inga (eds.): *Finnish*

- Reading Literacy*. Jyväskylä: Institute for Educational Research, 2007. 35–59.
- Moate, Josephine: Dialogic Space and Religious Education. *Kasvatus & Aika*, 2011/4, 116–138.
- Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet*. Helsinki: Opetushallitus, 2014.
- Pitkänen-Huhta, Anne: *Texts and Interaction. Literacy practices in the EFL classroom*. Jyväskylä: University of Jyväskylä, 2003.
- Shohamy, Elana: Linguistic landscape and multilingualism. In: Martin-Jones, Marilyn – Blackledge, Adrian – Creese, Angela (eds.): *The Routledge Handbook of Multilingualism*. London: Routledge, 2012. 538–551.
- Szabó Tamás Péter: The Management of Diversity in Schoolscapes: an analysis of Hungarian practices. *Apples – Journal of Applied Language Studies*, 2015/1. 23–51.
- Szabó Tamás Péter: Ágencia és a változatosság kezelése magyarországi iskolák nyelvi tájképében. In: Kozmács István – Vančo Ildikó (szerk.): *Sztenderd – nem sztenderd*. Lakitelek: Antológia, 2016. 231–242.
- Szabó Tamás Péter: Reflections on the schoolscape: teachers on linguistic diversity in Hungary and Finland. In: Palander, Marjatta – Koivisto, Vesa – Riionheimo, Helka (eds.): *On the border of language and dialect*. Helsinki: SKS, 2017. Megjelenés előtt.
- Szabó Tamás Péter – Troyer, Robert A.: *Expectations, traditions and transformations: parents' multimodal metatalk on schoolscapes*. Elbírálás alatt álló kézirat.
- Szabó Tamás Péter – Troyer, Robert A.: Inclusive Ethnographies: Beyond the Binaries of Observer and Observed in Linguistic Landscape Studies. *Linguistic Landscape* 2017/3. Megjelenés előtt.
- Szent Biblia*. Ford. Károli Gáspár. Budapest: Magyar Bibliatársulat, 2004.

**On Christian schoolscape
by Tamás Péter Szabó**

In this paper, I deal with connections between the material environment of education and school literacy in the framework of schoolscape studies. As a case study, I focus on a Christian school in Finland. Although religious and non-religious layers of literacy are kept separate in the Finnish education system (in the curricula and the organization of teaching as well), the investigated Christian school (re)integrates these layers of literacy through its pedagogical practices.

Keywords: schoolscape, school literacy, Finnish education, Bible, prayer

A NEM-TERÜLETI/NEMZETI-KULTURÁLIS AUTONÓMIÁK

DOI: <http://dx.doi.org/10.17355/rkkpt.v25i3.174>

DAVID J. SMITH *

A nem-területi / nemzeti-kulturális autonómia. Dinamikák és gyakorlatok

Ez a tematikus blokk a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpontjának (MTA TK) Kisebbségkutató Intézete, valamint a Glasgow-i Egyetem közti hosszú távú együttműködés eredménye a nemzeti-kulturális autonómia (NKA) témakörében. Egész pontosan az ehelyütt összegyűjtött tanulmányok két, 2014-től 2018-ig futó párhuzamos kutatási projekt előzetes eredményeit mutatják be. Glasgow-ban David Smith, Sansum Molnár Judit és Federica Prina „Nemzeti kisebbségi jogok és demokratikus politikai közösség: A nem-területi / nemzeti-kulturális autonómia kortárs gyakorlata Közép- és Kelet-Európában” (2014–2017) című, az Egyesült Királyság Gazdasági és Szociális Kutatási Tanácsa által finanszírozott projekt társkutatói.¹ A nemzeti-kulturális autonómia magyarországi, észtországi, oroszországi és szerbiai gyakorlatáról szóló összehasonlító tanulmányaink kitűnően illeszkednek Dobos Balázs munkájához, amely „A személyi elvű autonómiák belső dinamikája Közép- és

* A szerző az Orosz és kelet-európai tanulmányok professzora a Glasgow-i Egyetem Társadalmi és Politikai Tanulmányok Karán. E-mail: David.Smith@glasgow.ac.uk.

¹ ESRC projektazonosító: ES/L007126/1. Az adatokat az Egyesült Királyság Adatgyűjtő Szolgálatánál tárolják a 852375-ös gyűjteményszám alatt. A kutatás nemzeti kulturális autonómiaintézmények és nem-kormányzati szervezetek képviselőivel, kutatókkal és köztisztviselőkkel, öt országban (beleértve a romániai autonómia-vitákat), főként 2015–2016-ban folytatott félig strukturált mélyinterjúkon alapul.

Délkelet-Európában: öt ország összehasonlító elemzése” című projekt keretein belül készült.²

Az elmúlt 25 évben számos közép- és kelet-európai állam vezetett be a nemzeti-kulturális autonómiamodellel alapuló intézményi megoldásokat. Ezek közül valószínűleg a legismertebb Magyarország 1993. évi törvénye a kisebbségek jogairól, valamint az Oroszország által 1996-ban elfogadott szövetségi törvény a nemzeti-kulturális autonómiáról. Az elfogadásukat követő évtizedben ezek a törvények Magyarországon közel kétezer³, Oroszországban 1183 intézmény⁴ létrehozásához biztosítottak alapot. És ez csupán két példa. Ugyanebben az időszakban Észtországban,⁵ Szlovéniában, Horvátországban és legutóbb Szerbiában is alakultak a kulturális autonómia címkéjét viselő intézmények. Szerbiában például a nemzeti kisebbségi tanácsokról szóló 2009-es törvény 2014-ig 20 kisebbségi tanács létrehozását tette lehetővé. Másutt olyan esetekkel találkozunk, ahol az NKA-t gyakran felkarolják és sok szó esik róla, de ezen a vonalon még nem jöttek létre intézmények. Romániában például 2005-ben készült kulturális autonómia törvénytervezet, de azt soha nem terjesztették a parlament elé.⁶ Ugyanakkor a nemzeti kisebbségekről szóló 1992-es törvény Ukrajnában utal a nemzeti-kulturális autonómia jogára, de anélkül, hogy bármilyen részletet

² OTKA PD 116168 (2015–2018).

³ A 2002-es statisztikákhoz lásd:

http://www.valasztas.hu/onkval2002/esz/esz_hu/kisebbségi/kisebbségi_ind.htm
(2. táblázat, első sor). 2014-re az önkormányzatok száma meghaladta a 2000-et.

⁴ Az Európa Tanács Nemzeti Kisebbségek védelméről szóló Keretegyezményének végrehajtásáról szóló legfrissebb, 2016 decemberében benyújtott oroszországi jelentés (76. bekezdés) szerint „az Orosz Föderáció Igazságügyi Minisztériuma szerint 2015 szeptemberében 1183 nemzeti és kulturális autonómiát tartottak nyilván Oroszországban.”

⁵ A nemzeti kisebbségek kulturális autonómiájáról szóló törvény, elfogadva 1993. október 26-án.

⁶ Decker, D. Christopher: *Enhancing Minority Governance in Romania: Report on the Presentation on Cultural Autonomy to the Romanian Government*. Flensburg: European Centre for Minority Issues, March 2005. http://www.ecmi.de/uploads/tx_lfpubdb/Report_53.pdf Uő: The Use of Cultural Autonomy to Prevent Conflict and Meet the Copenhagen Criteria: The Case of Romania. In: *Cultural Autonomy in Contemporary Europe*, edited by David J. Smith and Karl Cordell, 101–14. London: Routledge, 2008.

tartalmazna arra vonatkozóan, hogy mivel jár ez a jog, vagy hogy mit jelent a gyakorlatban.

A nemzeti-kulturális autonómia tehát a közelmúltbeli állam- és nemzetépítési viták egyik kiemelkedő (és gyakran vitatott) kérdésévé vált a régióban, kézenfekvő témát kínálva a tudományos vizsgálódásoknak. A nemzeti-kulturális autonómiának 1990 óta valóban egyre gyarapszik a szakirodalma, ugyanakkor – egy kommentátor szavaival élve – ebben a jogi és politikai-filozófiai megközelítések dominálnak, amelyek arra összpontosítanak, hogy „mire lenne lehetőség, és minek kellene megvalósulnia, nem pedig arra, ami *valójában létezik*” [kiemelés az eredetiben].⁷ Annak ellenére, hogy készült néhány kiváló esettanulmány, további alapos kutatásokra van szükség a jelenlegi kulturális autonómiatörvények eredetéről, arról, hogy mit jelent az „autonómia” a gyakorlatban, a különböző kontextusokban, és hogy hogyan értékeli azt az egyes kisebbségi közösségek.⁸ Különösen kevés az olyan összehasonlító munka, amely ezeket a kérdéseket regionális szempontból veszi figyelembe. A *Regióban* megjelenő tematikus blokk a meglévő szakirodalmat jellemző mindkét hiányosság leküzdéséhez hozzájárul. Ennek a rövid bevezetésnek az a célja, hogy keretet adjon az egyes tanulmányoknak a nemzeti-kulturális autonómiák történelmi gyökereinek megvizsgálásán, illetve a koncepciót övező elméleti kérdések és viták rövid felvázolásán keresztül.

A nemzeti-kulturális autonómia történeti megközelítésben

Az elmúlt évszázadban számos alkalommal jelentkezett feszültség a modern nemzetállamiság alapelvei és a népek önrendelkezésének elve között. A nemzetállam eredete az 1648-as vesztfáliai szerződéshez vezethető vissza, amely kimondta, hogy az uralkodók (abban az időben többnyire autokratikus monarchák) oszthatatlan szuverenitással rendelkeznek a világosan kijelölt és sérthetetlen határokkal rendelkező területeik felett. A 18. század

⁷ Osipov, Alexander: National Cultural Autonomy in Russia: A Case of Symbolic Law. *Review of Central and East European Law*, 35, 2010. 30.

⁸ Malloy, Tove H.: Introduction. In *Managing Diversity through Non-Territorial Autonomy: Assessing Advantages, Deficiencies, and Risks*. Oxford: Oxford University Press, 2015. 3–5.

végén az amerikai és a francia forradalmak megteremtették a népszuverenitás alapelvét, amelynek értelmében a hatalom a nemzet formájában testet öltő nép kezében van. De hogyan lehet definiálni a „népet”? A *nemzetet* eredetileg az azonos területi államon belül élő és a közös intézményekben részt vevő egyenjogú polgárok politikai közösségeként határozták meg. Ugyanakkor a nemzet kétségkívül kulturális koncepció is. Ehhez kapcsolódóan a szuverén államok racionális-bürokratikus egységekbe való párhuzamos átalakulása a 18. századtól a 20. század elejéig a centralizáció és a nyelvi homogenizáció erős logikáját hozta magával, a *cuius regio illius lingua* elvének megfelelően. Ebben a folyamatban a nem-domináns nyelvi csoportokat gyakran egy egységes uralkodó társadalmi kultúrába olvasztották be, az egy állam – egy nemzet – egy nyelv tanának engedelmessé. ⁹

Mindezek ellenére a nemzetállam (kivételes esetektől eltekintve) továbbra is kiméra maradt, amennyiben még mindig sokkal több olyan csoport van a világon, amely nemzetnek nevezi magát. A liberális és marxista politikai teoretikusok jóslatait meghazudtolva a nem-domináns, alárendelt etnikai identitások nem sorvadtak el, hanem rendkívül ellenállóak maradtak, és továbbra is erőteljes befolyást gyakorolnak a politikai folyamatokra még olyan államokban is, amelyek lakosságát a patriotizmus átfogó érzése hatja át. ¹⁰ Ez a befolyás különösen erősen érvényesül a közép- és kelet-európai társadalmakban, ahol a nemzetek etnokulturális entitásokként való megjelenése megelőzte a modern állam kialakulását. A 19. században és 20. század elején elkezdődött a térség kiterjedt többnemzetiségű birodalmainak felbomlása az egyes csoportok által megfogalmazott nemzeti önrendelkezés iránti igények miatt, amelyek gyakran ugyanazon terület ellenőrzéséért versengtek. Miután a háború és a forradalmak súlya alatt a birodalmak végül összeomlottak, az 1918 utáni békerendszerek építészei a nemzeti önrendelkezést tették vezérelvvé. De nem alkalmazták következetesen ezt az elvet; és még ha így is jártak volna el, a gyakorlatban lehetetlen lett volna tökéletes egyezőséget

⁹ Hogan-Brun, Gabrielle – Wright, Sue: Language, Nation and Citizenship: Contrast, Conflict and Convergence in Estonia's Debate with the International Community. *Nationalities Papers*, 41, no. 2, 2013. 240–58.

¹⁰ Rudolph, Joseph: *Politics and Ethnicity: A Comparative Study*. New York and Houndmills: Palgrave Macmillan, 2006. 2.

teremteni a területi és a nemzeti határok között a régióban. Hasonlóképpen, napjaink posztkommunista korszakában szinte minden közép- és kelet-európai állam újfent szembesült „az etnikulturális sokféleség dilemmájával” – hogyan lehet egyenlő bánásmódot és megfelelő kulturális elismerést biztosítani a különböző etnikai csoportok számára anélkül, hogy az aláásná a társadalmi kohéziót és az állam integritását.¹¹

Erre a tartós dilemmára adott válaszként dolgozták ki először a nemzeti kulturális autonómia koncepcióját Közép- és Kelet-Európa korábbi birodalmainak utolsó napjaiban. Bár számos gondolkodó és aktivista hozzájárult a fejlődéséhez, a modell elsősorban az osztrák szociáldemokrata Karl Rennerhez és Otto Bauerhez kapcsolódik.¹² Az 1890-es évek végére Renner és Bauer a Habsburg-állam fennálló határokon belüli megreformálására irányuló programja egyre nagyobb kihívással szembesült a nacionalista pártok részéről. A szocialista mozgalom egységének fenntartása és az állam szétesésének megakadályozása érdekében Renner és Bauer a nemzetiségek demokratikus szövetségének létrehozását sürgették, Bauer szavaival azzal érvelve, hogy „a nemzetek kulturális szükségleteik kielégítésére való lehetőségét jogilag garantálni kell, ha nem akarjuk, hogy a lakosság továbbra is kénytelen legyen

¹¹ Roshwald, Aviel: Between Balkanisation and Banalisation: Dilemmas of Ethno-Cultural Diversity. In *Cultural Autonomy in Contemporary Europe*, edited by David J. Smith and Karl Cordell. London – New York: Routledge, 2008. 29–42.

¹² A kulturális autonómiamodellel fejlesztését többek között a 19. században élő Eötvös József, valamint (illetve még inkább) a zsidó történész, író és aktivista, Simon Dubnow (1860-1941) nevéhez társítják. Eötvösről lásd Batt, Judy: “Fuzzy Statehood” versus Hard Borders: The Impact of EU Enlargement on Romania and Yugoslavia. “One Europe or Several?”. *Working Paper*, No. 46’, 2002.; Dubnow-hoz lásd Dubnow, Simon: *History of the Jews in Russia and Poland: From the Earliest Times until the Present Day*. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1916.; Dubnow, Simon (ed.): *Buch Des Lebens. Erinnerungen Und Gedanken. Materialien Zur Geschichte Meiner Zeit. Band 1, 1860-1903*. Göttingen, 2004.; A kulturális autonómiát az Ottomán Birodalomban működő Millet-rendszerhez is szokták hasonlítani. Friss ismertetéséhez lásd Barkey, Karen – Gavrilis, George: The Ottoman Millet System: Non-Territorial Autonomy and Its Contemporary Legacy. *Ethnopolitics* 15, no. 1 (2016): 24–42.

nemzeti pártokra bontódn, és hogy a nemzeti csoportok közötti konfliktus ellehetetlenítse az osztályharcot”.¹³

Ezzel Renner és Bauer cáfolták a korábbi marxista nézetet, miszerint a nemzetek teljes mértékben a kapitalizmustól függenek, és így eltűnnének, ha egy szocialista rend létrejönne. Ehelyett a nemzeteket a közös kultúra és nyelv által meghatározott anyagi „jellem-közösségeknek” tekintették.¹⁴ Ha igazságos társadalmi és politikai rendet akarunk elérni, akkor ezeknek a különböző közösségeknek kollektív jogot kell biztosítani olyan intézményi struktúrák létrehozására és fenntartására, amelyek lehetővé teszik számukra, hogy autonóm módon igazgassák a kulturális identitásuk hosszú távú reprodukciója szempontjából releváns ügyeiket.

A Birodalom etnikai településeinek összetett, kevert mintázata azonban azt jelentette, hogy az autonómiát nem lehetett területi jelleggel meghatározni (azaz az egyes etno-nemzeti csoportokból, illetve számukra létrehozott területi-adminisztratív egységek létrehozásán keresztül). Renner szerint „a területi elv [alkalmazása]... csak harcot vagy elnyomást eredményez[het], mert lényege az uralkodás”.¹⁵ Ennek kapcsán különösen a *cuius regio illius lingua* posztulátumára és az „államnyelv” fogalmára hivatkozott, amely a Habsburg- és más birodalmak összefüggésében „a viszály örök forrásává” vált.¹⁶ Ehelyett, érvelt Renner, a nemzeteket nem területi alapú közösségekként, hanem „személyek közösségeiként” kell felfogni – azaz egyéni polgárok csoportjaiként, akiknek joguk van külön kultúrájuk gyakorlásához, függetlenül attól, hogy hol élnek az államon belül. A többnemzetiségű szövetségi Ausztriáról készített részletes tervében Renner azt irányozta elő, hogy az államot osszák kantonokra, amelyek mindegyike saját megválasztott tanáccsal rendelkezik. Az etnikailag homogén lakosságú kantonok esetében a tanács felelőssége lenne a közigazgatás minden vonatkozása, beleértve az iskoláztatást és a kulturális politikát. Az etnikai szempontból vegyes kantonok körében (a legtöbb esetben ez lenne a helyzet), a terület választott tanácsait az egyes csoportokra jellemző

¹³ Bauer, Otto: *The Question of Nationalities and Social Democracy*. Minneapolis – London: University of Minnesota Press, 2000. 252.

¹⁴ Uo. 100–102.

¹⁵ Renner, Karl: State and Nation. In: *National Cultural Autonomy and Its Contemporary Critics*, edited by Ephraim Nimni. London: Routledge, 2005. 29.

¹⁶ Uo. 30.

kulturális önkormányzati testületek egészítenék ki. Ezeket a „személyi elv” alapján hoznák létre, azaz minden állampolgár szabadon határozná meg etnikai hovatartozását, és önkéntesen kérhetné a felvételét a nemzeti nyilvántartásba, amelyet a kulturális önkormányzat megválasztásának alapjaként használnának. Ezek a testületek létrejöttük után önállóan foglalkoznának az anyanyelvi oktatás megszervezésével, valamint az adott etnikai csoportot érintő egyéb kulturális kérdésekkel. A kantonális tanács mindeközben – Bauert idézve – kizárólag a „nemzetileg semleges jellegű” adminisztratív feladatok ellátásáért volna felelős.¹⁷

Az etnikailag homogén kantonokban a közigazgatás a helyi többség nyelvén folya. A heterogén kantonokban minden kulturális önkormányzat a saját nyelvén működne, míg a kantoni tanács két- vagy többnyelvű lenne. Összességében a cél, Renner szavaival élve: „kettévágni az állam tevékenységét, elválasztva a nemzeti és a politikai ügyeket egymástól. A népességet kétszeresen kell megszervezni; egyszer nemzetileg, s egyszer államilag, és mindkét alkalommal a különböző formájú közigazgatási egységekben”.¹⁸

A nemzeti-kulturális autonómiamodelt soha nem valósították meg teljes mértékben abban a környezetben, ahová eredetileg szánták. Renner és Bauer elképzelései azonban (amelyek nagy befolyást gyakoroltak a cári orosz birodalom szomszédos nyugati határvidékeire is) eljutottak az orosz állam összeomlását követően létrehozott Észtköztársaságba. A két háború közötti Európában egyedülálló módon Észtország 1925-ben átfogó törvényt fogadott el a kisebbségi önkormányzatokról. A törvényt Észtország apró és szétszórtan élő német és zsidó kisebbségei haladéktalanul végrehajtották, továbbá az 1920-as években nemzetközi szinten jelentős vitát és aktivizmust gerjesztett.¹⁹ A modell szélesebb körű

¹⁷ A közjogi szabályozásnak megfelelően, „csak annyiban lennének területi testületek, amennyiben hatáskörük nem terjedne túl a birodalom határain”. Bauer: 2000. 281.

¹⁸ R. Springer (Karl Renner álneve): *Grundlagen und Entwicklungsziele*, 1906, 206. Idézi: Kogan, Arthur G.: *The Social Democrats and the Conflict of Nationalities in the Habsburg Monarchy*. *Journal of Modern History*, 21, 1949. 214.

¹⁹ Fontos megjegyezni azonban, hogy a két világháború közötti Észtországban élő orosz és svéd kisebbség nem hajtotta végre ezt a törvényt. De tömbökben élt

alkalmazását sürgető érvek abban az időben süket fülekre találtak. Ugyanakkor a nyugati demokráciákban a kisebbségi jogok diskurzusainak és gyakorlatainak 1945 utáni fokozatos újjáéledését követően az általában kulturális autonómiaként leírt megoldásokat számos összefüggésben alkalmazták az öngazgatás iránti kisebbségi igények kielégítésére. Bizonyos esetekben ez önálló elrendezés formájában valósult meg kisebb, szétszórt csoportok számára (Schleswig-Holstein, őshonos népek). Másrészt az kulturális autonómia a területi alapú megoldások kiegészítésére szolgált a nagyobb, kompaktabb csoportok részére (Belgium, Kanada).

Újkeletű elméleti viták és a nemzeti kulturális autonómia „visszatérése”

A történeti kulturális autonómiamodellel iránti tudományos érdeklődés újkeletű feléledését nem utolsósorban a közép- és kelet-európai demokratizálódás okozta 1989 után. Ebben az összefüggésben a nemzeti kisebbségi csoportoknak az öngazgatáshoz való kollektív jogok iránti igénye ismét feszültség forrásává vált. A volt Jugoszláviában és a régi Szovjetunió egyes részein az 1990-es évek elején kirobbant erőszakos konfliktusok miatt a nemzeti kormányok és a nemzetközi szervezetek egyaránt vonakodtak a nemzeti kisebbségek területi autonómiájának támogatásától, attól tartva, hogy ez alááshatja az új vagy átrendezett államok stabilitását és integritását. E tekintetben az etnikai konfliktusrendezéssel foglalkozó tudósok és gyakorlati szakemberek a kulturális autonómia általánosított alternatív megközelítésként ábrázolták a kisebbségi követelések kezelésére – Aviel Roshwald szavaival élve „arany középút[ként], amely a kisebbségek számára tényleges kulturális önrendelkezést kínál, anélkül, hogy azt a területi autonómiához kapcsolná, az összes centrifugális következménnyel, amelyet ez utóbbi előidézhet”.²⁰

és kihasználta a területi alapú decentralizált közigazgatás lehetőségeit. (Lásd Smith cikkét a jelen kiadványban).

²⁰ Roshwald, 2008, 37. John Coakley hasonlóképpen hajlamosnak látja a kutatók és a szakemberek egy részét arra, hogy úgy tekintsenek a nemzeti kulturális autonómiára, mint egy „mágikus golyóra” az etnikai sokszínűség és konfliktus problémáit kezelni kívánók fegyvertárában. Coakley, John: Conclusion: Patterns of Non-Territorial Autonomy. *Ethnopolitics*, 15, no. 1. 2016. 166.

Roshwald azonban azzal folytatja, hogy „egy dolog a megközelítés praktikusságára való utalás, és megint más a többségek és a kisebbségek támogatásának megnyerése”.²¹ Kisebbségi szempontból a kulturális autonómiát leginkább a kisebb, területileg szétszórt csoportok öngazgatási igényeinek kielégítésére szokták alkalmazni. Az olyan koncentráltabb etnikai-nyelvi csoportok esetében, amelyek egy adott területen többséget vagy legalábbis a lakosság jelentős részét alkotják, a nemzeti-kulturális autonómiát legalább a közintézmények (és vitathatatlanul néhány magánintézmény) többnyelvű működését biztosító közigazgatási decentralizációval kell kiegészíteni.²² Úgy tűnik, egy ilyen megoldást 2009 óta sikeresen alkalmaznak Szerbiában a magyar kisebbség esetében, amely ugyan viszonylag csekély létszámú, de többnyire kompakt módon él a Vajdaság északi részén.²³ Romániában ugyanakkor az erdélyi tömbmagyarság szóvivői továbbra is egy erős, a mai nyugat-európai demokráciák egy részében működőkhöz hasonló területi autonómiára tartanak igényt.²⁴ Azt állítják, hogy bár

²¹ Roshwald, 2008, 37.

²² Purger Tibor: Ethnic Self-Governance in Serbia: The First Two Years of the National Minority Councils. *South-East Europe International Relations Quarterly*, 3, no. 2. 2012. 2.

Az oroszok és a svédek esete a két háború közti Észtországbán nagyon jól illusztrálja ezt az állítást. Itt a kulturális autonómiát a szétszórt kisebbségek számára a „küszöbérték-szabály” kiegészítésére használták, amelynek értelmében egy kisebbségi nyelv második hivatalos nyelvként szolgál ott, ahol a kisebbség a helyi lakosság egy adott százalékát eléri. Lásd ehhez Dembinska, Magdalena – Marác László – Tonk Márton: Introduction to the Special Section: Minority Politics and the Territoriality Principle in Europe. *Nationalities Papers*, 42, no. 3. 2014. 355–375.

²³ Interjú Pásztor Bálinttal, a Szerb Köztársaság parlamenti képviselőjével és a *Vajdasági Magyar Szövetség* (VMSZ) frakcióvezetőjével, 2016. május 19., valamint Hajnal Jenővel, a Magyar Nemzetiségi Tanács elnökével, 2016. május. A törvény háttéréhez és működéséhez lásd Korhecz Tamás: Non-Territorial Autonomy in Practice: The Hungarian National Council in Serbia. In: *Autonomies in Europe: Solutions and Challenges*. Budapest: L'Harmattan, 2014, 151–164.

²⁴ E tekintetben tanulságos az Antal Árpáddal, Sepsiszentgyörgy polgármesterével 2016. április 25-én készített interjú, aki úgy tartja, hogy „a kulturális autonómia kérdése nem a székelyföldi magyar közösség miatt fontos és releváns, hanem elsősorban a Székelyföldön kívül élő magyarok miatt. Amire szükségünk van, az a területi autonómia, hogy hatékonyan tudjuk megoldani a helyi közösséget érintő problémákat.”

a kulturális autonómia hasznos kiegészítője lehet a területi autonómiának, de nem szolgálhat annak alternatívájaként. Ezt a gondolatmenetet támogatja többek között Will Kymlicka is, aki amellett érvel, hogy a kisebbségi identitások „deterritorializálására” irányuló eredménytelen kísérletek helyett jobb lenne az állam alatti nacionalizmusok liberalizálására és demokratizálására, valamint „az önkormányzatiságra irányuló törekvések szélesebb, liberális-demokratikus alkotmányos keretek közé [való beágyazására]” összpontosítani.²⁵ Ugyanakkor sok mai közép- és kelet-európai államban a sokféleség még mindig sokkal inkább biztonsági, semmint a demokráciával kapcsolatos kérdés. Sőt, Romániában (de Szlovákiában és Ukrajnában is) a többségi politikai elit a kisebbségi autonómiára utaló bármilyen javaslatot – legyen az területi vagy nem-területi jellegű – határozottan elutasít.²⁶

Még azokban az esetekben is, ahol a kulturális autonómiát működő megoldásként fogadták el, fontos figyelembe venni, hogy ez a rendszer milyen mértékben biztosít a kisebbségek számára valódi beleszólást az identitásukhoz kapcsolódó kérdésekre, akár a saját ügyeik feletti kontroll gyakorlásán, akár a hatóságokkal megosztott döntéshozatali hatáskörökön keresztül. E dimenzió értékelésekor természetesen nemcsak maguknak az autonóm szervezeteknek a kompetenciáit és működését kell figyelembe venni, hanem a szélesebb politikai rendszer természetét is, amelyben működnek. Az NKA-megoldások legitimitásának további központi kérdése az autonóm intézmények reprezentativitása – azaz, hogy milyen mértékben teszik lehetővé egy adott etnokulturális közösséggel azonosuló minden egyén számára, hogy saját hangjukat hallassák,

²⁵ Kymlicka, Will: National Cultural Autonomy and International Minority Rights Norms. In: *Cultural Autonomy in Contemporary Europe*, edited by David J. Smith and Karl Cordell. London – New York: Routledge, 2008, 43–57. Lásd még: Bauböck, Rainer: *Multinational Federalism: Territorial or Cultural Autonomy?* IMER University of Gothenburg Willy Brandt Series of Working Papers in International Migration and Ethnic Relations, 2/ 1', 2001. és Palermo, Francesco: Owned or Shared? Territorial Autonomy in the Minority Discourse. In: *Minority Accommodation through Territorial and Non-Territorial Autonomy*, edited by Tove H. Malloy and Francesco Palermo. Oxford: Oxford University Press, 2015.

²⁶ Az egyetlen állam a régióban, ahol a területi és nem-területi autonómia egymást kiegészítő rendszere ma megtalálható, Oroszország, amely a Szovjetunióban már létező etno-territoriális struktúrát örökölte meg.

amikor a közösség érdekeinek meghatározására és artikulálására kerül sor. A jelen összeállításunkban tanulmányozott különböző közép- és kelet-európai esetek közül egyetlen kivétellel (Oroszország) mindegyik alkalmazza az eredeti Renner- és Bauer-féle modellt a külön nemzeti nyilvántartásba való önkéntes felvételtől, amely a kulturális önkormányzatok megválasztásának alapjául szolgál. Ennek a megközelítésnek azonban megvannak a sajátos problémái és kihívásai, amelyek az itt vizsgált esetek mindegyikében megjelentek. Egyfelől a nyilvántartásba vétel és a választás a lehető legjobb (bár nem abszolút) biztosítéknak tekinthető az úgynevezett etnobiznisszel szemben, amelynek során egyének vagy érdekcsoportok hamisan vallják magukat egy adott kisebbséghez tartozónak, olyan programok érvényesítése érdekében, amelyeknek semmi köze sincs az illető kisebbségi kultúrához (esetleg kifejezetten az ellen irányul). Másrészről viszont nem mindenki hajlandó vagy képes egyetlen etnikummal azonosulni,²⁷ és ha mégis, nem mindenki nyilvánítja ki szívesen vagy vállalja hovatartozását. Mindez különös kérdésként vetődött fel Magyarországon, ahol a hátrányos megkülönböztetés és elnyomás korábbi tapasztalatai miatt a kisebbségek képviselői nem járultak hozzá a nyilvántartási rendszerhez. Az 1993–2004 közötti időszakban alkalmazott nyílt választási rendszer azonban számos „etnobiznisz”-ügyet hozott napvilágra, ami végül a nyilvántartási rendszer [kisebbségi választói jegyzék – a ford.] elfogadásához vezetett a törvény 2005-ös módosításakor.

²⁷ Ezzel kapcsolatban Renner és Bauer eredeti kulturális autonómiamodelljét – noha az „az állam területén élő egyes állampolgárok tudatos személyes akaratán” alapul – (Aun, Karl: *On the Spirit of the Estonian Minorities Law*. Stockholm: Societas Litteratum Estonia in Svecia, 1949.) – széles körben bírálták esszencializmusa és az etnikai hovatartozás tárgyiasítása miatt: más szóval, minden embernek joga van etnikai identitásának megválasztására, de ennek az a következménye, hogy mindenki csak egy ilyen identitással rendelkezhet. Ez a megközelítés nyilvánvalóan korlátozza azok mozgásterét, akik több kulturális hovatartozást vallanak, és vitathatatlanul nagyobb a kockázata az etnikai csoportok közötti határok megerősödése szempontjából, mint az államon belüli adminisztratív-területi beosztásnak (lásd erről Bauböck 2001). Ahol a kulturális önkormányzatok igazgatják a különféle nyelvi csoportok iskoláinak különálló rendszereit, ott nyilvánvalóan további kérdésként merül fel, hogy miként lehet biztosítani a csoportok közötti kapcsolattartást és az állam politikai közösségének egyesítésére képes közös narratívával való azonosulást.

A kulturális autonómiának a régióban való közelmúltbeli alkalmazása során felmerülő számos probléma és kihívás miatt a kutatók és a szakértők vonakodnak ezt a modellt jó gyakorlatként támogatni.²⁸ Egy nemrégiben szerkesztett kötetben, amely világszerte a nem-területi autonómia megoldási formáit hasonlítja össze, Tove Malloy ezeket aszerint kategorizálja, hogy „bebeszölést adnak-e az önkormányzati intézményeken keresztül”, „kvázi bebeszölést adnak” (alapvetően bizonyos közfeladatok kisebbségekre való átruházása lényeges önszabályozási vagy öngazgatási hatáskör nélkül) vagy „nem adnak bebeszölést”.²⁹ Ami az ehelyütt vizsgált esettanulmányokat illeti, a kötet a Magyarországon, Szerbiában, Horvátországban és Szlovéniában alkalmazott intézményi megoldásokat az „önkormányzáson keresztüli bebeszölés biztosítása” kategóriájába sorolja, miközben az Orosz Föderációban és Észtszországban alkalmazottakat a „nem adnak bebeszölést” példának tekinti. Ezt az értelmezést jelentős mértékben alátámasztották a glasgow-i kutatási projekt megállapításai, amely különösen a szerbiai autonóm testületeknek a 2009-es nemzeti kisebbségi törvény alapján kezdetben nyújtott széles körű hatáskört emelte ki.³⁰ Ugyanakkor az összeállításunkban szereplő írások arra engednek következtetni, hogy talán nem szabad ilyen kategorikus megkülönböztetést tenni egyrészt a magyar, másrészt az észti és az orosz esetek között,

²⁸ 2008-ban például az Európa Tanács Velencei Bizottságának elnöke a nemzeti kulturális autonómiát „potenciálisan ígéretes modell”-nek nevezte „a kisebbségek részvételének erősítésére”, de megjegyezte, hogy a kelet-európai országokban felmerült „különböző problémák és hiányosságok aláásták a hírnevét”. Buquicchio, Gianni: Introductory Address. In: *Council of Europe Venice Commission. The Participation of Minorities in Public Life*. Strasbourg: Council of Europe, 2008. 8.

²⁹ Az utóbbi kategória olyan „autonómiával” kapcsolatos rendelkezéseket jelöl, amelyek a szimbolikus elismerésen kívül gyakorlatilag semmit sem adnak az egyes kisebbségi etnokulturális közösségeknek, amelyek tagjai sem szót nem kapnak a saját ügyeikben, sem pedig bármiféle együttdöntési hatáskört. Ahol ez a helyzet, ott sem önkormányzatról, sem öngazgatásról nem beszélhetünk. Malloy, 2015.

³⁰ A szerbiai esettel kapcsolatos meglátásokhoz lásd pl. Smith, David J. – Semenishyn, Mariana: Territorial-Administrative Decentralisation and Ethno-Cultural Diversity in Ukraine: Addressing Hungarian Autonomy Claims in Zakarpattya. *ECMI Working Paper #95*. European Centre for Minority Issues, 2016.

hiszen, amint Sansum Molnár Judit világossá teszi, Magyarországon számos problémás kérdés merült fel az önkormányzati testületek megválasztásával, jogállásával és hatáskörével kapcsolatban.³¹ Ugyanezt a gondolatmenet folytatva, Federica Prina tanulmányából kiderül, hogy Oroszországban a kulturális autonómia állítólagos „haszonelvű haszontalanságának”³² ellenére sok kisebbségi szereplő átvette a rendszert, és azon belül navigálva bizonyos esetekben képes volt számára fontos célokat elérni. David Smith Észtországról szóló írása hasonlóképpen mutatja be két nem nagy létszámú kisebbség – az inkeri-finnek és a svédek – eltökélt és végül sikeres törekvéseit a kulturális autonómia megvalósítására, amelyek mindegyike nagy jelentőséget tulajdonított az önkormányzati státusszal járó szimbolikus elismerésnek. Az ellenkező állításokkal szemben azonban az ország nagy és területi szempontból kompakt oroszajkú kisebbsége nem tekinti megvalósíthatónak a kulturális autonómiát. Sőt, amint a tanulmány világossá teszi, a jelenlegi észt kulturális autonómiatörvényt az előkészítésekor nem is ennek a csoportnak szánták.

A tanulmányokból az is kiderül, hogy a kulturális autonómiával kapcsolatban tapasztalatok és értékelések nagymértékben a szóban forgó kisebbségi közösségtől függenek – azoktól az (anyagi és nem anyagi) erőforrásoktól, amelyekre támaszkodhat, valamint a többségi társadalomhoz képest elfoglalt pozíciójától. Mint minden kisebbségi jogokkal kapcsolatos rendezés esetén, itt is nehéz mindenkire vonatkozó általános tapasztalatokról beszélni; ehelyett azt látjuk, hogy az autonómia gyakorlata csoportról csoportra változik.³³ Így tehát a kulturális autonómia jól működhet a hatékonyan integrált, erőforrásokkal rendelkező és a politikai képviselet más formáit is

³¹ Ugyanez mondható el Szerbiáról, különösen 2013 óta, amikor is az Alkotmánybíróság a 2009-es törvény egyes kulcsfontosságú rendelkezéseit alkotmányellenessé nyilvánította. Lásd hozzá: Beretka Katinka: *Fragile Autonomy Arrangements in the Republic of Serbia: The Territorial Autonomy of Vojvodina and the National Minority Councils*. In *Autonomy Arrangements around the World: A Collection of Well and Lesser Known Cases*, edited by Levente Salat, Sergiu Constantin, Alexander Osipov, and István Gergő Székely, 247–73. Cluj: Romanian Institute for Research on National Minorities, 2014.

³² Osipov, 2011. 31.

³³ Ezzel kapcsolatban Purger Tibor (2012, 2.) „az eltérő igényekre szabott egységes megoldások” elkerülésére figyelmeztet az államok kisebbségi gyakorlatának értékelése során.

élvező kisebbségek esetében. A glasgowi projektben vizsgált számos sikeres autonómia (például a magyarországi németeké vagy a szerbiai magyaroké) az „anyaország” külső támogatására is tudott támaszkodni (bár az ilyen külső támogatástól való túlzott függőség sajátos problémákat és kihívásokat vet fel a kisebbségi autonómia szempontjából). Az autonómiák hatását vizsgálva a kutatás azt sugallja, hogy a kisebbségi önkormányzati rendszer magyarországi roma közösségek általi elfogadása igen keveset ért – ha egyáltalán ért valamit – a csoporttal szembeni hátrányos megkülönböztetés és társadalmi kirekesztés szélesebb problémakörének leküzdése tekintetében.

Tanulmányainkból világos, hogy a kulturális autonómiát nem lehet „egy megoldás mindenkinek” megközelítésként javasolni a közép- és kelet-európai kisebbségi közösségek különféle igényeinek kielégítésére. A tényleges gyakorlat elemzése számos problémát is napvilágra hoz a modell működésével kapcsolatban, ami arra utal, hogy a tényleges „autonómia” mértéke továbbra is attól függ, hogy a hazai és a nemzetközi tényezők együttesen hogyan alakítják a nemzetiségi politikát az egyes esetekben.³⁴ Néhány kisebbségi közösség számára azonban a nemzeti kulturális autonómia pozitív eredményeket hozott. Az NKA eredetének és tényleges gyakorlatának vizsgálata a régióban mindenekelőtt hasznos látószöveget nyújt a sokszínűségi politika szélesebb körű vizsgálatához, valamint a területet továbbra is jellemző számos kérdés és kihívás megértéséhez.

Fordította: Nagy Noémi

³⁴ A hazai tényezők tekintetében többek között arra lehet utalni, hogy hogyan formálta az adott államban a többségi-kisebbségi (és a kisebbségeken belüli) kapcsolatokat a történeti és intézményi hagyaték, de adott időben a szereplők sajátos politikai konstellációi is. Ami a nemzetközi dimenziót illeti, figyelembe kell venni az állam átfogó geostratégiai helyzetét, ideértve a nemzetközi kisebbségi jogi szereplők befolyását és súlyát, valamint az „anyaországok” külső szerepét (legalábbis egyes kisebbségek esetében). Lásd Mylonas, Harris: *The Politics of Nation-Building: Making Co-Nationals, Refugees, and Minorities*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

Felhasznált irodalom

- Aun, Karl: *On the Spirit of the Estonian Minorities Law*. Stockholm: Societas Litteratum Estonia in Svecia, 1949.
- Barkey, Karen – Gavrilis, George: The Ottoman Millet System: Non-Territorial Autonomy and Its Contemporary Legacy. *Ethnopolitics* 15, no. 1. 2016. 24–42.
- Batt, Judy: “Fuzzy Statehood” versus Hard Borders: The Impact of EU Enlargement on Romania and Yugoslavia. “One Europe or Several?”. *Working Paper*, No. 46’, 2002.
- Bauböck, Rainer: *Multinational Federalism: Territorial or Cultural Autonomy?* IMER University of Gothenburg Willy Brandt Series of Working Papers in International Migration and Ethnic Relations, 2/ 1’, 2001.
- Bauer, Otto: *The Question of Nationalities and Social Democracy*. Minneapolis – London: University of Minnesota Press, 2000.
- Beretka Katinka: Fragile Autonomy Arrangements in the Republic of Serbia: The Territorial Autonomy of Vojvodina and the National Minority Councils’. In *Autonomy Arrangements around the World: A Collection of Well and Lesser Known Cases*, edited by Levente Salat, Sergiu Constantin, Alexander Osipov, and István Gergő Székely, 247–73. Cluj: Romanian Institute for Research on National Minorities, 2014.
- Buquicchio, Gianni: Introductory Address. In *Council of Europe Venice Commission. The Participation of Minorities in Public Life*. Strasbourg: Council of Europe, 2008.
- Coakley, John: Conclusion: Patterns of Non-Territorial Autonomy. *Ethnopolitics*, 15, no. 1. 2016. 166–85.
- Decker, D. Christopher: *Enhancing Minority Governance in Romania: Report on the Presentation on Cultural Autonomy to the Romanian Government*. Flensburg: European Centre for Minority Issues, March 2005.
http://www.ecmi.de/uploads/tx_lfpubdb/Report_53.pdf.

- Decker, D. Christopher: The Use of Cultural Autonomy to Prevent Conflict and Meet the Copenhagen Criteria: The Case of Romania. In: *Cultural Autonomy in Contemporary Europe*, edited by David J. Smith and Karl Cordell, 101–14. London: Routledge, 2008.
- Dembinska, Magdalena – Maráczi László – Tonk Márton: Introduction to the Special Section: Minority Politics and the Territoriality Principle in Europe. *Nationalities Papers*, 42, no. 3. 2014. 355–375.
- Dohrn, Verena: State and Minorities: The First Lithuanian Republic and S.M. Dubnow's Concept of Cultural Autonomy. In: *The Vanished World of Lithuanian Jews*, edited by Alvydas Nikzentaitis, Stefan Schreiner, and Darius Staliunas, 155–73. Amsterdam – New York: Rodopi, 2004.
- Dubnow, Simon (ed.): *Buch Des Lebens. Erinnerungen Und Gedanken. Materialien Zur Geschichte Meiner Zeit. Band 1, 1860-1903*. Göttingen, 2004.
- Dubnow, Simon: *History of the Jews in Russia and Poland: From the Earliest Times until the Present Day*. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1916.
- Hogan-Brun, Gabrielle – Wright, Sue: Language, Nation and Citizenship: Contrast, Conflict and Convergence in Estonia's Debate with the International Community. *Nationalities Papers*, 41, no. 2. 2013. 240–58.
- Kogan, Arthur G.: The Social Democrats and the Conflict of Nationalities in the Habsburg Monarchy. *Journal of Modern History*, 21.1949. 204–17.
- Korhecz Tamás: National Minority Councils in Serbia. In: *Managing Diversity through Non-Territorial Autonomy*, edited by Tove H. Malloy, Alexander Osipov and Balázs Vizi. Oxford: Oxford University Press, 2015, 69-91.
- Korhecz Tamás: Non-Territorial Autonomy in Practice: The Hungarian National Council in Serbia'. In: *Autonomies in Europe: Solutions and Challenges*. Budapest: L'Harmattan, 2014, 151–164.

- Kymlicka, Will: National Cultural Autonomy and International Minority Rights Norms. In: *Cultural Autonomy in Contemporary Europe*, edited by David J. Smith and Karl Cordell. London – New York: Routledge, 2008, 43–57.
- Malloy, Tove H.: Introduction. In *Managing Diversity through Non-Territorial Autonomy: Assessing Advantages, Deficiencies, and Risks*. Oxford: Oxford University Press, 2015. 1–15.
- Mylonas, Harris: *The Politics of Nation-Building: Making Co-Nationals, Refugees, and Minorities*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
- Osipov, Alexander: National Cultural Autonomy in Russia: A Case of Symbolic Law. *Review of Central and East European Law*, 35, 2010. 27–57.
- Palermo, Francesco: Owned or Shared? Territorial Autonomy in the Minority Discourse. In *Minority Accommodation through Territorial and Non-Territorial Autonomy*, edited by Tove H. Malloy and Francesco Palermo. Oxford: Oxford University Press, 2015.
- Purger Tibor: Ethnic Self-Governance in Serbia: The First Two Years of the National Minority Councils. *South-East Europe International Relations Quarterly*, 3, no. 2. 2012. 1–17.
- Renner, Karl: State and Nation. In *National Cultural Autonomy and Its Contemporary Critics*, edited by Ephraim Nimni. London: Routledge, 2005. 15–47.
- Roshwald, Aviel: Between Balkanisation and Banalisation: Dilemmas of Ethno-Cultural Diversity. In *Cultural Autonomy in Contemporary Europe*, edited by David J. Smith and Karl Cordell. London – New York: Routledge, 2008. 29–42.
- Rudolph, Joseph: *Politics and Ethnicity: A Comparative Study*. New York – Houndmills: Palgrave Macmillan, 2006.
- Smith, David J. – Semenyshyn, Mariana: Territorial-Administrative Decentralisation and Ethno-Cultural Diversity in Ukraine: Addressing Hungarian Autonomy Claims in Zakarpattya. *ECMI Working Paper #95*. European Centre for Minority Issues, 2016.

FEDERICA PRINA*

A nemzeti kulturális autonómia egy többszemzetiségű államszövetségben: Oroszország helyzete

Jelen tanulmány az oroszországi, nem területi autonómia jellemzőit mutatja be¹, valamint azt, hogy miként is valósul ez meg a sokféleség kezelésének területi elrendezésével párhuzamosan. Bemutatja, hogy a nemzeti kulturális autonómia (NKA) oroszországi rendszere miként formálódott a szovjet időszakban kialakított etnikai-területi föderalizmus köré, amely az NKA számára kiindulási alapot is képezett. A tanulmány amellet érvel, hogy az oroszországi NKA rendszer igazodott azokhoz a társadalmi-politikai intézményekhez – mind a szovjet intézményi örökséghez, mind pedig a Putyin vezetése alatti, jelenlegi, az autoriter berendezkedéshez közelítő politikai rendszerhez –, amelyekben a civil társadalmi aktivizmus lehetőségei korlátozottak.² Ennek következtében azok a szervezetek, amely a nemzeti kulturális autonómiák oroszországi rendszerét alkotják, a politikai közösség periferiáján maradnak: meggátolják őket a politikai folyamatokban való közvetlen részvételben, valamint, a legtöbb esetben, az őket érintő döntések meghozatalában is. Másrészt, kutatásaink feltárnak egy olyan szerepet a számukra – azoknak a korlátozó strukturális feltételeknek az ellenére, amelyekben létrejöttek –, hogy a nemzeti kulturális autonómiák olyan tevékenységeket végeznek, melyek

* A szerző politológus, Oroszország és kisebbségjogi szakértő, a Glasgow-i Egyetem kutatója. E-mail: fprina12@gmail.com.

¹ A középpontban a nemzeti kulturális autonómiák állnak, azonban több megállapítás mind ezekre, mind a népi kongresszusokra is vonatkozik. A szövegben jelzem, amikor ez az eset áll fenn.

² Lásd pl. Leah Gilbert, 'Crowding Out Civil Society: State Management of Social Organisations in Putin's Russia', *Europe-Asia Studies* 68, no. 9 (2016): 1553–78.

támogatják a kisebbségi nyelveket és kultúrát, valamint fontos társadalmi feladatokat is ellátnak. Egy élénk közösségi réteg részét képezik, melyek az állami szervekkel párhuzamosan, és velük némileg együttműködve, léteznek. Állandóak, és alkalmazkodóképességük lehetővé teszi, hogy a kisebbségi érdekek számára kedvező tevékenységeket végezzenek, különösképpen helyi szinten. A legtöbb effajta folyamat informális és esetenként változik: a helyi körülményektől, az NKA szervezetén belül tevékenykedő, valamint a folyamatban részt vevő hivatalos személyektől is függ.

Az oroszországi nemzeti-kulturális autonómia háttere

Az orosz kontextus, melybe a nemzeti kulturális autonómia az 1990-es években be lett ágyazva, nagyon sajátos. Oroszország jellemzője a rendkívül sokszínű és nagyszámú lakosság, valamint történetileg kialakult etnikai-területi föderalizmus. Ami a sokszínűséget illeti, Oroszországról egyértelműen kijelenthető, hogy többnemzetiségű, többnyelvű, és különböző vallási felekezetekkel rendelkező ország. A 2010-es népszámlálási adatok alapján a lakosság 19,1%-a vallotta magát nem orosz nemzetiségűnek. Az adatok 193 kisebbségi csoportot és alcsoportot sorolnak fel, amelyből a legszámasabb a tatárok közössége (ők teszik ki a lakosság 3,87%-át), ez után következnek az ukránok (1,4%), a baskírok (1,15%), a csuasok (1,05%) és a csecsenek (1,04%).³ Emellett a szovjet időszakban a nem területi alapon működő autonómia az etnikai-területi föderalizmussal egyidejűleg létezett. A szovjet nemzetiségi politika bizonyos jogosítványokat 'átruházott' a fő etnikai csoportok számára, ami etnikai alapon létrejövő területi képződményeket eredményezett, elsősorban a Szovjetunió köztársaságainak (mint az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság), valamint önálló, autonóm köztársaságok (mint az Autonóm Tatar Szovjet Szocialista Köztársaság) létrejöttét. Ez által közvetlen kapcsolat alakult ki az etnicitás és a terület között, azonban az etnikai

³ 2010. évi népszámlálási adatok, elérhető: http://www.perepis-2010.ru/results_of_the_census/results-inform.php. A népszámlálás az oroszoknál 169 nyelvet regisztrált (az adatgyűjtés 'az Orosz Föderáció lakossága által beszélt nyelvekkel' összefüggésében történt); lásd 2010. évi népszámlálás, IV. rész, 5. szakasz.

csoportok többsége – kis számuk és elszórtságuk miatt – nem volt meghatározott területhez kapcsolva.⁴ Mivel a Szovjetunió felbomlásakor a korábbi köztársaságok önálló államokká váltak, az újonnan megalakult Orosz Föderációban az etnikumok közötti kapcsolatok továbbra is problematikusnak bizonyultak. Aggodalmakra adott okot, hogy az területi elosztásból kimaradó etnikai csoportok regionális autonómiára irányuló, végeláthatatlan követelésekkel lépnek majd fel. Félelmet keltett az is, hogy a létező önálló területek – különösképpen a gazdag, nyersanyagokban bővelkedő köztársaságok, mint például Tatár föld⁵ – nagyobb mértékben akarnak majd érvényesülni, beleértve az elszakadásra való igényt is (akárcsak Csecsenföld esetében). Így a nemzeti kulturális autonómia különös jelentőségre tett szert, mint a kisebbségi érdekek területtel nem összefüggő, személyi elvű megtestesítője, lecsillapítva a politikai instabilitással és területi töredezettséggel kapcsolatos félelmeket.⁶

A nemzeti kulturális autonómiáról szóló szövetségi törvény (NKA törvény)⁷ 1996-ban került elfogadásra. A nemzeti kulturális autonómia koncepciója Karl Renner és Otto Bauer munkásságára

⁴ Cristiano Codagnone and Vassily Filippov, 'Equity, Exit and National Identity in a Multicultural Federation: The "Multicultural Constitutional Patriotism" Project in Russia', *Journal of Ethnic and Migration Studies* 26, no. 2 (2000): 263–88, 266.

⁵ Más régiók etnikai csoportjaival összehasonlítva, a Tatár földön élő tatárok mind pénzügyi, mind demográfiai szempontból erős pozícióban vannak, azért is, mert a Tatár Köztársaságon belül számbeli többséget képeznek. .

⁶ A nemzeti kulturális autonómia bevezetése az 1990-es években nem volt teljes újdonság Oroszországban: bizonyos kísérletek már történtek a bolsevik hatalomátvételt megelőzően is. Lásd I.V. Nam, *Kul'turno-Natsional'naya Avtonomiya v Istorii Rossii: Dokumental'naya Antologiya, Sibir'* [Cultural-National Autonomy in the History of Russia: An Antology, Siberia], 1917-1920. Vol. I. (Tomsk: TGU, 1998). Az autonómia bevezetéséről lásd Alexander Osipov, *Natsionalno-Kulturnaya Avtonomiya: Idei, Resheniya, Instituty* [National Cultural Autonomy: Ideas, Decisions, Institutions] (St. Petersburg: Centre for Independent Sociological Research, 2004). Azokat az etnikai csoportokat, amelyek rendelkeztek területi formációkkal, a szovjet időszak alatt "tituláris nemzetiségeknek" nevezték.

⁷ A nemzeti kulturális autonómiáról szóló törvény, 74-FZ, 1996. június 17. 2016-ig a törvény tízszer került módosításra. A törvény szövege (orosz nyelven) és módosításai elérhetőek: <http://base.garant.ru/135765/>

vezethető vissza.⁸ Ez az általános közigazgatás szféráinak (beleértve az államot mint egészet és annak nemzeteit) és a kulturális ügyeknek a szétválasztását tervezte el az egyes nemzetek esetében. A modell keretében az általános közigazgatás a központi intézményekhez lett volna telepítve (a különböző etnikai csoportok beleszólásával), míg a nemzeti/kulturális ügyek tekintetében az egyes nemzetek tagjainak kizárólagos szuverenitásuk lett volna, és ezek a kompetenciák az államtól a nemzeti tanácsokhoz kerültek volna. Ez az önrendelkezésnek egy kulturális formájához, a kisebbségi nyelvek széleskörű helyi használatához vezetett volna a nemzeti öngazgató testületek hivatali nyelveiként. A közösségek rendelkeztek volna mindazon pénzügyi eszközökkel is, amelyek birtokában, a helyi nyelveken fenntartották volna az intézményeiket és az iskoláikat. A nemzeti tanácsok képviselőit nemzeti regiszterek alapján, demokratikusan választották volna meg.

Az oroszországi rendszer egy vertikálisan integrált intézményhálózatot hozott létre helyi, regionális és államközi szinten. Az 1990-es évektől számos szervezett lett nemzeti kulturális autonómiaként regisztrálva: az orosz kormányinformációk szerint 2015 szeptemberében ez 1183 Oroszországban bejegyzett nemzeti kulturális autonómiát jelentett.⁹ Ezzel együtt az orosz rendszer nagyban eltért a kezdeti kulturális autonómia elmélettől abban az értelemben, hogy az orosz kulturális autonómiák döntéshozatali szempontból jobban hasonlítanak a nem kormányzati szervezetekhez és kulturális központokhoz, mint az autonómiával rendelkező önkormányzati szervezetekhez a kisebbségi kultúrák és nyelvek vonatkozásában. Annak ellenére, hogy a kisebbséghez tartozók a nemzeti kulturális autonómiák tömkelegét hozták létre, kevés próbálkozás volt az orosz állam részéről a törvény végrehajtására, tekintetbe véve számos előírás deklaratív jellegét, és a különböző

⁸ Az elméleti háttér összefoglalását lásd David J. Smith bevezető tanulmányában, jelen számban. Lásd még Karl Renner, 'State and Nation', in *National Cultural Autonomy and Its Contemporary Critics*, ed. Ephraim Nimni (London: Routledge, 2005), 15–47.; és Otto Bauer, in. *The Question of Nationalities and Social Democracy*. (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2000).

⁹ Az Oroszországi Föderáció által (az Európa Tanácshoz) benyújtott (2016. december 20-án kézhez kapott) negyedik jelentés, az Európa Tanács keretgyezménye a nemzeti kisebbségek védelméről, 25. cikk, 2. bekezdése alapján ACFC/SR/IV(2016)006, 76. §.

szintű kormányzati szervek számára megfogalmazott kötelezettségek hiányát a törvényben.¹⁰ Ennek következtében, a kritikák szerint a kulturális autonómiák eredménytelenek, hatástalanok voltak.¹¹ Ennek ellenére tovább működtek, sőt, újabb nemzeti kulturális autonómiákat hoztak létre.¹²

Az orosz nem területi alapú autonómia rendszere szintén magában foglalja a ‘népi kongresszusokat’, egy újabb képviseleti intézményt, amely a kulturális autonómiák mellett (és időnként ezzel közösen) működik. A népi kongresszusok etnikai alapon szerveződő képviseleti gyűlések, melyek a 20. század első felében jöttek létre, megelőzve a kulturális autonómiákat.¹³ Az autonómiák és a népi kongresszusok közötti lényegi különbség, hogy az nemzeti kulturális autonómiák a kulturális autonómia törvény alapján kerülnek bejegyzésre, és az említett törvény alapján az adott etnikai csoport köztársaságán (amennyiben ez létezik) kívül kell tevékenykedniük

¹⁰ Alexander Osipov: ‘National-Cultural Autonomy in Russia: A Matter of Legal Regulation or the Symbolic Construction of an Ethnic Mosaic?’, in *Managing Ethnic Diversity in Russia*, ed. Oleh Protsyk and Benedikt Harzl (Abingdon: Routledge, 2013), 62–84. Lásd lentebb “A nemzeti kulturális autonómiák rendszere.”

¹¹ Bill Bowring, ‘Burial and Resurrection: Karl Renner’s Controversial Influence on the “National Question” in Russia’, in *National-Cultural Autonomy and Its Contemporary Critics*, ed. E. Nimni (London: Routledge, 2005), 191–206; Bill Bowring, ‘The Tatars of the Russian Federation and National-Cultural Autonomy: A Contradiction in Terms?’, *Ethnopolitics* 6, no. 3 (2007): 417–35; Osipov, *Natsionalno-Kulturnaya Avtonomiya: Idei, Resheniya, Instituty* [*National Cultural Autonomy: Ideas, Decisions, Institutions*]; Alexander Osipov, ‘Implementation Unwanted? Symbolic vs. Instrumental Policies in the Russian Management of Ethnic Diversity’, *Perspectives on European Politics and Society* 13, no. 4 (2012): 425–42..

¹² Az okokról lásd bővebben Alexander Osipov, ‘Non-Territorial Autonomy during and after Communism: In the Wrong or Right Place?’, *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe* 12, no. 1 (2013): 1–27; Federica Prina, ‘National in Form, Putinist in Content: Minority Institutions “Outside Politics”’, *Europe-Asia Studies*, megjelenés alatt.

¹³ Alexander Osipov, ‘The “People’s Congresses” in Russia: Failure or Success? Authenticity and Efficiency of Minority Representation. Working Paper No. 48’ (Flensburg: European Centre for Minority Issues, 2011), http://www.ecmi.de/uploads/tx_lfpubdb/Working_Paper_48_Final.pdf. A mordvin és karjalai kongresszusok szintén az átfogó etnikai-nyelvi intézményhálózat részei: az Oroszországban élő Finnugor Népek Egyesülete (AFUN) és nemzetközi szinten a Finnugor Népek Világkongresszusa.

(pl. tatár kulturális autonómiákat kizárólag a Tatár Köztársaság területén kívül lehet létrehozni). Ezzel ellentétben a népi kongresszusokat 'általános' állami szervezetként¹⁴ regisztrálják, és mind az érintett etnikai alapon működő területen belül, mind azon kívül működhetnek. Az egyes határozatokat a rendszeresen megrendezésre kerülő kongresszusokon, a regionális szervezetek képviselőinek részvételével fogadják el, így a népi kongresszusok, csakúgy, mint az NKA-k, helyi és államközi szintű intézményhálózattal rendelkeznek.¹⁵ A népi kongresszusok továbbra is szaporodnak, hiszen történeti hagyománya van a csoportok önszerveződésének ilyen képviseleti intézmények keretében, amely meg is előzi a kulturális autonómia törvényt. A népi kongresszusok a személyi elvű autonómia oroszországi rendszerének részének tekinthetők abban az értelemben, hogy ezek közpénzből támogatott kisebbségi képviseleti testületek. A kongresszusoknak és az autonómiáknak egyszerre vannak egymást átfedő és különböző (összességében egymást kiegészítő) funkcióik: a tatár esetben például a tatár NKA elsősorban a Tatár Köztársaságon kívül élő tatár csoportok kulturális kifejezését szolgálja, de Oroszországon belül, míg a köztársaság által támogatott Tatárok Világkongresszusa jóval inkább kisugárzik, és összeköti az oroszországi tatárokat a külföldön élőkkel. Sokan mindkét szervezetnek a tagjai. Ezek mellett sok hagyományos civil szervezet is működik a nemzeti kisebbségek jogainak az előmozdítására. Jelen tanulmány ez utóbbiakat is számításba veszi, mert tagjaik egyben működtetnek is és időnként együttműködnek a kulturális autonómia intézményekkel is.

E mostani, a Glasgow-i Egyetem számára írt tanulmány az orosz nem területi autonómia kutatásán alapul.¹⁶ 2015 júniusa és 2016

¹⁴ Lásd az állami szervezetekről szóló szövetségi törvényt, 82-FZ, 1995. május 19.

¹⁵ A régióban végzett terepmunka során meglátogatott népi kongresszusok a következők voltak: Tatárok Világkongresszusa, Mordvin Népek Interregionális Államszervezete (moksa és erza), Karjalaiak Kongresszusa, valamint a Baskirok Világkongresszusa.

¹⁶ A cikk alapjául szolgáló kutatás a „Nemzeti kisebbségi jogok és demokratikus politikai közösség: A nem-területi / nemzeti-kulturális autonómia kortárs gyakorlata Közép- és Kelet-Európában (2014–2017) című projekt keretében zajlott. A kutatást a Gazdasági és Szociális Kutatási Tanács támogatta [projektazonosító: ES/L007126/1]. Az adatokat az Egyesült Királyság Adatgyűjtő Szolgálatánál tárolják a 852375-ös gyűjteményszám alatt.

június között több mélyreható, részben strukturált interjúra került sor az Oroszországi Föderáció hat városában: négy etnikai köztársaságban, – Szaranszkban (Mordvin Köztársaság), Petrozavodszkban (Karélia), Kazánban (Tatár föld) és Ufában (Baskíria) – ezen kívül Moszkvában és Szentpéterváron is. Összesen 76 személlyel készítettünk interjút a civil társadalom (nemzeti kulturális autonómiák, népi kongresszusok és kisebbségi NGO-k), valamint a tudományos és a köztisztviselői réteg képviselőivel.¹⁷

A nemzeti kulturális autonómiák rendszere

A nemzeti kulturális autonómia törvény 1. cikke a nemzeti kulturális autonómiát a következőképpen definiálja:

„A nemzeti és kulturális önrendelkezés egy formája, mely az Orosz Föderáció egy bizonyos etnikai közösségével azonosuló állampolgárainak egyesülete, akik szabadon választott önszerveződésük alapján egy adott terület nemzeti kisebbségének számítanak,¹⁸ és céljuk ezen identitás megőrzése, valamint nyelvi, oktatási és nemzeti kulturális fejlődésük érdekében az említett területek *önálló szabályozása*¹⁹, a civil orosz nemzet (*rossiiskaya natsiya*) egységének erősítése, az inter-etnikus

¹⁷ A válaszadók különböző etnikai háttérrel rendelkeztek: kb. egyharmaduk tatár, míg a többiek a finnugor (beleértve mordvin), zsidó, ukrán, német háttérű, kiegészülve néhány válaszadóval, akik valamely közép-ázsiai országból származtak. Tíz válaszadó nem tartozott etnikai kisebbséghez.

¹⁸ Az „egy adott terület nemzeti kisebbségének számítanak” követelményét a 2003-as törvénymódosítás vezette be (Törvény a nemzeti kulturális autonómiáról szóló szövetségi törvény módosításáról, No. 136-FZ, 2003. november 10.) Ennek alapja az volt, hogy a törvény szerzői az NKA rendszert egy olyan mechanizmusnak tartották, amely a hátrányos helyzetű kisebbségek képviselőit biztosítja, szemben azokkal, akiknek előnyös a területiség. A titulás nemzetiiségeket nem tekintik ezért 'kisebbségeknek' a 'saját' köztársaságaikban annak ellenére, hogy gyakran számbeli kisebbségben vannak a helyi orosz lakossághoz képest.

¹⁹ Ezen a ponton túl, az 1. cikk további céljait „A nemzeti kulturális autonómiáról szóló szövetségi törvény 1. és 4. cikkelyeinek módosításáról szóló szövetségi törvény” vezette be, No. 336-FZ, 2014. november 4. Ugyanez a megfogalmazás került bele a törvény 4. cikkébe, amely azok a tevékenységeket sorolja fel, amelyeket az autonómiák végezhetnek.

kapcsolatok harmonizálása, az inter-etnikus párbeszéd előmozdítása, illetve a bevándorlók társadalmi és kulturális alkalmazkodását és integrációját célzó tevékenységek megvalósítása.” [kiemelés a szerzőtől]

E rendelkezés alapján az NKA-k önállóan dönthetnek az adott etnikai csoport nyelvvel és kultúrájával kapcsolatos kérdésekben, beleértve az oktatás területét is. Ugyanakkor az ehhez kapcsolódó mechanizmusok nem lettek kifejlesztve, és a jogi intézkedések többnyire homályosak és deklaratív jellegűek. A 4. cikk kimondja, hogy az NKA-nak 'joga van arra, hogy az állami szervektől és a helyi önkormányzat szerveitől támogatást kapjon annak érdekében, hogy megőrizték nemzeti sajátosságait (*samobytnost*), fejlesszék anyanyelvüket és nemzeti kultúrájukat.' Bár a törvényben a 'jog' kifejezés szerepel, az említett és az egyéb vonatkozó rendelkezések nem ruháznak ehhez kapcsolódó kötelezettségeket az államra (pl. támogatások biztosítása az említett célok megvalósítására).

Ehhez hasonlóan a törvény kimondja a kulturális autonómiák 'jogát' kisebbségi nyelvű médiaorgánumok létrehozására, kisebbségi nyelvű információ közlésére és elérhetővé tételére, valamint kisebbségi oktatási intézmények alapítására, azonban a megvalósítást szolgáló szerkezet a szabályozás vagy egyéb politikák által nincs biztosítva.²⁰ Egyéb esetekben az autonómiának 'joga' van ahhoz, ami általánosnak és törvényesnek és minden szervezetet érint, hogy 'nemzeti hagyományait és szokásait kövessék' és megőrizték történelmi örökségüket (4. cikk). Egyéb esetekben a 'jog' kifejezés nincs használva. A törvény, például, kimondja, hogy az autonómiák és az állami szervek 'különböző tevékenységeket szervezhetnek, részt vehetnek föderális és regionális szintű programok kialakításában nemzeti nyelvük és kultúrájuk megőrzése és

²⁰ A nemzeti kulturális autonómiák hatékony működéséhez szükséges jogi folyamatok hiányosságáról, valamint általánosságban a kisebbségi jogok gyakorolásáról lásd: Bill Bowring, 'Russian Legislation in the Area of Minority Rights', in *Managing Ethnic Diversity in Russia*, ed. Oleh Protsyk and Harzl, Benedikt (Abingdon: Routledge, 2013), 15–36; Stefan Oeter, 'International Norms and Legal Status of Minority Languages in Russia', in *Managing Ethnic Diversity in Russia*, ed. Oleh Protsyk and Harzl, Benedikt (Abingdon: Routledge, 2013), 37–61; Federica Prina, *National Minorities in Putin's Russia: Diversity and Assimilation* (Abingdon: Routledge, 2016).

fejlesztése céljából [...]’ [kiemelés a szerzőtől] (5. cikk). Az említett cikkek úgy értelmezhetőek, hogy az államnak tartózkodnia kell a nemzeti kulturális autonómiák tevékenységeibe való beavatkozástól, ezt azonban anélkül kell tennie, hogy segítené őket: az állam negatív, és nem pozitív kötelezettsége kerül a középpontba. Más deklaratív cikkelyek a törvényben általánosságban utalnak a kisebbségi nyelvek védelmére, kimondva, hogy az Oroszországi Föderáció garantálja a kisebbségi nyelvek társadalmi, gazdasági és jogi védelmét a területén (8. cikk) – ugyanakkor további, konkrét rendelkezések nélkül. Az 1996 utáni módosítások azt eredményezték, hogy a nemzeti kulturális autonómiák jogai még inkább felhígultak. Például az NKA törvény 9. cikke 2004-ben módosult²¹ arra nézve, hogy a szövetségi és a regionális hatóságok „elősegítik”, majd újabban „támogathatják” az autonómiáknak az oktatásban és a médiában végzett tevékenységét.²² Általánosságban elmondható, hogy az autonómiáknak kevesebb jogi lehetőségük van, mint az NGO-knak, mivel tevékenységük, az ’általános’ NGO-khoz képest, korlátozások alá esik: az autonómiákat kötik az NKA törvény előírásai, és ilyenként csak a kulturális szférában működhetnek, követve egy előírt intézményi szerkezetet (helyi, regionális, szövetségi).²³ Lévén, hogy a kultúra áll a tevékenységük középpontjában, a gyakorlatban, ellentétben az eredeti, Renner-féle nemzeti kulturális autonómia modellel,²⁴ az orosz autonómiák többségének tevékenységei inkább a szovjet időszakra jellemző inter-etnikai, néprajzi, folklór jellegű ünnepekhez köthetőek, mintsem önmagában a ’kulturális autonómiához’. Szerkezeti szempontból az NKA rendszer többszintű, a képviselőket vertikálisan integrált rendszere. A helyi

²¹ 76. cikk. Törvény az Orosz Föderáció különböző jogszabályainak módosításáról, No. 122-FZ, 2004. augusztus 22.

²² További példaként, a 7. cikk gondoskodik a nemzeti kulturális autonómiával foglalkozó konzultatív tanács felállításáról föderális szinten; ugyanezen cikk 4. bekezdése, mely kiköti hasonló tanácsadói testület létrehozásának lehetőségét regionális és helyi szinten, 2004-ben eltörlésre került (‘Az Orosz Föderáció különböző jogszabályainak módosításáról [...]’ szóló törvény, 38. cikk, 58-FZ, 2004. június 29).

²³ Alexander Osipov, ‘Autonomy as Symbolic Production: The Case of Contemporary Russia’, in *Minority Accommodation through Territorial and Non-Territorial Autonomy*, ed. Tove H. Malloy and Francesco Palermo (Oxford: Oxford University Press, 2015), 185–86.

²⁴ Renner, 2005.

autonómiák regionális autonómiákká olvadhatnak össze, majd ezek föderális nemzeti kulturális autonómiák létrehozása érdekében szintén egyesülhetnek.²⁵ Ez az intézményi elgondolás megnyitja az utat a konzultáció előtt: ezzel összhangban az Orosz Alkotmánybíróság 2004-es ítélete alapján az Orosz Föderációban, ugyanabban a témakörben és nemzetiségi elosztásban nem több mint *egy* regionális nemzeti kulturális autonómia alapítható.²⁶ A gyakorlatban nincs világos különbség a kulturális autonómiák (vagy népi kongresszusok) és az egyéb, kisebbségi nyelveket és kultúrát támogató szervezetek (mint a kulturális központok és NGO-k, melyek nem autonómiákként vannak bejegyezve) között a szerep, a jogok és köteleességek szempontjából. Ez a célkitűzések részleges ésszerűsítését eredményezi a kulturális és nyelvi sokszínűség megőrzésének irányába, valamint a kormány és a kisebbséget képviselő intézmények közötti információcserét.²⁷

Mind az autonómiák, mind a népi kongresszusok gyakran képviselőválasztás útján működnek; ugyanakkor erre jogilag nincsenek kötelezések, valamint nincs választói névjegyzék sem a nemzeti kisebbséghez tartozó személyek számára. Választásokat, ha ez előfordul, a kulturális autonómiák (vagy népi kongresszusok) keretein belül tartanak, és a csoport tagjai eldönthetik, hogy részt vesznek-e ezeken (vagy sem). Képviselőválasztás – csakúgy, mint a határozatok és a belső döntéshozás kérdéseinek eldöntése – a kulturális autonómia intézmények találkozóin történik, és nem az általános és helyi választásokhoz kötött (valójában a kulturális autonómiák függetlenek a választási – és általánosságban véve a politikai – folyamatoktól). Mivel nincsenek intézményesített mechanizmusok, mint a választói névjegyzék, a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek egyesítésére nemzeti kulturális autonómia hozható létre, ami ‘képviseleti’ a csoportot az adott

²⁵ Az NKA törvény 5. cikke szerint az autonómiák lehetnek helyi, regionális és szövetségi szintűek. A helyi autonómiák regionálisakat hozhatnak létre, a szövetségi szint kialakításához pedig a regisztrált regionális autonómiák legkevesebb fele szükséges (5. és 6. cikk).

²⁶ Orosz Alkotmánybíróság, 2004. március 3-i, 5. számú ítélete: az ügy két német regionális Altaj kraj-I NKA bejegyzésével kapcsolatosan lett lefolytatva. Az NKA-k bejegyzésével kapcsolatos szabályok a különböző régiókban olykor eltérően lettek értelmezve és alkalmazva a gyakorlatban. Osipov, 2004, 161-164.

²⁷ Több esetben a válaszadók valójában a köztük lévő versengésre mutattak rá.

térségen belül, anélkül, hogy elnyerné a szóban forgó közösség támogatását. A szavazati eljárások a nemzeti kulturális autonómiák és a népi kongresszusok által kerülnek meghatározásra, melyeket a statútum (*ustav*) tartalmaz, valamint ez a dokumentum sorolja fel az intézmények célkitűzéseit és belső szabályzatát is. Sok nemzeti kulturális autonómia, különösen helyi szinten, informálisan és rugalmasan működik.

A nemzeti kulturális autonómia intézmények költségvetésének legnagyobb része az államtól származik, a támogatások pályázatok benyújtásával, illetve néhány esetben a szokásos állami (sok esetben jelentéktelen mértékű) támogatás keretén belül érhetőek el. A pénzügyi források magánfinanszírozásból és/vagy közösségi tagoktól is származhatnak, így az alapvető különbség a Renner-féle nemzeti kulturális autonómia modellhez képest a pénzügyi bizonytalanság, amely abból következik, hogy az autonómiák, az intézményi források az adóbevételekből származó automatikus elosztás helyett az *ad hoc* támogatási kérelmekről és magán-, illetve közösségi finanszírozástól függenek. Néhány válaszadó kifejtette: amennyiben a kisebbséghez tartozó személyek fizetnek adót, az államnak kézzelfogható eszközöket kellene számukra lehetővé tennie a saját nyelvű oktatás elérése érdekében.²⁸

A nemzeti kulturális autonómia törvényben szereplő rendkívül csekély jogi rendelkezés ellenére az interjúalanyok általánosságban úgy vélték, hogy előnyük származik (illetve származna a hatékonyabb gyakorlati megvalósítás esetén) ezekből. A törvény elfogadása önmagában rendkívül jelentős lépés volt számukra, mivel szimbolikusan elismerte az etnikai kisebbségi csoportokat az orosz társadalmon belül. Míg a nemzeti kulturális autonómiák főként az orosz politikai közösség periferiáján maradnak,²⁹ képviselőik, a legtöbb esetben, elismerik a kormány szabályait és gyakorlatait az NKA rendszer tekintetében, amelynek vonatkozásában egy halk konszenzus, csendes belenyugvás rajzolódik ki az autonómiák és az állam között. A nemzeti kulturális autonómiákat képviselő válaszadók többsége meg van elégedve a sokféleség kezelésének

²⁸ Interjúk a következőkkel: (tatár) egyetemi tanár és aktivista, Kazán (Tatárföld), 2015. június 24; (finn) NKA igazgató, Szentpétervár, 2015. október 26; (litván) NKA igazgató, Petrozavodszk (Karélia), 2016. április 25. Az orosz résztvevők megővése érdekében nevüket nem tesszük közzé.

²⁹ Lásd Prina, megjelenés alatt.

jelenlegi intézményi felépítésével. Általánosságban egyetértenek azzal is, hogy a kormányzati tisztviselők, ahol ez lehetséges volt, törekedtek a rendelkezések alkalmazására – például helyszínt biztosítottak különböző események és kiállítások megrendezéséhez – és a kisebbségi kultúrát és nyelveket támogató programok sokkal inkább a források szűkössége, mint a hajlandóság vagy támogatás hiánya miatt lettek körülhatárolva. Az esetlegesen megtapasztalt nehézségekkel kapcsolatosan, mint például a kevés támogatás, legtöbbjük egyetértett abban, hogy ezek minden intézménynél és etnikai csoportnál azonosan jelennek meg. Néhányuk hangsúlyozta, hogy a pénzügyi korlátozásokból fakadó problémák túllépik Oroszország határait, tekintettel az orosz és a nemzetközi piacok összefonódására. Összességében tehát az interjúk az NKA képviselői és a kormányzervek közötti egyetértésre mutattak rá.

Bizonyos esetekben a nemzeti kulturális autonómiák világából kikerülő válaszadók ‘pozitív’ hozzáállása talán ahhoz a vágyukhoz is kapcsolható, hogy szeretnének lojális és kooperatív kapcsolatot fenntartani a hatóságokkal, valamint intézményeik működését kedvező színben akarják feltüntetni. Ezek az álláspontok szintén lehetnek túlzóak vagy hamisak, az interjúalanyok az esetleges következmények miatt tartózkodhattak a hatóságok kritizálásától, annál is inkább mivel a beszélgetéseket egy külföldi kutató készítette. Ugyanakkor Alexander Osipov orosz kutató is hasonló tendenciát figyelt meg a kisebbségi csoportoknál, akik az nemzeti kulturális autonómia rendszert elfogadták.³⁰ A rendszeren kívül állók (mint például a tudósok) az interjúk során kritikusabbak voltak, rámutatva annak korlátozott hatékonyságára – beleértve azt a tényt is, hogy a nemzeti kulturális autonómia törvény gyakorlati végrehajtása érdekében kevés erőfeszítést tettek. Egy tatárföldi válaszadó (tudós és aktivista) a végrehajtáshoz szükséges eszközök hiányát hangsúlyozta:³¹ míg a nemzeti kulturális autonómia rendszer a kisebbségi kulturális intézményeket átfogó hálózatba egyesítette, mégsem rendelkeztek olyan eszközökkel, amelyek a közösség számára kézzelfogható előnyöket hozhatnának.³²

³⁰ Osipov, 2015.

³¹ Egy (tatár) akadémikussal és korábbi köztisztviselővel készült interjú alapján, Kazán (Tatárföld), 2016. május 19.

³² Egy (tatár) aktivistával és köztisztviselővel készített interjú alapján, Ufa (Baskíria), 2016. május 26. A nemzeti kisebbségek védelméről szóló

A feladatok és a gyakorlat

Általánosságban elmondható, hogy a nemzeti kulturális autonómiák és népi kongresszusok tevékenysége a nem orosz kultúra és nyelvek megőrzésére irányul.³³ Ezzel összhangban, amikor közösségeik esetleges problémái kerültek szóba, a legtöbb válaszadó a kultúrájuk és nyelvük elvesztéséhez vezető folyamatokat említette, mely a nyelvi és kulturális homogenizáció megállítására alkalmas intézkedéseket követel. Intézményeik megalapításával kapcsolatos motivációjuk kapcsán elsősorban szintén nyelvük és kultúrájuk megőrzéséről beszéltek.³⁴ A kormányzati szervekkel való együttműködés leírásánál a válaszadók elsődlegesen a kulturális és oktatási eseményeken való részvételt említették. Néhány interjúalany azt is kifejtette, hogy a 'politikán kívül' működtek, és az autonómiák tevékenysége valójában a kulturális területekhez köthető. Egyik oka annak, hogy a politikai folyamatokon³⁵ kívül maradnak az, hogy az

keretegyzmény Tanácsadó Bizottsága (ACFC) szintén aggodalmát fejezte ki az orosz NKA-knál 'fennálló hiányosságok' miatt. ACFC, az Orosz Föderációról szóló (második) vélemény, 2007. május 2, ACFC/OP/II(2006)004, §14.

³³ Lásd az intézmények céljait a státútumokban: pl. Mordvin Köztársaság népi kongresszusának honlapja (elérhető: <http://mordvarf.com/>), és a 6. Mordvini Kongresszus határozata (elérhető: <http://mordvarf.com/rezoljucija-vi-sjezda/>).

³⁴ A másik gyakran hangoztatott ösztönző erő a magasabb státusz megszerzése: a válaszadók azt jelezték, hogy az NKA rendszere mint kisebbségi képviselői intézmények széles körben elismertek olyanként, mint amelyek (kvázi) hivatalos státusszal bírnak.

³⁵ A további okokhoz sorolható: az etnikai csoportok 'kulturális fejlődését' hirdető narratívák a szovjet örökség részeként, amely egy folklorisztikus, néprajzi és apolitikus megközelítést eredményez az inter-etnikus kapcsolatok tekintetében; az oroszországi tekintélyelvűség, a központosított politikai rendszer és a civil társadalom elnyomása, beleértve a „külföldi ügynökökként” való megbélyegzését azoknak a szervezeteknek, amelyek külföldről kapnak támogatást és részt vesznek a szélesen definiált politikai tevékenységekben. (összhangban a szövetségi törvénnyel, amely az Oroszországi Föderáció egyes törvényeit módosítja a külföldi ügynöki tevékenységet ellátó, nem-kereskedelmi szervezetek tevékenységének szabályozásáról, No. 121-FZ, 2012. június 20.). Prina, megjelenés alatt.

orosz jog tiltja az etnikai alapon működő politikai pártok létrehozását.³⁶

Még ha a nemzeti kulturális autonómiák (és egyéb kisebbségi szervezetek) a politikai folyamatokon kívül is maradnak, akkor is jelentős szerepet játszhatnak a kisebbségekhez tartozó személyek életében. Sok kulturális autonómia tagsága motivált önkéntes, céljuk hagyományaik megőrzése, valamint mások segítése e cél elérésében. Néhány válaszadó jelezte, hogy tevékenységük elengedhetetlen volt kulturális sokszínűségük és etnikai öntudatuk megőrzése szempontjából. A nemzeti kulturális autonómiák különös figyelmet szentelnek a nyelveknek. Az NKA válaszadók által említett tevékenységek között a nyelvtanítás (magukon a kulturális autonómia intézményeken keresztül) és az iskolákkal való együttműködés (pl. oktatási anyagok szerkesztése) szerepelt. Az első esetben, a hivatalos oktatási rendszeren kívüli a nyelvtanítás a nemzeti kulturális autonómiák által közvetlenül megvalósítható. Ez magában foglalja a kisebbségi nyelvek tanítását, különösen 'vasárnapi iskolák' keretén belül, önkéntesek vagy a nemzeti kulturális autonómiák által díjazott tanárok segítségével. Az Oroszországban, főként Közép-Ázsiából és a dél-kaukázusi térségből, érkező, jobb munka és pénzügyi lehetőségeket kereső migránsok esetében az autonómiák kettős szerepet töltenek be: támogatják mind integrációjukat, mind nyelvi sajátosságaik megőrzését.³⁷ Habár az orosz kormány hivatalos álláspontja a nyelvi integráció és többnyelvűség közötti egyensúly megteremtését emeli ki, az előbbihez jobban ragaszkodik, nagy hangsúlyt fektetve az *államnyelv* népszerűsítésére.³⁸

³⁶ A szakmai kötődés és vallási identitás úgyszintén ide tartozik. A 'politikai pártokról' szóló törvény, 9 (3) cikk, 95-FZ, 2001. július 11. A korlátozás alkotmányosságát az orosz Alkotmánybíróság annak alapján megerősítette, hogy az etnikai pártok létezése növelheti az etnikai és vallási feszültségeket. Orosz Alkotmánybíróság, 18-P ítélet, 2004. december 15.

³⁷ A nemzeti kulturális autonómiák a migránsok részére orosz nyelvórákat szerveztek, mivel, mint újonnan érkezettek csupán korlátozottan ismerik az államnyelvet és az etnikai származású első és második generációs migránsok nyelvét – akik folyékonyan beszélnek oroszul, viszont a nyelvi asszimiláció szélén állnak.

³⁸ 2001 óta több program is elindult az orosz nyelv népszerűsítése érdekében, mind szövetségi, mind regionális szinten (lásd Prina 2016, 102-105). Ezt a trendet növeli az is, hogy a nehéz gazdasági körülmények miatt a fiatalabb

A kultúrák és nyelvek középpontba helyezésén túl a nemzeti kulturális autonómiák és népi kongresszusok tevékenységének további dimenziói is vannak. Azt is ki kell emelnünk, hogy az ezen intézményekben tevékenykedő válaszadók köre nem homogén: még a viszonylag kis mintájú megkérdezettek között is jelentős különbségek mutatkoztak a foglalkozás, életkor, végzettség, valamint a polgári szerepvállalással kapcsolatos motivációjuk szempontjából. Emellett a vélemények, míg az államot illetően gyakran pozitívák, nem egységesek: több válaszadó (látszólag legalábbis) teljesen kormánybarát volt, néhányan nem értettek egyet a kormány politikájával, a fennmaradó részük pedig e két pólus között helyezkedett el.

Néhány válaszadó a politikára és a jogi végrehajtással, megvalósítással kapcsolatos tevékenységekre hivatkozott. Az egyik ilyen példa a Mordvin Köztársasághoz, két mordvin nyelv (moksha és erza) iskolákban való tanításának kötelező bevezetéséhez köthető.³⁹ A válaszadó, a Mordvin népi kongresszus képviselője, kifejtette, hogy a hivatalos személyek, a korlátozott idő és források miatt, nem tudják felmérni a többnyelvű oktatás hatását és lehetséges hiányosságait: ezekben az esetekben a civil szervezetek tudnának adatot szolgáltatni, ami segítene az esetleges hiányosságok kijavításában és kölcsönösen előnyösen együttműködés jönne létre.⁴⁰ Mások a kézzelfogható eredményeket felmutató tevékenységekre hivatkoztak, mint amilyen a nyelvtankönyvek kiadása.⁴¹ Emellett néhány nemzeti kulturális autonómia hálózatot hozott létre a más etnikumból származóak, főként az Oroszországba érkező migránsok,⁴² támogatására, vagy más szociális és humanitárius

nemzedék – és szüleik – gyakran döntenek úgy, hogy a generációk közötti kisebbségi nyelv átadásával szemben az államnyelv vagy egyéb piacképes idegen nyelvek, mint az angol megtanulását helyezik előtérbe. A válaszadók többsége szintén említette ezt a szociális tendenciát.

³⁹ Ez a 6. Mordvin Kongresszus határozatában (tekintettel a Mordvin Köztársaság és az e térségen kívüli területek sűrűn lakottak mordvinok által) is említésre kerül (a határozatot lásd feljebb).

⁴⁰ Interjú egy mordvin népi kongresszus képviselővel, Saransk (Mordvin Köztársaság), 2015. június 18.

⁴¹ Interjú a következők képviselőivel: tatár NKA, Kazán (Tatárország), 2015. június 24, és finn NKA, Szentpétervár, 2015. október 26.

⁴² Interjú a következők képviselőivel: azerbajdzsáni NKA Moszkvában, 2015. október 23; azerbajdzsáni NKA Szentpéterváron, 2015. október 28; örmény

feladatokat látnak el közösségeik segítése érdekében.⁴³ Néhány esetben a nemzeti kulturális autonómiák mediátor szerepet is játszottak az etnikumok és az orosz hivatali személyek között, például amikor etnikai kisebbségből származó személyeket a rendőrség valós vagy feltételezett szabálytalanságok miatt (pl. nem orosz származású személyek hiányzó vagy érvénytelen iratai) tartóztatott le. Néhány válaszó szerint előfordult, hogy beidézte őket egy köztisztviselő vagy hatósági tisztviselő egy etnikai kisebbségekkel kapcsolatos probléma ‘tisztázása’ miatt, a fennálló vagy lehetséges inter-etnikai feszültség megoldása érdekében.⁴⁴ A nemzeti kulturális autonómiákról szóló törvény 2014-es módosítása óta magában foglal bizonyos társadalmi funkciókat, melyek kedvezően járulnak hozzá az állam társadalmi stabilitásához. A módosítások az autonómiák céljait is bővítették: ‘az orosz nemzet (*rossiiskaya natsiya*) egységének erősítése, az inter-etnikus kapcsolatok összehangolása, az inter-etnikus párbeszéd elősegítése, és a migránsok társadalmi és kulturális beilleszkedését és integrációját segítő tevékenységek megvalósítása.’⁴⁵

Egy következő tevékenység, amit a válaszóok említettek a nemzetiségi politikákkal kapcsolatos dokumentumok kidolgozása.

NKA, Kazán (Tatár föld), 2016. május 20; tadzsik NKA, Kazán, 2016. május 18; és üzbég NKA, Kazán, 2016. május 17.

⁴³ Interjú a következő közösségek képviselőivel: zsidó NKA, Petrozavodszk (Karélia), 2016. április 25; litván NKA, Petrozavodszk, 2016. április 25. Az NKA-k csak a civil társadalmi szervezetek azon egyesületeinek részei, melyek a kisebbségi jogok és kisebbségi nyelvek és kultúrák aktív elősegítésében játszanak szerepet; az egyik interjúalany (akadémikus) szerint néhány NGO hatékonyabb lehet a kisebbséghez tartozó személyek számára biztosított gyakorlati segítségnyújtás tekintetében, mint az NKA intézmények; például a migránsok számára nyújtott támogatás esetében. Interjú egy orosz inter-etnikus kapcsolatokkal foglalkozó akadémikussal, Moszkva, 2015. október 22. Annak oka, hogy egyes NGO-k miért hatékonyabbak az az, hogy ezeket nem korlátozzák az NKA törvény előírásai, és az, hogy elsősorban kulturális tevékenységet kell végezniük. A migránsok támogatása tekintetében egyes NGO-k az emberi jogokra specializálódtak és/vagy a jogi segítségnyújtásra, amelyet általában az autonómiák nem végeznek.

⁴⁴ Interjú: tadzsik NKA képviselőjével, Kazán (Tatár föld), 2016. május 18; üzbég NKA képviselőjével, Kazán, 2016. május 17.

⁴⁵ Hozzáátolva a ‘Nemzeti kulturális autonómiáról szóló szövetségi törvény 1. és 4. cikkéhez hozzáadott módosításokról’ szóló szövetségi törvény 1. cikkéhez, 336-FZ, 2014. November 4.

Az egyik válaszadó példaként elmondta, hogy a mordvin népi kongresszus ajánlásokat nyújtott be a ‘Az Orosz Föderáció stratégiája az állam nemzetiségi politikájáról 2025-ig’ tervvel kapcsolatosan, és úgy vélte, hogy ezeket az orosz kormány figyelembe vette.⁴⁶ A jog és politika alakításában való részvétel szintén célkitűzésként szerepel e szervek határozatában.⁴⁷ Egy másik válaszadó a migrációs kérdés politikai dokumentumokba való belefoglalásának lehetőségeiről beszélt.⁴⁸

A gyakorlatban a nemzeti kulturális autonómiák és a népi kongresszusok tevékenységeit a befelé fordulás jellemzi: az általuk szervezett események elsősorban a javasolt tevékenységi programjaikról szóló határozatok előkészítéséhez kapcsolódtak, míg általánosságban nem befolyásolják az orosz nemzetiségi politikát. Másrészt, adataink alapján a nemzeti kulturális autonómiák *helyi* szinten némi befolyást gyakorolhatnak a sajátos kérdésekkel kapcsolatos döntéshozásra mint például az iskolák ügyei. Az egyik válaszadó példaként említette a sikeres lobbizást, amely lehetővé tette a közösségük által használt kisebbségi bölcsőde bezárásáról szóló döntés visszavonását.⁴⁹ Egy kazanyi zsidó

⁴⁶ Interjú az egyik mordvin népi kongresszus képviselőjével, Saransk, 2015. június 19. Mások ezt a mordvin népi kongresszus hatáskörén túlmutatóként értékelték – interjú egy mordvin népi kongresszus képviselőjével, Moszkva, 2015. október 20.

⁴⁷ Příkladként, a 6. mordvin népek kongresszusának határozata a következő célkitűzéseket tartalmazza: ‘a jogszabálytervezet előzetes megbeszélésével kapcsolatos gyakorlat bevezetése a régiókban [...] az inter-etnikai kapcsolatokat illetően, az állami szervezetek képviselőivel együttműködve’ (lásd a határozatról feljebb). Az NKA törvény konzultatív tanácsok létrehozását irányozza elő, amelyek illeszkednek a jogalkotási és döntéshozatali folyamatokba. A 7. cikkely egy szövetségi konzultatív tanács létrehozásáról szól, amely a kormány felé képviseli az etnikai kisebbségek érdekeit, továbbá részt a nemzeti nyelvek és kultúrák megőrzését és fejlesztését szolgáló programok előkészítésében, a jogszabály-tervezetek összeállításában, és az Oroszországi Föderáció állampolgárainak jogait és jogi érdekeit érintő döntések meghozatalában.” A cikk hozzáteszi, hogy tanácsadó testületek létesíthetők a föderáció egyéb végrehajtási szintjein és helyi szinten. Számos válaszadó ugyanakkor ezeket a tanácsokat nem találta hatásosnak.

⁴⁸ Interjú egy azerbajdzsáni NKA képviselőjével, Moszkva, 2015. október 23. Bár ezek a dokumentumok inkább általános és leíró jellegűek.

⁴⁹ Interjú egy (zsidó) nemzeti kulturális autonómia intézmény igazgatójával, Moszkva, 2015. október 21.

iskolával kapcsolatban egy korábbi köztisztviselő, aki részt vett az iskola megalapításában, megfogalmazta, hogy a helyi hatóságok és a zsidó közösség különböző tagjai között (beleértve a zsidó nemzeti kulturális autonómiát) egyeztetések történtek az iskola megalapításáról. Az egyik válaszadó – tatár akadémikus és aktivista – kifejtette: míg a helyi és regionális nemzeti kulturális autonómiák feladatai viszonylag egyértelműek, az már kevésbé tisztázott, hogy a szövetségi nemzeti kulturális autonómia hogyan segíti a nemzeti kisebbséget. Szövetségi szinten az autonómiák jobban 'ki lettek alakítva': 'ha helyi szinten felülről vannak létrehozva, szövetségi szinten a rendszerbe vannak beépítve.'⁵⁰ Ebben az esetben a szövetségi szintű nemzeti kulturális autonómiák sokkal inkább dekoratívok (és hivatalosak) lennének, munkájuk általánosíthatóbb lenne, míg helyi/regionális szinten gyakorlatiasabb feladatokat töltenének be, valamint rugalmasabb módon működhetnének; ugyanakkor az eredmények a körülményektől és az ezekben a folyamatokban résztvevő helyi hivatalos személyektől függnék.

A területiség és terület nélküliség összekapcsolása

Az NKA rendszer a továbbiakban is az etnikai-területi föderalizmussal egyidejűleg létezik. Ezáltal, például, a Tatár Köztársaság állami intézményei a tatár nemzeti kulturális autonómiák hálózata és a tatár népi kongresszus, a Tatárok Világkongresszusa mellett működnek.⁵¹ A nemzeti kulturális autonómia rendszer célja valójában az etnikai föderalizmus kiegészítése: a nemzeti kulturális autonómiák rendelkezései a 'kisebbségi helyzetben lévő' csoportokra vonatkoznak:⁵² ez bizonyos névleges, a 'saját' területükön kívül élő nemzetiségeket jelent, valamint ezekről a nemzetiségekről nem nevesített területeket (nem nevesített nemzetiségek), legyen az bármennyire kicsi is. Az orosz hatóságok hangsúlyozták, hogy a nemzeti kulturális autonómiák segíthetik a nem egy összefüggő területen élő kisebbséget is:

⁵⁰ Interjú egy (tatár) akadémikussal és aktivistával, Kazán (Tatár föld), 2015. június 24.

⁵¹ Egy másik intézmény, mely képviseli a nem területi kulturális autonómia egy formáját a Tatárok Világkongresszusa. Lásd. Osipov, 2011.

⁵² 1. cikk.

„Az önmeghatározás és a nemzeti kisebbségek jogainak megvalósítása azon etnikai csoportok számára bír különös jelentőséggel, melyek földrajzi szétszórtságuk miatt nem rendelkeznek területi autonómiával.”⁵³

Az előzőekből valójában kiderül, hogy a nemzeti kulturális autonómiák kulturális ‘autonómiája’ *önmagában* korlátozott; ezzel szemben a részleges autonómia egyik formája – beleértve a kisebbségeket érintő kulturális kérdéseket – megtalálható az Orosz Föderáció területi elrendezésében. A kisebbségi kultúra és nyelvhasználat elősegítésének egyik alkotóeleme az, hogy néhány nyelv tanulása ezek közül kötelező az etnikai alapon szerveződő köztársaságokban (néhány esetben *minden* lakos számára, beleértve az oroszokat is), és a legtöbb (köztársasági) szabályozás az orosz nyelv mellett szintén hivatalosként ismeri el ezeket a nyelveket.⁵⁴ Ezáltal az orosz területiség – ahogyan az néhány válaszdó által meg is lett erősítve – kézzelfoghatóbb előnyöket biztosít a kisebbségi nyelvek és kultúrák előmozdításában, mint a nem területi kulturális autonómia.

Ugyanakkor a nemzeti kisebbségeket érintő politikák és szabályozások, beleértve a kisebbségi nyelvű oktatást, elsősorban központi, föderális szinten lettek megfogalmazva.⁵⁵ A szövetségi szabályozások körülhatárolják a tantervvel kapcsolatos döntéshozást, egységes oktatási mintákat írnak elő. Az iskolák rendelkezhetnek néhány választható óraszám felett, melyeket, ha így döntenek, a kisebbségi nyelvek és kultúráknak szentelhetnek; azonban általánosságban elsőbbségük van azoknak a tárgyaknak, melyek, összhangban a föderális oktatási irányvonalakkal, meghatározóak a záróvizsga eredményeinek szempontjából: ezek az orosz és a

⁵³ ACFC, (Első) Orosz Föderáció által benyújtott jelentés, 2000. március 8, ACFC/SR(1999)015, 12. o.

⁵⁴ A kivétel a karjalai nyelv a Karél Köztársaságban.

⁵⁵ Például, a Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezmény (Európa Tanács) Tanácsadó Bizottsága kimondta, hogy Oroszország kisebbségi tanácsadó szerveitől elvárják, hogy az orosz régiókban ‘ne csak az előkészítésben vállaljanak szerepet, hanem hozzanak létre kisebbségeket érintő szabályozást.’ ACFC, (Második) Vélemény az Orosz Föderációról, 2007. május 2, ACFC/OP/II(2006)004, §90.

matematika. A kulturális kérdésekben való önrendelkezés általánosságban csökkent a Föderáció tantárgyai tekintetében, csökkentve a kisebbségi nyelvek tanítását, közvetítését, és növelve az orosz nyelvre való áttérést.⁵⁶ Ez pedig asszimilációs tendenciához vezetett.⁵⁷

A nemzeti kulturális autonómiákra éppen a területen kívüliséget (a névleges csoportok területén kívül) érintő helyzetekben van a legnagyobb szükség. A nemzeti kulturális autonómia még a tatárok esetében is – mely az orosz után a második legnagyobb etnikai csoport – jelentős szerepet töltött be, képviselve a köztársaságon kívül élő tatárok érdekeit (kb. az Oroszországban élő tatár népesség egyharmadát). Egy, a Tatár Köztársaságban élő válaszdó kifejtette, hogy az ott működő tatár szövetségi nemzeti kulturális autonómia tevékenysége kiábrándító volt az oktatás és a tatár nyelv köztársaságon kívüli használatának előmozdításában. Elvileg a szövetségi szintű autonómiának egyesítenie kellene a különböző, helyi és regionális szinteken működő testületeket, amelyek szétszórtan helyezkednek el a Föderáció területén. A válaszdó szerint ez azonban nem játszott érdemi szerepet a meghatározó feladatok ellátásában, például széleskörű statisztikák készítésében a tatár tanulókról Tatárföld területén kívül (annak érdekében, hogy a tanítási szükségleteket felfedje). Valamint a tatár nyelv tanításának előmozdításában a tatárok által sűrűn lakott területeken.⁵⁸ Hiányosságok jelentek meg a tanárok képzését (kevés tatár nyelven beszélő tanár, míg túl sok tantárgy) és a nyelvkönyvek megszerzését illetően. A tatárokat érintő nehézségek természetesen a kevés forrással rendelkező köztársaságokban jobban felszínre törnek,

⁵⁶ Lásd Hèctor Alòs i Font, 'Chuvash Language in Chuvashia's Instruction System: An Example of Educational Language Policies in Post-Soviet Russia', *Journal of Ethnopolitics and Minority Issues in Europe* 13, no. 4 (2014): 52–84; Konstantin Zamyatin, 'Finno-Ugric Languages in Russian Education: The Changing Legal-Institutional Framework and Falling Access to Native Language Learning', *Études Finno-Ougriennes* 44 (2012): 2–44; Konstantin Zamyatin, 'The Education Reform in Russia and Its Impact on Teaching of the Minority Languages: An Effect of Nation-Building?', *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe* 11, no. 1 (2012): 17–47.

⁵⁷ A kisebbségi nyelvekkel kapcsolatos kutatás 2000 óta csökkenő tendenciát mutat. Lásd Prina 2016 (6. fejezet).

⁵⁸ Interjú egy (tatár) akadémikussal és aktivistával, Kazán (Tatárföld), 2015. június 24.

valamint még nagyobb mértékben az el nem ismert csoportoknál, melyek számára az nemzeti kulturális autonómia jelenti az egyetlen érdekérvényesítési lehetőséget.

Konklúzió

Az oroszországi nemzeti kulturális autonómiák a szovjet időszakból származó etnikai sokszínűség kezelése miatt területi intézkedésekkel lettek összekötve. A nemzeti kulturális autonómia rendszer az orosz föderalizmus alakítása és bővítése érdekében lett létrehozva. A gyakorlatban a nemzeti kulturális autonómiák számára az általuk irányított kulturális és nyelvi kérdésekben kismértékű autonómiát biztosítottak, azonban csupán korlátozott (ha egyáltalán valamennyi) befolyásuk lehet a kisebbségi érdekekkel kapcsolatos döntéshozatalra és az effajta politikák formálására, ami néhány válaszadó szerint a rendszer kizárólagos vonzereje. Ez a kérdés részben ahhoz a tekintélyelvű rendszerhez kötődik, melyben a nemzeti kulturális autonómiák működnek, és melyben a civil társadalomnak nincs lehetősége olyan alternatív narratívák megfogalmazására, melyek a kormány véleményével nincsenek összhangban.⁵⁹

A számos hiányosság ellenére bizonyos fokú egyetértést sikerült létrehozni a nemzeti kulturális autonómia intézményei és az állam között. Úgy tűnik, az érdekelt felek különböző gyakorlatokat és kötelezettségvállalási szabályokat fogadtak el, a megközelítésben mégis különbségek mutatkoztak a nemzeti kulturális autonómiák tevékenykedő válaszadók és a népi kongresszusok között, beleértve a megvalósítandó tevékenységek körét. Sokuk kizárólag a kultúrára koncentrált, míg mások a politikai részvételt (egyeztetések által), illetve 'humanitárius' feladatok ellátását is lehetségesnek tartják. Kétségtelen, hogy a nemzeti kulturális autonómiák legnagyobb jelentősége a nem orosz etnikai csoportok 'szimbolikus' elismerésében és orosz társadalomba való beillesztésében van, mivel az autonómia intézmények nem rendelkeznek gyakorlati lehetőségekkel Oroszország asszimilációs hajlandóságának

⁵⁹ Erről lásd David Lewis, 'Civil Society and the Authoritarian State: Cooperation, Contestation and Discourse', *Journal of Civil Society* 9, no. 3 (2013): 325–40.

ellensúlyozására. Ugyanakkor az is elmondható, hogy míg a nemzeti kulturális autonómiák hangja továbbra is erőtlen marad, helyi szinten néhány szerényebb lehetőség adódik a körülmények befolyásolására, a kisebbségekhez tartozó személyek segítésére. Az állam és a nemzeti kulturális autonómiák feladatai több esetben kiegészítik egymást (például a bevándorlók integrációjának elősegítése és a társadalmi stabilitás erősítése), ami kölcsönösen előnyös kapcsolathoz vezet. A területi és nem területi autonómiaira jellemző mechanizmusok együttélése részben továbbviszi a nemzeti kulturális autonómia rendszer hiányosságait azáltal, hogy a regionális autonómia bizonyos fokát biztosítja egyes elismert csoportoknak, míg a nemzeti kulturális autonómia intézmények, a területi autonómia hiányában, néhány (noha korlátozott) lehetőséget biztosítanak a nem elismert kisebbségek érdekérvényesítésére.

Fordította: Varga Csilla

Felhasznált irodalom

Alòs i Font, Hèctor: Chuvash Language in Chuvashia's Instruction System: An Example of Educational Language Policies in Post-Soviet Russia. *Journal of Ethnopolitics and Minority Issues in Europe* 13, no. 4 (2014): 52–84.

Bowring, Bill: Burial and Resurrection: Karl Renner's Controversial Influence on the 'National Question' in Russia. In *National-Cultural Autonomy and Its Contemporary Critics*, edited by E. Nimni, London: Routledge, 2005. 191–206.

Bowring, Bill: Russian Legislation in the Area of Minority Rights. In *Managing Ethnic Diversity in Russia*, edited by Oleh Protsyk and Harzl, Benedikt, Abingdon: Routledge, 2013. 15–36.

Bowring, Bill: The Tatars of the Russian Federation and National-Cultural Autonomy: A Contradiction in Terms? *Ethnopolitics* 6, no. 3 (2007): 417–35.

- Codagnone, Cristiano, and Vassily Filippov: Equity, Exit and National Identity in a Multicultural Federation: The 'Multicultural Constitutional Patriotism' Project in Russia. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 26, no. 2 (2000): 263–288.
- Gilbert, Leah: Crowding Out Civil Society: State Management of Social Organisations in Putin's Russia. *Europe-Asia Studies* 68, no. 9 (2016): 1553–1578.
- Lewis, David: Civil Society and the Authoritarian State: Cooperation, Contestation and Discourse. *Journal of Civil Society* 9, no. 3 (2013): 325–340.
- Nam, I. V.: *Kul'turno-Natsional'naya Avtonomiya v Istorii Rossii: Dokumental'naya Antologiya, Sibir'* [Cultural-National Autonomy in the History of Russia: An Antology, Siberia], 1917–1920. Vol. I. Tomsk: TGU, 1998.
- Oeter, Stefan: International Norms and Legal Status of Minority Languages in Russia. In *Managing Ethnic Diversity in Russia*, edited by Oleh Protsyk and Harzl, Benedikt, Abingdon: Routledge, 2013. 37–61.
- Osipov, Alexander: Autonomy as Symbolic Production: The Case of Contemporary Russia. In *Minority Accommodation through Territorial and Non-Territorial Autonomy*, edited by Tove H. Malloy and Francesco Palermo, Oxford: Oxford University Press, 2015. 179–196.
- Osipov, Alexander: Implementation Unwanted? Symbolic vs. Instrumental Policies in the Russian Management of Ethnic Diversity. *Perspectives on European Politics and Society* 13, no. 4 (2012): 425–442.
- Osipov, Alexander: National-Cultural Autonomy in Russia: A Matter of Legal Regulation or the Symbolic Construction of an Ethnic Mosaic? In *Managing Ethnic Diversity in Russia*, edited by Oleh Protsyk and Benedikt Harzl, Abingdon: Routledge, 2013. 62–84.
- Osipov, Alexander: *Natsionalno-Kulturnaya Avtonomiya: Idei, Resheniya, Instituty* [National Cultural Autonomy: Ideas, Decisions, Institutions]. St. Petersburg: Centre for Independent

Sociological Research, 2004.

Osipov, Alexander: Non-Territorial Autonomy during and after Communism: In the Wrong or Right Place? *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe* 12, no. 1 (2013): 1–27.

Osipov, Alexander: The ‘People’s Congresses’ in Russia: Failure or Success? Authenticity and Efficiency of Minority Representation. Working Paper No. 48. Flensburg: European Centre for Minority Issues, 2011.

http://www.ecmi.de/uploads/tx_ifpubdb/Working_Paper_48_Final.pdf.

Prina, Federica: National in Form, Putinist in Content: Minority Institutions ‘Outside Politics. *Europe-Asia Studies*, forthcoming.

Prina, Federica: *National Minorities in Putin’s Russia: Diversity and Assimilation*. Abingdon: Routledge, 2016.

Renner, Karl: State and Nation. In *National Cultural Autonomy and Its Contemporary Critics*, edited by Ephraim Nimni, London: Routledge, 2005. 15–47.

Zamyatin, Konstantin: Finno-Ugric Languages in Russian Education: The Changing Legal-Institutional Framework and Falling Access to Native Language Learning.” *Études Finno-Ougriennes* 44 (2012): 2–44.

Zamyatin, Konstantin: The Education Reform in Russia and Its Impact on Teaching of the Minority Languages: An Effect of Nation-Building? *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe* 11, no. 1 (2012): 17–47.

DAVID J. SMITH*

Nemzeti-kulturális autonómia a mai Észtországban: A valódi jelentőségtől a szimbolikusig?¹

Miként az a jelen tanulmányblokk bevezetőjében is említésre került, Észtország – a térségbeli sajátos története okán – a nemzeti-kulturális autonómia (NKA) kérdés érdekes esettanulmánya. A két háború közötti Észt Köztársaság által elfogadott, a kisebbségi önkormányzatról szóló 1925. évi törvény előírta a kisebbségi közigazgatási testületek létrehozását, amelyek hatáskörébe tartozott tagjainak megadóztatása, valamint a vonatkozó kisebbségi nyelveken oktató köz- és magániskolák és egyéb kulturális intézmények igazgatása.² A törvényt továbbra is a modell egyik legjobb működő példajaként említik, és napjaink autonómiavitái keretében is tanulmányozzák Közép- és Kelet-Európában.³ Az ország német és zsidó kisebbségei⁴

* A szerző az Orosz és kelet-európai tanulmányok professzora a Glasgow-i Egyetem Társadalmi és Politikai Tanulmányok Karán. E-mail: David.Smith@glasgow.ac.uk.

¹ A cikk alapjául szolgáló kutatás a „Nemzeti kisebbségi jogok és demokratikus politikai közösség: A nem-területi / nemzeti-kulturális autonómia kortárs gyakorlata Közép- és Kelet-Európában (2014–2017) című projekt keretében zajlott. A kutatást a Gazdasági és Szociális Kutatási Tanács támogatta [projektazonosító: ES/L007126/1]. Az adatokat az Egyesült Királyság Adatgyűjtő Szolgálatánál tárolják a 852375-ös gyűjteményszám alatt. A tanulmány a *Regio* e tanulmányblokkja számára készült, eredeti címe: *NCA in Contemporary Estonia: From Substance to Symbolism?*

² Az állami iskolák esetében a meglévő pénzügyi támogatás a helyi hatóságoktól a kisebbségek kulturális önkormányzataihoz került. Smith, David J. – Hiden John: *Ethnic Diversity and the Nation State: National Cultural Autonomy Revisited*. London: Routledge, 2012.; Smith, David J.: *Estonia: A Model for Interwar Europe? Ethnopolitics*, 2016. 1. 89–104.

³ L. pl. Decker, D. Christopher: *Enhancing Minority Governance in Romania: Report on the Presentation on Cultural Autonomy to the Romanian Government*.

által létrehozott kulturális autonómia intézményrendszer 1940-ig működött, amikor Észtországot a Szovjetunióhoz csatolták. Az ország függetlenségének helyreállítására irányuló, 1988–1991-ig tartó sikeres kampány során a kisebbségi autonómia újra a politikai napirend része lett. A kulturális autonómiára való hivatkozás bekerült az 1992-es alkotmányba, és a következő évben törvényt fogadtak el, amely a megújított jogokat kiterjesztette a németekre, zsidókra, oroszokra és svédekre, valamint bármely más, legalább 3000 észt *állampolgárt* számláló kisebbségre.⁵ Ugyanakkor az a kontextus, amelyben a törvényt bevezették, nagyban különbözött a két háború közötti időszakétól, ami azzal járt, hogy a nemzeti-kulturális autonómia paradigmájának alkalmazhatósága sokkal megkérdőjelezhetőbb volt, mint az 1920-as években.

Az 1944 és 1989 közötti, nagyrészt oroszul beszélő szovjet állampolgárok nagyarányú betelepülésének köszönhetően az észt

Flensburg, European Centre for Minority Issues, March 2005.

http://www.ecmi.de/uploads/tx_lfpubdb/Report_53.pdf. (Letöltés ideje: 2017. április 20.); Decker, D. Christopher: The Use of Cultural Autonomy to Prevent Conflict and Meet the Copenhagen Criteria: The Case of Romania. In: Smith, David J. – Cordell, Karl (eds.): *Cultural Autonomy in Contemporary Europe*: London: Routledge, 2008. 101–114.; Smith, David J.: Non-Territorial Autonomy and Political Community in Contemporary Central and Eastern Europe. *Journal of Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 2013. 1. 27–55.

⁴ Gyakran figyelmen kívül hagyják azt a tényt, hogy a törvénnyel a területileg kompaktabb svéd és orosz közösségek nem éltek a két háború közötti Észtországban. Ez részben annak volt köszönhető, hogy a két háború közötti nemzeti-kulturális autonómia az adminisztratív decentralizációra vonatkozó egyéb rendelkezésekkel egészült ki, amelyek értelmében, ha egy kisebbség az adott település lakosságának 50%-át elérte, akkor a kisebbségi nyelvet második hivatalos nyelvként lehetett használni az észt mellett. Továbbá, ha a településen az adott nemzeti kisebbséghez tartozó 20 diák élt, az állam köteles volt a kisebbség nyelvén biztosítani az iskolai oktatást. L. Smith, David J.: Retracing Estonia's Russians: Mikhail Kurchinskii and Inter-War Cultural Autonomy. *Nationalities Papers*, 1999. 3. 455–474.; Smith – Hiden, 2012.

⁵ L. a törvény 1. és 2. szakaszát – A nemzeti kisebbségek kulturális autonómiájáról szóló törvény, elfogadva 1993. október 26-án. *Riigi Teataja* [Állami Közlöny] (RT) I 1993, 71, 1001), hatályba lépett 1993. november 28-án. Módosították a következő törvények: 2002. június 5., hatályba lépett 2002. július 1-én - RT I 2002, 53, 336; 2002. június 19., hatályba lépett 2002. augusztus 1-én - RT I 2002, 62, 376. Online elérhető: <http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/ee/ee073en.pdf> (letöltve: 2017-06-30.)

etnikum aránya a helyi lakosságon belül a háború előtti 88%-ról mindössze 61%-ra csökkent.⁶ Az orosz mint *lingua franca* használata is azt szolgálta, hogy Észtország *de facto* kétnemzetiségű társadalommá váljék, amelyben szinte az összes észt nyelvű személy tudott oroszul, de az oroszajkúaknak csak kis hányada tudott jól észtül.

Az a tény, hogy a jelenlegi Észt Köztársaságot jogszerűen helyreállították, ahelyett, hogy egy új, szovjet „utódállamként” jött volna létre, azt is jelentette, hogy a nagyszámú, szovjet korszakban betelepült népességtől és leszármazottaiktól (akik 1991-ben a teljes lakosság 30%-át tették ki) megtagadták az észt állampolgársághoz való automatikus jogot. Az 1992-ben bevezetett szabályozás értelmében minden olyan személy állampolgárságát visszaállították, aki a két háború közötti köztársaságnak állampolgára volt, vagy ilyen állampolgár leszármazottja. Az ebbe a kategóriába eső lakosok nagy többsége (mintegy 90%-uk) észt nemzetiségű volt. A szovjet korszakban betelepültek és azok leszármazottai honosítás útján tudtak állampolgárságot szerezni, amely eljárásban eredetileg azt írták elő, hogy a kérelmező 1990. március 30-a után legalább három éve állandó jelleggel tartózkodjon Észtországban, és ismerje az észt nyelvet. A függetlenség utáni első, 1992. szeptemberi parlamenti választásokon a törvény eredményeként a hatalom a többségi észt nemzetiség kezében összpontosult (és a nem észt származásúak többségét kizárták a „nemzeti kisebbség” jogi kategóriájából, amelyet az állampolgárság birtoklása határozott meg).⁷ A függetlenség utáni állami politikák ennek megfelelően egy olyan

⁶ A tituláris nemzethez nem tartozó (főleg orosz nyelvű) lakosság többnyire városokban és területi szempontból kompaktan él, a lakosság 50%-át alkotva a fővárosban (Tallinnban) és 80%-át Észtország északkeleti ipari régiójának városaiban.

⁷ Az állampolgársági politikát a nemzetközi jogra, a történelmi igazságosság elveire és biztonsági megfontolásokra hivatkozva indokolták – azzal érveltek, hogy ha az összes lakosnak automatikusan állampolgárságot és szavazati jogot adtak volna, az az orosz mint második hivatalos államnyelv iránti követelésekhez (ezáltal a szovjet korszak oroszosításra irányuló trendjének fenntartásához), valamint a szoros politikai és gazdasági kapcsolatok folytatásához vezetett volna Oroszországgal és a FÁK-kal. Hátrányosan érintve az EU- és a NATO-tagság elérését. Az 1993-as szabályozás ugyanakkor az állampolgársággal nem rendelkezőknek szavazati jogot adott a helyi választásokon (bár a választásokon nem indulhattak).

állami irányvonalat követnek, amelynek célja az észt nyelv domináns közéleti nyelvként való helyreállítása, beleértve a 2007 és 2011 között végrehajtott intézkedéseket a szovjet időszakból örökölt orosz nyelvű középiskolák kétnyelvűvé alakításáról. Ugyanakkor az oroszok nagyobb közéleti befolyás iránti igénye a függetlenség utáni évtizedekben is fennmaradt, miközben jelentős számú oroszajkú nem-állampolgárt honosítottak, ami azt jelenti, hogy ők most már a „nemzeti kisebbség” kategóriájába tartoznak. Mindez egyes kutatók és aktivisták számára felvetette azt a kérdést, hogy a kulturális autonómia egyáltalán alkalmas lehet-e a folytatódó orosz nyelvi és identitásalapú követelések kielégítésére Észtországban.

Az 1993-as NKA-törvényt mindezidáig csak a kis létszámú és szétszórtan élő inkeri- finn és svéd kisebbségek esetében hajtották végre (2004-ben, illetve 2007-ben).⁸ Mindeközben 1996 óta négy külön kérelmet nyújtottak be az orosz kisebbség nevében kulturális autonómia nyilvántartásba vételére, azonban az illetékes minisztérium mindegyiket elutasította. Ezen fejleményekre hivatkozva Mikko Lagerspetz finn kutató egy 2014-es cikkében megállapította, hogy az NKA-törvény szélesebb körben történő végrehajtásának elmulasztása nem más, mint egy „ígéret eróziója”. Lagerspetz értelmezése szerint Észtország 1993-ban hozott döntése a háború előtti elődjére erősen építő nemzeti-kulturális autonómiatörvény elfogadásáról sokat jelentett a helyi kisebbségi közösségek jóakarátának megnyerése szempontjából. Ez a jóakarát azonban azóta szertefoszlott, mivel az állam továbbra is biztonságpolitikai kérdésként kezeli a kisebbségi ügyet, attól való félelmében, hogy a nagy létszámú orosz kisebbség autonómiája megnyitná az utat Oroszország külső befolyásának. Lagerspetz úgy

⁸ A svéd kisebbség mintegy 8.000 főt számlált a két háború közti Észtországban. Többségüket azonban a második világháború alatt Svédországba menekítették, és sosem tértek vissza. A 2011. évi észt népszámlálás szerint Észtországban jelenleg mindössze 375 magát a svéd etnikumhoz tartozónak valló személy él állandó jelleggel. Ugyanakkor a Svédországban élő diaszpóra tagjainak sikerült automatikusan észt állampolgárságot kapniuk a származásuk alapján (legalábbis 2016-ig), és szavazati joggal rendelkeznek a svéd kulturális tanácsi választásokon. Nem sikerült azonban információt fellelni arról, hogy a diaszpóra tagjai közül hányan igényeltek észt állampolgárságot 1992 óta. A kulturális tanács által regisztráltak száma ugyanakkor 500 körül volt 2016-ban, akik közül csak 150-en élnek Svédországban.

véli, hogy egy ilyen befolyásnak valójában sokkal nagyobb a valószínűsége, ha az észti állam nem nyit további csatornákat a helyi orosz közösség képviselőire. Ennek megfelelően felül kellene vizsgálnia egy esetleges orosz kulturális autonómiához való hozzáállását, amely – állítja Lagerspetz – ma is működőképes megoldás lenne.⁹

Lagerspetz elemzése kiváló kiindulópontot jelent Észtország 1993-as NKA-törvénye természetének, a törvény elfogadásához vezető folyamatoknak és a törvényt ma is övező vitáknak a tanulmányozásához. Az alábbiakban azonban amellet fogunk érvelni, hogy ez az értelmezés több szinten is téves. Először is, az 1993. évi és az 1925. évi autonómia-törvények alapos összehasonlítása világosan mutatja, hogy az előbbi valójában csak felületesen modellezi az utóbbit, a mai törvényt legfeljebb a két háború közötti elődje halvány utáztatának lehet tekinteni; másodsor, az NKA körüli 1993-as parlamenti viták elemzéséből kiderül, hogy a törvény nem a nagy orosz nyelvű lakosság, hanem a kisebb etnikai-nyelvi csoportok számára készült. Lagerspetz „erodált ígéret”-ről szóló állítása inkább megállja a helyét, ha a nemzeti-kulturális autonómiatörvénynek egy korábbi, 1991-ben készített tervezetét nézzük meg (amit ezidáig sosem elemeztek igazán). Azonban az NKA már akkor is sokkal érdekesebb volt a kisebb etnikai csoportok, mint az oroszok számára, akik nagyobb reményeket fűztek a területi alapú autonómiamegállapodásokhoz. E tekintetben, bár Lagerspetz az oroszokat mint Észtország legnagyobb kisebbségi közösségét helyezi figyelmének középpontjába, nem igazán bocsátkozik bele az orosz elitek régóta tartó vitáiba az autonómia kívánatosságára és életképességére vonatkozóan. Sőt, mint sok más Észtországról szóló írás esetében, az oroszokra való összpontosítás figyelmen kívül hagyja a kisebb lélekszámú kisebbségi csoportok – például az inkeri-finnek és a svédek – szempontjait és tapasztalatait, amelyek, bár kritikusan viszonyulnak a jelenlegi törvényhez, alapvetően támogatják a kulturális autonómiát. A továbbiakban a tanulmány ezekkel a különféle

⁹ Lagerspetz, Mikko: Cultural Autonomy of National Minorities in Estonia: The Erosion of a Promise. *Journal of Baltic Studies*, 2014. 3. 457–75.

nézőpontokkal fog foglalkozni a nemzeti-kulturális autonómiával kapcsolatos észtországi viták és gyakorlatok vizsgálatán keresztül 1988-tól napjainkig.

*1988–1991: Nemzeti-kulturális autonómia –
Mit, miért és kinek?*

Az 1988-as év számos szempontból kulcsfontosságú volt Észtország számára, mivel Mihail Gorbacsov politikai liberalizációs programja lehetővé tette egy új, párton kívüli tömegpolitikai mozgalom, az *Észt Népfront* (ÉNF) létrejöttét, továbbá ebben az évben nevezték ki az új, reformorientált „nemzeti kommunista” kormányt az akkori Észt Szovjet Szocialista Köztársaságban (az 1940-ben alakult ÉsztSZK-ban). 1988 novemberében az ÉsztSZK Legfelsőbb Szovjetje kimondta, hogy a köztársasági jogszabályok elsőbbséget élveznek a Szovjetunió szintjén elfogadottakkal szemben. Nem sokkal később az ÉNF nyomására a kommunista vezetésű parlament új jogszabályt fogadott el, amelynek célja az észtnek, mint az ÉsztSZK név- és jellegadó etnikuma nyelvének közéleti szerepének erősítése volt.

A központi szovjet kormány, a moszkvai központi média és a helyi szovjetpárti mozgalmak azonnal elítélték ezeket a megmozdulásokat, mint a szélsőséges nacionalizmus megnyilvánulásait, amelyek szemben állnak a szovjet állam állítólagos *internacionalista* szellemével és politikájával, valamint sértik az elméletben minden szovjet nemzetiség által élvezett „egyenlő jogokat”. Az 1988 és 1990 közötti időszakban az ÉNF és az észtországi „nemzeti kommunisták” ügyesen a visszájára fordították ezt az érvelést, rámutatva, hogy a hivatalosan „internacionalizmusnak” nevezett gyakorlat a „többszempontú” szovjet államon belül a valóságban az orosz uralmat és az oroszosítási politikákat jelenti. Ez a politika nemcsak az észtök autonómiáját fenyegeti az állítólagosan szuverén köztársaságukon belül, hanem a Szovjetunió azon kisebb nemzetiségeit is, amelyek nem képesek saját, területi alapú intézményekre támaszkodni kulturális fejlődésük fenntartása érdekében. Ehhez kapcsolódóan a politikai liberalizáció nagyobb szuverenitás iránti követeléseket hozott nemcsak az uniós köztársaságok és más alsóbb szintű területi egységek, de a Szovjetunió ún. „hontalan nemzeteit” képviselő új

szervezetek részéről is. Az Észt Köztársaságban két ilyen mozgalom jött létre 1988 és 1989 között, az *Inkeri-finnek Uniója* és az *Észtországi Svédok Uniója*. Ezek saját csoportjuk nemzeti kultúrájának védelmére és fejlesztésére több jogot, valamint a szovjet rezsim által kifejtett elnyomás hivatalos elismerését és kompenzációját követelték. Ebben a kontextusban került fel újra a kulturális autonómia Észtország politikai vitáinak napirendjére.¹⁰

A finn és a svéd nemzetiségekért felszólaló aktivisták igen hasonlóan vélekedtek a szovjet hatalomról, mint az ÉNF. A szovjet Észtországban rendelkezésre álló két nyilvánosan támogatott nyelv és kultúra (az észt és az orosz) közül az érintettek közül sokan az észthez hasonlítottak – szemben az oroszokkal, ezért örömmel támogattak egy olyan mozgalmat, amely az észtnak a Köztársaság fő hivatalos nyelvénél tételért küzdött.¹¹ Általánosságban elmondható, hogy az ÉNF-nek nyilvánvaló érdeke és befolyása volt arra, hogy közös érdekű ügyet teremtsen más kisebb nemzetiségekkel, akik a saját kultúrájuk gyakorlásához való jogukat kívánták érvényesíteni. Ilyen szövetséget jelentett az 1988-ban alapított *Nemzetiségi Fórum* (később Nemzeti Kisebbségek Uniója) az ÉNF-en belül. Ez a szervezet később kulcsfontosságú tárgyalópartner lett a kisebbségi kérdésekben, miután 1990 márciusában – az ÉSzSzk Legfelsőbb Szovjetjének első szabad választásait követően – az ÉNF és szövetségesei kerültek hatalomra.

Ez a győzelem nagyban az ÉNF békés, óvatos és pragmatikus stratégiájának volt köszönhető a moszkvai szovjet hatóságok egyre erősebb megfélemlítő tevékenységével és fenyegetéseivel, valamint azok helyi támogatóival szemben, akik főként a Moszkva által egyre inkább Észtország „orosz nyelvű részének” a szocialista korszakban betelepített népességből kerültek ki. Eleinte a szovjet köztársaságok lazább szövetségének keretei közötti autonómiára, majd 1989-től kezdve a teljes függetlenségre törekedve, az ÉNF ragaszkodott ahhoz, hogy a szuverén Észtország összes lakójának jogait tartsák tiszteletben, etnikai hovatartozástól függetlenül. Ennek az üzenetnek

¹⁰ 1989 április-májusában például az inkeri-finnek tallinni kongresszusa zárónyilatkozatába foglalta a kulturális autonómia iránti követelését. Schultz, Anatoli – Flink, Toivo: *Ikuinen Kulkuri. Eesti ingerisoomlaste seltside ajalookogumik*. Tallinn, Paar, 2013. 120.

¹¹ Interjú Ülo Kallmäl, az Észtországi Svédok Kulturális Önkormányzatának elnökével, Noarootsi, 2015. augusztus.

a nyomatékositása végett az 1989. januári új nyelvtörvény az észt nyelv ismeretét az állami szektorban való foglalkoztatás előfeltételévé tette, de emellett garantálta az orosz nyelv további nyilvános használatát. Ezt követte 1989 decemberében az ÉSzSzk állampolgárainak nemzeti jogait tartalmazó törvény. Ez a stratégia enyhítette a potenciális etnikai megosztottságot, és segített az ÉNF-nek és szövetségeseinek biztosítani a kétharmados parlamenti többséget, amelyet a szovjet jogszabályok a függetlenségről való szavazáshoz megköveteltek. Ugyanakkor annak ellenére, hogy erre mandátuma volt, az új, ÉNF vezette kormány nem élt az azonnali és feltétel nélküli függetlenség kikiáltásának lehetőségével. Helyette a szovjet megszállás megszüntetését és egy olyan átmeneti szakasz kezdetét jelentette be, amelynek során a függetlenséget a szovjet kormányzattal folytatott tárgyalások alapján állítanak vissza.

Miután az ÉSzSzk-t felváltotta az Észt Köztársaság, új jogszabályokra volt szükség ahhoz, hogy az előző, kommunista vezetésű kormány által elfogadott 1989. decemberi törvényben lefektetett polgári jogok megvalósulhassanak.¹² Az észt parlament etnikumközi kapcsolatokért felelős bizottságának a kérésére 1991 januárjában szociológusok és történészek egy csoportja ült össze, hogy elkészítsék *A nemzeti kisebbségek politikai, szociális és kulturális jogairól szóló törvény* tervezetét. Az általuk előterjesztett tervezet a nemzeti-kulturális autonómiát tette meg irányadó koncepciónak (amit az ÉNF-en belüli Nemzetiségi Fórum is támogatott), és szembevető hasonlóságot mutatott a kulturális önkormányzatról szóló 1925-ös törvénnyel – mi több, néhány rendelkezése gyakorlatilag azonos volt azzal.¹³ Azonban a teljesen

¹² 'Zakon o kul'turnom samoupredlenii natsional'nykh men'shinstv', Eesti Vabariigi Ülemnõukogu Rahvussuhete Komisjon, Dokumendid Eesti Vabariigi vähemusrahvuste kultuuriautonomoomia seaduse väljatõötamise kohta, *Eesti Rahvusarhiiv* (ERA) R-3.13.356', p. 44.

¹³ Példának okáért a tervezet („a kisebbségek kulturális öngazgatásáról”) a kisebbségi önkormányzatokat adóztatási joggal ruházta fel, miközben a helyi önkormányzati iskolák kontrollját (és a meglévő pénzügyi támogatást) a kisebbségi önkormányzatokra ruházta át (12. és 13. cikk). A „kisebbség” kategóriája (2. cikk (2) és (3) bekezdése) kiterjedt az oroszokra, ukránokra, fehér-oroszokra, karél-finnekre, zsidókra, tatárookra, lettekre, litvánokra, lengyelekre és bármely más, 3000 főnél nagyobb lélekszámú csoportra, valamint ennél kisebb csoportokra is, amelyek az 1925-ös törvény értelmében élvezték a nemzeti-kulturális autonómiához való jogot (a svédek esetében ez volt a helyzet).

eltérő körülmények, amelyek között a jogszabályt be kívánták vezetni, felvetették a „nemzeti kisebbség” definiálásának problémáját az 1991-es Észtországban. Ez nyilvánvalóan maga után vonta azt a kérdést, hogy ki lesz jogosult az automatikus állampolgárságra a teljes függetlenség elérése után? Ez rendkívüli módon megosztotta az észt nemzeti mozgalmat. Annak ellenére, hogy az ÉNF a szovjet struktúrákon keresztül hatalmat szerzett, autoritását megkérdőjelezte a radikálisabb *Észt Kongresszus*, egy a korábbi disszidensek és emigránsok vezetete „alternatív parlament”, amelyet 1990 márciusában választottak meg Észtország „legitim” állampolgárainak (azaz az 1940-ben állampolgársággal rendelkező személyek és utódaik) regisztrációja alapján. A Kongresszus vezetői ragaszkodtak ahhoz, hogy sem Moszkvának, sem az Észtországban élő háború utáni „gyarmatosítóknak” nincs joguk arra, hogy eldöntsék az ország jövőjét. Az 1940 előtti állam jogfolytonosságának elvéhez szigorúan ragaszkodva az Észt Köztársaság azonnali és feltétel nélküli *de facto* helyreállítására szólítottak fel.

Annak tudatában, hogy el kell kerülni a függetlenségi mozgalom kettészakadását, az ÉNF által vezetett kormány nem kötelezte el magát határozottan az állampolgárság kérdésében, kijelentve, hogy arról csak a függetlenség kimondása és az új parlament megválasztása után lehet dönten. Mindazonáltal nyilvánvalóan előnyben részesítette azt a megoldást, miszerint a jövőbeni állampolgárságot feltétel nélkül elérhetővé kell tenni az összes állandó lakos számára, aki azt kéri (az úgynevezett „opciós” változat). Ezt a pragmatikus megközelítést – amint azt az 1991. évi kisebbségi törvénytervezet szerzői megfogalmazták – „a politikai valóság [motiválta – *a ford.*], miszerint az oroszok alkották a lakosság 30% -át”.¹⁴ Mivel a szovjet központi kormányzat továbbra is tényleges ellenőrzése alatt tartotta Észtország működésének számos területét (és határozottan visszautasított bármilyen, a függetlenségről szóló „tárgyalást”), az 1990–1991-es évek fő feladata az volt, hogy a lehető legtöbb lakost egyesítsék a függetlenségi kampány mögött, miközben más szovjet

¹⁴ ‘O proekte zakona Estonskoi Respubliki ‘O politicheskikh, sotsial’nykh I kul’turnykh pravakh natsional’nykh menshinstv’, poriadke ego vyrobotki i vozmozhnykh na eto material’nykh zatratakh’ ERA. R-3.13.356.

köztársaságokkal (leginkább Lettországgal és Litvániával, de a Borisz Jelcin vezette, nemrég szuveréné vált Oroszországgal mint legnagyobb köztársasággal is) léptek koalícióra, hogy aláássák a Kreml hatalmát. További kulcsfontosságú szempont volt a függetlenség iránti igény nemzetközi elismertetése, egy olyan időszakban, amikor az etnikai konfliktusok felbukkanása miatt a kisebbségek és kisebbségi jogok kérdése visszakért a nemzetközi politika és jog napirendjére.¹⁵

Ilyen körülmények között az 1920-as években elfogadott, széleskörű kisebbségi jogokat biztosító rendszert a múlt használható örökségének tekintették, és az 1991-es szövegező bizottságnak készült igazoló dokumentumok azt állították, hogy „a nemzeti kisebbségek védelmére még nem született jobb mechanizmus a világon”.¹⁶ Ezt a mechanizmust (és vele együtt a „nemzeti kisebbség” fogalmát) úgy értelmezték, hogy a szovjet korszak telepeseit és azok leszármazottait foglalja magába, és a kormány nyilvánvalóan arra számított, hogy ezek többsége a függetlenség elnyerése után Észtországban marad majd és kéri fogja az állampolgárságot. A nemzeti-kulturális autonómia koncepciója kezdetben olyan észtekre utalt, akiknek identitása az egyén szabadságjogaiban és a magántulajdonhoz fűződő jogokban való hiten alapult; a szovjet időszakban Észtországba költöző orosz nemzetiségű személyek nem osztoztak ebben az identitásban, mivel a Szovjetunióban szerzett saját meghatározó tapasztalataik egy teljesen más, kollektív mentalitást szilárdítottak meg náluk, amelytől a demokrácia és a magántulajdon fogalma idegen volt. Ennek okán nem volt lehetséges az orosz nemzetiségűeket egy egységes, differenciálatlan civil társadalomba integrálni. A népesség azon részének tehát, amely nem tartozott a politikailag immáron domináns észt nemzetiséghez, saját autonóm kulturális teret kellett biztosítani Észtországon belül, amely lehetővé teszi számukra, hogy fokozatosan alkalmazkodjanak a független Észtországban való élethez, és megkönnyítse integrációjukat a többség által előírt

¹⁵ Az 1991-es NKA-törvénytervezet körüli bizottsági viták például hivatkoztak az EBEÉ 1990-es koppenhágai dokumentumára, amely említést tett az autonómiáról.

¹⁶ ERA. R-3.13.356, p. 34.

feltételek mellett.¹⁷ Az előfeltevés az volt, hogy az oroszok (ezidáig az uralkodó népcsoport a Szovjetunió általános keretein és nemzetiségi politikáján belül) bele fognak egyezni a kisebbségi jogállásba (és a kulturális jogokba) egy olyan államon belül, amelyben az észtek töltik be az uralkodó politikai szerepet. Mondhatjuk, hogy ez a logika húzódott az eredeti, 1925-ös észet törvény mögött is, melyet elsősorban az akkori balti német közösségre tekintettel fogadtak el: a kulturális önkormányzat jogi garanciái – remélték – új alapot fog biztosítani ezen csoport életének, amely korábban a helyi politikai és gazdasági hatalmat gyakorolta a cári orosz uralom keretében.

Az ÉNF vezetésű kormányának nemzetiségi minisztere (az orosz Artur Kuznyecov) kezdeti reflexiói azonban megkérdőjelezték azt az állítást, miszerint a nemzeti-kulturális autonómia általánosan alkalmazható volna, azzal érvelve, hogy további kutatásra van szükség. Ami a kisebb etnikumokat illeti, Kuznyecov szerint nincs elégséges bizonyíték arra vonatkozóan, hogy a kisebb etnikai csoportok valóban autonómiát akarnának (szemben, mondjuk, egy egyszerű saját civil, nem-kormányzati szervezettel). Véleményezésében azt is megemlítette, hogy a hatályos 1989. decemberi törvény már előíranyozta a Nemzetiségi Fórum szerepét, miközben biztosította az oroszul tanító állami iskolák fennmaradását azokon a területeken, ahol az oroszok a népesség jelentős részét alkotják. Az új törvénytervezet azonban csak az autonómia keretein belül biztosítana ilyen oktatást.¹⁸ Valóban, úgy tűnik, hogy abban az időben ez a területi paradigmán alapuló megközelítés volt – szemben a nem-területivel – az oroszok által leginkább előnyben részesített választás: míg néhányan hajlandóak voltak a „kisebbségi” státuszt elfogadni, másoknak nehezükre esett ekként tekinteni magukra. A szovjet időszak gyakorlataira építve az új szabályozás az állampolgár (és az adófizető) „egyenlő jogainak” koncepciójából kiindulva úgy gondolta, hogy közvetlenül az államnak kell az anyanyelvű oktatást biztosítania, ahelyett, hogy ezt a feladatot egy autonóm módon szervezett közösségre ruházná.¹⁹ A helyi orosz lakosságnak talán az

¹⁷ Interjú Axel Kirch-hel, az 1991-es kisebbségi tervezet készítő munkacsoport tagjával, Tallinn, 2015. augusztus.

¹⁸ 'Arvamus Eesti Vabariigi rahvusvähemuse kultuuriomavalitsuse seaduse eelnõu kohta', ERA.R-3.13.356, p.85.

¹⁹ Kekelidze, E.: Eto Budet Estonskii Variant. *Estonia*, September 18, 1992. A

a része hajlott leginkább a kisebbségi státus elfogadására, amely a két háború közötti Észtországig vagy még korábbra tudta visszavezetni a származását. Ezen csoport egyes tagjai a Nemzetiségi Fórum felé húztak, és igyekeztek újjáéleszteni a két háború közti időszak orosz kisebbségi szubkultúráját.²⁰ Azonban még itt sem volt történelmi precedens az orosz kulturális autonómiára, amelyre támaszkodni lehetett volna, mivel, mint már említettük, a két háború közötti orosz kisebbség nem hozta létre a maga kulturális autonómiáját az 1925-ös NKA-törvény alapján.²¹

A kisebbségi kulturális autonómiáról szóló 1993. évi törvény

Az 1991-es javaslattal kapcsolatos viták késleltették a törvény elfogadását, amit eredetileg 1991 júliusára ütemeztek. A felülvizsgált tervezetet csak 1991. szeptember végén nyújtották be jóváhagyásra a kormánynak, amikor a Gorbacsov elleni elvetélt augusztusi puccs Moszkvában hirtelen és váratlanul megnyitotta az utat Észtország függetlenségének nemzetközi elismerése előtt. Az augusztus 19–21-i drámai események közepette Észtország „hivatalos” parlamentje megállapodást kötött az Észt Kongresszussal, amelyben rendelkeztek a függetlenségnek a jogfolytonosság alapján történő azonnali és feltétel nélküli helyreállításáról, valamint a háború előtt Észtországot

kisebbségi jogok elve itt szembekerült a szovjet politikával, amely elvileg minden nemzetiség egyenlőségét biztosította, a gyakorlatban viszont az orosz részécsitette előnyben. Kirch-interjú, 2015.

²⁰ Ebbe a kategóriába tartozott Szergej Szovetnyikov, az etnikumközi kapcsolatok parlamenti bizottságának elnöke, a kommunista párt reformista szárnyának tagja. Szovetnyikov 1931-ben született az akkori független Észt Köztársaságban. Az 1990-es években működő Orosz Oktatási és Jótékonyági Társaságok Szövetsége, a kulturális nem-kormányzati szervezeteket tömörítő ernyőszervezet az 1920-as évekbeli azonos nevű szervezetig vezette vissza magát. Igazgatója már 1996-ban kérelmet nyújtott be egy orosz NKA bejegyzésére, de abban az időben az észt kormány még nem fogadta el a nyilvántartás létrehozásához és a választások megtartásához szükséges szabályokat.

²¹ A legnyilvánvalóbb példaként a Peipsi-tó nyugati partján fekvő orosz régi hívők közösségei említhetők, akik már a XVII. században megjelentek a területen. Az 1991-es munkacsoport egy tagja azonban azt állította, hogy ezek a közösségek olyan mélyen integrálódtak, hogy elutasítják az autonómia fogalmát, attól tartva, hogy ha élnek vele, akkor egy kalap alá vennék őket a szovjet időszakban érkezett oroszokkal.

elismerő kormányok felszólításáról, hogy vegyék fel az 1940-es szovjet hatalomátvételt követően megszakadt formális diplomáciai kapcsolatokat. Ennek alapján ismerte el Észtország függetlenségét az Amerikai Egyesült Államok és az Európai Közösség kormányai. Az észt függetlenségi mozgalom két szárnya között létrejött megállapodás rendelkezett az új alkotmányozó gyűlés összehívásáról is, amelyen belül a Kongresszus és a „hivatalos” parlament egyenlő képvisellel fog megjelenni, majd ezt követően kerülhet sor a független Észtország új parlamentjének (*Riigikogu*) megválasztására.

Míg az akkori parlament 1992 júniusáig folytatta működését (amikor is az új alkotmány népszavazással történő jóváhagyását követően megszüntették), a kulturális autonómiáról szóló 1991. júliusi törvényjavaslatot soha nem terjesztették elő. Az ÉNF által vezetett kormánynak nyilvánvalóan számos fontosabb dolga akadt közvetlenül a függetlenség kikiáltása után, és ezt a kormányt 1992 januárjában egyébként is leváltották, amikor is egy új, „technokrata” jellegű ügyvivő kormány került hatalomra a következő év szeptemberében tartott parlamenti választásokig. A függetlenség hírtelen elnyerése 1991-ben drasztikusan megváltoztatta a politikai egyensúlyt Észtországban, szétforgácsolva az ÉNF ernyőszerkezetét, és az Észt Kongresszus soraiból építkező nemzeti jobboldal új pártjai váltak kezdeményezővé. Ezek a politikai fejlemények teljesen átalakították az állampolgárság – és ezáltal a kisebbségi kérdés és kisebbségi jogok – megvitatásának kereteit. Most, hogy az állam- és nemzetépítést egyre inkább a „restaurációs filozófia” hatotta át,²² az ÉNF által korábban javasolt „opcios” megoldás 1991 októberében átadta helyét egy olyan politikának, amely csak az 1940 előtti polgárok és leszármazottaik számára biztosította az automatikus állampolgárságot, míg a szovjet korszakban bevándorolt személyeknek és leszármazottaiknak a honosítást vezette be. Miután a választópolgárok immár 90%-a észt nemzetiségű volt (szemben az 1990-es évek 65%-ával), a jobboldali pártok jó helyzetben voltak ahhoz, hogy többséget szerezzenek az 1992. szeptemberi *Riigikogu* választásokon. A választások egy olyan parlamentet eredményeztek, amely teljes egészében észt nemzetiségű képviselőkől állt, Ants-

²² Park, Andrus: Ethnicity and Independence: The Case of Estonia in Comparative Perspective. *Europe-Asia Studies*, 1994. 1. 69–87.

Enno Lõhmus (részleges) kivételével, aki az uralkodó *Isamaa* (Szülőföld) Párt képviselője, valamint az *Észtországi Svédok Uniójának* tagja és akkoriban a *Nemzeti Kisebbségek Uniójának* elnöke is volt.

Az új uralkodó pártok által támogatott restaurációs ideológia azt jelentette, hogy még mindig fontos szerepet tulajdonítottak a kulturális autonómiának, melyet fontos szimbolikus kapocsnak tekintettek a két háború közötti időszakkal.²³ Az 1992-es alkotmányban már szereplő nemzeti-kisebbségi kulturális autonómiához való jog az új, jobboldali koalíciós kormány által 1992 októberében közzétett jogalkotási program részét képezte. Miután azonban a politikai hatalom mérlege most már határozottan az észti többség javára billent, az egyetlen „kisebbségi hang” a jogalkotási folyamatban a *Nemzeti Kisebbségek Uniójáié* volt, amelynek elnöke, Ants-Enno Lõhmus részt vett az nemzeti-kulturális autonómiatörvény előterjesztésében (1993. június). A parlamentnek benyújtott anyag sokkal visszafogottabb volt az 1991-es tervezethez képest, és csupán felületes hasonlóságot mutatott az 1925. évi törvénnyel. Noha az autonóm testületek megválasztására vonatkozó eljárási szabályok tekintetében sok volt a párhuzam,²⁴ az új törvény szerint ezek a testületek nem rendelkeztek a két háború közötti Észtország kisebbségi önkormányzatai által élvezett közjogi

²³ Kirch-interjú 2015; Interjú Aleksey Semenovval, az Emberi Jogok Jogi Információs Központjának elnökével, Tallinn, 2015. augusztus.

²⁴ Az 1993. évi törvény (és az 1925. évi törvény) értelmében az autonómiát egy nemzeti nyilvántartás összeállítása alapján hozzák létre (7. § (1) bek.), miután a kormány valamely etnikai kulturális társaság vagy társaságok csoportja erre irányuló kérelmét jóváhagyta (10. §). A regisztráció egyéni kérelem alapján történik (8. § (3) bek.). A nyilvántartás összeállítása után a tagok felkérését kapnak arra, hogy regisztráljanak a kulturális tanácsot megválasztók külön jegyzékébe. Akkor lehet megtartani a választásokat, ha az eredeti nyilvántartásban szereplő személyek legalább fele feliratkozik a választói jegyzékbe (16. §), és a választás csak akkor érvényes, ha a választói névjegyzékbe felvett személyek legalább fele ténylegesen szavazott (19. §). Az észti kormány megszüntetheti az autonóm intézmények működését, ha az országos nyilvántartásban szereplő adatok szerint az Észtországban állandó lakóhellyel rendelkező, adott kisebbséghez tartozó személyek száma az elmúlt öt év során nem érte el a 3000 főt, avagy ha két egymást követő kulturális tanácsi választás során nem készült választói jegyzék, vagy a választói jegyzékben szereplő személyek kevesebb mint fele vett részt a választásokon (28. §). A nemzeti kisebbségek kulturális autonómiájáról szóló törvény.

státusszal, hatáskörökkel és pénzügyi garanciákkal. Az 1925-ös törvény egyik legfontosabb sajátossága az volt, hogy a kisebbségi kulturális önkormányzatok közvetlen hatáskörébe utalta az állami kisebbségi nyelvű iskolák igazgatását, amelyhez a központi kormányzat és a helyi hatóságok nyújtottak pénzügyi támogatást. Ez a rendelkezés teljesen kimaradt az 1993. évi törvényből.²⁵ Miközben az 1925. évi törvény közjogi státusszal ruházta fel az autonóm testületeket, az 1993-as jogszabály nem határozta meg jogi státuszukat.²⁶ Összességében, a törvényi feltételek értelmében a kulturális autonómia státuszának megszerzése és az ez alapján történő intézmények alapítása nagyon kevés további jogosultságot biztosított a szintén 1993-as, a nem-kereskedelmi jellegű szervezetekről szóló törvény alapján létrehozott kisebbségi NGO-khoz képest. Ráadásul e törvény révén sokkal kevésbé volt bonyolult azok létrehozása.

Bár a törvény az oroszokat a nemzeti-kulturális autonómia létrehozására jogosult öt „történelmi” kisebbség közé sorolta, a törvényjavaslat másik előterjesztője (együttal az alkotmányjogi bizottság elnöke), Mart Nutt azt állította a parlamenti vita során, hogy a törvény a kisebb lélekszámú kisebbségeknek készült, amelyek problémái a méretükből származnak – Észtország orosz népessége olyan nagy, hogy az NKA nem lenne hasznukra.²⁷ Ez az

²⁵ A törvény 24. §-a az autonóm intézmények következő négy fajtáját határozza meg: oktatási intézmények, ahol nemzetiségi nyelven folyik az oktatás, vagy ahol intenzíven tanítják a nemzetiségi kultúrát (iskola előtti gyermekgondozási intézmények és iskolák); nemzetiségi kulturális intézmények; nemzetiségi kulturális vállalkozások és kiadók; valamint nemzetiségi szociális intézmények. Ugyanakkor a 25. § kimondja, hogy a nemzeti kisebbségek iskolái vagy osztályai a magániskolákról szóló törvény rendelkezési szerint működnek. Az autonóm intézmények pénzügyi forrásai a következők: állami vagy helyi önkormányzati költségvetési előirányzatok a törvénynek megfelelően, valamint meghatározott célokra kijelölt támogatások; kulturális öngazgatási hozzájárulások; támogatások, adományok és hagyatékok; valamint külföldi szervezetek támogatásai (27. §). A nemzeti kisebbségek kulturális autonómiájáról szóló törvény.

²⁶ A törvény eredeti szövege az autonóm intézményeket jogi személyekként definiálta, amelyek tulajdonosi jogokat gyakorolhatnak és pénzügyi kötelezettségeikért felelősek (26. §). Ezt a szakaszt azonban egy 2002-es módosítás hatályon kívül helyezte.

²⁷ VII Riigikogu Stenogramm III Istungjärk, *Neljapäev*, 1993. szeptember 30. 221.

állítás annyiban állja meg a helyét, amennyiben Észtország a kizárólag oroszul tanító állami iskolák egész hálózatát örökölte meg. Amint azt fentebb megjegyeztük, sok orosz nyelvű személy abban reménykedett és arra számított, hogy mindez a függetlenséget követően is így marad, és az orosz nyelv továbbra is nyilvános használatban lesz azokon a területeken, ahol az oroszok a népesség jelentős részét alkotják. Ehhez kapcsolódóan meg kell jegyezni, hogy az 1992. évi alkotmány értelmében a kormány engedélyezheti más nyelvek nyilvános használatát azokban a községekben, ahol a nemzeti kisebbségek a lakosság több mint 50%-át teszik ki. Azonban a kulcskifejezés itt a „nemzeti kisebbség”, mivel az 1993. évi nemzeti-kulturális autonómia törvény (amely hatályon kívül helyezte az ÉSzsZK polgárainak nemzeti jogairól szóló 1989. évi törvényt) ezen státusz meghatározásánál az „Észtországgal hosszú távú, szilárd és állandó kapcsolatokat ápoló” *állampolgárokr*a utalt.²⁸ Mivel a szovjet korszak telepesei és leszármazottaik nem rendelkeztek állampolgársággal, a kisebbségi nyelvek nyilvános használatára vonatkozó rendelkezés nem vonatkozott Tallinnra (ahol az orosz anyanyelvűek a lakosság 50%-át tették ki), sem a túlnyomórészt oroszajkú északkeleti városokra.

Valóban, amikor az 1993-as parlamenti vitákra sor került, a legtöbb felszólaló kénytelen-kelletlen volt hangsúlyozni, hogy a háború utáni telepések és leszármazottaik nem tekinthetők „szokásos” értelemben vett nemzeti kisebbségnek az Európa Tanács és az EBESZ által kidolgozott – még mindig homályos és vitatott – normák szerint. Egy, a „dekolonizáció” mellett kardoskodó radikális parlamenti frakción kívül mindenki úgy vélte, hogy a telepéseknek és leszármazottaiknak jogukban áll Észtországban maradni. Ha azonban állampolgárságot kívánnak szerezni, akkor ezt az etno-kulturális többség képviselői által megfogalmazott honosítási és beilleszkedési feltételeknek megfelelően kell megtenniük. Más szóval, az ebbe a kategóriába tartozókat nem nemzeti, hanem a

²⁸ A nemzeti kisebbségek kulturális autonómiájáról szóló törvény 1. szakasza kimondja, hogy „E törvény alkalmazásában nemzeti kisebbség alatt olyan észt állampolgárokat kell érteni, akik: Észtország területén laknak; hosszú távú, szilárd és állandó kapcsolatokat ápolnak Észtországgal; etnikai hovatartozásuk, kulturális jellemzőik, vallásuk vagy nyelvük alapján különböznek az észtektől; és kollektíven fenn kívánják tartani kulturális szokásaikat, vallásukat vagy nyelvüket, amelyek közös identitásuk alapját képezik.”

nyugat-európai államokban található „új” vagy „bevándorló” kisebbségként fogták fel.²⁹ Az észti tisztviselők rutinszerűen hivatkoztak a nyugati államok bevándorlókkal kapcsolatos gyakorlatára az 1992 után elfogadott vonatkozó jogszabályok indoklásaként. Az autonómiavitákban például egy ellenzéki képviselő azt állította, hogy a törvény elfogadásakor a parlament azt kockáztatta, hogy „Észtországot multinacionális államként kodifikálja”, amire a törvénytervezet előadói azt válaszolták, hogy „Észtországban csak egy nemzet van, az észti, valamint a nemzeti kisebbségek. Az utóbbiakhoz pedig olyan állampolgárok tartoznak, akiket az etnikai 'mag'-nemzettől (*põhirahvus*) etnikai, kulturális és vallási hovatartozásuk különbözteti meg.”³⁰ Az Európa Tanács kidolgozás alatt álló, Nemzeti Kisebbségekről szóló *Keretegyezményére* hivatkozva azt is kijelentették, hogy „ha [az egyezményt – ford.] elfogadják és ratifikálják, [...] minden európai államnak foglalkoznia kell ezzel a kérdéssel”, hozzátéve, hogy e tekintetben Észtország „semmit sem inkább többnemzetiségű állam, mint példának okáért Olaszország, Franciaország vagy Németország”.³¹

Amint korábban említettük, mivel abban az időben nem volt orosz nemzetiségű képviselő a parlamentben, az orosz „hang” hiányzott a tanácskozásból. Ugyanakkor a nemrégiben megalakult *Nemzetiségek Elnöki Kerekasztalával*³² folytatott beszélgetéseiről tudósítva Ants-Enno Lõhmus azt hangoztatta, hogy az orosz képviselők túlnyomórészt negatívan értékelik a nemzeti-kulturális autonómia törvényt. Részben azért, mert a törvény „nem engedte meg számukra, hogy kisebbségként létezzenek” – feltehetően az

²⁹ Ehhez kapcsolódóan egyes felszólalók azzal érveltek, hogy még ha az egykori szovjet állampolgárok honosítás útján meg is szerzik az észti állampolgárságot, akkor sem tekinthetők jogosan nemzeti kisebbséghez tartozóknak. Az egy évvel korábban elfogadott magyar nemzeti-kulturális autonómiatörvény példájára hivatkozva egyikük azzal érvelt, hogy „régóta fennálló hagyomány csak négy-öt generáció, azaz 100-150 év alatt alakul ki”. VII *Riigikogu Stenogramm* III *Istungjärk*, 1993. október 26. 421.

³⁰ VII *Riigikogu Stenogramm*, *Istungjärk*, 1993. október 26. 424.

³¹ VII *Riigikogu Stenogramm*, 1993. szeptember 30. 223.

³² 1993-ban az észti állam, a *Nemzeti Kisebbségek Uniója* és a Megbízott Közgyűlés (ugyanabban az évben alapított, informális ernyőszervezet a nem polgári lakosság képviselőit) közötti párbeszéd fórumaként létrehozott tanácsadó testület.

állampolgársági törvényre utalva –, másrészt pedig annak, hogy nem a területi paradigmán alapult.³³ Ez a válasz aligha meglepő, mivel az „autonómiát” a nagy oroszajkú népesség szándékos politikai marginalizálásának céljával készítették elő. Ebben az összefüggésben az oroszajkú aktivisták főként az állampolgársági törvény alapjainak vitatására fordították energiáikat, azzal érvelve, hogy mindenkinek, aki a függetlenség elnyerésekor lakóhellyel rendelkezett Észtországban, egyenlő jogot kellett volna biztosítani az állampolgársághoz és egyenlő beeszlást az államépítési folyamatba.³⁴ Ráadásul, még ha valaki tisztán kulturális jogi szempontból értelmezi is a törvényt, az abban foglaltak a korábban a szovjet rendszerben élvezett jogosultságok megnyirbálását jelentik.

A nemzeti-kulturális autonómia gyakorlata – teljes egészében szimbolikus vagy (részben) instrumentális?

A nemzeti-kulturális autonómiatörvény „nemzeti kisebbség” fogalmával természetesen nem csak az oroszoknak volt problémája, hiszen az állampolgár/nem-állampolgár megosztottság Észtország mindegyik nem-tituláris nemzeti csoportján végigvonult (a svédek kivételével). Annak nehézségével szemben (akkoriban), hogy 3000 állampolgárt találjanak az autonómia létrehozásához, a legtöbben inkább a civil szervezetként való bejegyzés egyszerűbb útját választották. Az itt ismertetett problémákra tekintettel számos szerző megkérdőjelezi, hogy az 1993-as törvénynek lehetett-e valaha bármilyen instrumentális vagy gyakorlati szerepet tulajdonítani. Ehelyett teljes egészében „performatív” jellegűnek tartják – mint aminek nincs valódi tartalma, mégis szimbolikus jelzi az állami folytonosságot, és megerősíti az „igazi” nemzeti kisebbségek iránti tolerancia hagyományát (pozitív képet nyújtandó a külső szemlélő

³³ VII Riigikogu Stenogramm, 1993. szeptember 30. 221.

³⁴ Az egyik ilyen aktivista (Alekszej Szemjonov – akinek a neve e tanulmányban is többféleképpen jelenik meg; a szerk.megj.) ezt a helyzetet úgy jellemezte mint „integráció a részvételen keresztül”, szemben az „integráció a részvétellel” elven alapuló állami politikával. Semjonov, Aleksej: Estonia – Nation Building Integration – Political and Legal Aspect. In: Kolsto, Pal (ed.): *National Integration and Violent Conflict in Post-Soviet Societies*. Lanham – Boulder – New York – Oxford: Rothmann – Littlefield, 2002.

számára).³⁵ Azonban, ha tényleg ez a helyzet, akkor néhány nem szándékolt következménynek lehetünk tanúi, hiszen az – 1990-es évek elején Észtországban 12-14 ezer főt számláló – inkeri-finн kisebbség autonóm testületéért folytatott lobbizás végül arra sarkallta az államot, hogy további szabályokat fogadjon el ennek lehetővé tételére.³⁶ Ez pedig az észtországi svédek kérelméhez vezetett.

A finn és a svéd kisebbség lélekszáma alacsony, területileg szétszórtan élnek, és kiválóan akkulturálódtak (vagy inkább nagymértékben asszimilálódtak) az észt kulturális környezethez.³⁷ Mindkét csoport szóvivői egyértelmű különbséget tesznek saját kisközösségeik és a helyi oroszok szükségletei és igényei között – utóbbiakról az állami iskolák gondoskodnak.³⁸ Általánosságban elmondható, hogy a finn és a svéd kisebbségi vezetők elégedettek azzal, hogy az észt nemzeti mozgalom által létrehozott kulturális (nem politikai) jogok domináns diskurzusán belül tevékenykednek. Az ÉNF-fel 1988 óta együttműködnek. Követeléseik és tevékenységük középpontjában az elismerés és a megemlékezés, a kulturális események, valamint (amennyire helyzetük miatt lehetséges) saját nyelvük megőrzése és fejlesztése áll. Mindezeket a tevékenységeket kulturális NGO-k is végezhetik, amelyek projektalapú finanszírozásra pályáznak az államtól. Akárhogy is, a finn és svéd aktivisták szimbolikus jelentőséget tulajdonítanak a nemzeti-kulturális autonómia intézményének, amelyet magasabb státusszal rendelkezőnek tartanak. Például a svéd autonómia egy korábbi vezetője azt mondta, hogy egy autonómiatestületnek

³⁵ Aidarov, Aleksandr – Wolfgang Drechsler: The Law and Economics of the Estonian Law on Cultural Autonomy for National Minorities and of Russian National Cultural Autonomy in Estonia. *Halduskultuur – Administrative Culture*, 2011. 1. 43–61.

³⁶ 1991 óta sok inkeri-finн költözött át Észtországból Finnországra, kihasználva a finn államnak az Oroszországban és az egykori Szovjetunió más részein élő finneket célzó repatriációs politikáit. A természetes népességsökkenéssel együtt így a 2000-es népszámlálás szerinti 11837-hez képest 2012-re 7589-re csökkent a finn kisebbség létszáma. Ugyanakkor a közösség relatíve jelentős maradt akkor, mikor az autonómia körül viták elkezdődtek az 1990-es években.

³⁷ Azonban, mint már említettük, a svéd nemzeti nyilvántartásba bejegyzettek többsége nem állandó jelleggel tartózkodik Észtországban.

³⁸ Interjú Toivo Kabanennel, az Inkeri-finnek Kulturális Tanácsának elnökével (2004-2012), Tartu, 2012; interjú Ülo Kalmmal, az Észtországi Svéd Kulturális Önkormányzat elnökével, Noarootsi, 2015.

legitimébb és hivatalosan elismertebb hangja van egy társuláshoz képest, hiszen „mi demokratikus választásokat tartunk és [...] polgáraink vannak, nem tagjaink”.³⁹ Bizonyos anyagi előnyökről is szólni kell, hiszen az autonómiaintézmények évente garantált összeget kapnak a működési költségeik fedezésére a kulturális minisztérium által a kisebbségi kulturális tevékenységek támogatására meghatározott költségvetési soron.⁴⁰ Az érintett állami minisztériumok szempontjából is kívánatos, hogy egyetlen kapcsolattartóval rendelkezzenek a pénzügyi támogatás becsatornázására, mivel így nem kell több szervezettel foglalkozniuk és a különböző forrásokból származó számos finanszírozási kérelemről dönteniük: állításuk szerint sokkal egyszerűbb a kisebbségi közösség egésze számára elkülöníteni egy egyszeri összeget, és az elosztásra vonatkozó kérdéseket magára a kisebbségi testületre hagyni.⁴¹

Az észtországi finn kulturális autonómia egykori elnökével folytatott interjú azonban a Lagerspetz „erodált ígéret”-ről szóló állítását támasztja alá, legalábbis ami ezt a konkrét kisebbségi csoportot illeti. Kereken 11 év (és kitartó lobbizás) kellett ahhoz, hogy az állam bevezesse az Inkeri-finn Kulturális Tanács megválasztását lehetővé tevő szabályokat. A Tanács volt elnöke szerint ennek a testületnek a létrehozását első lépésként értelmezték, azzal a várakozással, hogy a kulturális autonómia keretrendszerét az

³⁹ Idézi Lagerspetz, 2014. 469.

⁴⁰ Más tekintetben a nemzeti-kulturális autonómiák ugyanazon finanszírozási rendszer hatálya alá tartoznak, mint a kisebbségi civil szervezetek, és egyenrangú szerepük van a kulturális minisztériumon belül működő kisebbségi tanácsadó testületben. Kabanen-interjú, Kalm-interjú; interjú Evgenii Schultz-cal, az *Inkeri-finnnek Uniójának* elnökével, Tartu, 2015. október.

⁴¹ 1999-ben, a Nemzetiségek Elnöki Kerekasztalának ülésén tett hozzászólásában Katrin Saks, Észtország akkori lakossági és etnikai ügyekért felelős minisztere elismerte, hogy az autonómiatörvény nem működik, és azt javasolta, hogy a nagyobb hatékonyság érdekében módosítsák. Azt is hozzátette, hogy „kell lennie bizonyos szabályozásnak, és az államnak partner kell. Ha öt kulturális társaság lép fel egy nemzetiség nevében, akkor ki az, aki valóban képviseli azt? Ez önmagában talán nem jelent problémát, de mindig gondot okoz, ha a pénz elosztására kerül a sor”. Idézi Vabariigi Presidendi Ümarlaua istungite protokollid, 3/1999, Tallinn, 1999. június 10.

<https://vp1992001.president.ee/est/yमारlaud/YमारlaudProtokoll012000.asp>
(Letöltve:2015. 06. 23.)

elkövetkező években tovább fejlesztik oly módon, hogy a jogi státusz és a kompetenciák tisztázódjanak, valamint a finanszírozást teljesebb garanciák vegyék körül. Ezek a várakozások nem valósultak meg, és időközben a finn kulturális autonómia – jogi értelemben – nem működött: az Inkeri-finn Kulturális Tanácsot a 2004-es alakuló ülés után nem hívták újra össze, és nem tartottak további választásokat (amit az 1993-as törvény értelmében háromévente meg kellett volna tenni). A gyakorlatban a finn kulturális önkormányzat feladatait az észtországi *Inkeri-finnnek Uniója* vette át, amely nyolc helyi és regionális szervezet ernyőszervezeteként működik, és amelyet 2012-ig a Kulturális Tanács elnöke vezetett. Ezen időszak alatt az autonóm testület adminisztratív költségeinek fedezésére elkülönített állami támogatást az Unió kapta meg, amely egyben az egyes inkeri-finn tagszervezetek által benyújtott projektalapú támogatási kérelmek csatornájaként is szolgált.⁴² 2015-ben a *Kulturális Minisztérium* felfüggesztette a finn autonómiát, ragaszkodva ahhoz, hogy a státusz visszaállításához új választásokat kell tartani.⁴³ Ezzel szemben a svéd kulturális önkormányzat az 1993. évi törvényben meghatározott feltételeknek megfelelően működik; 2016-ban tartották a *Svéd Kulturális Tanács* negyedik választási fordulóját.

Legalább 2012-ig mindkét autonómia vezetői reménykedtek abban, hogy az 1993-as törvény keretjelleget továbbfejlesztik, hogy az autonóm intézmények mélyebb jogi tartalmat és szélesebb hatáskört kapjanak.⁴⁴ A *Finn Kulturális Tanács* 2004–2012 között regnáló elnöke azonban úgy vélte, hogy az állam nem teljesítette a törvény felülvizsgálatára és további fejlesztésére irányuló 2008-as kötelezettségvállalását. Ez szerinte nagyrészt abból a félelemből fakadt, hogy az orosz vezetők majd igyekeznek kihasználni a felülvizsgált és tényleges tartalommal bíró jogi keretek előnyeit.⁴⁵ Az

⁴² Kabanen-interjú, 2012. Lásd hozzá: Toivo Kabanen 'Soome vähemusrahvuse kultuuriautonomiast' [A finn nemzeti kisebbség kulturális autonómiájáról], 2006. <http://www.isamaaliit.com/category/toivo-kabanen-blogireformierakond/>

⁴³ Schultz-interjú, 2015.

⁴⁴ Kabanen-interjú, 2012; Kalm-interjú, 2015.

⁴⁵ Kabanen-interjú, 2012. Lásd hozzá: Toivo Kabanen 'Soome vähemusrahvuse kultuuriautonomiast' [A finn nemzeti kisebbség kulturális autonómiájáról], 2006. <http://www.isamaaliit.com/category/toivo-kabanen-blogireformierakond/>; Aidarov – Drechsler, 2011. 43–61.; Lagerspetz, 2014.

a tény, hogy az elmúlt évtizedben három külön kérelmet nyújtottak be – és azokat nem fogadták el – az orosz nemzeti-kulturális autonómia bejegyzésére, első látásra azt sugallja, hogy az orosz politikusok és aktivisták növekvő érdeklődést tanúsítanak az autonómia intézménye iránt, de az állam ezt nem fogadja kitérő lelkesedéssel. Ez azonban csak részben igaz, mivel a benyújtott kérelmek egyikét sem lehet úgy tekinteni, mint amely a helyi orosz lakosság kulturális autonómia iránti széleskörű támogatását tükrözné. A kérelmek közül az elsőt 2006-ban nyújtották be Sztaniszlav Cserepanov, az akkori *Észtországi Orosz Párt* (ÉOP) elnöke által vezetett kezdeményezésként.⁴⁶ Az autonómiakérést egy oktatási reform váltotta ki, amely szerint az orosz nyelvű középiskoláknak 2007–2011 között kétnyelvű (60% észt, 40% orosz) tantervre kellett áttérniük. Az ÉOP erre hivatkozva azzal érvelt, hogy az autonómia létrehozása nyújtaná a legjobb alapot a teljes orosz nyelvű alap- és középfokú oktatási rendszer megőrzéséhez a jövőben.⁴⁷

Az ÉOP egy politikai párt volt, nem pedig egy elismert orosz kulturális szervezet, és ez volt az egyik oka annak, hogy a Kulturális Minisztérium elutasította az NKA létrehozására irányuló kérelmüket.⁴⁸ E lépés során az ÉOP láthatóan eszközt csinált az autonómia kérdéséből az orosz nyelvű szavazók megnyerése érdekében a 2007-re tervezett parlamenti választások előtt. Az oktatási reform valóban ellenállást váltott ki az orosz választók körében. Azonban a kérelem elbírálásakor az észt kormány kikérte a legtöbb orosz kulturális társaság és NGO-t képviselő ernyőszervezetek véleményét, amelyek az autonómiajavaslat ellen foglaltak állást. Mindez lehetővé tette a kormány számára, hogy

⁴⁶ Az ÉOP kérelmét csak 2009-ban dolgozta fel és utasította el a Kulturális Minisztérium. A Tallinni Közigazgatási Bírósághoz történő sikertelen fellebbezést követően, az Észt Legfelsőbb Bíróság 2010 novemberében megállapította, hogy nem folytat le további fellebbezési eljárást. Lagerspetz 2014, 468.

⁴⁷ Russkaia kulturnaia avtonomiia Estonii segodniia: istoriia, predisilki sozdaniia I perspektivi razvitiia. <http://www.venekultuuriiautonomiia.ee> (Letöltve: 2012. 01. 08. Ma már nem érhető el online.)

⁴⁸ Az NKA törvény 10. cikke kimondja, hogy „a kulturális autonómiát létrehozni kívánó, a nemzeti kisebbséghez tartozó személyeknek a megfelelő kérelmet az etnikai-kulturális egyesületükön vagy egyesületeik szövetségén keresztül kell benyújtaniuk a kormánynak.”

(nem minden alap nélkül) azzal érveljen, hogy az autonómia kezdeményezői (akik nem tartoztak egyetlen elismert kulturális szervezethez sem) valójában nem képviselték az oroszajkú lakosságot.⁴⁹ Az egyik abban az időben megjelent, „Ki jár jól?” („Кому это выгодно?”) címet viselő újságcikkben az egyik vezető orosz aktivista azt állította, hogy a kulturális autonómia támogatása igen messze van az észtországi oroszok helyzetének javításától, sőt, hátrányosan érintheti azt: a törvény önmagában nem ad konkrét garanciákat az iskolázással kapcsolatban, és elfogadása valójában alááshatja az orosz iskolák megőrzésére irányuló kampányt, mivel az állami hatóságok azzal érvelhetnének, hogy ez most már egy jogi személyiséggel és erőforrásokkal nem rendelkező autonóm testület felelőssége. Röviden, az állam feltételei szerinti NKA ajtót nyitna az orosz népesség marginalizálódása/alárendelődése előtt, és pontosan ez az oka annak – hangzott az okfejtés –, hogy néhány jobboldali nacionalista politikus is támogatja azt.⁵⁰ 2009-ben és 2011-ben további kérelmeket nyújtottak be olyan szervezetek, amely hasonlóan „kérdésesek voltak, mint a helyi oroszok kulturális (ernyő)szervezetei.”⁵¹ A Minisztérium szerint az első kérelmet nem lehetett még feldolgozni, pont a még folyó 2006-os kérelem bírósági eljárása miatt. A második kérelem szintén elutasításra talált azon az alapon, hogy két párhuzamos kérelem adminisztratív problémákhoz vezetne. A legutolsó elérhető információk szerint e két utóbbi kérelem továbbra is függőben van a kézirat lezárásakor.⁵² A szerző által 2016-ban lefolytatott interjúk ugyanakkor arra mutattak rá, hogy az észtországi mainstream orosz kisebbségi szervezetek körében kevés érdeklődés mutatkozik a kulturális autonómia irányába.

⁴⁹ E tekintetben sokatmondó az is, hogy a 2007-es választásokon az ÉOP messze lemaradt a parlamentbe jutáshoz szükséges 5%-os küszöbértéktől. Később összeolvadt a „főáramú” Észtországi Szociáldemokrata Párttal.

⁵⁰ Semenov, Aleksey: Komu Zhe Eto Vygodno? *Molodezh' Estonii*, Ápril 26, 2006.

⁵¹ Poleshchuk, Vadim: “National Cultural Autonomy in Estonia,” in *Managing Diversity Through Non-Territorial Autonomy: Assessing Advantages, Deficiencies, and Risks*, ed. by Tove H. Malloy, Alexander Osipov, and Balázs Vizi (Oxford: Oxford University Press, 2015), 245.

⁵² Lagerspetz, “Cultural Autonomy of National Minorities in Estonia: The Erosion of a Promise,” 468; Poleshchuk, “National Cultural Autonomy in Estonia,” 245.

Az orosz kisebbségi aktivizmus Észtországban 1992 óta a politikai döntéshozatalba való nagyobb beleszólás és befolyás megszerzésére fókuszál, érveit az egyéni emberi jogok (megkülönböztetés tilalma) és a politikai képviselő terminológiájába csomagolja. Ezen túlmenően küzd az orosz alap- és középfokú oktatás folytatásáért, valamint azért, hogy az orosz nyelv nyilvános használata nagyobb teret kapjon; mindeközben nem kérdőjelezi meg azt, hogy az észt nyelvnek a társadalom egységesítő közegeként kell szolgálnia. Az orosz aktivisták emellett is számos alkalommal állást foglaltak, hogy az 1993. évi autonómiatörvényt el kell törölni, és helyettesíteni kell egy, a nemzeti kisebbségekre vonatkozó általánosabb törvénnyel, amely szilárd jogi garanciákat nyújtana az olyan területeken, mint például az oktatás.⁵³ Általában azonban az etnikai/etnokulturális-nyelvi vonalak mentén történő politikai mozgósítás érdekében tett erőfeszítések sikertelennek bizonyultak: az oroszajkúak többsége a 2016-ig az ÉNF korábbi vezetője, Edgar Savisaar által irányított Középpártra (*Keskerakond*) szavazott, amely baloldali-populista platformjával különböző etnikai közösségekből szerzi támogatóit.⁵⁴ 2016 végéig a jobbközép pártok képek voltak összefogni a *Keskerakond*-nak a nemzeti szintű kormánykoalíciókból való kizárása érdekében, annak ellenére, hogy a párt a szavazók nagy részének támogatását élvezte. A *Keskerakond* azonban a helyi politikában erőteljes jelenlétet harcolt ki magának: hatalmon van Tallinnban és az északkeleti oroszajkú városokban. A Középpárt felé tendáló orosz nyelvű aktivisták ezt az önkormányzati rést használták ki az orosz iskolák védelmének platformjaként, ezt tekintve a politikai befolyás és erőforrások megszerzése legjobb eszközként Észtországban. Ebben az összefüggésben kicsi az érdeklődés egy olyan NKA-törvény alkalmazására, amely a „kisebbségi jogokat” pusztán a „kultúra” fogalmaival határozza meg, miközben nem biztosít egyértelműen meghatározott jogállást, sem pénzügyi

⁵³ Interjú Alekszej Szemenovval, az Emberi Jogok Jogi Információs Központjának igazgatójával, valamint interjú Jurij Polyakovval, az Orosz Kulturális Központ igazgatójával, Tallinn, 2015. augusztus. Lásd hozzá például Vabariigi Presidendi Ümarlaua istungite protokollid PRESIDENDI ÜMARLAUA ISTUNGI PROTOKOLL 3/1999, Tallinn, 1999. június 10.

⁵⁴ A *Keskerakond* 2004-ben együttműködési protokollt írt alá a Putyin-közeli Egyesült Oroszország párttal, és Savisaar vezetése alatt gyakran utaltak rá „Oroszország-párti”-ként.

garanciákat a kisebbségi intézmények számára. Ebben az értelemben úgy tűnik, hogy csökkenti, nem pedig erősíti az oroszok státuszát Észtországban.⁵⁵

Következtetések

Jelen cikk a nemzeti-kulturális autonómia jól ismert észtországi hagyományához való viszony bemutatásával kezdődött. A kulturális önkormányzatról szóló 1925-ös törvényt elemeztem, amely az ország nagyobb kisebbségi közösségeit szolgáló, területi alapú decentralizációs megoldásokat egészítette ki a két világháború közötti időszakban. A kisebbségi jogok és autonómia körüli vitáknak a szovjet időszak végén való újjáéledését tárgyalva a dolgozat azzal érvelt, hogy hasonló megoldási javaslatok születtek 1988–1991-ben, egy olyan időszakban, amikor a fő cél az volt, hogy Észtország összes lakosát felsorakoztassák a függetlenség visszaállításáért folytatott küzdelem mögé. A függetlenség utáni időszak tényleges gyakorlatának elemzése azonban megerősíti, hogy a kulturális autonómia „helyreállítása” a mai Észtországban a legjobb esetben is szimbolikus, hiszen az e címet viselő 1993-as törvény semmit nem biztosít abból a jogi státusból és széleskörű hatáskörökből, amit a kisebbségi kulturális önkormányzatok, a két háború között élveztek. A törvény célcsoportja az ország népességének kevesebb, mint 5%-át kitevő kis etnikai közösségek: az 1990-1991-es eredeti tervezettől eltérően az elfogadott törvényt nem arra szánták, hogy figyelembe vegye a sokkal nagyobb (30-34%) orosz nemzetiségű/nyelvű

⁵⁵ Interjú Alekszej Szemenovval, az *Emberi Jogok Jogi Információs Központjának* igazgatójával, valamint interjú Jurij Polyakovval, az *Orosz Kulturális Központ* igazgatójával, Tallinn, 2015. augusztus. L. még Semenov, 2016: “Komu Zhe Eto Vygodno? [Ki jár jól vele?].” Ehhez kapcsolódóan, az NKA-val szembeni szkepticizmust gyakran hangoztatták a *Nemzetiségek Elnöki Kerekasztalán* belül. Tanulságos az egyik küldött, Hanon Barabaner hozzászólása, aki 2000-ben így nyilatkozott: „ez a törvény a kisebbségeket és a kulturális egyesületeket egy általános kollektív gazdaságba akarja belekényszeríteni. A kollektív gazdaság kézenfekvő, hiszen egyetlen vezető tudja irányítani. Ez a törvény a kisebbségek elhatárolódásához vezet az észt társadalomtól”. Vabariigi Presidendi Ümarlaua istungite protokollid 1/2000 Tallinnas, 11. veebruaril 2000 Hotell "Viru" konverentsisaalis <https://vp1992-2001.president.ee/est/yमारlau/YमारlauProtokoll012000.asp> (Letöltve: 2015. 06. 23.)

lakosságot. Ami még fontosabb: a törvényt egy radikálisan megváltozott politikai környezetben fogadták el, amelyben a szovjet korszak telepeseitől és leszármazottaiktól (akik annak idején a teljes népesség majdnem 30%-át alkották) megtagadták az állampolgársághoz való automatikus jogot, és – legalábbis rövid távon – diszkurzív módon és jogilag kizárták a „nemzeti kisebbség” kategóriájából.

Ezen megfontolások fényében Lagerspetz állítását, miszerint az észt állam az NKA-ra vonatkozó eredeti „ígéretét” erodálta, némi fenntartással kell fogadnunk, legalábbis ha azt vesszük, hogy mit ígért *valójában* (és kinek) az 1993-as törvény. Az állítás jobban megállja a helyét, ha megnézzük, hogy mi volt eredetileg terítéken 1991 első felében. Azonban az NKA iránti érdeklődés már akkor is nagyrészt a kisebb etnikai csoportokra korlátozódott: az oroszok sokkal nagyobb reményt fűztek az összes lakos számára biztosított egyenlő politikai jogokhoz és a szovjet időszakban élvezett nyelvi jogosultságok (az 1989-es ESzSZK-féle állampolgársági törvény által jelzett) folyamatosságának implikált ígéretéhez. Ami 1991 után megvalósult, az meglehetősen különbözött ettől: az állami finanszírozású orosz nyelvű iskolák ugyan megmaradtak Észtországban, de az orosz népességnek nem volt érdemi beleszólása az oktatásra vagy a kisebbségi identitás megőrzése szempontjából releváns egyéb területekre vonatkozó szakpolitikák alakításába. Miközben sok orosz pragmatikusan alkalmazkodott az 1991 után kijelölt státuszához, egyes aktivisták továbbra is megkérdőjelezik a *status quo*-t. Azonban e tekintetben az autonómatörvény, jelenleg, nem kínál nekik semmit. Alapvetően szimbolikus jellege ellenére a nemzeti-kulturális autonómia érdekesnek bizonyult a kis lélekszámú finn és svéd kisebbségek számára, bár mindkettő abban a tévhitel alkalmazta a kerettörvényt, hogy az idővel további tartalmat nyer majd. Az orosz kisebbségi aktivisták ugyanakkor továbbra is reménykednek a területi alapú jogok valamilyen formájában. Azonban a kulturális jogok bővítésének kilátásait továbbra is korlátozza az észt állam működését meghatározó szélesebb geostratégiai és geopolitikai kontextus. A 2004 utáni időszakban kevés esély látszik az EU vagy más nemzetközi szervezetek közvetett nyomásgyakorlására, míg Oroszország a külföldi orosz kisebbségeket eszközként használja a belföldi és szélesebb geopolitikai érdekeinek érvényesítésére, így a kisebbségi jogokat

továbbra is biztonságpolitikai kérdésként kezelik mind Észtországban, mind nemzetközi szinten.⁵⁶

Felhasznált irodalom

Aidarov, Aleksandr – Wolfgang Drechsler: The Law and Economics of the Estonian Law on Cultural Autonomy for National Minorities and of Russian National Cultural Autonomy in Estonia. *Halduskultuur – Administrative Culture*, 2011. 1. 43–61.

Decker, D. Christopher: *Enhancing Minority Governance in Romania: Report on the Presentation on Cultural Autonomy to the Romanian Government*. Flensburg, European Centre for Minority Issues, March 2005.

http://www.ecmi.de/uploads/tx_ifpubdb/Report_53.pdf. (Letöltés ideje: 2017. április 20.)

Decker, D. Christopher: The Use of Cultural Autonomy to Prevent Conflict and Meet the Copenhagen Criteria: The Case of Romania. In: Smith, David J. – Cordell, Karl (eds.): *Cultural Autonomy in Contemporary Europe*: London: Routledge, 2008. 101–14.

Kallas, Kristina: Claiming the Diaspora: Russia’s Compatriot Policy and Its Reception by Estonian-Russian Population. *Journal of Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 2016. 3. 1–25.

Kekelidze, E.: Eto Budet Estonskii Variant. *Estoniia*, September 18, 1992.

Lagerspetz, Mikko: Cultural Autonomy of National Minorities in Estonia: The Erosion of a Promise. *Journal of Baltic Studies*, 2014. 3. 457–75.

Park, Andrus: Ethnicity and Independence: The Case of Estonia in Comparative Perspective. *Europe-Asia Studies*, 1994. 1. 69–87.

⁵⁶ Kallas, Kristina: Claiming the Diaspora: Russia’s Compatriot Policy and Its Reception by Estonian-Russian Population. *Journal of Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 2016. 3. 1–25.

- Poleshchuk, Vadim: Changes in the Concept of National Cultural Autonomy in Estonia. In: Nimni, Ephraim – Osipov, Alexander – Smith, David J. (eds.): *Challenge of Non-Territorial Autonomy: Theory and Practice*. Oxford: Peter Lang, 2013. 149–162.
- Poleshchuk, Vadim: National Cultural Autonomy in Estonia. In: Tove H. Malloy – Alexander Osipov – Vizi Balázs (eds.): *Managing Diversity Through Non-Territorial Autonomy: Assessing Advantages, Deficiencies, and Risks*. Oxford: Oxford University Press, 2015. 229–248.
- Schultz, Anatoli – Flink, Toivo: *Ikuinen Kulkuri. Eesti ingerisoomlaste seltside ajalookogumik*. Tallinn, Paar, 2013.
- Semjonov, Aleksey: Estonia – Nation Building Integration – Political and Legal Aspect. In: Kolsto, Pal (ed.): *National Integration and Violent Conflict in Post-Soviet Societies*. Lanham – Boulder – New York – Oxford: Rothmann – Littlefield, 2002.
- Semenov, Aleksey: Komu Zhe Eto Vygodno? *Molodezh' Estonii*, April 26, 2006.
- Smith, David J.: Retracing Estonia's Russians: Mikhail Kurchinskii and Inter-War Cultural Autonomy. *Nationalities Papers*, 1999. 3. 455–474.
- Smith, David J.: *Estonia: Independence and European Integration*. London: Routledge, 2001.
- Smith, David J.: Non-Territorial Autonomy and Political Community in Contemporary Central and Eastern Europe. *Journal of Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 2013. 1. 27–55.
- Smith, David J.: Estonia: A Model for Interwar Europe? *Ethnopolitics*, 2016. 1. 89–104.
- Smith, David J. – Hiden John: *Ethnic Diversity and the Nation State: National Cultural Autonomy Revisited*. London: Routledge, 2012.

SANSUM MOLNÁR JUDIT*

Az 1993-as magyarországi kisebbségi törvény parlamenti vitája

A rendszerváltás utáni Magyarország hazai kisebbségeket érintő politikája, annak főbb pontjait és motivációit illetően, viták tárgyát képezte a hazai és nemzetközi szakirodalomban az 1990-es évek elejétől kezdve. Ezek egyrészt arra irányulnak, hogy milyen viszonyban van, létezik-e alá-, fölé-, vagy mellérendeltség, a relatíve csekély létszámú, jelentős részben szétszórtan elhelyezkedő, illetve többnyire a nyelvi-kulturális asszimiláció előrehaladott fokán álló kisebbségeket megcélzó hazai kisebbségpolitika és a jóval népesebb, sokkal inkább határmentén és egybefüggő tömbökben élő, valamint az asszimilációs késztetéseknek jobban ellenálló kisebbségi magyar közösségeket célzó magyarságpolitika/nemzetpolitika között. Másrészt arra fókuszálnak, hogy a kisebbségpolitika szervezeti-intézményi következményeként, kereteként létrejött kisebbségi (újabb terminológiával nemzetiségi önkormányzati) rendszer, a jogszabályok által célul kitűzött kulturális autonómia, vajon mennyiben van összhangban az ország legnagyobb kisebbségi csoportjának, a romáknak a meghatározó érdekeivel és céljaival. Az utóbbi nem kevés összefüggésben áll a kérdés megítélését befolyásoló különböző, és akár egymással rivalizáló megközelítésekkel, amelyek terén pont az 1980-as és 1990-es évek fordulója jelentett hangsúlyeltolódást a korábbi kisebbségi jogi nézethez képest az alapvető emberi jogok és az anti-diszkrimináció felé, hogy aztán a 2000-es években mindezt felváltta a társadalmi-

*A szerző kutatói munkatárs a Glasgow-i Egyetemen, ahol a Közép és Kelet-Európa Tanulmányok Tanszékén tagja a Prof. David Smith által vezetett, National Minority Rights and Democratic Political Community: Practices of Non-Territorial Autonomy in Contemporary Central and Eastern Europe elnevezésű, az Economic and Social Research Council által támogatott projektnek [grant number ES/L007126/1]. E-mail: judit.molnar@glasgow.ac.uk

gazdasági integráció szükségességének nyomatékosítása a romapolitikában.¹

A fenti vitákban különös helyet foglal el a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény, amelynek előkészítése még a pártállami időszakban vette kezdetét, és több mint öt évet vett igénybe. A kisebbségi törvény előkészülete széles nemzetközi figyelmet is kapott, majd bőséges szakirodalom foglalkozott a törvény végrehajtásával, a létrejövő kisebbségi önkormányzati rendszer gyakorlati működésével, arra keresve elsősorban a választ, hogy miként hatott a nemzetiségek életére, hogyan befolyásolta a közösségépítést, intézményeik működését.² Ezzel szemben az előkészületeket és az akörüli vitákat némileg kisebb figyelem övezte. A kisebbségi törvény előkészítésének parlamenti szakasza, a törvényjavaslat parlamenti vitája ugyanakkor gyakrabban jelenik meg a szakirodalmi munkákban, de kevésbé vizsgálja azt, hogy min változtatott, mit tett hozzá az Országgyűlés a kormány által beterjesztett szöveghez, s inkább arra keresi a választ, hogy a plenáris ülések alkalmával milyen motivációk, milyen célkitűzések fogalmazódtak meg a felszólalók részéről a kisebbségpolitika természetét illetően.

A részben a parlamenti fázisban bekövetkezett tartalmi elmozdulásokkal kapcsolatban, az előkészítésben szakértőként

¹ Rövid Márton: Options of Roma Political Participation and Representation. *Roma Rights*, 2012, 9–17.

² L. pl: Bindorffer Györgyi: *Kisebbség, politika, kisebbségpolitika. Nemzeti és etnikai közösségek kisebbségi önkormányzati autonómiája Magyarországon*. Budapest: Gondolat –, MTA Szociológiai Kutatóintézet, 2011. Csefkó Ferenc – Pálné Kovács Ilona (szerk.): *Kisebbségi önkormányzatok Magyarországon*. Budapest: Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely – MTA Regionális Kutatások Központja, 1999.; Dobos Balázs: *The Development and Functioning of Cultural Autonomy in Hungary. Ethnopolitics*, 2007/3. 451-469. Uő: *A kisebbség joga. Kisebbségi törvénykezés Magyarországon (1988-2006)*. Budapest: Argumentum, 2011. Eiler Ferenc: *A kisebbségi önkormányzati rendszer és tapasztalatai*. In: Kántor Zoltán – Majtényi Balázs (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Budapest: Rejtjel, 2005.; Kállai Ernő: *Helyi cigány kisebbségi önkormányzatok Magyarországon*. Budapest: Gondolat – MTA Etnikai – nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2005.; Vizi Balázs: *Minority Self-Governments in Hungary – a Special Model of NTA?* In: Malloy, Tove – Osipov, Alexander – Vizi Balázs (eds.): *Managing Diversity Though Non-Territorial Autonomy. Assessing Advantages, Deficiencies, and Risks*. Oxford: Oxford University Press, 2015.

közreműködő, későbbi kisebbségi ombudsman Kaltenbach Jenő szerint az 1991 őszét követő változások „eredményeképpen a kisebbségi törvény – a nemzetközi jogból kölcsönvett kifejezéssel élve – „soft law”-vá alakult, vagyis ténylegesen kikényszeríthető jogok helyett inkább csak általános követelményeket, kívánalmakat fogalmazott meg. A legnagyobb visszalépés a két leglényesebb területen: a kisebbségi önkormányzati rendszert és a kulturális autonómiát illetően történt. Az önkormányzati rendszer a parlamenti szakaszban szinte a felismerhetetlenségig megváltozott, és ezáltal elvesztette az önkormányzati jegyek jelentős részét. A kulturális autonómia távoli, bizonytalan ígéretté szelődött, ígéretté, amelynek bevalthatóságát az azóta eltelt idő aligha igazolta.”³ Szintén a tartalmi elemeket tekintve Dobos Balázs mellett érvel, hogy a kisebbségi törvény főbb pontjainak többsége már a törvényjavaslat parlamenti beterjesztése előtt megszületett, ezért szerinte nagyobb figyelmet kell fordítani az azt megelőző tárgyalásokra, amelyek a kormány és a kisebbségi szervezetek között zajlottak több mint egy éven keresztül.⁴

Az 1992 szeptembere és 1993 júniusa közötti, közel egyéves parlamenti szakra a nagyobb kisebbségpolitikai periódusokat tárgyaló politikatörténeti munkák közül vannak olyanok, amelyek már nem nagyon térnek ki,⁵ míg más elemzések többnyire rövid összefoglalását adják a törvényjavaslat parlamenti tárgyalásának,⁶

³ Kaltenbach Jenő előadása. In: Tamás Kincső – Tóth Ágnes – Vékás János (szerk.): *Tízéves a kisebbségi törvény. Szakmai konferencia, Néprajzi Múzeum Budapest, 2003. október 7–9.* Budapest: Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal, 2004.

⁴ Dobos Balázs: *A szakpolitikai célok meghatározásának problémája a magyarországi kisebbségpolitikában.* MTA Law Working Papers, 2015/10. 7.

⁵ L. pl. Győri Szabó Róbert: *Kisebbségpolitikai rendszerváltás Magyarországon.* Budapest, Osiris, 1998. 131. Tilkovszky Loránt: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században.* Debrecen: Csokonai, 1998. 194–195.

⁶ L. pl. Bindorffer, 2011. 94-95. Bodáné Pálok Judit: *A magyar kisebbségi törvény megszületésének körülményei.* *Acta Humana*, 1993/12-13. 41-45. ; Kállai Ernő: *A kisebbségi joganyag és annak változásai az elmúlt negyedszázadban Magyarországon.* In: Fedinec Csilla – Ilyés Zoltán – Simon Attila – Vizi Balázs (szerk.): *A közép-európaiság dicsérete és kritikája.* Pozsony: Kalligram, 2013. 112–115.; Szabó Orsolya: *Reform vagy módosítás? A magyarországi kisebbségi törvény koncepciójának megújítása.* In: Kovács Nóra,

amelyek jórészt történelmi és jogi összefüggésében vizsgálták a készülő törvényt. A parlamenti felszólalások diskurzuselemzését végezte el Koller Inez Zsófia doktori disszertációja.⁷ Tóth Judit pedig egy 2008-as recenziójában elemezte a parlamenti vitában a különböző kormánypárti és ellenzéki frakciók részéről felsorakoztatott különböző politikai szándékokat a törvényjavaslat főbb csomópontjai kapcsán, rámutatva arra, hogy „valójában a konszenzuskényszernek alávetett, kétharmados törvény a parlamenti szakban is részese lett a többség – kisebbség és a többségi eliten belüli egyeztetésnek, sőt, a nemzetközi támogatás megszerzésével és a szakértői megalapozással is foglalkozott a parlament.”⁸ Az azonosítható politikai szándékok között egyaránt megtalálhatók voltak a sokszínűség kezelésének normatív-igazságossági, illetve a más célokat szolgáló, instrumentális szempontjai is. Ez utóbbiak sorában, a hazai és külföldi szakértőknél egyaránt gyakran jelennek meg a parlamenti vita felszólalásai annak alátámasztására, hogy a törvényt részben, vagy egyes szerzőknél szinte kizárólag, csak a szomszédos országok felé való példamutatás és nyomásgyakorlás, a kisebbségi magyar közösségek helyzetének javítása érdekében alkották meg: „a kisebbségi törvény elfogadásakor a parlamenti vita résztvevői nemegyszer a határon túli magyarok vélt vagy valós érdekeire hivatkoztak. Azaz a modellt egyfajta ’bezzeggyereknek’ szánták...”⁹ De megjelenik a hazai kisebbségek identitásmegőrzési szándéka is, egyfajta kísérlet egy sokszínű, multikulturális világ megtartására vagy éppen kialakítására¹⁰, a kisebbségekkel szemben érzett történelmi adósság tudata, továbbá az euroatlanti integrációs intézmények felé küldendő pozitív üzenet az ország integrációs folyamatának támogatására, amelyek mellett kétségkívül hangsúlyosan jelen volt az is, hogy „a törvényi szabályozás jelzés

Osvát Anna, Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 2004. 191-208.

⁷ Koller Inez Zsófia: *Nemzetiség és ideológia. Parlamenti beszédmódok a nemzetiségről (1990–1994).* Pécs: PTE BTK Interdisz. Doktori Iskola, 2011.

⁸ Tóth Judit: A többkultúrájú politikai közösség magyarországi intézményesülése. *Miskolci Jogi Szemle*, 2008/1. 121-140.

⁹ Majtényi Balázs: Mi lesz veled „bezzeggyerek”? Változóban a kisebbségi jogi szabályozás. *Fundamentum*, 2005/3. 109.

¹⁰ Majtényi Balázs: *A nemzetállam új ruhája. Multikulturalizmus Magyarországon.* Budapest: Gondolat, 2007. 178.

kívánt lenni a szomszédos államok felé is a magyar kisebbségek elvárásait illetően.”¹¹

A fentiekkel összefüggésben jelen tanulmány rövid összefoglalót ad a törvény parlamenti vitájáról. Az ott elhangzó 66 felszólalás tartomelemzését elvégezve azt vizsgáltuk meg, hogy melyek voltak a vita legfontosabb témái, és tartalmilag milyen üzenettel bírtak ezek.

A szakirodalomban – a hazai kisebbségek identitásának, nyelvének, kultúrájának megőrzése mellett – három további fő instrumentális okra vezetik vissza a kisebbségi törvény megszületését:

1. tárgyalási alapot próbált szerezni, illetve példát kívánt szolgáltatni a szomszédos országok számára a határon túli magyarok helyzetének javítása érdekében;¹²

2. A nemzetközi elvárásoknak való megfelelés:

a. a nyugati kisebbségvédelmi normák elfogadása;¹³

b. a kisebbségekkel való hátrányos bánásmód kritikájának megelőzése.¹⁴

3. A roma népesség beilleszkedésének elősegítése, a korábbi hátrányosan megkülönböztető bánásmód kompenzálása azzal, hogy a többi nemzeti-etnikai kisebbséggel megegyező státuszt biztosítanak számukra.¹⁵

1992–1993-ban a parlamenti vita során elhangzott felszólalások elemzése azt mutatta, hogy a leggyakrabban említett szavak az alábbiak voltak: kisebbség, magyar, nemzetiségi, etnikai, törvény és önkormányzat. A legtöbbet említett kisebbség a roma volt (1. ábra). Kétszer olyan gyakrabban jelent meg ez a népcsoport, mint a sorrendben második német vagy szlovák nemzetiség. Ez arra is enged következtetni, hogy a romák körüli kérdések fontos témaként jelentek meg a parlamenti viták során. Később látni fogjuk, hogy a romákat érintő beszédek a problémáikon túl arról szóltak, hogy vajon

¹¹ Eiler, 2005. 446.

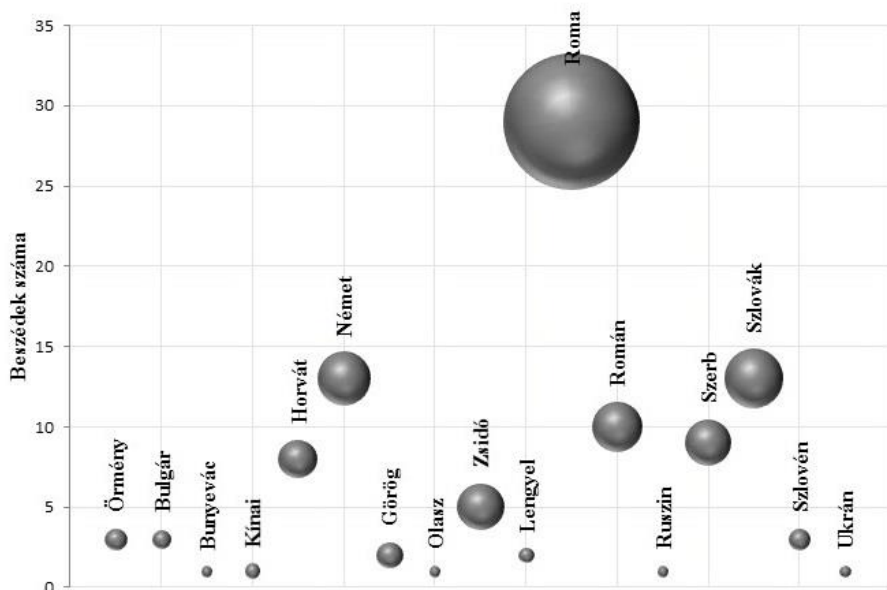
¹² Eiler Ferenc – Kovács Nóra: *Minority Self-Governments in Hungary*. In: Gál Kinga (ed.): *Minority governance in Europe*. Budapest: Open Society Institute, 2002.; Dobos, 2011.

¹³ Uo.

¹⁴ Dobos, 2015. 5.

¹⁵ Dobos, 2014.

a kisebbségi törvény ezeket hogyan lesz vagy nem lesz képes feloldani.

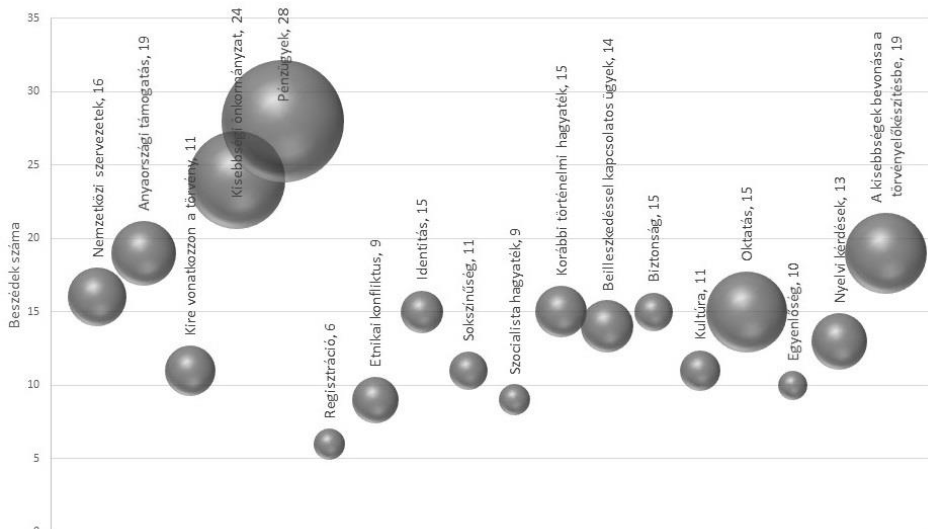

1. ábra A leggyakrabban említett etnokulturális kisebbségek a parlamenti vita során¹⁶

A közel egyéves vita során a leggyakrabban említett téma a kisebbségi önkormányzatok pénzügyi támogatása, illetve maga az önkormányzati rendszer volt (2. ábra). Elemzésünkéből látható, hogy a legfontosabb téma az volt a parlamenti vitában, hogy megteremtsek egy új kisebbségi intézményrendszer működésének feltételeit. Ehhez először is kellett az anyagi háttér és támogatás, illetve magának a kisebbségi önkormányzatok létrehozásának a részleteit is ki kellett dolgozni. Bíró Gáspár megkülönböztetése szerint két megközelítés

¹⁶ Az ábrán a gömbök nagysága mutatja azt, hogy egy beszédre vetítve milyen hangsúlyt kapott az adott téma.

került szóba: a liberális és az autonómiapárti,¹⁷ a többség ez utóbbit támogatta a kisebbségi önkormányzatok létrehozásával.¹⁸

2. ábra A főbb témakörök az 1993-as kisebbségi törvény parlamenti vitája során

¹⁷ Idézi Eiler, 2005; Vizi, 2015.

¹⁸ Interjú Fodor Gáborral, 1993-ban a FIDESZ parlamenti képviselőjével, aki a kisebbségi törvény parlamenti vitája során az Emberi jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottság elnöke volt, és interjú Hága Antóniával, volt SZDSZ-s parlamenti képviselővel.

Az egykori parlamenti képviselők már akkor látták, hogy a törvény végrehajtásának egyik gyenge pontja a pénzügyi támogatás elégtelensége lesz, amely több felszólalás témája volt.

“Ez az utolsó pont: ki fizet? A kisebbségi önkormányzatok vagyoni alapjainak létrehozását a törvényjavaslat gyakorlatilag nem szabályozza.”

(Németh Zsolt, FIDESZ).

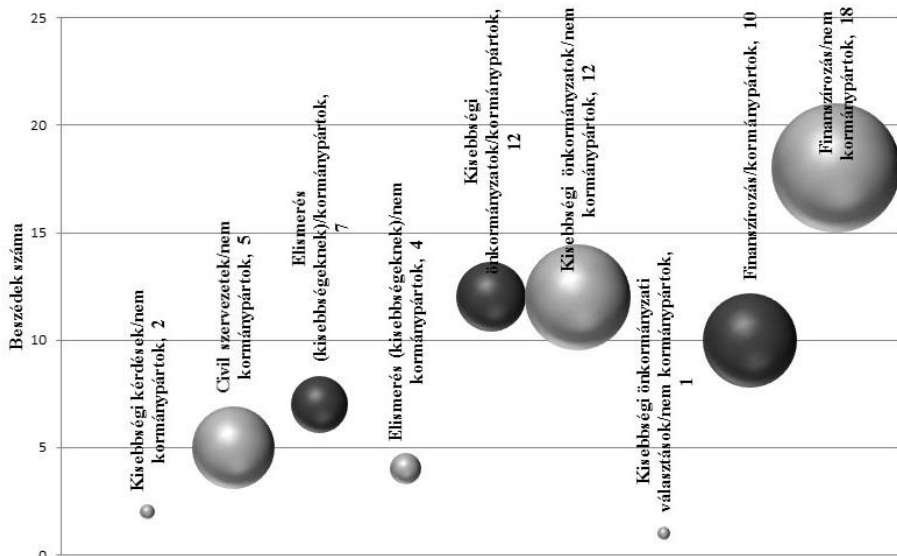
A finanszírozási tervezetet elsősorban a nem kormánypárti képviselők kérdőjelezték meg (3. ábra), de bőven akadtak az akkori kormánypárti képviselők között is, akik aggodalmukat fejezték ki ennek kapcsán.

“De maga a szavatozás nem sokat ér költségvetési háttér nélkül. Komoly aggályaim vannak, ami a törvény pénzügyi fedezetét illeti. Ugyanis nagyon szűkös az a pénzkeret, melyet eddig a költségvetés a nemzeti kisebbségek számára szavatoolt.”

(Sipos Imre, FgKP)

“Bizonyosan állítom, mint szomorú realista, hogy a törvény a valóságban másként fog működni, mint amit mi szeretnénk, már csak azért is, mert nem tudok átlépni a financiális gondokon.”

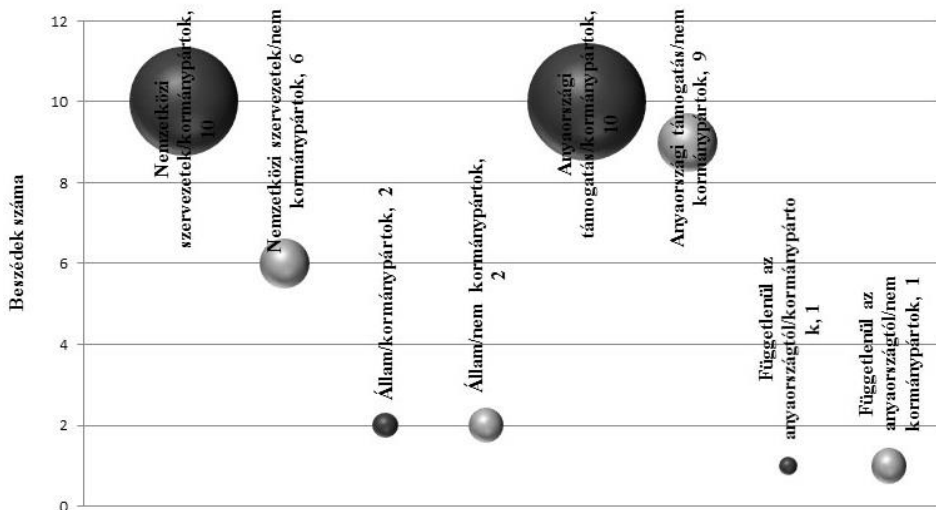
(Vona Ferenc, MDF).

3. ábra A kisebbségi önkormányzatok és azok pénzügyi támogatása (valamint más technikai és elvi kérdések) a parlamenti vitában a kormánypártok és a többi pártok felszólalásaiban

Mindezen kétségek ellenére a kormány semmilyen intézkedést nem hozott a probléma megoldására. Nyilvánvalóan nem voltak pontos információik arról, hogy majd hány nemzetiségi önkormányzat alakulhat meg. Kaltenbach Jenő a vele készített interjúban elmondta, a terv az lett volna, hogy majd az első kisebbségi önkormányzati választás után visszatérnek ezekre a kérdésekre, és amennyiben szükséges, akkor kiigazításokat fognak tenni a megfelelő finanszírozás érdekében. Erre azonban nem került sor.

A második, leggyakrabban tárgyalt témakörök a határon túli magyarok kérdése volt, továbbá a hazai kisebbségek bevonása a törvényelőkészítésbe és a nemzetközi elvárások érvényesítése, illetve a nemzetközi szervezetekkel való kapcsolatok, visszajelzések a törvény-előkészítés során (4. és 6. ábra).

4. ábra A határon túli magyarok helyzetének elősegítésére vonatkozó témák a kormánypárti és a nem kormánypárti képviselők felszólalásaiban

A beszédek leginkább az erkölcsi felelősségről és a példamutatásról szóltak. Számukat tekintve az anyaország támogatásának kifejezésre juttatása mind a kormánypárti, mind a nem kormánypárti képviselők esetében hasonló volt, bár a kormánypártiak felszólalásaikban hosszabban taglalták az ehhez kapcsolódó mondanivalójukat (4. ábra).

A képviselők sosem próbálták elrejtteni, azt, hogy ezzel a törvénnyel a határon túli magyarok kisebbségvédelmi helyzetét akarták megerősíteni.

„Egyetlen államnak sincs erkölcsi alapja, hogy számon kérje más országoktól a kisebbségek helyzetének és jogainak rendezését akkor, ha ezt megelőzően maga sem tesz meg mindent ennek érdekében. Úgy vélem, nem kell külön hangsúlyoznom ennek

igazságát és fontosságát a határainkon túl élő magyarság érdekében.”

(Kováts László, FgKP).

Nyíltan álltak ki azzal a véleményükkel is, hogy a készülő törvény majd tárgyalási alapot adhat számukra, hogy adott esetben ki tudjanak állni a kisebbségben élő magyarok érdekében a nemzetközi szinten is:

„Példát viszont szolgáltatathatunk mások számára is, olyan példát, amely egyszerre méltó válasz Marosvásárhelyre, Kórogyra és Pozsonyra,¹⁹ és ezzel megszerezhetjük akár csak 1849-ben a világ demokratikus erőinek elismerését.” (Varga János, MDF).

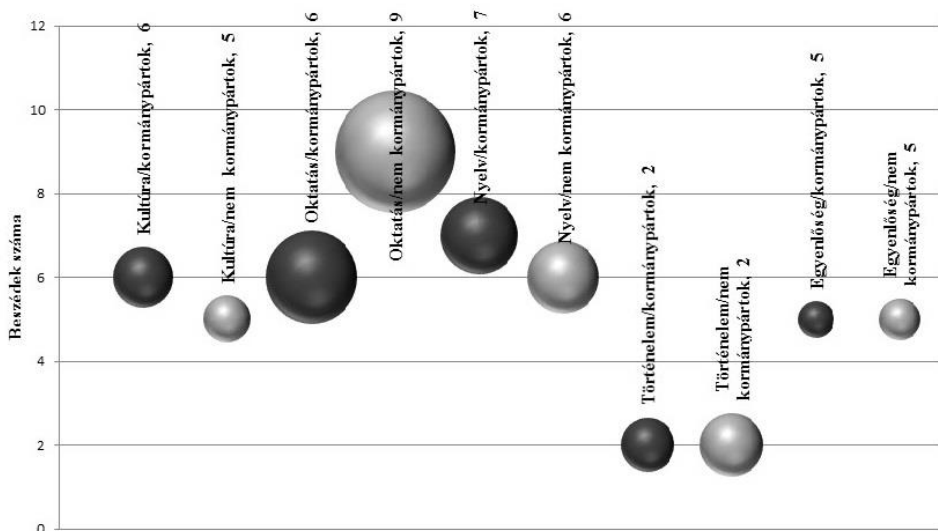
A nemzetközi szervezetekkel való együttműködés és azoknak a törvény előkészületével kapcsolatos pozitív visszhangjának hangsúlyozása szintén meghatározó témája volt a vitának. E tekintetben a különbség már jóval szembeötlőbb, mind a beszédek számát, mind a tárgyalásukra szánt időt véve is, a kormánypártiak javára (4. ábra). Az akkori kormány számára rendkívül fontos volt az, hogy kisebbségi politikájával példát tudjon mutatni a szomszédos országoknak, és bizonyítsa a nyugati országok felé is azt, hogy Magyarország demokratikus országgá vált, ahol a kisebbségek az őket megillető védelemben és bánásmódban részesülnek. Mindeközben folyamatosan abban bíztak, hogy a „Nyugat” majd a segítségükre lehet a határon túli magyarok helyzetének javításáért folyó küzdelemben.²⁰

Több olyan témakör is fontos lett a vitában, amelyek nem kapcsolódtak szorosan a határon túli magyarok kérdéséhez – mint például a törvényhozásban való részvétel, vagy az oktatás és képzés (lásd 5-6. ábra) –, ám ha jobban megnézzük, akkor láthatjuk, hogy

¹⁹ A képviselő itt ezeken a határon túli, magyarlakta településeken megtörtént erőszakos eseményekre utal. A romániai Marosvásárhelyen 1990 márciusában véres konfliktus tört ki a helyi magyarok és a románok között; a horvátországi Kórogyról 1991 szeptemberében a magyar lakosságnak el kellett menekülnie, mert a szerbek megtámadták a falut; 1992. szeptember 16-án Pozsonyban rendőrök támadtak rá a magyar szurkolókra a Slovan – FTC meccsen.

²⁰ Interjú Fodor Gáborral, Horváth Aladárral, Hága Antóniával és Lásztity Péróval.

ezek esetében is találhatunk kapcsolódási pontokat a határon túli magyarsággal. Így amikor azt hangsúlyozzák, hogy a kisebbségeket is bevonta a kormány a törvényelőkészítés folyamatába, vagy a nemzetiségi oktatás megszervezéséről tárgyalnak, ezek magukba foglalták a szomszédos országok számára küldött üzenetet, a példamutatás elemét is. Azonban ez nem azt jelenti, hogy a hazai etnikai kisebbségek ügyei teljesen érdektelenek lettek volna az akkori hatalom számára. Talán az a helyesebb megközelítés, hogy míg a nemzetiségek helyzetének javításában motivációként elsődleges szerepet játszott az a kíváncsiság és akarat, hogy a határon túli magyarok helyzetén javítani lehessen, ugyanakkor, a törvényhozás során, annak tárgyalásakor, előtérbe kerültek a hazai sajátosságok is, mint például az oktatás (kiemelten a nem kormánypartok részéről, 5. ábra), amit a szocialista korszakban elhanyagoltak, és az 1960-as évektől kétnyelvűvé alakítottak.

5. ábra Oktatás, kultúra, nyelvhasználat kérdéseinek tárgyalása a parlamenti vita során

A másik sokat vitatott téma a regisztráció kérdése volt. El kellett dönteni, hogy kik legyenek az alanyai az új törvénynek, és milyen feltételeknek kell megfelelni egy közösségnek ahhoz, hogy kisebbségi önkormányzatot hozhasson létre. A törvényhozók a legalább 100 éve Magyarországon élő népcsoportokra kívánták a törvényt kiterjeszteni. Többen nem értettek egyet ezzel az állásponttal. Ilyen volt például Tabajdi Csaba, az MSZP képviselőjének érvelése, mondván, hogy egy évszázada mások voltak az ország határai, és ez esetleg problémát okozhat a törvény értelmezésénél. A kormánypárt képviselői között is voltak, akik elleneztek ezt, és rövidebb időszakot javasoltak volna, így Kávássy Sándor az FKGP-ből, Vona Ferenc és Varga János az MDF-ből.

A másik kérdés az volt, hogy mely népcsoportokat tekintsék nemzeti kisebbségeknek (3. ábra). Lásztity Péro, a Kisebbségi Kerekasztal (KK) titkára és későbbi elnöke a vele készült interjúban elmondta, hogy nagy szerepet tulajdonított a Kisebbségi Kerekasztalnak abban, hogy a kormány kikre terjesztette ki a törvényt.

A törvény 1. fejezetének első paragrafusának második bekezdése a következőket mondta ki:

„E törvény értelmében nemzeti és etnikai kisebbség (a továbbiakban: kisebbség) minden olyan, a Magyar Köztársaság területén legalább egy évszázada honos népcsoport, amely az állam lakossága körében számszerű kisebbségben van, tagjai magyar állampolgárok és a lakosság többi részétől saját nyelve és kultúrája, hagyományai különböztetik meg, egyben olyan összetartozás-tudatról tesz bizonyosságot, amely mindezek megőrzésére, történelmileg kialakult közösségeik érdekeinek kifejezésére és védelmére irányul.”

A vita során az a kérdés is felvetődött, hogy hogyan terjed ki akkor a törvény a romákra, akiknek körülbelül 80%-a magyar anyanyelvű.

Végül is a törvény 13 nemzeti-etnikai kisebbségi csoportot nevezett meg.²¹ Ezután azonban a következő kérdés az volt, lehetséges-e úgy törvényt alkotni, hogy annak alanyairól nagyon keveset tudunk, ugyanis a regisztráció kérdését a Kisebbségi Kerekasztal és több egykori parlamenti képviselő is határozottan visszautasította a szomorú történelmi példákra hivatkozva. Elsősorban a regisztráció hiánya volt az, ami az úgynevezett etnobiznisz jelenségéhez vezetett, amikor a nem nemzetiségiek is szavazhattak és választhatóak voltak.²²

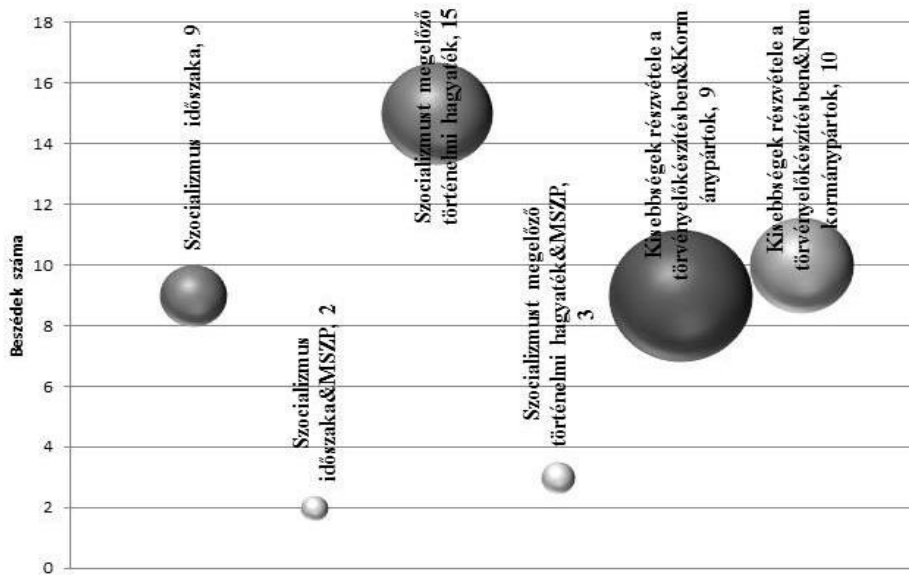
Azok, akik az 1990-es évek elején részt vettek a kisebbségi törvény létrehozásában, a magyar politikai élet nagyon liberális időszakaként emlékeznek rá. Ebben a történelmi pillanatban a szocializmus előtti időszakok, mint például az ország 19. századi nemzetiségi politikája, pozitív példaként került megemlítésre, miközben a magyar nemzetiségi törvény, az 1868. évi XLIV. tc., annak ellenére, hogy abban a korban modernnek számított, az 1849-es nemzetiségi törvényhez képest visszalépést jelentett, és nem elégítette ki a nemzetiségi igényeket.²³ A végrehajtása a nemzetiségek számára korlátozó és nacionalista intézkedésekkel párosult.²⁴ Éppen ezért inkább óriási kudarcként értékelhetnénk, aminek a mai napig ható kedvezőtlen következményei vannak. Ugyanakkor a szocializmus időszakának nemzetiségi politikáját inkább kritikus szemmel nézték az akkori képviselők, és jóval kevesebbet is beszéltek róla (6. ábra).

²¹ Ezek a következők: románok, németek, szlovákok, horvátok, románok, szerbek, szlovének, ukránok, ruszinok, bulgárok, örmények, görögök és lengyelek.

²² Dobos, 2007. és Smith, 2014

²³ Kóvágó László: *Nemzetiségek a mai Magyarországon*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1981.

²⁴ Ács Zoltán: *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1986.

6. ábra A történelmi példák és a kisebbségek részvételének hangsúlyozása a vita során

Az identitás, sokszínűség, etnikai feszültségek, diszkrimináció kérdéskörei is megjelentek a parlamenti vita során. Több képviselő felhívta a figyelmet a romák integrációjának kérdésére is az új kisebbségi törvény kapcsán (7. ábra), de a képviselőknek érdemi javaslatuk az ügy megoldására nem volt, úgy tekintettek rá, mint egy olyan problémára, amivel még a jövőben majd foglalkozni kell.

„...a magyarországi cigányság esetében olyan feszítő szociális problémák vannak, amelyeket ezzel a törvénytervezettel rendezni és kezelni nem lehet, ehhez szükség van egy külön válságkezelő cigányprogram elfogadására, hiszen az etnikai kérdéseknél sok esetben talán súlyosabbnak tűnnek ma a munkanélküliség, a szociális ellátatlanság problémái.”

(Tabajdi Csaba, MSZP)

A roma képviselők is hallatták hangjukat, így próbálva felhívni a romákat érintő gondokra a figyelmet.

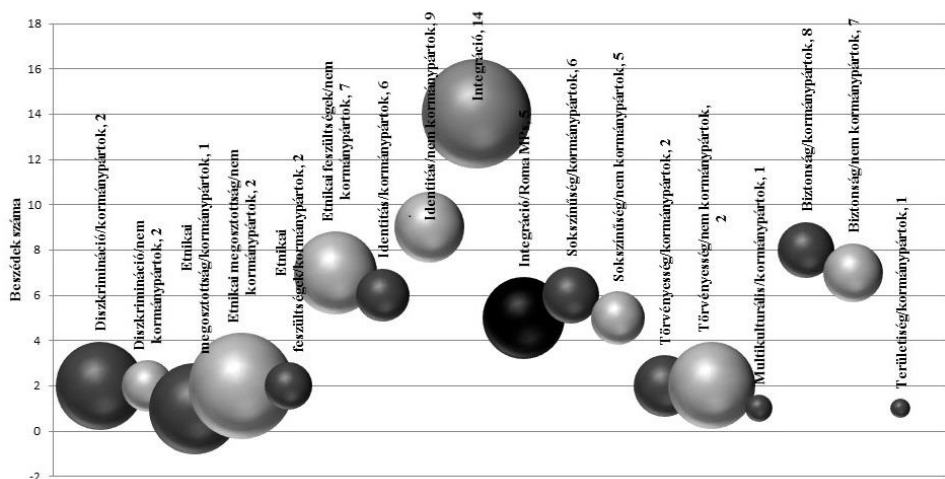
„A cigányság számára az önszerveződéshez, az érdekérvényesítéshez való jog csupán szükséges, de önmagában nem elégséges feltétel ahhoz, hogy megmeneküljön a fizikai létét fenyegető elsősorban szociális természetű gondoktól. Valós érdekei és gondjai mindig a szőnyeg alá lettek seperve.”

(Péli Tamás, MSZP).

Más politikai háttérrel rendelkező roma képviselő talán még tragikusabbnak látta – és nem ok nélkül – a közösségük problémáit.

„Arról van szó, hogy a gazdasági válság okozta súlyos problémák, a rasszista tendenciák, és egyáltalán az a nyomorúságos helyzet, amelyben élünk, és magát az elszegényedés folyamatát figyelembe véve ez faji előítéletességgé válik, és jól tudjuk, hogy ezt nem a kisebbségi törvénynek kell megoldani. Olyan kisebbségi törvényt kell létrehoznunk, amelyik megfelelő hatással bír más törvényekre, a szociális, a gazdasági, a költségvetési törvényre, és olyan garanciákat nyújt, olyan kereteket biztosít a kisebbségi lét számára, amelynek hatására a kisebbségek, jelen esetben a Cigányság, részesévé válik a döntéshozatali mechanizmusoknak, egyszerűen integrálódik a magyar társadalomba.”

(Horváth Aladár, SZDSZ)

7. ábra Az integráció, az etnikai feszültségek, diszkrimináció, identitás, sokszínűség, stb. kérdéseinek témakörei a vitában

A figyelmeztető felszólalások ellenére a törvényhozók nem tulajdonítottak elég figyelmet annak, hogy az egyes nemzetiségi csoportok társadalmi, valamint demográfiai jellemzőikben és tulajdonságaikban merőben eltérnek egymástól. Ezek a különbségek nagyon megnehezítették azt, hogy egyetlen törvénnyel minden nemzeti kisebbségi csoport számára lehetővé tudják tenni azt, hogy egyenlő szintű kulturális autonómiát legyenek képesek kiépíteni.

A törvény mindezen hiányosságai előrevetítették a későbbi problémákat, amelyeket a törvény módosításai és az új nemzetiségi törvény sem volt képes feloldani.

A kisebbségi törvény 1993. júliusi elfogadását követően októberben lépett hatályba. A törvényhozók nem szenteltek megfelelő figyelmet annak a ténynek, hogy az érintett 13 nemzetiségnek mennyire eltérő sajátosságai vannak. Valójában ezek az eltérések rendkívül megnehezítik azt, hogy egyetlen egy törvénnyel szabályozni lehessen mind a 13, nagyságában és karakterében is nagyon különböző, nemzetiségi csoportot.

“Tehát az elnyomás eszközüül ezt a formális jogi hivatkozást alkalmazták végig, hogy mindegyik kisebbségre egyforma szabályozást kell kidolgozni. Amikor mi felvetettük, hogy az 500 főből álló ruszin kisebbség jogai hogy egyeztethetők össze a mondjuk egymillió cigányság jogaival pl. a választási szabályozás kidolgozásakor, akkor ez a legkriminálisabb példa, azért, hogy a ruszinok megválaszthassanak maguknak ruszin kisebbségi önkormányzatot, levitték a választójogi normát 5 főre,²⁵ nálunk ez a demokrácia teljes kitérését jelentette. Ez azt jelenti, hogy 5 roma, ha bejelenti az igényét, de csak egy megy el a szavazatra, már azzal az eggyel lehet létrehozni, és itt megölték a magyarországi cigányok demokratikus jogait, nem kellett hozzá kampányolni, látszólag egyenlő jog alkalmazás, valójában a magyarországi cigányág lélekszáma egyedül több, mint az összes kisebbségé együttvéve. Tehát nem lett volna szabad soha a magyar államnak egyformára szabni a nem egyformák jogait. Így lehet pl. elnyomni és a kisebbség jogainak demokratikus használatának a lehetőségétől is megfosztani a cigányokat.”
(Zsigó Jenő, a Roma Parlament egykori elnöke²⁶)

Ezzel nem arra akarunk utalni, hogy az egyes nemzeti kisebbségek számára külön-külön törvényre lenne szükség, hanem arra, hogy egyrészt a számbeli különbségeket jobban figyelembe lehetett volna venni. Ezen túlmenően az is fontos lenne, amit Horváth Aladár javasolt a parlamenti vita során: hogy azokat a csoportokat, akik egyéb körülményeik miatt akadályoztatva voltak és vannak abban, hogy a meglévő törvény adta lehetőségekkel ugyanolyan hatékonyan tudjanak élni, mint akármelyik más népcsoport, azokat más törvényekkel, programokkal is segíteni kell.²⁷

Az nem vitás, hogy a törvény megszületésében az elsődleges motivációs szerepet a határon túli magyarok kérdése játszotta, amely

²⁵ A települési nemzetiségi önkormányzat jelöltje az lehet, akit az adott regisztrált nemzetiségűek közül legalább 5%-uk (és legalább 5 fő) támogatta.

²⁶ A Roma Parlament cigány civil szervezetek által alapított független szervezetként 1990-ben alakult meg.

²⁷ Ugyan erre vannak példák, de ezek nem elég hatékonyak, máskor egyediek, nem jelentenek igazi áttörést a problémák megoldásában.

szempont végigkísérte magát a törvényhozási folyamatot. Éppen ezért elmondhatjuk, hogy a törvény nemzetközi jelentősége annak idején nagyobb lehetett, mint a bel- és társadalompolitikai. Ugyanakkor az is tény, hogy a törvény kidolgozásakor, a *Kisebbségi Kerekasztal* bevonásával, a hazai nemzeti kisebbségek problémái és érdekei is előtérbe kerültek²⁸, ha ezeket nem is tudták minden vonatkozásban érvényesíteni. Maguk a képviselők (a kormánypártiak is) azonban látták, hogy a törvénynek vannak hiányosságai, mint például a pénzügyi támogatás vagy a regisztráció kérdése. A romák gondjait is megemlítették, és szó esett a parlamenti képviselőről is, de ezek a kérdések megoldatlanok maradtak.

Gyakorlatilag mindezen hiányosságok előrevetítették a törvény kapcsán felmerült jövőbeli problémákat, amelyeket a későbbi módosítások és az újabb, 2011-es nemzetiségi törvény nem vagy csak részben tudtak orvosolni.

Felhasznált irodalom

Ács Zoltán: *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. Budapest: Kossuth Kiadó, 1986.

Bindorffer Györgyi: *Kisebbség, politika, kisebbségpolitika. Nemzeti és etnikai közösségek kisebbségi önkormányzati autonómiája Magyarországon*. Budapest: Gondolat – MTA Szociológiai Kutatóintézet, 2011.

Bodáné Pálok Judit: A magyar kisebbségi törvény megszületésének körülményei. *Acta Humana*, 1993/12-13. 26–45.

Csefkó Ferenc – Pálné Kovács Ilona (szerk.): *Kisebbségi önkormányzatok Magyarországon*. Budapest: Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely – MTA Regionális Kutatások Központja, 1999.

Dobos Balázs: The Development and Functioning of Cultural Autonomy in Hungary. *Ethnopolitics*, 2007/3. 451–469.

²⁸ Doncsev Toso: A magyarországi kisebbségi törvény. *Kisebbségkutatás*, 2004/1. 94–101.

- Dobos Balázs: *A kisebbség joga. Kisebbségi törvénykezés Magyarországon (1988–2006)*. Budapest: Argumentum, 2011.
- Dobos Balázs: *Between Importing and Exporting Minority Rights: The Minority Self-Governments in Hungary*. In: Salat Levente – Constantin, S. Osipov Alexander – Székely István. G. (eds.): *Autonomy Arrangements around the World: A Collection of Well and Lesser Known Cases*. Cluj-Napoca: ISPMN, 2014.
- Dobos Balázs: *A szakpolitikai célok meghatározásának problémája a magyarországi kisebbségpolitikában*. MTA Law Working Papers, 2015/10.
- Doncsev Toso: A magyarországi kisebbségi törvény. *Kisebbségkutatás*, 2004/1. 94–101.
- Eiler Ferenc – Kovács Nóra: *Minority Self-Governments in Hungary*. In: Gál Kinga (ed.): *Minority governance in Europe*. Budapest, Open Society Institute, 2002.
- Eiler Ferenc: A kisebbségi önkormányzati rendszer és tapasztalatai. In Kántor Zoltán – Majtényi Balázs (eds.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Budapest: Rejtjel Kiadó, 2005. 445–461.
- Győri Szabó Róbert: *Kisebbségpolitikai rendszerváltás Magyarországon*. Budapest: Osiris, 1998.
- Kaltenbach Jenő előadása. In: Tamás Kincső – Tóth Ágnes – Vékás János (szerk.): *Tízéves a kisebbségi törvény. Szakmai konferencia, Néprajzi Múzeum Budapest, 2003. október 7–9*. Budapest: Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal, 2004.
- Kállai Ernő: *Helyi cigány kisebbségi önkormányzatok Magyarországon*. Budapest: Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2005.
- Kállai Ernő: A kisebbségi joganyag és annak változásai az elmúlt negyedszázadban Magyarországon. In: Fedinec Csilla – Ilyés Zoltán – Simon Attila – Vizi Balázs (szerk.): *A közép-európaiság dicsérete és kritikája*. Pozsony: Kalligram, 2013. 109–135.
- Koller Inez Zsófia: *Nemzetiség és ideológia. Parlamenti beszédmódok a nemzetiségről (1990–1994)*. Pécs: PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola, 2011.

<http://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/16102/koller-inez-sofia-phd-2011.pdf?sequence=4&isAllowed=y>

Kővágó László: *Nemzetiségek a mai Magyarországon*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1981.

Majtényi Balázs: Mi lesz veled „bezzeggyerek”? Változóban a kisebbségi jogi szabályozás. *Fundamentum*, 2005/3. 109–120.

Majtényi Balázs: *A nemzetállam új ruhája. Multikulturalizmus Magyarországon*. Budapest: Gondolat, 2007.

Rövid Márton: Options of Roma Political Participation and Representation. *Roma Rights*, 2012, 9–17.

Smith, David J: Minority Territorial and Non-Territorial Autonomy in Europe: Theoretical Perspectives and Practical Challenges. In: Kántor, Zoltán. (szerk.): *Autonomies in Europe: Solutions and Challenges*. Budapest: L’Harmattan, 2014.

Szabó Orsolya: Reform vagy módosítás? A magyarországi kisebbségi törvény koncepcionális megújítása. In: Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2004. 191–208.

Tilkovszky Loránt: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Debrecen: Csokonai, 1998.

Tóth Judit: A többkultúrájú politikai közösség magyarországi intézményesülése. *Miskolci Jogi Szemle*, 2008/1. 121–140.

Vizi Balázs: Minority Self-Governments in Hungary – a Special Model of NTA? In: Malloy, Tove – Osipov, Alexander – Vizi Balázs (eds.): *Managing Diversity Through Non-Territorial Autonomy. Assessing Advantages, Deficiencies, and Risks*. Oxford: Oxford University Press, 2015.

DOBOS BALÁZS*

Választások és személyi elvű autonómiák

Az egyéneket a középpontba állító, és főként a területileg szétszórtan elhelyezkedő kisebbségi közösségek helyzetének kezelésére ajánlott, a magyar nyelvű szakirodalomban leginkább perszonális, személyi elvű vagy kulturális autonómiaként definiált kisebbségvédelmi modellt az utóbbi évtizedben egyre növekvő érdeklődés övezi a nemzetközi szakirodalomban: tanulmányok sora foglalkozik vele mind történeti és normatív-elméleti, mind pedig a létező esetek gyakorlati működését vizsgáló, azokat összehasonlító perspektívákból.¹ A modell kulcseleme, hogy mivel az adott kisebbséghez tartozókat az illető állam határain belüli lakóhelyüktől, lokális vagy országos nagyságuktól, számarányuktól függetlenül szeretné lefedni, szükséges legalább egy intézményt kialakítani helyi, regionális vagy országos szinten annak érdekében, hogy őket megszervezze, egyesítse, autonómiájukat működtesse, és kifelé az

* A szerző az MTA TK Kisebbségkutató Intézetének tudományos munkatársa. E-mail: dobos.balazs@tk.mta.hu. A tanulmány az NKFIH PD 116168. sz. projekt keretében készült.

¹ Lásd például: Coakley, John (ed.): *Non-territorial Autonomy in Divided Societies. Comparative Perspectives*. Abingdon, Routledge, 2017. Malloy, Tove – Osipov, Alexander – Vizi Balázs (eds.): *Managing Diversity Through Non-Territorial Autonomy. Assessing Advantages, Deficiencies, and Risks*. Oxford: Oxford University Press, 2015.; Malloy, Tove – Palermo, Francesco (eds.): *Minority Accommodation through Territorial and Non-territorial Autonomy*. Oxford: Oxford University Press, 2015. Nimni, Ephraim (ed.): *National Cultural Autonomy and its Contemporary Critics*. Abingdon: Routledge, 2005.; Nimni, Ephraim – Osipov Alexander – Smith, David J. (eds.): *The Challenge of Non-Territorial Autonomy: Theory and Practice*. Oxford: Peter Lang, 2013.; Smith, David – Cordell, Karl (eds.): *Cultural Autonomy in Contemporary Europe*. London: Routledge, 2008.; Smith, David – Hiden, John: *Ethnic Diversity and the Nation State. National Cultural Autonomy Revisited*. London: Routledge, 2012.

érdekeiket képviselje² – egy intézmény, amely vagy közjogi vagy magánjogi alapokon, a civil szerveződések világában jön létre.

Közép-, Kelet- és Délkelet-Európában, a korábbi homogenizációs politikák ellenére napjainkban is számos olyan, kisebb-nagyobb, illetve többé-kevésbé szétszórtan elhelyezkedő közösség él, amelyek számára a nem területi alapú autonómia alkalmas intézményi keret lehet identitásuk megőrzése szempontjából. Miközben a térségben továbbra is a nemzetállami modell, valamint az államszocialista időszak azon sajátossága él tovább, amely az állami és közintézményeket a domináns nemzet szinte kizárólagos tulajdonaként határozza meg, amely védi a többségi nemzet pozícióit a kisebbségi igényekkel szemben.³ Mindezek ellenére, a régió számos országa fogott hozzá a rendszerváltást követően személyi elvű, vagy azzal rokonítható autonómiamegoldások kialakításához a területükön élő különböző kisebbségek számára (elsősorban Észtország, Horvátország, Koszovó, Lettország, Macedónia, Magyarország, Montenegró, Oroszország, Szerbia, Szlovénia, és Ukrajna), ugyanakkor egyes megoldások még a két világháború közötti (Észtország) vagy a kései államszocialista évtizedekig (Szlovénia) is visszavezethetők. Mára a térségbeli országoknak egy számottevő csoportja hivatkozik a személyi elvű vagy kulturális autonómiára, legalábbis jogszabályai vagy politikai dokumentumai szintjén. Ahol ez az elköteleződés intézményi-szervezeti következményekkel is párosul, ott ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy funkcionális alapon, bizonyos kisebbségi egyesületek lettek egyes közfeladatokkal felruházva, mint például a kisebbség saját kulturális és oktatási intézményeinek a fenntartásával. Lettországban a kulturális autonómiáról szóló, 1991-es törvény értelmében bizonyos nemzetiségi egyesületeknek van joguk saját oktatási intézményeik kialakítására.⁴ A személyi elvű modell a példaként szintén

² Szarka László: *Kisebbségi léthelyzetek – közösségi alternatívák*. Budapest: Lucidus, 2004. 249.

³ Agarín, Timofey – Cordell, Karl: *Minority Rights and Minority Protection in Europe*. London: Rowman & Littlefield, 2016.; Cordell, Karl – Agarín, Timofey – Osipov, Alexander (eds.): *Institutional Legacies of Communism. Change and Continuities in Minority Protection*. London: Routledge, 2015.

⁴ Act of 19 March 1991 on the unrestricted development and right to cultural autonomy of Latvia's nationalities and ethnic groups.

felhozható Oroszországban viszont alig valósult meg.⁵ Azon túl, hogy a tagság ezekben a kisebbségi civil szervezetekben is önkéntes alapú, az egyesületi alapú megközelítés legalább két vonatkozásban veti fel a legitimitáció kérdését: egyfelől az önkéntes jellegű szerveződések számára adott esetben nehezebb lehet megszólítani és bevonni a közösség kevésbé aktív és elkötelezett tagjait. Másfelől viszont az esetleges párhuzamos és rivális szervezetek létrejötte, a kialakuló szervezeti pluralizmus könnyen alááshatja a szervezet azon képességét is, hogy az adott közösséget kifelé megjelenítse és képviselje.⁶

Az érintett országok másik csoportja – név szerint Észtország, Horvátország, Magyarország, Szerbia és Szlovénia – ezzel szemben egy olyan modellt alakított ki, amelynek keretében a szintén önkéntes alapon regisztrált kisebbségi választóknak módjukban áll közjogi úton, közvetlen vagy közvetett választások révén létrehozni a saját testületeiket különböző szinteken. Némileg eltér a fentiekől a montenegrói szabályozás, ahol a 2006-os kisebbségi törvény következő évi módosítása értelmében, a kisebbségi tanácsokat csak részben választják meg egy-egy választói gyűlésen, amelyen bármely, a kisebbségi kötődését felvállaló, nagykorú állampolgár részt vehet az előzetes regisztráció kötelezettsége nélkül.⁷ Ráadásul a tanácsoknak hivatalból tagjai lehetnek a kisebbségek meghatározó képviselői, így a kisebbségi parlamenti képviselők, a kisebbségi pártok vezetői vagy azon települések polgármesterei, ahol a kisebbségek vannak helyi többségben, és nem egy esetben ők képezik a tanács tagjainak többségét is. Éppen ezért a montenegrói

<http://www.humanrights.lv/doc/latlik/ethnic.htm> (Letöltve: 2017. szeptember 19.).

⁵ Osipov, Alexander: National Cultural Autonomy in Russia: A Case of Symbolic Law. *Review of Central and East European Law*, 2010/1. 27-57.

⁶ Brunner, Georg – Küpper, Herbert: Európai autonómia-megoldások: a kisebbségi önkormányzatok autonómia-modelljeinek tipológiája. In: Kántor Zoltán – Majtényi Balázs (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Budapest: Rejtjel, 2005. 377-403. A kisebbségi civil szervezetek számos esetben nagyfokú pluralizmusa szervesen közrejátszott Magyarországon is, a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló, 1993-as törvény előkészítése során a választott kisebbségi önkormányzatok kialakításában.

⁷ Montenegro: Law on minority rights and freedoms (2006). <http://www.minoritycentre.org/sites/default/files/law-minority-rights-me.pdf> (Letöltve: 2017. 09. 19.)

megoldás csak kismértékben említhető együtt ezen országcsoporttal, és nem is tárgya jelen tanulmánynak.⁸

A választások tehát nem csupán a demokratikus politikai rendszerek alapvető elemei, hanem jelentős szerepet játszanak bizonyos személyi elvű kisebbségi autonómiák működtetésében is. A 20. század folyamán kialakult ugyanakkor egy széles körű konszenzus arról, hogy a demokratikus berendezkedésekben a választásoknak milyen minimális feltételeknek kell eleget tenniük, továbbá a választási rendszerek kialakítása, gyakorlati működése, a választási folyamat és politikai következményeiknek a feltárása az összehasonlító kutatások meghatározó vizsgálati területét jelentik. Ehhez képest viszonylag kevés kutatási eredmény született arról, hogy az egyes személyi elvű autonómiák keretében alkalmazott választások milyen szerepet töltenek be az adott közösségek életében. Egyáltalán, alapvető kérdésként merül fel, hogy vajon az általános parlamenti és helyhatósági választások logikája és funkciói miként értelmezhetők e speciális kontextusban, mennyiben alkalmazhatók rájuk a választási szakirodalom főbb megállapításai, vagy ezekhez képest vajon közelebb állnak-e a korporatív jellegű, vállalati, dolgozói vagy diákönkormányzati választásokhoz? Mindezek figyelembevételével jelen tanulmány célja az, hogy elméleti szempontból, de a választási statisztikákra és az egyes országok konkrét tapasztalataira támaszkodva, összehasonlító módon bemutassa és elemezze ezen kisebbségi önkormányzati/tanácsi választások főbb jellemzőit az érintett öt országban. Az írás elemzési eszközeül a választás mint intézmény főbb funkciói szolgálnak, és arra keresi a választ, hogy az olyan célok, mint a legitimáció biztosítása, a megválasztott képviselők pozícióba helyezése, a kiválasztás és az alternatívák közötti választás lehetősége, valamint a politikai részvételre való ösztönzés miként értelmezhetők a kisebbségi választások alkalmával.

⁸ Hasonlóan Szlovéniában, ahol a roma közösség a magyar és az olasz kisebbséghez képest korántsem rendelkezik az előbbiekhöz hasonló jogokkal. A Roma Tanácsnak egyaránt vannak választott és kinevezett tagjai.

L. Komac, Miran – Roter, Petra: The Autonomy Arrangement in Slovenia. In: Malloy – Osipov – Vizi, 2015, 96.

Kisebbségi választások: történeti háttér és elméleti kihívások

A térségben a szavazati jog nemzetiségi alapon történő megkülönböztetése és hozzárendelése egyes nemzeti-etnikai közösségekhez az Osztrák-Magyar Monarchia időszakára vezethető vissza. A Monarchia osztrák felében, elsőként az 1905-ös ún. morvaországi kompromisszum, a tartomány szavazóit lényegében kettéosztotta egy-egy cseh és német szavazói tömbre, majd négy évvel később egy hasonló megoldás révén különböző szavazói jegyzékeket állítottak fel Bukovinában a helyi román, ruszin, lengyel, német és zsidó népesség számára. Az 1914 eleji galíciai kompromisszum a tartomány lengyel és ukrán-ruszin lakossága között már nem kerülhetett megvalósításra a világháború kitörése következtében.⁹ Ezekon a 20. század eleji, a konkrét intézményi megoldásokon túlmenően, a választások komoly szerepet játszottak a személyi elvű autonómiák gondolatát megalapozó korabeli osztrák szociáldemokrata teoretikusoknál: mind Otto Bauernél¹⁰, mind pedig Karl Rennernél.¹¹ A modell mint a belső etnikai sokszínűség kezelésének egyik eszköze célkitűzésként jelen volt a cári Oroszország számos zsidó politikai csoportosulásánál¹², majd a forradalmak és a polgárháború időszakában más kisebbségeknél is.¹³ Jelentős részben az ő hatásukra, az Ukrán Központi Rada 1918 januárjában törvényt fogadott el a személyi elvű autonómiáról, az első jogszabályi példát, amelynek gyakorlati végrehajtására azonban már nem került sor, és félév múlva érvénytelenítették is.¹⁴ A személyi elvű megközelítés a két világháború között is elsősorban

⁹ Halász Iván: Az 1905-ös morvaországi kiegyezés – kísérlet az „objektív alapú” nemzeti kataszter létrehozására. In: Halász Iván – Majtényi Balázs (szerk.): *Regisztrálható-e az identitás?* Budapest: Gondolat – MTA Jogi Tudományi Intézete, 2003. 165-188. Kuzmany, Böries: Habsburg Austria: Experiments in Non-territorial Autonomy. *Ethnopolitics*, 2016/1. 43-65.

¹⁰ Bauer, Otto: *The Question of Nationalities and Social Democracy*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2000. 281.

¹¹ Renner, Karl: State and nation. In: Nimni, 2005. 26.

¹² Pinkus, Benjamin: *The Jews of the Soviet Union. The History of a National Minority*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988. 43-44.

¹³ Bowring, Bill: Burial and resurrection. Karl Renner’s controversial influence on the ‘national question’ in Russia. In: Nimni, 2005. 166-168.

¹⁴ Liber, George: Ukrainian Nationalism and the 1918 Law on National-Cultural Autonomy. *Nationalities Papers*, 1987/1. 22-42.

egykori Orosz Birodalom területén, a Baltikumban bizonyult meghatározónak: Litvániában a zsidó kulturális autonómiáról szóló, 1920-as törvény választott tanácsokat hívott életre települési szinteken, Észtországban pedig a gyakorta idézett 1925-ös kisebbségi törvény tette lehetővé, hogy a gyakorlatban a német és a zsidó kisebbség megválassza a saját kisebbségi tanácsait.¹⁵ Más területeken és a II. világháborút követően az elképzelés könnyen áldozataul esett a nemzeti kérdésről vallott kommunista tanoknak. Egyedül a szlovén tagköztársaságban hozhatott létre utóbb a két csekély létszámú és nem szláv kisebbség, a magyar és az olasz választott testületeket az 1970-es évek közepétől, továbbra is az állam által ellenőrzött módon, és nem kevés összefüggésben a jugoszláv öngazgatás széles körű megvalósításával.¹⁶ Hasonló megoldások kialakítására Jugoszlávia más részeiben azonban nem kerülhetett sor.

A rendszerváltás utáni, térségbeli személyi autonómiákat vizsgáló szakirodalom relatíve kevés megállapítása elsőként azt a szembeötlő körülményt húzza alá, hogy jelentős ellentmondás figyelhető meg a nemzetállami modell dominanciája, a kisebbségi ügyek nagyfokú állami kontrollja, valamint aközött, hogy mennyi pozitív elvárás kísérte és milyen széles körben terjedtek el ezek a személyi elvű kisebbségi autonómia-rendszerek. A hatalommegosztás mértékét vizsgálva, Malloy szerint Észtországot leszámítva, ahol a tanácsok szerepe jobbra csak szimbolikus, a többi négy vizsgált ország (Horvátország, Magyarország, Szerbia, Szlovénia) döntési jogokat biztosít a kisebbségek számára, vagy legalábbis részvételt az őket érintő döntéshozatali folyamatokban¹⁷, míg Salat arra a következtetésre jut, hogy valójában mind az öt vizsgált eset az erős szabályozottságuk, törvényi garanciáik ellenére csupán szimbolikus kompetenciákkal bír.¹⁸ Adódik a szerzők számára a következtetés, hogy ezeket az intézményi szerkezeteket jobbra felülről hívták életre, semmint, hogy a kisebbségi közösségek alulról jövő nyomása és érdekérvényesítése kényszerítette volna ki őket. Ezáltal lehetővé tették az állam számára azt is, hogy inkább csak szimbolikus és

¹⁵ Smith – Hiden, 2012. 26–61

¹⁶ Radó Péter: Magyar nemzetiségi önkormányzat a szlovéniai Mura-vidéken. *Regio*, 1993/3. 68-76.

¹⁷ Malloy, Tove: Introduction. In: Malloy – Osipov – Vizi, 2015. 3-4.

¹⁸ Salat Levente: Conclusion. In: Malloy – Osipov – Vizi, 2015. 260–261.

apolitikus ügyek intézését bízta a kisebbségi csoportokra, elsősorban a kultúrát és az oktatást illetően, és így elejét vegye és semlegesítse az esetleges további, messzebbmenő és adott esetben akár területi jellegű kisebbségi igényeket. Ez fokozottan elmondható a régió egyik legnépesebb közösségére, a romákra, kiváltképp abban az esetben, ha kevesebb erőfeszítés történik a társadalmi-gazdasági integrációjuk előmozdítása érdekében. Kevés kutatási eredmény áll mindeztáig rendelkezésre arról, hogy a fentiek tükrében ezek a rendszerek vajon mennyiben felelnek meg a kisebbségi igényeknek, erősítik-e a kisebbségi kapacitásokat, mennyiben van integratív hatásuk, vagy mennyiben képesek reflektálni a kisebbségi csoportok belső összetettségére, miközben kétségtelenül az alulról jövő kezdeményezések és aktivitások ösztönzésére, valamint a hatékony képviselő és a demokratikus elszámoltathatóság erősítésére lenne szükség az esetükben.¹⁹ További kérdés, hogy a közösséghez tartozók miként tekintenek ezekre a modellekre, hogyan használják őket a mindennapokban, miként határozzák meg a saját identitásukat és szerepüket ezekben az intézményi keretekben?

Nem hagyható figyelmen kívül egy másik sajátos körülmény sem, amely szintén alátámasztani látszik, hogy ezen önkormányzati szervezetek életre hívását kevésbé a sokszínűség kezelésének normatív-igazságossági szempontjai, hanem inkább instrumentális megfontolások motiválták, azaz, hogy mind az öt esetben, ha eltérő mértékben is, de külső adaptációs és megfelelési kényszerek, nemzetközi nyomás, valamint nem egy esetben belülről fakadó reciprocitási elvárások is tetten érhetők. Ez utóbbival kapcsolatban, rögtön Magyarország vonatkozásában, széles körben osztott nézet, hogy az 1993-as kisebbségi törvény és a kisebbségi önkormányzati rendszer kialakítását jóval inkább – egyes szerzőknél szinte kizárólag

¹⁹ Ezekről az összefoglaló megállapításokról l. Osipov, 2010.; Osipov, Alexander: Non-Territorial Autonomy during and after Communism: In the Wrong or Right Place? *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 2013/1. 7–26.; Smith, David: Non-territorial cultural autonomy in contemporary Europe: reflections on the revival of an idea. In: Breen, Keith – O'Neill, Shane (eds.): *After the Nation? Critical Reflections on Nationalism and Postnationalism*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010. 84–102. Smith, David: Non-Territorial Autonomy and Political Community in Contemporary Central and Eastern Europe. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 2013/1. 27–55.

– a szomszédos államokban élő kisebbségi magyar közösségek felé irányuló példamutatási szándék, semmint a magyarországi kisebbségek világa vezérelte. Hasonlóan, a magyar és az olasz közösségeknek széleskörű jogokat biztosító szlovéniai szabályozás mögött is jelen van a főként Ausztriában és Olaszországban élő szlovének helyzete iránti figyelem.²⁰ Észországban az ugyancsak az 1990-es évek első felében elfogadott törvény alkalmas lehetett az ország kedvezőtlen külföldi megítélésének némi javítására, amit elsősorban a számottevő orosz és oroszajkú népesség rendezetlen állampolgársági helyzete váltott ki a függetlenség elnyerését követően.²¹ Horvátországban Tuđman államfő 1999-es halála, Szerbiában pedig a Milošević-rendszer 2000-es bukása után fogalmazódtak meg különösen olyan elvárások, az Európai Unió, és az Európa Tanács részéről, hogy mindkét országban fejleszteni szükséges a kisebbségvédelem előírásait és intézményrendszerét.²²

A fenti megállapítások különös fontosságot kölcsönöznek a kisebbségi választásoknak, mint olyan intézménynek, amely számos vonatkozásában alkalmas lehet a fentiek megítélésére és értékelésére. A választási rendszerek, beleértve a vizsgált személyi elvű kisebbségi rendszerek választásait is, ugyanakkor sajátos politikai intézmények, a politikai folyamat termékei, összességében olyan strukturáló-szervező tényezők, amelyek egyszerre kínálnak lehetőségeket és képeznek akadályokat az alternatívák számára.²³ A választási szabályok ráadásul önmagukban nem demokratikusak és távolról sem semlegesek, mindegyiküknek vannak hiányosságaik, illetve tértől és időtől függően többé-kevésbé egy politikai csoportosulásnak kedveznek másokkal szemben. A választási szisztéma kialakítása éppen ezért egyben normatív értékvalasztás is, s nem csupán arról szól, hogy az arányos vagy a többségi logikát

²⁰ Komac – Roter, 2015. 96.

²¹ Smith, David: Challenges of Non-Territorial Autonomy in Contemporary Central and Eastern Europe. In: Nimni – Osipov – Smith, 2013. 125.

²² Dicosola, Maria: The rights of national minorities in Croatia. In: Vizi Balázs – Tóth Norbert – Dobos Edgár (eds.): *Beyond International Conditionality: Local Variations of Minority Representation in Central and South-Eastern Europe*. Baden-Baden: Nomos, 2017. 85–86. Korhecz Tamás: National Minority Councils in Serbia. In: Malloy – Osipov – Vizi, 2015. 74–75.

²³ Körösnéyi András: Lehangelő tudomány, vagy a politika művészete? Vezetés, manipuláció és demokrácia. *Politikatudományi Szemle*, 2009/3. 49.

alkalmazzák-e, valamint hogy miként kívánják a kérdéses pozíciókat a jelöltek közül betölteni. A választások, mind elméletben, mind a gyakorlatban, valójában ezeken túlmenően számos további funkciót is elláthatnak, amelyek nagyban függenek az adott kontextustól. Ráadásul egyes funkciók nehezen is egyeztethetők össze egymással. Nem mindegy például, hogy a cél a kormányalakítás elősegítése, amelynél a választások egy elszámoltathatósági mechanizmus és a szavazás a nyújtott teljesítmény alapján történik, vagy pedig az, hogy a döntéshozó testület minél reprezentatívabb legyen, minél több választó érdekeire legyen tekintettel.²⁴ A funkciók függenek továbbá a politikai rendszer jellegétől,²⁵ a választott testület jellemzőitől (egyszemélyi vagy kollegiális, a választások szintje, a testület kompetenciái, forrásai stb.), az arányos vagy többségi formulától, miközben a funkciók relatív fontossága és az aktuálisan kifejtett hatása az időben és térben nagymértékben változhat.²⁶

A kisebbségi választások főbb elemei és funkciói

A választások túlnyomórészt mind az öt vizsgált országban közvetlenek, habár Szerbiában 2010-ig közvetett úton hozták létre a nemzeti tanácsokat, illetve a rendszeren belül bizonyos szintek megválasztása közvetett módon is történhet: 2014-ig Magyarországon alapvetően elektorok közbeiktatásával hívták életre az országos és területi kisebbségi önkormányzatokat, illetve napjainkban is ilyen módon alakul meg a nemzeti kisebbségi önkormányzatok (akár országos szintű) koordinációja Horvátországban, valamint a nemzeti közösségek csúcsszerve Szlovéniában. Az autonóm testületeket Észtországban és Szerbiában kizárólag csak országos szinten választják arányos választási formula alapján, Horvátország és Szlovénia többségi rendszert alkalmaz a

²⁴ Thomassen, Jacques: Representation and Accountability. In: *Elections and Democracy: Representation and Accountability*. Oxford: Oxford University Press, 2014. 1–19.

²⁵ E tekintetben például Guy Hermet különbséget tett versengő, félig versengő és nem versengő választások között. L. Hermet, Guy: State-Controlled Elections: a Framework. In: Hermet, Guy – Rose, Richard – Rouquie, Alain (eds.): *Elections Without Choice*. London, Macmillan, 1978. 1–18.

²⁶ Wojtasik, Waldemar: Functions of Elections in Democratic Systems. *Political Preferences*, 2013/4. 26.

helyi szint létrehozására, míg Magyarországon, települési szinten többségi, területi és országos szinten viszont arányos rendszer került bevezetésre. Mandátumuk többnyire négy évre szól, Észtországban csupán háromra, illetve Magyarországon 2014 óta már öt évre. A választási szabályokat, a választási rendszer elemeit egyik esetben sem a kisebbségek határozzák meg: azokat vagy kormányrendelet (Észtország), vagy törvény szintjén fogadták el, utóbbi esetében vagy a helyi önkormányzatok választását szabályozó törvény megfelelő alkalmazását írják elő (Horvátország, Szlovénia), vagy külön törvény szabályozza a kisebbségi választások sajátosságait (Magyarország, Szerbia) (*1. táblázat*).

1. táblázat. A kisebbségi választások főbb intézményi jellemzői az öt országban

	Horvátország	Észtország	Magyarország	Szerbia	Szlovénia
Főbb jogszabályok	A nemzeti kisebbségek jogairól szóló alkotmánytörvény (2002); A helyi önkormányzati választásokról szóló törvény (2012)	A nemzeti kisebbségek kulturális autonómiájáról szóló törvény (1993); A helyi önkormányzati választásokról szóló törvény (2002); A nemzeti kisebbségi kulturális tanácsok megválasztásának szabályai (2003)	2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól; 2010. évi L. törvény a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásáról; 2013. évi XXVI. törvény a választási eljárásról	A nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsairól szóló törvény (2009)	A nemzeti önkormányzati közösségekről szóló törvény (1994); A helyi önkormányzati választásokról szóló törvény (1994); A nemzeti önkormányzati közösségek statútumai
Választott testületek	Települési és megyei kisebbségi önkormányzatok	Nemzeti kulturális tanácsok	Települési, területi és országos nemzetiségi önkormányzatok	Nemzeti tanácsok	Nemzeti önkormányzati közösségek tanácsai
Mandátumok száma	10 (község), 15 (város), 25 (megye)	20-60 között	3-4 (települési), 7 (területi), 15-47 (országos)	15-35 között	5-12 között
Választási ciklus	Négy év	Három év	Öt év	Négy év	Négy év
Választási formula	Többségi (blokkszavazat)	Arányos (d'Hondt-módszer)	Települési: többségi (blokkszavazat); területi és országos: arányos-listás (d'Hondt-módszer)	Arányos (d'Hondt-módszer)	Többségi (blokkszavazat)

A jogalanyok meghatározása. Éles különbség mutatkozik Észtország és Szlovénia, továbbá a fennmaradó három ország között abban, hogy az előbbieknél maguknak a kisebbségi közösségeknek a joga a választói névjegyzékek összeállítása és kezelése,²⁷ valamint a választások lebonyolítását felügyelő bizottságok létrehozása, míg a többi esetben a választók regisztrációját és a választások megtartását az illetékes állami vagy helyi önkormányzati szervek intézik. Hogy mely közösségek jogosultak a személyi autonómiára, azt viszont már az adott állam magasabb szintű jogszabályai határozzák meg, túlnyomórészt egy, a kisebbségi törvényben rögzített, hivatalos kisebbségdefiníció, valamint egy elviekben bővíthető felsorolás formájában. Az előbbi két esetben az autonómia két-két, igen csekély létszámú közösséget fed le, Magyarországon a taxáció 13 nemzetiséget ölel fel, míg Horvátországban és Szerbiában az érintett csoportok száma a 20-at is elérheti – ez utóbbiak közül nem is feltétlenül élt mindegyik a választás lehetőségével (2. táblázat). Mindezen közösségek többsége ugyanakkor viszonylag kis létszámú, sok esetben területileg szétszórta elhelyezkedő, és a nyelvi-kulturális asszimiláció előrehaladott fokán álló kisebbség. Kevés közülük az, amely életre hívta saját etnikai pártjait, és már az autonómia létrejötte előtt is jelentős mértékben politikailag mobilizálódott. Létszámukat tekintve pedig csupán a horvátországi szerbek, a szerbiai bosnyákok, magyarok és romák, valamint a magyarországi németek és romák száma haladja meg a hivatalos népszámlálási adatok szerint a 100 ezer főt.

²⁷ Észtország kivételes abból a szempontból, hogy ez esetben nem csupán a voksolni kívánó kisebbségi választók vannak egy külön névjegyzékbe véve, hanem az összes potenciális csoporttag is, a nem választó kiskorúakat is beleértve, amelynek összeállítása egyéni kérelemre történik a kisebbség kulturális szervezeteinél. Maga a szűkebb kisebbségi választói névjegyzék összeállítása ezen általános regiszter alapján történik.

2. táblázat. A kisebbségek, amelyek legalább egy választást tartottak az öt országban (1994–2014)

Horvátország	Észtország	Magyarország	Szerbia	Szlovénia
Albán, bolgár, bosnyák, cseh, lengyel, macedón, magyar, montenegrói, német, olasz, orosz, roma, ruszin, szerb, szlovák, szlovén, ukrán, zsidó	Inkeri finn, svéd	Bolgár, görög, horvát, lengyel, német, örmény, roma, román, ruszin, szerb, szlovák, szlovén, ukrán	Albán, askáli, bolgár, bosnyák, bunyevác, cseh, egyiptomi, görög, horvát, macedón, magyar, montenegrói, német, roma, román, ruszin, szlovák, szlovén, ukrán, vlach	Magyar, olasz

Az aktív választójoggal kapcsolatban, a személyi elvű autonómiamodell elkerülhetetlenül felveti, mind elméletben, mind gyakorlatban a közösségi határok kérdését²⁸, annak megítélését, hogy ki tartozik az adott csoporthoz és ki nem, ki rendelkezzen aktív és passzív választójoggal és ki nem, és mindezt ki és milyen formában határozza-e meg. Legtöbb esetben a kisebbségi választásokon azoknak az állampolgároknak van szavazati joga, akik választásra jogosultak, állandó lakóhellyel rendelkeznek (az országban vagy az illető helyi/területi egységben); valamely hivatalosan elismert kisebbséghez tartoznak, és azt előzetesen ki is nyilvánítják a kisebbségi választói névjegyzékre való feliratkozással. Az állampolgársági követelmény alól a legutóbbi, 2014-es magyarországi nemzetiségi önkormányzati választások jelentettek kivételt, amelyen a nemzetiségiként regisztrált, hazai lakcímmel rendelkező EU-s állampolgárok, bevándoroltak, letelepedettek és menekültek is részt vehettek, amely egyébként régi kisebbségi igény

²⁸ Bauböck, Rainer: Területi vagy kulturális autonómiát kapjanak a nemzeti kisebbségek? *Pro Minoritate*, 2002/Nyár. 139–174.

is volt. Az állandó lakcím megkövetelése pedig komoly kihívást jelentett például az észtországi svéd kisebbség tagjainak, akik jelentős részben külföldre szakadtak, ezért az esetükben lehetővé vált az, hogy a külföldi lakcímmel bíró, de észt állampolgárságú svédként is gyakorolhassák választójogukat.²⁹

A többségében relatíve csekély létszámú, az asszimiláció előrehaladott állapotában lévő kisebbségek közül több ráadásul komoly történelmi traumákat szenvedett el a múltban, ezért az identitás ilyen formában való felvállalása és az általános választásokhoz képest még akár egy külön regisztrációs eljárás többek számára visszatartó erővel bírhat. A hivatalos kisebbségdefinícióban foglaltakon és az egyéni, szubjektív önbevalláson túlmenően ritka az olyan, a kisebbségi hovatartozás megítélését szolgáló, objektívabb kritériumrendszer, amelyet például Szlovéniában a választói névjegyzékről szóló 2013-as törvény ír elő, bár a részletesebb kritériumok kidolgozásával továbbra is adósak az ottani kisebbségek.³⁰ Miközben érdekes módon az autonómia célja azonos, a tagsággal kapcsolatban ellentétes irányú folyamatok figyelhetők meg: Szlovéniában és Észtországban például szeretnék mind jobban megszólítani a kevésbé elkötelezett vagy már-már asszimilálódott csoporttagokat, máshol az objektív kritériumok és a közösségi kontroll hiánya választási visszaélésekhez vezetett, amelyek közül a legkirívóbbakkal Magyarországon, kisebb részben Horvátországban lehetett szembesülni. Magyarországon az ún. etnobiznisz visszaszorítását célzó, újabb szigorító szabályok bevezetése ciklusról ciklusra érdekes módon nem járt mindeddig demobilizáló hatással (3. táblázat).

²⁹ A svéd tanács megválasztásakor ezért vagy külön szavazókört alakítottak ki Észtországon kívül, Stockholmban vagy lehetővé tették a stockholmi levélszavazást. <http://www.eestirootslane.ee/et/valimised> (2017. szeptember 19.). A területi elv fontos szerepet kap Szlovéniában is, ahol az autonómia kialakításakor választójoggal kizárólag csak a meghatározott, ún. etnikailag vegyes területeken élő, kisebbségekhez tartozók rendelkeznek.

³⁰ A hatályos szabályozás szerint az egyén akkor vehető fel a névjegyzékbe, ha már szerepelt rajta egy korábbi választás alkalmával, illetve további pontosabb meghatározást kíván az, hogy hosszan tartó kapcsolatot ápol az illető közösséggel, meg szeretné őrizni a kisebbségi identitását, vagy pedig családi kapcsolatban áll egy, a közösséghez tartozó személlyel. Lásd Komac – Roter, 2015. 107.

3. táblázat. A regisztrált szavazók száma a 2006-2014 közötti magyarországi kisebbségi/ nemzetiségi önkormányzati választásokon³¹

2006	2010	2014
199.789	228.038	240.990

A választások kiírása és megtartása a legtöbb esetben a hivatalos népszámlálási adatoktól függ: Horvátországban például a települési kisebbségi önkormányzati választásokat akkor lehet megtartani, ha az adott kisebbség számaránya helyben eléri a népesség 1,5%-át vagy legalább a kétszáz főt. Hasonlóan, Szerbiában a nemzeti tanácsok közvetlen választását abban az esetben lehet kiírni, ha a kisebbséghez tartozók legkevesebb 40%-a regisztrált a kisebbségi választói névjegyzékben.

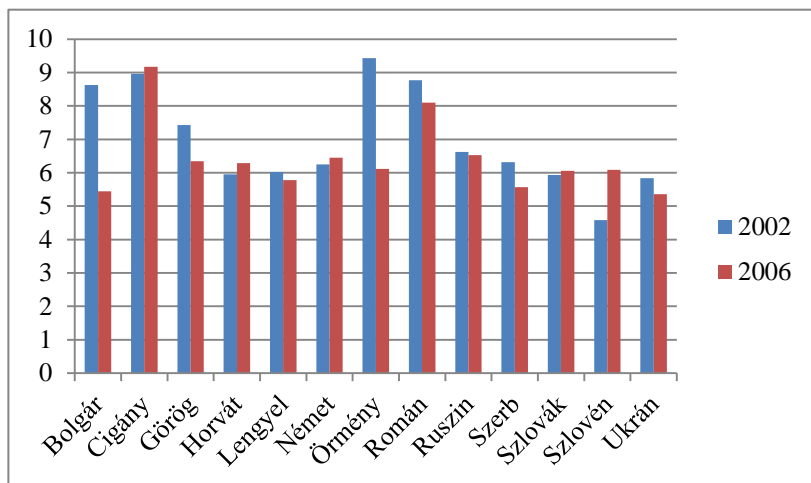
Jelöltállítás, alternatívák közötti választás. Jelöltet állítani mindegyik vizsgált esetben a kisebbségi szervezetek tudnak (Szerbiában a kisebbségek politikai pártjai is), ugyanakkor Magyarország kivételével meghatározott számú választó is indíthat önálló és független jelöltet. Jelölt minden esetben az lehet, aki rendelkezik aktív választójoggal a kisebbségi választásokon, míg Magyarországon a választási visszaélések elleni küzdelem jegyében már nem csupán törvényben definiált kisebbségi jelölőszervezetek állíthatnak csak jelölteket, hanem a jelölteknek nyilatkozniuk kell arról is, hogy a két megelőző nemzetiségi önkormányzati választásokon nem voltak egyetlen más kisebbség jelöltjei sem. A jelöltállítással szoros összefüggésben a kisebbségi választások egy újabb meghatározó kérdése, hogy. A választóknak vajon van-e lehetőségük nem csupán megválasztani, hanem kiválasztani is azokat a képviselőiket, akiket a leginkább alkalmasnak tartanak, és akikkel hasonló nézeteket osztanak?³² Többen a demokratikus választások egyik alapfeltételének tartják, hogy a választók ne csupán megerősíthessék a jelölőszervezet korábbi döntését az induló jelöltekről, hanem legyen lehetőségük választani alternatívák, különböző célkitűzések, jövőképek, valamint egymással vetélkedő

³¹ www.valasztas.hu (Letöltés ideje: 2017. szeptember 19.).

³² Mivel a választók elviekben politikai képvisellel és hatalommal ruházzák fel a megválasztott képviselőiket, hogy azok minél hatékonyabb döntéseket tudjanak hozni a közösség érdekében.

pártok és szervezetek között.³³ A választásoknak ez az aspektusa szorosan összefügg egy másik, hasonlóan fontossal, az elitek kiválasztásával, rekrutációjával is. Ezek tekintetében a kulcskérdés az, hogy a személyi elvű autonómiák alanyaitól, a kisebbségi választásokat tartó, zömében relatíve csekély létszámú, szétszórt és jelentős részben asszimilálódott kisebbségi közösségektől elvárható-e egyáltalán, hogy a választások az ő esetükben is valódi versenyek legyen rivális szervezetek és jelöltek között. A választási versenyt vizsgálva, Magyarországon például, ahol 2002-ben helyi szinten 3-5 fős, 2006-ban pedig már egységesen 5 fős testületeket választottak, megállapítható, hogy valós választási lehetőség különböző induló szervezetek és jelöltek között leginkább csak az olyan megosztott kisebbségeknél volt megfigyelhető, mint a romák, az örmények vagy a románok (1. diagram).

1. diagram. A települési kisebbségi önkormányzati jelöltek átlagos száma Magyarországon 2002-ben és 2006-ban

³³ Lásd például Rahat, Gideon: What Is Democratic Candidate Selection? In: Cross, William P. – Katz, Richard S. (eds.): *The Challenges of Intra-Party Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 2013. 143.

Észtországban is, a *Svéd Kisebbségi Kulturális Tanács* két legutóbbi, 2013-as és 2016-os megválasztásán 23, utóbb pedig csak 22 jelölt indult a 21 helyért,³⁴ bár valamivel korábban, 2007-ben még a jelöltek tíznél is több svéd kisebbségi szervezetet képviseltek.³⁵ Számos más helyen, ahol arányos-listás választásokat tartanak, ott a választók csupán egy listára voksolhatnak, ahol pedig többségi szisztémában történik a választás, ott a szavazók csak éppen ugyanannyi vagy alig valamivel több jelölt közül választhatnak, mint ahány a megválasztható képviselők száma. További vizsgálatokat igényel ugyanakkor, de más példák azt sugallják, hogy az induló jelöltek számával és magával a választási versennyel kapcsolatban, összefüggés lehet nem csupán a kisebbség (lokális) létszáma, hanem magának a településnek a nagysága között is. Szlovéniában a legutóbbi kisebbségi választások például azt mutatták, hogy a jóval csekélyebb létszámú és kevésbé szervezettebb, ugyanakkor az adriai kikötővárosokban koncentrálnak olasz kisebbség jóval több jelöltet állított ezeken a településeken, mint a határmentén élő, létszámában nagyobb és szervezettebb, viszont inkább rurális környezetben élő magyar közösség (4. táblázat).

³⁴ <http://www.eestirootslane.ee/et/valimised> (2017. szeptember 19.).

³⁵ Smith, David: National-Cultural Autonomy in Contemporary Estonia. In: Salat Levente et al. (eds.): *Autonomy Arrangements Around The World. A Collection of Well and Lesser Known Cases*. Cluj-Napoca: Romanian Institute for Research On National Minorities, 2014. 313.

4. táblázat. *A jelöltek és a mandátumok száma a nemzeti önkormányzati közösségek tanácsainak 2014-es választásán Szlovéniában*³⁶

Önkormányzat, kisebbség	Jelöltek száma	Mandátumok száma
Ankaran (olasz)	9	5
Dobrovnik/Dobronak (magyar)	10	7
Hodoš/ Őrihodos (magyar)	7	5
Izola (olasz)	18	9
Koper (olasz)	18	9
Lendava/Lendva (magyar)	min. 17	12
Moravske Toplice/Alsómarác (magyar)	min. 10	7
Piran (olasz)	19	11
Šalovci/ Sal (magyar)	6	5

Legitimáció. A kisebbségi választások egy további meghatározó funkciója a legitimitás biztosítása. A választott személyi elvű autonómiák testületeivel kapcsolatban elterjedt vélekedés, hogy nagyobb eséllyel biztosítják a hatalom békés átadását, nagyobb legitimitással bírnak, hiszen már önmagában a választási folyamat is kölcsönöz valamennyi legitimációt azoknak, akiket megválasztottak. Magyarországon például a választott kisebbségi önkormányzati forma kialakítását részben az is vezérelte az 1990-es évek elején, hogy a kisebbségi civil szervezetek sok esetben nagyfokú pluralizmusa és egymással való vetélkedése helyett a kormány legitím tárgyalópartnerekre tegyen szert a kisebbségi oldalon. A legitimáció fogalma ugyanakkor ebben a kisebbségi kontextusban további jelentésekkel is társul, mindenekelőtt azzal kapcsolatban, hogy maguk a kisebbségi közösségek mennyiben tekintik a képviselőiket legitímnek, figyelembe véve egyúttal a számos esetben az identitások és csoportthatárok körüli vitákat, és azt a körülményt, hogy mégoly csekély és szétszórt közösségek is bírhatnak nagyfokú belső megosztottsággal. A közösségi legitimáció kérdése különösen Magyarországon merült fel az elmúlt évtizedekben, ahol 2006-ig minden választó rendelkezett az aktív és passzív választójoggal a

³⁶ Készült a hivatalos választási jegyzőkönyvek, Lendva és Moravske Toplice esetében a *Népújság* 2014. október 9-ei számának tudósítása alapján.

kisebbségi önkormányzati választásokon, amelynek eredményeként egyfelől az adott kisebbség önkormányzataira leadott szavazatok száma többszörösen meghaladta akár a közösség becsült létszámát is. Másfelől viszont olyanok is sikeresen mandátumot szereztek a kisebbségek képviselőjére hivatott testületekben, akik vélhetően, vagy nem egy esetben nyilvánvalóan, deklaráltan nem az adott közösséghez tartoztak. Az etnobiznisz ezen utóbbi jelensége jelentős mértékben erodálta a kisebbségi önkormányzatok közösségi megalapozottságát.

Az etnobiznisszel kapcsolatban hasonló kétségek fogalmazódtak meg Szerbiában, ahol a nemzeti tanácsokról szóló 2009-es törvény elfogadásáig és a közvetlen választások bevezetéséig a regisztráció nélkül és bizonyos kisebbségi szereplők által, közvetett úton létrehozott kisebbségi testületek legitim jellege sok tekintetben ugyancsak vitatott volt, ha más szempontból is. Napjaink tapasztalatai arra a veszélyre hívják fel a figyelmet, hogy a nemzeti tanácsokat valamiképpen birtokba vehetik akár mainstream politikai erők is.³⁷ A legitimitáció kérdése Horvátországban is felmerült, habár némileg más szempontból. Az országban ugyanis meglehetősen alacsony választói részvételeket produkáltak a kisebbségi önkormányzati választások (5. táblázat), amelyet a szakértők leginkább a testületek nem világos mandátumának, a települési önkormányzati támogatás, valamint a kellő kapacitások és eredmények hiányának tudnak be. Továbbá, és nem utolsósorban annak a ténynek köszönhetően, hogy Horvátországban – szemben az ugyancsak helyi kisebbségi testületeket választó Magyarországgal és Szlovéniával – a kisebbségi választásokat nem együtt rendezik meg a helyhatósági választásokkal.³⁸

A legitimitás biztosítása szorosan kapcsolódik olyan további funkcióhoz is, mint a megválasztott képviselők ellenőrzése, elszámoltathatósága. Különösen annak tükrében, hogy a képviselőket sok szerző egy olyan körkörös folyamatként írja le, amely a választással, a felhatalmazással veszi kezdetét, folytatódik a konkrét képviselői tevékenységgel, majd annak végeztével az elszámolási,

³⁷ Beretka Katinka: Fragile Autonomy Arrangements in the Republic of Serbia: The Territorial Autonomy of Vojvodina and the National Minority Councils. In: Salat et al., 2014. 264–265.

³⁸ Petričušić, Antonija: Non-territorial Autonomy in Croatia. In: Malloy – Osipov – Vizi 2015. 63–64.

felelősségi kötelességgel, az újraválasztással vagy pedig a választási vereséggel. Egyetértés mutatkozik abban a tekintetben, hogy a képviselőt e hármás tagolása sorában ez az utolsó elem rendszerint a leggyengébb. Miközben a kinevezett képviselőkkel vagy az önkéntes alapú szervezetekkel ellentétben, a feltételezés szerint a választott kisebbségi testületek inkább tartoznak felelősséggel a közösségek, a választói irányában, ezért demokratikusabbak is. Bár ellenpélda is akad: Észtországban a Finn Kulturális Tanácsot 2004-ben választották meg, amely egyetlen alkalommal ült össze a jogi helyzet tisztázatlansága miatt, és azóta sem tartott további választásokat.³⁹

Választási részvétel. A legitimáció és az elszámoltathatóság kérdései egyaránt kapcsolódnak a választások azon további funkciójához, hogy mind jobban ösztönözze a választókat a választásokon való részvételre. A feltevés nem egyszer az, hogy a választások révén felelős, elszámoltatható, hatékony, átlátható és potenciálisan jobban látható, a közéletben inkább számon tartott szervezetek jönnek létre, amelyek képesek egyesíteni és a lehető leginkább mobilizálni az érintett közösségeket. Ezzel szemben, a gyakorlatban meglehetősen alacsony választói részvételre is vannak bőven példák, rögtön a már említett Horvátországban (5. táblázat).

5. táblázat. *Választói részvétel a különböző szintű kisebbségi önkormányzati választásokon Horvátországban, 2003-2011 között (%)*⁴⁰

	2003	2004	2007	2011
Megye	10,21	6,35	9,88	10,44
Város	10,84	8,99	8,04	9,45
Község	22,13	16,20	17,02	15,93

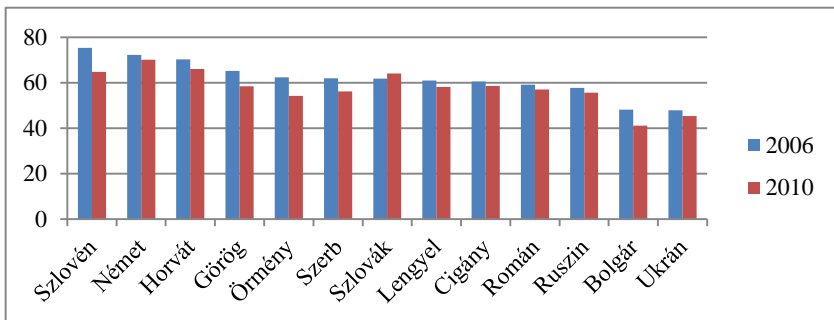
A választói részvételt illetően valószínűsíthetően Magyarországon a legmagasabbak a kérdéses számok (2. diagram), ahol a regisztrált kisebbségi szavazók általában aktívabbak voltak, mint például a szerbiaiak, ahol az átlagos választói részvétel alatta maradt az 50%-nak a legutóbbi, 2014-es nemzeti tanácsi választások alkalmával (3. diagram). A részvétel alakulásában kétségkívül komoly szerepe lehet annak, hogy a kisebbségi választásokat együtt rendezik-e a helyhatóságokkal, illetve, hogyha az utóbbiak is

³⁹ Smith, 2014. 312.

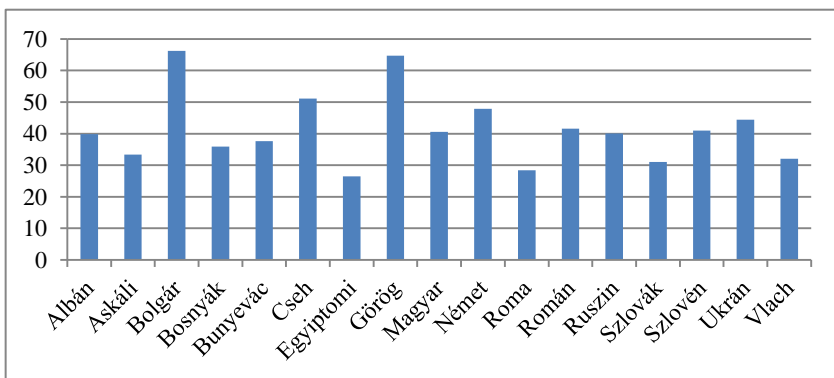
⁴⁰ <http://www.izbori.hr/ws/index.html> (Letölve: 2017. 09. 19.)

általában alacsony érdeklődéssel párosulnak, akkor ez jellemző lesz a kisebbségi testületek megválasztására is.

2. diagram. *Választói részvétel a 2006-os és 2010-es kisebbségi önkormányzati választásokon Magyarországon (%)*⁴¹

3. diagram. *Választói részvétel a 2014-es nemzeti tanácsi választásokon Szerbiában (%)*⁴²

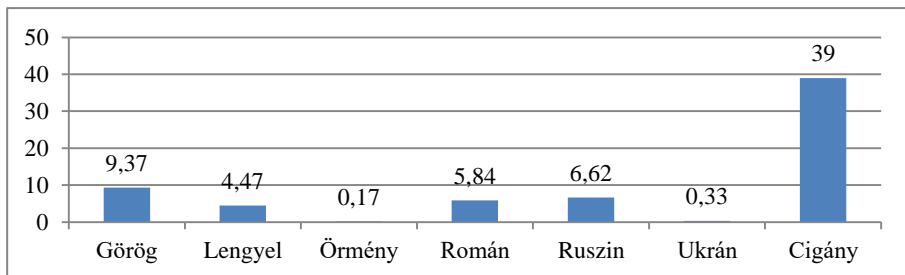
⁴¹ www.valasztas.hu (2017. szeptember 19.)

⁴² Republic of Serbia. Republic Electoral Commission. Izbori za članove nacionalnih saveta nacionalnih manjina, održani 2014. godine. <http://www.rik.parlament.gov.rs/latinica/arhiva-izbori-za-nacionalne-savete.php> (Letöltés ideje: 2017. szeptember 19.)

A választói magatartásra, így a választásokon való részvételre is kétségkívül tényezők sora van hatással, és elsőként érdemes azt vizsgálni, hogy maga a választási rendszer milyen befolyással van, az intézmények miként alakítják azt, különös tekintettel a kisebbségi választói névjegyzékek összeállításának folyamatára, vagy arra, hogy a szavazók mennyiben látják értelmét a szavazásnak. Mindegyik esetben alapvető kérdés, hogy a kisebbségi vezetők, aktivisták és szervezeteik miként próbálják meg megszólítani és mobilizálni a kevésbé elkötelezett és jobban asszimilálódott, potenciális csoporttagokat.

Végül, de nem utolsó sorban, a kisebbségi választások tanulmányozásakor fontos szempont lehet a választási rendszerek kialakítása és azok főbb jellemzői, a többségi, arányos választási formula vagy azok kombinációja, pontosabban az a kérdés, hogy a választások mennyiben képesek megjeleníteni a választói preferenciákat, a közösségeken belüli lehetséges törésvonalakat és a főbb jelölőszervezetek támogatottságát. Lévén, hogy a csoportok számottevő része területileg szétszórtan él, további, ezzel kapcsolatos kérdés, hogy a választási eredmények miként tudják leképezni a területi megoszlást. Magyarországon például az országos kisebbségi önkormányzatok szintjén 1995 és 2006 között alkalmazott többségi szisztéma rendkívül aránytalan választási eredményeket produkált, és az olyan megosztott kisebbségek esetében, mint a romák, befolyásos, komoly támogatottsággal bíró szervezetek szorultak ki, vagy éppen nyertek alig néhány mandátumot, amint azt a választások arányosságának mérésére szolgáló, ún. Loosemore-Hanby index is kimutatta (4. diagram).

4. diagram. *Egyes országos kisebbségi önkormányzatok 2003-as megválasztásának arányossága Magyarországon (Loosemore-Hanby index)*

A választási rendszer kialakítása, többségi vagy arányos alapokon történő felépítése hatással lehet a választási részvételre, mind pedig az induló és megválasztott szervezetek, jelöltek számára, miközben további kérdés, hogy mennyiben mozdítja abba az irányba a választási rendszer a szervezeteket, hogy az egymástól való különbözőségüket, különböző elképzeléseiket hangsúlyozzák és ezzel nagyobb választási lehetőséget kínálnak a szavazók felé, vagy ellenkezőleg, igyekezzenek aggregálni a különböző nézeteket a közösségen belül. Összességében, a rendszer mennyiben termel ki egy fragmentált szervezeti világot vagy pedig a tartós koalíciók kialakításának kedvez. Mennyiben részesíti előnyben a hosszabb ideje jelen lévő, már beágyazott szereplőket és miként támaszt esetleges akadályokat az újonnan belépni szándékozók számára? A rendszer arányosságának/aránytalanságának és a versengésnek a mértéke kihatással van tehát a pártfejlődésre, a kisebbségi jelölőszervezetek követett stratégiáira is.

Következtetések

A tanulmány célja annak vizsgálata volt, hogy a választások főbb funkciói miként értelmezhetők a különleges kisebbségi kontextusokban. A Közép- és Délkelet-Európában, napjainkban működő személyi elvű, vagy azzal rokonítható, a területi elemmel kombinált autonómia-rezsimekkel kapcsolatban, kevés kutatási eredmény áll ugyanis rendelkezésre a választások funkcióiról és azok lehetséges és tényleges hatásairól. A tanulmány némiképp e hiányt pótolva számba vette a legfontosabb funkciókat, és azok gyakorlati működését és hatásait konkrét esetekkel támasztotta alá, miközben ezen funkciók alaposabb feltárása még további kutatásokat igényel. Ideértve a jelöltek kiválasztásának folyamatát, a választók és a képviselők közötti kapcsolatot, a választási rendszer és a regisztráció hatását a közösségen belüli viszonyokra és folyamatokra, miközben figyelembe kell venni egyúttal az etnikai hovatartozásra vonatkozó adatok személyes és érzékeny voltát, azok jogi védelmét, az asszimiláció és az elidegenedés eltérő fokait, akárcsak a közösségek belső demokráciáját. Szintén kevés kutatási adat áll rendelkezésre arról, hogy maga a kialakított választási rendszer hogyan alakítja a szavazói magatartást, azok viszonyulását a rendszerhez? Az állandósultabb vagy megosztottabb vezetést eredményez-e, mérsékli

vagy fokozza a közösségen belüli esetleges versenyt? A kutatás folytatásában szintén vizsgálni kell, hogy vajon az arányos választási rendszerek nagyobb teret tudnak-e biztosítani a különböző, kisebbségen belüli szegmenseknek és hatékonyabban csökkentik a belső versenyt vagy éppen miképpen növelik az alcsoportok közötti különbségeket.⁴³ Összegezve, mindezen kérdéseknek és tényezőknek komoly befolyása van a kisebbségi közösségek közéleti részvételére, illetve nem utolsó sorban jövőbeli perspektíváira is.

Felhasznált irodalom

Agarin, Timofey; Cordell, Karl: *Minority Rights and Minority Protection in Europe*. London: Rowman & Littlefield, 2016.

Bauböck, Rainer: Területi vagy kulturális autonómiát kapjanak a nemzeti kisebbségek? *Pro Minoritate*, 2002/Nyár. 139–174.

Bauer, Otto: *The Question of Nationalities and Social Democracy*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2000.

Beretka Katinka: Fragile Autonomy Arrangements in the Republic of Serbia: The Territorial Autonomy of Vojvodina and the National Minority Councils. In: Salat Levente et al. (eds.): *Autonomy Arrangements Around The World. A Collection of Well and Lesser Known Cases*. Cluj-Napoca: Romanian Institute for Research On National Minorities, 2014. 247–273.

Bowring, Bill: Burial and resurrection. Karl Renner’s controversial influence on the ‘national question’ in Russia. In: Nimni, Ephraim (ed.): *National Cultural Autonomy and its Contemporary Critics*. Abingdon: Routledge, 2005. 162–175.

Brunner, Georg; Küpper, Herbert: Európai autonómia-megoldások: a kisebbségi önkormányzatok autonómia-modelljeinek tipológiája. In: Kántor Zoltán – Majtényi Balázs (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Budapest: Rejtjel, 2005. 377–403.

⁴³ Norris, Pippa: *Electoral Engineering. Voting Rules and Political Behavior*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

- Coakley, John (ed.): *Non-territorial Autonomy in Divided Societies. Comparative Perspectives*. Abingdon: Routledge, 2017.
- Cordell, Karl; Agarín, Timofey; Osipov, Alexander (eds.): *Institutional Legacies of Communism. Change and Continuities in Minority Protection*. London: Routledge, 2015.
- Dicosola, Maria: The rights of national minorities in Croatia. In: Vizi Balázs – Tóth Norbert; Dobos Edgár (eds.): *Beyond International Conditionality: Local Variations of Minority Representation in Central and South-Eastern Europe*. Baden-Baden: Nomos, 2017. 79–100.
- Halász Iván: Az 1905-ös morvaországi kiegyezés – kísérlet az „objektív alapú” nemzeti kataszter létrehozására. In: Halász Iván – Majtényi Balázs (szerk.): *Regisztrálható-e az identitás?* Budapest: Gondolat – MTA Jogtudományi Intézete, 2003. 165–188.
- Hermet, Guy: State-Controlled Elections: a Framework. In: Hermet, Guy – Rose, Richard – Rouquie, Alain (eds.): *Elections Without Choice*. London: Macmillan, 1978. 1–18.
- Komac, Miran – Roter, Petra: The Autonomy Arrangement in Slovenia. In: Malloy, Tove – Osipov, Alexander – Vizi Balázs (eds.): *Managing Diversity Through Non-Territorial Autonomy. Assessing Advantages, Deficiencies, and Risks*. Oxford: Oxford University Press, 2015. 93–115.
- Korhecz Tamás: National Minority Councils in Serbia. In: Malloy, Tove – Osipov, Alexander – Vizi Balázs (eds.): *Managing Diversity Through Non-Territorial Autonomy. Assessing Advantages, Deficiencies, and Risks*. Oxford: Oxford University Press, 2015. 69–91.
- Körösényi András: Lehangelő tudomány, vagy a politika művészete? Vezetés, manipuláció és demokrácia. *Politikatudományi Szemle*, 2009/3. 33–56.
- Kuzmány, Böries: Habsburg Austria: Experiments in Non-territorial Autonomy. *Ethnopolitics*, 2016/1. 43–65.

- Liber, George: Ukrainian Nationalism and the 1918 Law on National-Cultural Autonomy. *Nationalities Papers*, 1987/1. 22–42.
- Malloy, Tove: Introduction. In: Malloy, Tove – Osipov, Alexander – Vizi Balázs (eds.): *Managing Diversity Through Non-Territorial Autonomy. Assessing Advantages, Deficiencies, and Risks*. Oxford: Oxford University Press, 2015. 1–15.
- Malloy, Tove – Osipov, Alexander – Vizi Balázs (eds.): *Managing Diversity Through Non-Territorial Autonomy. Assessing Advantages, Deficiencies, and Risks*. Oxford: Oxford University Press, 2015.
- Malloy, Tove – Palermo, Francesco (eds.): *Minority Accommodation through Territorial and Non-territorial Autonomy*. Oxford: Oxford University Press, 2015.
- Norris, Pippa: *Electoral Engineering. Voting Rules and Political Behavior*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Nimni, Ephraim (ed.): *National Cultural Autonomy and its Contemporary Critics*. Abingdon: Routledge, 2005.
- Nimni, Ephraim – Osipov Alexander – Smith, David J. (eds.): *The Challenge of Non-Territorial Autonomy: Theory and Practice*. Oxford: Peter Lang, 2013.
- Osipov, Alexander: National Cultural Autonomy in Russia: A Case of Symbolic Law. *Review of Central and East European Law*, 2010/1. 27–57.
- Osipov, Alexander: Non-Territorial Autonomy during and after Communism: In the Wrong or Right Place? *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 2013/1. 7–26.
- Petričušić, Antonija: Non-territorial Autonomy in Croatia. In: Malloy, Tove – Osipov, Alexander – Vizi Balázs (eds.): *Managing Diversity Through Non-Territorial Autonomy. Assessing Advantages, Deficiencies, and Risks*. Oxford: Oxford University Press, 2015. 53–68.

- Pinkus, Benjamin: *The Jews of the Soviet Union. The History of a National Minority*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- Radó Péter: Magyar nemzetiségi önkormányzat a szlovéniai Muravidéken. *Regio*, 1993/3. 68–76.
- Rahat, Gideon: What Is Democratic Candidate Selection? In: Cross, William P. – Katz, Richard S. (eds.): *The Challenges of Intra-Party Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 2013. 136–149.
- Renner, Karl: State and nation. In: Nimni, Ephraim (ed.): *National Cultural Autonomy and its Contemporary Critics*. Abingdon: Routledge, 2005. 13–40.
- Salat Levente: Conclusion. In: Malloy, Tove; Osipov, Alexander; Vizi Balázs (eds.): *Managing Diversity Through Non-Territorial Autonomy. Assessing Advantages, Deficiencies, and Risks*. Oxford, Oxford University Press, 2015. 249–273.
- Smith, David: Non-territorial cultural autonomy in contemporary Europe: reflections on the revival of an idea. In: Breen, Keith – O'Neill, Shane (eds.): *After the Nation? Critical Reflections on Nationalism and Postnationalism*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010. 84–102.
- Smith, David: Non-Territorial Autonomy and Political Community in Contemporary Central and Eastern Europe. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 2013/1. 27–55.
- Smith, David: Challenges of Non-Territorial Autonomy in Contemporary Central and Eastern Europe. In: Nimni, Ephraim – Osipov Alexander – Smith, David J. (eds.): *The Challenge of Non-Territorial Autonomy: Theory and Practice*. Oxford: Peter Lang, 2013. 117–132.
- Smith, David: National–Cultural Autonomy in Contemporary Estonia. In: Salat Levente et al. (eds.): *Autonomy Arrangements Around The World. A Collection of Well and Lesser Known Cases*. Cluj–Napoca: Romanian Institute for Research On National Minorities, 2014. 299–319.

- Smith, David – Cordell, Karl (eds.): *Cultural Autonomy in Contemporary Europe*. London: Routledge, 2008.
- Smith, David – Hiden, John: *Ethnic Diversity and the Nation State. National Cultural Autonomy Revisited*. London: Routledge, 2012.
- Szarka László: *Kisebbségi léhelyzetek – közösségi alternatívák*. Budapest: Lucidus, 2004.
- Thomassen, Jacques: Representation and Accountability. In: *Elections and Democracy: Representation and Accountability*. Oxford: Oxford University Press, 2014. 1–19.
- Wojtasik, Waldemar: Functions of Elections in Democratic Systems. *Political Preferences*, 2013/4. 25–38.

M. BALÁZS ÁGNES*

Szólnak a szószólok?¹ – A nemzetiségi szószólok hatása a parlamentari napirendre

1. Bevezetés

Bár hazánkban már a rendszerváltáskor is felmerült a kisebbségek országgyűlési képviselete kérdése,² megvalósulására várni kellett a 2011. évi választójogi törvény meghozataláig.

Már a vonatkozó szabályok elfogadásakor sokan foglaltak állást amellet, hogy csekély az esélye annak, hogy nemzetiségi listáról bármely jelölt országgyűlési mandátumot nyerjen, így csak az országgyűlési képviselőknél szűkebb jogosítvánnyal rendelkező nemzetiségi szószólok fogják képviselni az egyes nemzetiségeket az Országgyűlésben,³ ami a 2014-es országgyűlési választásokon be is

* A szerző politológus, az NKE Közigazgatástudományi Doktori Iskola hallgatója. E-mail: balazsagnes@windowslive.com

¹ A szerző köszönettel tartozik Boda Zsoltnak, Brian Jones-nak, Dobos Balázsnak, Gajduschek Györgynek, Fejes Zsuzsannának, Gellén Mártonnak, Halász Ivánnak, Molnár Csabának, Papp Z. Attilának, Samuel Workman-nek Sebők Miklósnak, az anonim bírálóknak, az MTA TK PTI-ben rendezett műhelyvita, továbbá a Comparative Agendas Project tizedik éves konferenciája résztvevőinek megjegyzéseiért. A fennmaradó hibákért kizárólag a szerző felelős.

² Dobos Balázs: *A kisebbség joga. Kisebbségi törvénykezés Magyarországon (1988-2006.)*. Budapest: Argumentum. MTA Kisebbségkutató Intézet, 2011., 168-170.; Pap András László: *Identitás és reprezentáció. Az etnikai hovatartozás meghatározásától a politikai képviseletig*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet, Gondolat Kiadó, 2007., 233-245.

³ Erdős Csaba: A Problematic Part of the Renewed Hungarian Parliamentary Law: The Parliamentary Representation of Nationalities, *De Iurisprudentia et Iure Publico: Jog- és Politikatudományi Folyóirat*. 2013/1. 55.; Kurunczi, Gábor:

igazolódott.⁴ A kérdés vizsgálatához szükséges áttekinteni és elemezni a nemzetiségek országgyűlési képviseletének magyarországi felmerülését és megteremtését, továbbá a nemzetiségi szószlók eddigi tevékenységét. Választ kell találnunk arra, hogy a nemzetiségek érdekeinek országgyűlési képviselete, illetve a parlamenti napirend tematizálása tekintetében milyen mértékben tekinthető eredményesnek a szabályozás. Ennek érdekében három területet vizsgálunk meg: Milyen arányban merül fel a nemzetiségek kérdése a parlamenti napirenden belül az interpellációk, kérdések és azonnali kérdések között a 2010-2014-es parlamenti ciklushoz viszonyítva? Hogyan alakul e kérdések aránya a jelenlegi ciklusban megszűnt törvények tekintetében az 1990 óta eltelt korábbi ciklusokhoz képest? Nőtt-e a nemzetiségek költségvetési támogatása amióta nemzetiségi szószlók ülnek a parlamentben? Mielőtt mindezen kérdésekre rátérnénk, szükséges tisztáznunk néhány elméleti és módszertani kérdést.

2. Szubsztantív és szimbolikus képviselet

A nemzetiségek országgyűlési képviseletének megteremtése a népképviseleti elv megbontásán, és azon a feltevésen alapul, hogy a nemzetiségi jobban képviselik a nemzetiségi érdekeit, mint a nem nemzetiségi képviselők, továbbá azon, hogy nemzetiségeket ezért hozzá kell segíteni az országgyűlési jelenléthez, mivel önjelöltől nehezen jutnak be az Országgyűlésbe. A képviselet jellege szerint formális, leíró és szimbolikus képviseletre való felosztása Pitkin nevéhez fűződik.⁵ A szubsztantív képviselet alapvetése a képviselő képviselt érdekében történő cselekvése

A nemzetiségek parlamenti képviseletének kérdéséről. *Pázmány Law Working Papers*. 2013/14. <http://d18wh0wf8v71m4.cloudfront.net/docs/wp/2013/2013-14-Kurunczi.pdf> (Letöltés ideje: 2016. április 30.); Szalayné Sándor Erzsébet: A 2014. évi választások a magyarországi nemzetiségekért felelős biztoshelyettes szemszögéből. *Kisebbségkutatás*, 2014/1. 13.

⁴ L. Balázs Ágnes: *A választójog egyenlősége: dilemmák és határesetek*. Diplomamunka. Budapest: Nemzeti Köszolgálati Egyetem, Közigazgatás-tudományi Kar, Közjogi Intézet, Európai és Összehasonlító Közjogi Tanszék, 2015. 24–25.

⁵ Pitkin, Hanna Fenichel: *The Concept of Representation*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1967.

„acting for”, amely vonása miatt Sebők Miklós a képviseleti demokrácia megbízó-ügynök elméleti modellje előfutáraként jelöli meg.⁶ A szakirodalomban napjainkig vitatott kérdés az, hogy a leíró képviselet, vagyis egy csoportnak a társadalomban betöltött arányának megfelelő parlamenti jelenlét előfeltételét jelenti-e a szubsztantív (tartalmi) képviseletnek, vagyis annak, hogy az adott csoport érdekei tartalmilag ténylegesen megjelenjenek a döntéshozatalban.⁷ E kérdést napjainkban gyakran vizsgálják a latin-amerikaiaknak és afroamerikaiaknak, az Amerikai Egyesült Államok Kongresszusában,⁸ illetve tagállmi törvényhozásokban,⁹ valamint egyes kisebbségeknek az egyéb országok törvényhozásaiban való képviselése,¹⁰ továbbá a nők politikai képviselése kapcsán,¹¹ de

⁶ Sebők Miklós: A képviseleti demokrácia megbízó-ügynök elméleti modellje. *Politikatudományi Szemle*, 2015/2. 8.

⁷ Várnagy Réka – Ilonszki Gabriella: Üvegplafonok. Pártok lent és fent. *Politikatudományi Szemle*. 2012/4. 9.

⁸ Minta, Michael D.: Legislative Oversight and the Substantive Representation of Black and Latino Interests in Congress. *Legislative Studies Quarterly*, 34: (2), 2009. 30–51.

⁹ Ueda, Michiko (é.n.): *Does Minority Representation Matter for Policy Outcomes? Evidence from the U.S. States.*

http://sites.harvard.edu/fs/docs/icb.topic892944.files/ueda_michiko.pdf (Letöltés ideje: 2016. november 18.)

¹⁰ Bird, Karen: Patterns of Substantive Representation Among Visible Minority MPs: Evidence from Canada’s House of Commons. In: Bird, Karen – Saalfeld, Thomas – Wüst, Andreas M. (Eds.): *The political representation of Immigrants and Minorities: Voters, Parties*. Abingdon: Routledge. ECPR Studies in Political Science, 2011. 207–228.

Rocha, Rene R. – Tolbert, Caroline J. Bowen, Daniel C. – Clark, Christopher J.: Race and Turnout: Does Descriptive Representation in State Legislatures Increase Minority Voting? *Political Research Quarterly*. 63: (4), 2010. 890–907., Hodžić, Edin – Mraović, Boriša: Political Representation of Minorities in Bosnia and Herzegovina: How Reserved Seats Affect Minority Representatives’ Influence on Decision-making and Perceived Substantive Representation. *Ethnopolitics*. 14:(4), 2015. 418-434.,

Zuber, Christina Isabel: Reserved Seats, Parties, and Group Representation in Bosnia and Herzegovina. *Ethnopolitics*. 14:(4), 2015. 390–403.;

Jusić, Mirna – Stojanović, Nenad: Minority Rights and Realpolitik: Justice-based vs. Pragmatic Arguments for Reserving Seats for National Minorities. *Ethnopolitics*. 14:(4), 2015. 404–417.

találkozhatunk a fogyatékkal élők szubsztantív képviselőivel foglalkozó írással is.¹² Bár a nemzetiségi szószólók eleve csak a nemzetiségeket érintő ügyekben szólhatnak fel az Országgyűlésben,¹³ a fentiek fényében érdemes arra figyelni, hogy a képviselők általi interpellációk, kérdések, azonnali kérdések tekintetében megfigyelhető-e a felszólaló, illetve benyújtó nemzetisége, valamint felszólalása, kérdése témája közötti összefüggés, és hogy a szószólók képesek-e tematizálni a parlamenti napirendet Mindezek előtt azonban szükséges felvázolni az alkalmazott módszertant.

3. Módszertan

Jelen tanulmány keretei között a parlamenti napirend került vizsgálatra, hiszen a nemzetiségi szószólók intézménye létrehozásának célja egyfajta kedvezményes országgyűlési képviselő biztositása volt. Első lépésben feltártuk a nemzetiségek országgyűlési képviselőtének megszületését és annak jogi kereteit. Ezt követően az Országgyűlés honlapján, az egyes szószólók adatlapján fellelhető adatok alapján megvizsgáltuk a szószólók első három évi tevékenységét.¹⁴ Ezután hasonlítottuk össze a kisebbségi témakörök jelenlétét a parlamenti kérdések között, a törvényalkotásban, valamint a nemzetiségek költségvetésből való részesedését, még hozzá a kultúrájukra és önkormányzásukra fordított tételek alakulását 2015 előtt és után.¹⁵

A parlamenti vitaműfajokban bekövetkezett változás vizsgálata során az Országgyűlés honlapjának keresőjét¹⁶ használtuk. Az előző

¹¹ Childs, Sarah: Women and British Party Politics. Descriptive, substantive and symbolic representation. Routledge Advances in European Politics. Abingdon: Routledge, 2008.

¹² Chaney, Paul: Institutional Ableism, Critical Actors and the Substantive Representation of Disabled People: Evidence from the UK Parliament 1940–2012, *The Journal of Legislative Studies*, 21:(2), 2015. 168–191.

¹³ 2012. évi XXXVI. törvény az Országgyűlésről [A továbbiakban: Ogytv.] 22. § és 29-29/A. §

¹⁴ Vizsgálódásunkat a 2017. május 8-i ülésnapra bezárólag végeztük el.

¹⁵ A 2015. évi volt az első olyan központi költségvetés, amelyet már a nemzetiségi szószólók jelenlétében került elfogadásra.

¹⁶ Felszólalások keresése 2010-2014. <http://bit.ly/2u8ax0z> (Teljes link az irodalomjegyzékben.) (Letöltés ideje:2015. december 20.), Felszólalások

és jelen ciklusbeli nemzetiségekhez kapcsolódó interpellációk, kérdések és azonnali kérdések kerültek górcső alá. Az előző ciklussal való összehasonlítás melletti érv az, hogy azóta még nem telt el sok idő, illetve hasonló volt a parlament összetétele a jelenlegihez, ám annyiban módosult, hogy immár nemzetiségi szószólók is részt vesznek az Országgyűlés munkájában. Bár az összehasonlíthatóságot nehezíti, hogy 2012-ben megszületett az Országgyűlésről szóló törvény, 2014-ben új házszabályt fogadtak el,¹⁷ és a képviselők száma is 199-re csökkent,¹⁸ a fentiek miatt mindenképp érdemesnek tartjuk az előző ciklussal való összehasonlítást, amelyet a későbbiekben érdemes lesz kiterjeszteni a rendszerváltás utáni összes ciklusra.

Készítettünk egy szótárat a nemzetiségekhez kapcsolódó szótövekről és azokra helyettesítő karakter segítségével kerestünk.¹⁹ Az interpellációk, kérdések és azonnali kérdések esetében az eredményeket ezt követően cím szerint soroltuk be a nemzetiségeket érintő voltak szerint. Ahol cím nem szerepelt, vagy pedig nem volt elegendő a tartalom azonosítására, ott a felszólalás tartalma nyújtott támpontot. Vizsgálódásunk körébe csupán azok a felszólalások estek, amelyek kifejezetten a Magyarországon élő tizenhárom elismert nemzetiség jogaihoz, történelméhez, kultúrájához, képviselőjéhez, identitásához kapcsolódnak. Nem foglalkoztunk a romákat mint hátrányos helyzetű csoportot érintő, azaz a romák társadalmi felzárkóztatásához mint szociálpolitikai kérdéshez kapcsolódó, a külhoni magyarok kisebbségvédelméhez kapcsolódó, valamint a magyarországi nemzetiségeket érintőlegesen említő, egyébként alapvetően más témájú felszólalásokkal. Az interpellációk kapcsán segítséget nyújtott még az MTA TK Politikatudományi

keresése 2014–

<http://www.parlament.hu/felszolalások-keresese> (Letöltés ideje: 2017. május 15.), Irományok egyszerűsített lekérdezése 2010-2014

<http://bit.ly/2ttrKUs> (Teljes link az irodalomjegyzékben.) (Letöltés ideje: 2015. december 20.), Irományok lekérdezése 2014–

<http://www.parlament.hu/iromanyok-lekerdezese> (Letöltés ideje: 2017. május 15.)

¹⁷ 10/2014 (II. 24.) OGY határozat

¹⁸ 2011. évi CCIII. törvény az országgyűlési képviselők választásáról [A továbbiakban: Vjt.] 3.§ (1)

¹⁹ A következő szavakra kerestünk rá: nemzetiség*, kisebbség*, romá*, roma*, cigán*, ruszin*, német*, lengyel*, ukrán*, szlovák*, szerb*, szlovén*, horvát*, örmény*, görög*, bolgár*, vend*, rác*, tót*, sváb*, oláh*.

Intézet keretében futó Hungarian Comparative Agendas Project (CAP) interpellációkról készített adatbázisa is.²⁰ Fontos megjegyezni, hogy a projekt közpolitikai kódkönyve témakörök szerint, s nem ügypontként tartalmazza a kódokat, emellett egy törvényszöveghez egyetlen főtéma, és egy azon belüli altéma kódja rendelhető aszerint, hogy mely témakör tekinthető dominánsnak az adott törvényben.²¹ Jelen kutatás szempontjából az e projekt kódkönyve szerint az etnikai kisebbségek, etnikai diszkrimináció és rasszizmus témaköréhez kapcsolódó elemek fontosak, így ezek vizsgálatára kerül sor.

A törvényalkotás kapcsán tett összehasonlítás során a jelenlegi ciklus adatait az Országgyűlés honlapján fellelhető adatok alapján elemeztük. Mivel a nemzetiségek jogait érintő kérdésekkel foglalkoznia kell a nemzetiségi bizottságnak, az e bizottság által tárgyalt irományokat vettük figyelembe.²² A korábbi ciklusok adatai a CAP keretében készültek, a törvényhozásra vonatkozó adatbázis alapján kerültek vizsgálatra,²³ emellett az MTA TK Kisebbségkutató Intézete keretei között elkészült Közép-európai Kisebbségi Jogtárat²⁴ is felhasználtuk. A nemzetiségek költségvetési támogatása kapcsán a

²⁰ Boda Zsolt – Sebők Miklós: Előszó: A Hungarian Comparative Agendas Project bemutatása. *Politikatudományi Szemle*, 2015/4. 33–40., Interpellációk | MTA TK CAP

<http://cap.tk.mta.hu/interpellacio> (Letöltés ideje: 2015. december 21.), Az itt közölt adatok eredetileg a Boda Zsolt és Sebők Miklós által vezetett, „Hungarian Comparative Agendas Project, 2014-2017” című OTKA által finanszírozott (ÁJP K 109303) kutatásból származnak, az adatokat a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpontja tette közzé. Sem az OTKA, sem a kutatás vezetői nem felelnek az itt közölt elemzés tartalmáért.

²¹ Közpolitikai témakörök kódkönyve (A magyar közpolitika dinamikája) <http://cap.tk.mta.hu/kozpolitikai-magyar> (Letöltés ideje: 2015. december 21.)

²² A bizottság által benyújtott irományok 2014- – Országgyűlés <http://www.parlament.hu/web/magyarorszag-nemzetisegek-bizottsaga-a-bizottsag-altal-benyujtott-iromanyok> (Letöltés ideje: 2017. május 15.), A bizottság által tárgyalt irományok 2014- - Országgyűlés <http://www.parlament.hu/web/magyarorszag-nemzetisegek-bizottsaga-a-bizottsag-altal-targyalt-iromanyok> (Letöltés ideje: 2017. május 15.)

²³ Törvények | MTA TK CAP <http://cap.tk.mta.hu/torveny> (Letöltés ideje: 2015. december 29.)

²⁴ Nemzetiségi adatbázisok | Keresés a jogszabályok között http://mtatki.ogyk.hu/jogszabaly_adatok.php (Letöltés ideje: 2017. június 8.)

CAP költségvetési adatbázisát²⁵ és a 2013 utáni költségvetési törvényeket²⁶ vettük alapul.²⁷ A 2013 utáni költségvetések esetében a vitaműfajok kapcsán is használt keresőszavak segítségével kerestük meg a nemzetiségeket érintő tételeket, összeadtuk azok összegeit és megvizsgáltuk az összes tételhez viszonyított részarányukat. Ennek során szintén csak a nemzetiségek jogaihoz, kultúrájához, politikai részvételéhez kapcsolódó tételeket vettük figyelembe. A módszertan ismertetése után szükséges áttekinteni a nemzetiségek országgyűlési képviselőit érintő szabályozást.

4. A magyarországi nemzetiségek országgyűlési képviselete

A rendszerváltás környékén, s azt követően több javaslat és kísérlet is született a nemzetiségek országgyűlési képviseletének megvalósítására,²⁸ arra mégis 2011-ig, a jelenleg is hatályos választójogi törvény megalkotásáig kellett várni. E törvény alapján az országos lista lehet pártlista, vagy nemzetiségi lista.²⁹ Nemzetiségi lista állítására kedvezményes feltételek vonatkoznak. A nemzetiségi listán legalább három jelöltnek kell szerepelnie, s csupán a névjegyzékben nemzetiségi választópolgárként regisztrált választó lehet jelölt. Nincs lehetőség közös nemzetiségi lista állítására. Egy személy csak egyetlen országos listán lehet jelölt.³⁰

²⁵ Költségvetések | MTA TK CAP <http://cap.tk.mta.hu/koltsegetes> (Letöltés ideje: 2015. december 18.)

²⁶ 2013. évi CCXXX. törvény Magyarország 2014. évi központi költségvetéséről, 2014. évi C. törvény Magyarország 2015. évi központi költségvetéséről, 2015. évi C. törvény Magyarország 2016. évi központi költségvetéséről 2016. évi CL. törvény Magyarország 2017. évi központi költségvetéséről

²⁷ Szintén a 2017. május 8-i ülésnaplival bezárólag elfogadott költségvetéseket vizsgáltuk, így a 2017. évi a vizsgálódásunk körébe eső utolsó költségvetés.

²⁸ Dobos, 2011., 168–170. Pap, 2007., 233–245.

²⁹ Vjt. 7. §

³⁰ Vjt. 9-10. §, Az a tény, hogy csak az országos nemzetiségi önkormányzatok állíthatnak nemzetiségi listát, egyfajta garanciának tekinthető a visszaélésekkel szemben, ugyanakkor aggályos az Európa Tanács keretében működő Nemzeti Kisebbségek Védelméről Szóló Keretegyezmény Tanácsadó Bizottságának tematikus kommentárja szempontjából, miszerint szükséges annak biztosítása, hogy az adott kisebbség különböző tagjai politikai képviseletét több kisebbségi párt vagy egyéb politikai szerv is elláthassa. Ez az aggály akkor is fennáll, ha figyelembe vesszük, hogy léteznek nemzetiségi önkormányzatok, illetve hogy nemzetiségi pártok is indulhatnak a választásokon (kedvezményes feltételek

Ha az egyik nemzetiségi listára leadott szavazatok elérnek egy kedvezményes kvótát, azon a nemzetiségi listán kiosztásra kerül egy kedvezményes mandátum. A kedvezményes mandátumok száma az országos listán kiosztható mandátumok számából kivonásra kerül.³¹ Amely nemzetiség listáján egyetlen mandátum sem kerül kiosztásra, azt a nemzetiséget a listán első helyen szereplő jelölt nemzetiségi szószólóként képviseli az Országgyűlésben.³² A nemzetiségi szószólókra és a nemzetiségeket képviselő bizottságra vonatkozó szabályozás³³ szemünk előtt kell lebegjen vizsgálatunk során, hiszen a nemzetiségi szószólók szűkebb jogosítványokkal rendelkeznek, mint a képviselők. Szavazati joguk csak a nemzetiségeket képviselő bizottságban van, egyébként felszólalni is csupán akkor van lehetőségük, ha a többségi képviselőkől álló Házbizottság úgy ítéli meg, hogy a nemzetiség érdekeit érinti egy adott napirendi pont, vagy ha rendkívüli ügy merül fel. Tanácskozási joggal részt vehetnek az egyéb bizottságok ülésein is, azok jóváhagyása esetén. A nemzetiségek jogait és érdekeit érintő ügyekben lehetőségük van

biztosítása nélkül). L. Strasbourg, 2008. május 5. ACFC/31DOC(2008)001 A Nemzeti Kisebbségek Védelméről Szóló Keretegyezmény Tanácsadó Bizottsága – Kommentár a Nemzeti Kisebbségekhez Tartozó Személyek Hatékony Részvételéről a Kulturális, Szociális és Gazdasági Életben, Valamint a Közügyekben. Elfogadva 2008. február 27-én. 79. pont

<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800bc7ee> (Letöltés ideje: 2017. június 30.)

Ugyanezen kommentár egyébként előírja a kisebbségek érdekeinek választott testületek, így a parlament napirendjén való hatékony megjelenését is. (81. pont). Előírásra kerül továbbá az is, hogy a kisebbségi képviselők ténylegesen bevonásra kerüljenek a döntéshozatalba, ne csupán megfigyelők legyenek, és ne csupán a kisebbségekhez kapcsolódó ügyek tekintetében kerüljenek bevonásra. Kiemelésre kerül továbbá az is, hogy a kisebbségi bizottságok léte hozzájárul ahhoz, hogy a kisebbségek kérdése a parlamenti napirenden kiemelt helyet kapjon, ám más bizottságoknak is kiemelten kell kezelniük e kérdést. (5. oldal, 91-96. pont) A Tanácsadó Bizottság kiemeli továbbá, hogy a kisebbségekhez tartozó személyek részvétele formális biztosítottsága nem elegendő, érdemi befolyással kell bírnuk a döntésekre, melyeknek a lehető leginkább közönsnek kell lenniük. (19-21. pont) Láthatjuk, hogy e feltételek kapcsán még a parlamenti napirendre gyakorolt hatást nem vizsgálva is sok tekintetben adós marad a hatályos magyarországi szabályozás.

³¹ Vjt. 16. §

³² Vjt. 18. §

³³ Ogytv. 22. § és 29-29/A. §

kérdést feltenni ugyanannak a személyi körnek, mint a képviselőknek, érvényesül rájuk nézve a szabad és (egymáshoz mérten) egyenlő mandátum elve, s mentelmi joguk is van.³⁴ Több szerző már a 2014. évi választásokat megelőzően figyelmeztetett arra, hogy a nemzetiségeknek igencsak csekély az esélyük, hogy akár egyetlen kedvezményes mandátumot elnyerjenek,³⁵ ami a 2014. évi országgyűlési választásokon be is igazolódott.³⁶ Ezért meg kell fontolni a szabályozás módosítását. Ehhez kapcsolódóan mindenképp érdemes megvizsgálni annak a lehetőségét, hogy a nemzetiségi szószóló intézményének megtartása mellett lehetővé tegyék a nemzetiségi választópolgárok számára a pártlistára való szavazást. Ez azonban csak akkor hoz javulást, ha a nemzetiségi szószólók eddigi tevékenysége alapján ez a képviseleti módszer eredményesnek bizonyul. A továbbiakban ezért ez a kérdéskör kerül vizsgálatra.

5. A nemzetiségi szószólók eddigi tevékenysége

Az *Országgyűlési Napló* adatai alapján jelen ciklusban, 2017. május 8-ig, nem vizsgálva a technikai jellegű, illetve az ügyrendi jellegű felszólalásokat, az Országgyűlésben összesen 20.575 képviselői vagy szószólói felszólalás hangzott el.³⁷ Az egy képviselőre, illetve szószólóra eső átlag felszólalások száma tehát kerekítve 99. Ha csak a képviselők felszólalásait nézzük, akkor pedig kerekítve 103 felszólalás jut egy képviselőre. Láthatjuk tehát, hogy a szószólók felszólalásainak száma jelentős mértékben elmarad a képviselőkétől, hiszen mindeddig összesen 126 felszólalás hangzott el a nemzetiségi szószólók részéről, amelynek egy főre eső átlaga megközelítőleg 9,69. Nem felejtethetjük azonban el azt sem, hogy a nemzetiségi szószólók plenáris ülésen való felszólalási lehetősége igencsak korlátozott.

Mindenek előtt érdemes önmagában is megvizsgálni a nemzetiségi szószólók eddigi tevékenységét, amit az Országgyűlés

³⁴ Ogytv. 29-29/A. §

³⁵ Erdős, 2013. 55.; Kurunczi, 2013.; Szalayné, 2014. 13.

³⁶ L. Balázs, 2015. 24-25.

³⁷ A képviselőként, illetve szószólóként felszólalók interpelláció, kérdés/azonnali kérdés, napirendi kívül, napirendi pont szerepsoportokhoz köthető felszólalásait vettük figyelembe.

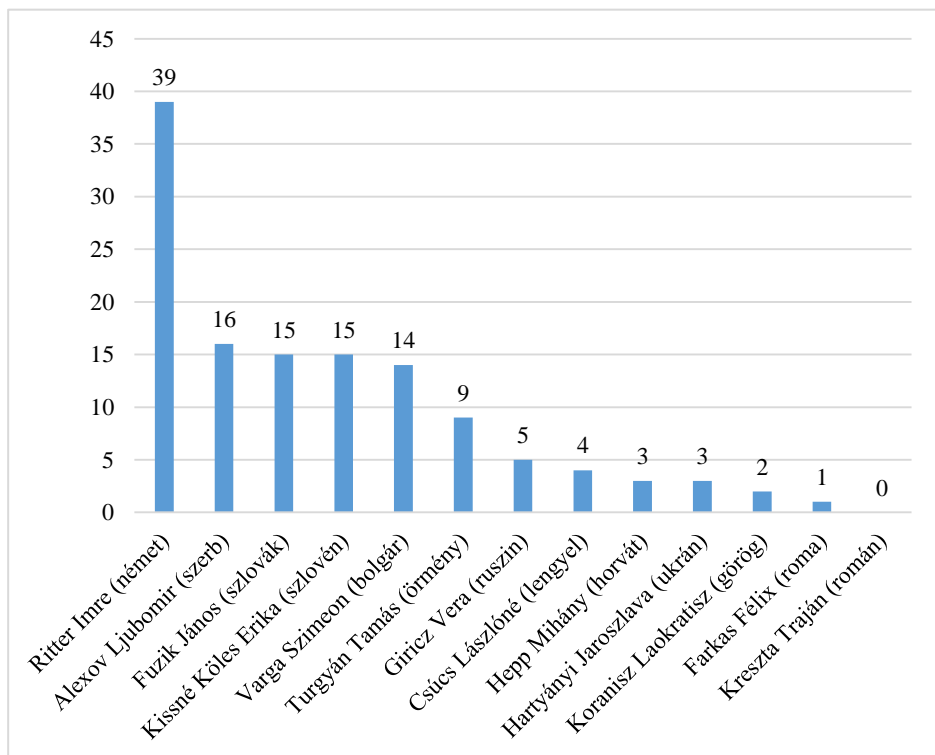
honlapján fellelhető adatok segítenek megítélni.³⁸ Jelen tanulmány elkészítése során a szószlók tevékenységének első három éve került vizsgálatra, így az ülésnapokat 2017. május 8-ig vettük figyelembe. A 1. ábra kapcsán látható, hogy a szószlók felszólalásainak száma nem áll arányban az adott nemzetiséghez tartozók létszámával.

³⁸ Szószlók - Országgyűlés

<http://www.parlament.hu/szoszolok-listaja> (Letöltés ideje: 2017. május 15.),

A nemzetiségi szószlók tevékenységét jelen tanulmányban más szemszögből vizsgáljuk, mint azt Móré Sándor, illetve Kállai Péter tették. L. Kállai Péter: Képviselő-e a szószló? Nemzetiségi képviselet a magyar Országgyűlésben. *MTA Law Working Papers*, 2017/12.

http://jog.tk.mta.hu/uploads/files/2017_12_Kallai.pdf (Letöltés ideje: 2017. augusztus 11.) és Móré Sándor: A nemzetiségi szószlói intézmény jogi kerete és működésének első két éve. *Parlamenti Szemle*, 2016/2. 30-51.,

1. ábra A nemzetiségi szószólók plenáris ülésen való felszólalásai 2014. május 6 – 2017. május 8-ig.

Forrás: Az Országgyűlés honlapján található adatok alapján készített diagram.

A szószólók napirenden kívüli felszólalásokon és a kérdéseken kívüli felszólalásai közül a legtöbb (22) közpénzügyi, államháztartási kérdésekhez kapcsolódott. E témakörhöz hat szószóló szólott hozzá, közülük legtöbbször Varga Szimeon (8), Ritter Imre (6) és Alexov Ljubomir (4). A második leggyakoribb témakör a kultúra, 16 felszólalással. Ezen hozzászólások több mint fele (10) Ritter Imréhez, a nemzetiségi bizottság elnökéhez köthető, rajta kívül négyen szólaltak fel a kérdésben. Tizenhárom felszólalás kapcsolódik a különböző eljárásokhoz (például szabálysértés,

anyakönyvi eljárás, büntetőeljárás), hiszen az eljárások alatti anyanyelvhasználat a nemzetiségek számára fontos kérdés. E kérdések majdnem fele (6) Alexov Ljubomirhoz köthető. Őt követi Ritter Imre (4), s még ketten szólaltak fel a kérdésben. Ezután 10 felszólalással az alapvető jogok biztosa és helyetteseinek magyarországi nemzetiségek helyzetéről szóló beszámolóit következnek, összesen 4 szószóló általi 10 felszólalással. Gircz Vera felszólalásai közül egy kivételével mind ide tartozott. Kilenc – Kissné Köles Erika által tartott – felszólalás az oktatáshoz, szakképzéshez és felnőttképzéshez kapcsolódik. Nyolcszor pedig a választási eljárásról és az Országgyűlésről szóló törvények módosítása kapcsán került sor felszólalásra, Fuzik János, a nemzetiségi bizottság alelnöke és Turgján Tamás által. Kettő-kettő felszólalás köthető a konzuli védelemhez és a népszámláláshoz. Egy jelentős hangzott el a nemzetiségi bizottság első évi tevékenységéről, egyszer pedig Kissné Köles Erika szólalt fel a külföldről támogatott szervezetek átláthatóságáról szóló törvényjavaslat kapcsán.

Láthatjuk, hogy ezek a felszólalások általában a nemzetiségek közös érdekeinek megjelenítésére szolgálnak. Kivételt csupán Csúcs Lászlóné és Varga Szimeon határozati javaslatokhoz kapcsolódó felszólalásai jelentenek. Az egyes nemzetiségek érdekei és a nemzetiségek anyaországgal való kapcsolata megjelenítésének viszont a napirenden kívüli felszólalások és a kérdések nyújtanak színteret. Ritter Imre például felszólalt napirend előtt a Szovjetunióba hurcolt munkaszolgálatosokról. Varga Szimeon napirenden kívüli felszólalásai bolgár népszokásokról, a magyarországi bolgárok múltjáról, jelenéről és jövőjéről, valamint a magyarországi Bolgár Ortodox Egyház fennállásának századik évfordulójáról szóltak. Elhangzott tőle ugyanakkor egy előterjesztői nyitóbeszéd is a magyar-bolgár barátság napjáról szóló határozati javaslatához. Fuzik János napirenden kívül szólt a Felvidékről kitelepített magyarok emléknapjához és a csehszlovák-magyar lakosságcserehez, a szovjet kényszermunkatáborokba hurcoltakhoz, illetve a visegrádi országok haderőinek közös kiképzéséhez kapcsolódóan. Alexov Ljubomir kérdései a nemzetiségi színjátszás jövőjével, a magyarországi szerb kulturális tárgyi emlékek anyaországi szakemberekkel történő felújítása lehetőségével, valamint a Budai Szerb Ortodox Egyházmegyével kapcsolatosak. Napirend utáni felszólalásban az 575 éves szerb-magyar

együttélésről emlékezett meg. Kissné Köles Erika a szlovének létkérdéseiről, múltjáról, jelenéről és jövőjéről beszélt, illetve Pável Ágostonról, a magyarországi szlovénség kutatójáról emlékezett meg, majd a szlovén alkotmány elfogadásának 25. évfordulójáról is felszólalt, teljes egészében szlovénül. Turgyán Tamás az aradi vértanúk emléknapijáról, az örmény népirtásról és Örményország függetlenségének kikiáltása 25. évfordulója alkalmából szólalt meg napirend után. Giricz Vera „II. Rákóczi Ferenc és a ruszinok” címmel szólalt fel. Csúcs Lászlóné felszólalásai mind kifejezetten a lengyelekhez kapcsolódnak. Több felszólalása határozati javaslatokhoz tartozott, amelyek előterjesztői között ő is szerepelt: Henryk Slawik halálának 70. és idősebb Antall József halála 40. évfordulójának emlékére, és a 2016-os év magyar-lengyel szolidaritás évévé való nyilvánításáról. Felszólalt a lengyel-magyar szolidaritás évéhez és 1956-hoz kapcsolódóan. Hartyányi Jaroslava az ukrán-magyar kapcsolatok témakörében szólalt fel.

A roma és az örmény szószólók csak magyarul szólaltak fel, ám az ő esetükben a magyar nyelv is nemzetiségi nyelvnek minősül.³⁹ Míg a legtöbben anyanyelven kezdték a felszólalást és magyarul folytatták, a lengyel szószóló legelső alkalommal ezt éppen fordítva tette. A szlovén szószóló pedig egy felszólalását mondta el végig anyanyelvén. A fentiek alapján láthatjuk, hogy az egyes nemzetiségi szószólók aktivitása nagyban eltér egymástól akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy egyesek azért is gyakrabban szólalnak fel, mert sokszor rájuk esik a nemzetiségi bizottság előadójának szerepe. Különös figyelmet érdemel, hogy a román szószóló, Kreszta Traján egyetlenegyszer sem szólalt fel. A többi szószóló közül egyesek felszólalásai viszonylag egyenletesen oszlanak el, mások kezdetben többet szólaltak fel, ám ez irányú aktivitásuk idővel (akár teljesen) alábbhagyott, megint mások a ciklus második felében kezdtek el gyakrabban felszólalni.

A továbbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy a nemzetiségek témaköre milyen gyakran bukkant fel a parlamenti kérdések között az előző és a jelenlegi ciklusban.

³⁹ 2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól 22.§ (1)

6. A nemzetiségekhez kapcsolódó parlamenti kérdések 2014 előtt és után

A következőkben tehát azt tekintjük át, hogy jelen ciklusban miképpen alakultak a nemzetiségek jogait érintő interpellációk, parlamenti kérdések és azonnali kérdések az előző ciklushoz képest (1. táblázat).

1. táblázat *A kisebbségi tárgyú parlamenti kérdések alakulása az előző ciklushoz képest 2017. május 8-ig*

		2010–2014	2014-
Interpellációk	Benyújtott	1752	1154
	Elhangzott	957	682
	Nemzetiségi	2	2
Kérdések	Benyújtott	8491	11336
	Elhangzott	869	897
	Nemzetiségi	2	9
Azonnali kérdések	Benyújtott	1307	1213
	Elhangzott	1136	876
	Nemzetiségi	4	16

Forrás: Az Országgyűlés honlapján történő kulcsszavas keresés eredményei táblázatba foglalása

A két ciklust összevetve látható, hogy az előző ciklusban mindösszesen 2 olyan, a Jobbik képviselője által benyújtott interpelláció született, amely vizsgálódásunk körébe esik (2010-ben és 2013-ban). A CAP interpellációkról készített adatbázisa⁴⁰ szerint pedig 13 interpelláció született az etnikai kisebbségek, etnikai diszkrimináció és rasszizmus témakörében. A különbség oka, hogy az említett projektben a romákat mint hátrányos helyzetű csoportot érintő témák, illetve a „*cigánybűnözés*” kérdése a romákat mint kisebbséget érintő témákkal azonos kódot kaptak, továbbá ide tartozik a rasszizmus témaköre is.⁴¹ Az előző ciklusban 957

⁴⁰ Interpellációk | MTA TK CAP

<http://cap.tk.mta.hu/interpellacio> (Letöltés ideje: 2015. december 21.)

⁴¹ Közpolitikai témakörök kódkönyve (A magyar közpolitika dinamikája)

<http://cap.tk.mta.hu/kozpolitikai-magyar> (Letöltés ideje: 2015. december 21.)

interpelláció hangzott el. Az Országgyűlés honlapja alapján jelen ciklusban 1154 interpelláció került benyújtásra, s ebből összesen 682 hangzott el május 8-ig. Ezek közül egy, Soltész István KDNP-s képviselő által a bölcsődei ellátórendszer kapcsán benyújtott interpelláció foglalkozott érintőlegesen az egyházi és nemzetiségi szervezetek által működtetett bölcsődékkal, emellett egy EU-s pályázatok kapcsán megfigyelhető korrupcióról szóló interpelláció érintette az ORÖ visszaéléseit is. Nem felejthetjük el azonban, hogy még nincs vége a ciklusnak, ráadásul a nemzetiségi szószólók, mint fentebb láthattuk, nem interpellálhatnak. A kérdések tekintetében már megfigyelhetünk némi növekedést.

Míg az előző ciklus 869 elhangzott kérdése között mindösszesen 2, a jelenlegi ciklus első három éve alatti 897 elhangzott kérdés közül 9 kapcsolódik szorosan a vizsgált kérdéshez. Három a szerb szószóló, egy-egy a német szószóló és egy LMP-s képviselő, és három pedig MSZP-s képviselők részéről hangzott el. E három kérdés közül kettőt Teleki László egykori romaügyi államtitkár tett fel, aki korábban a Zala Megyei Nemzetiségi Önkormányzat tagja volt, a harmadik kérdés pedig Heringes Anitától hangzott el, aki német nemzetiségű felmenőire hivatkozott. Az azonnali kérdéseknél találunk némi változást. Az előző ciklusban elhangzott 1136 azonnali kérdés közül összesen 4 kapcsolódott kifejezetten a nemzetiségekhez, a jelenlegi ciklus 876 elhangzott azonnali kérdése közül pedig 16, ebből hét Ikotity István LMP-s képviselő, négy Teleki László, három pedig a Jobbik képviselői részéről. Ha azonban a tartalmukra is vetünk egy pillantást, láthatjuk, hogy ezen azonnali kérdések közül tíz az Országos Roma Önkormányzat (ORÖ) pénzügyi visszaéléseihez, szabálytalanságaihoz kapcsolódott, egy Farkas Flórián miniszterelnöki biztosi fizetéséhez, egy további azonnali kérdés pedig Szegényeket és Rászorultakat Segítő Alapítvány – többek között állítólagos roma nemzetiségi oktatásért felvett támogatással való – visszaéléseiről szolt.⁴² A maradék kettő

⁴² Ikotity István mindig csak az ORÖ korrupciós ügyeihez kapcsolódva szólalt fel, s felszólalásai között egyébként is viszonylag gyakoriak a korrupciós témájúak, amiket számban csak az oktatási és kulturális témájú felszólalások előznek meg. Utóbbi tény nem meglepő, hiszen Ikotity a Kulturális bizottság tagja, s ahogy arra Sebők és társai is rámutattak, a magyar Országgyűlésben is jellemző a képviselők interpellációs szokásai kapcsán a szakpolitikai specializáció.

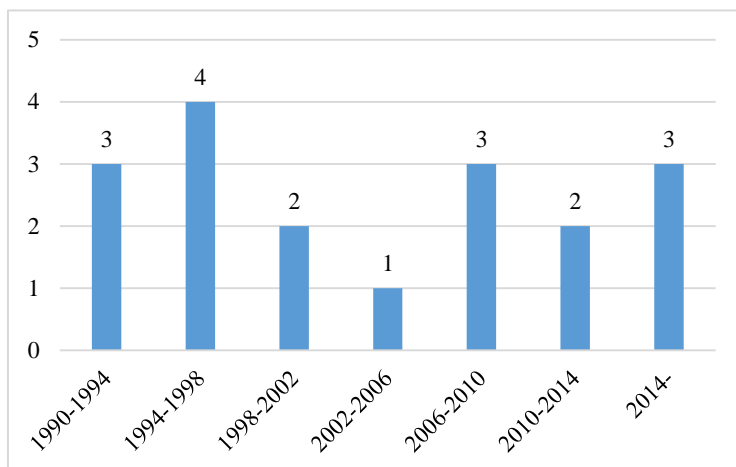
közül az egyik a romák minőségi oktatását érintette, a másik pedig arról szólt, hogy az önkormányzatok és a nemzetiségi önkormányzatok nem jutnak hozzá forrásaikhoz.

A fentiek alapján tehát úgy tűnik, hogy e műfajokban nem növekedett jelentős mértékben a nemzetiségi ügyek aránya az előző ciklushoz képest, sőt, az interpellációk esetében csökkent. A nemzetiségi szószólók által is elérhető kérdések kivételével pedig ahol némi növekedést figyelhetünk meg, az elsősorban egy konkrét ügynek, az ORÖ körüli botránynak köszönhető. Később mindenképp szükség lesz a parlamenti kérdések és napirenden kívüli felszólalások szélesebb körű elemzésére is ahhoz, hogy messzemenő következtetéseket vonhassunk le a szószólók parlamenti napirendre gyakorolt hatását illetően. A következőkben szükséges megvizsgálni azt is, hogy a nemzetiségi szószólók jelenlétével párhuzamosan növekedett-e a nemzetiségi tárgyú törvényalkotás.

7. Nemzetiségi tárgyú törvényalkotás 2014 előtt és után

A fentebb már említett CAP keretében készült, a törvényhozásra vonatkozó adatbázis és az Országgyűlés honlapjának adatai alapján érdemes megnézni, hogyan alakult a kisebbségi tárgyú törvényhozás (2. ábra).

L. Sebők Miklós – Kubik Bálint György – Molnár Csaba – Szendi Gábor: Miért kérdeznak a képviselők? Az interpellációk benyújtásának tényezői Magyarországon, 1990 és 2014 között. *Politikatudományi Szemle*, 2014/4. 58. Az egyéb korrupciós ügyek megjelenésének magas száma miatt valószínűleg tűnik, hogy a képviselő az ORÖ ügyeit nem a nemzetiségek érintettsége, hanem önmagában a korrupció miatt említette olyan sok esetben.

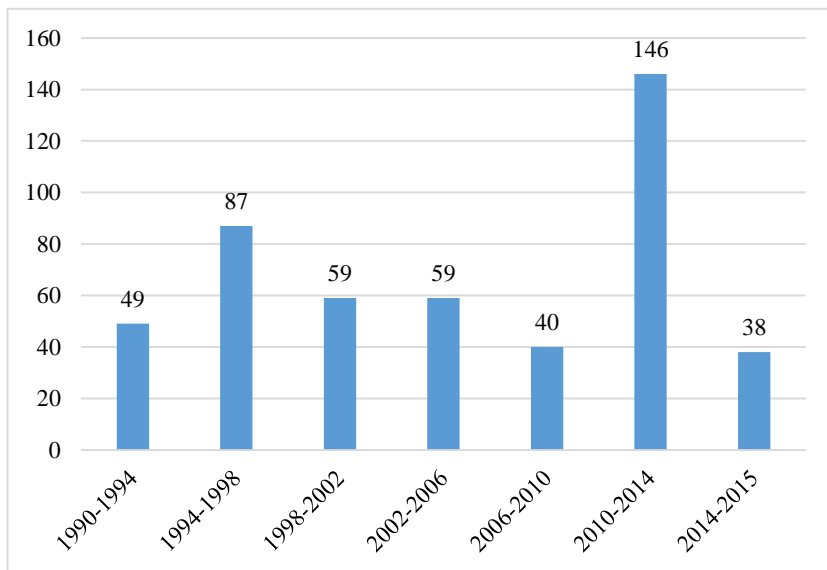
2. ábra A kisebbségi tárgyú törvényalkotás ciklusonkénti alakulása a CAP Hungary kódkönyve alapján.

Forrás: A CAP Hungary Törvények adatbázisa, valamint az Országgyűlés honlapján található adatok alapján készített diagram.

Láthatjuk, hogy az 1990–1994 közötti ciklusban összesen három, az etnikai kisebbségek, etnikai diszkrimináció és rasszizmus témaköréhez kapcsolódó törvény született, az 1994–1998 közöttiben négy, az 1998–2002 közöttiben kettő, a 2002–2006 közöttiben egy, a 2006–2010 közöttiben három, a 2010 és 2014 közöttiben pedig kettő.⁴³ Az MTA TK Kisebbségkutató Intézet Közép-európai Kisebbségi Jogi adatbázisa⁴⁴ szerint sem növekedett a nemzetiségeket érintő törvények száma az előző ciklus óta (3. ábra). Figyelembe kell azonban venni azt is, hogy a jogalkotás egyébként is meglehetősen intenzív volt az előző ciklusban.

⁴³ Törvények | MTA TK CAP <http://cap.tk.mta.hu/torveny> (Letöltés ideje: 2015. december 29.)

⁴⁴ Nemzetiségi adatbázisok | Keresés a jogszabályok között http://mtatki.ogy.hu/jogszabaly_adatok.php (Letöltés ideje: 2017. június 8.)

3. ábra *A kisebbségi tárgyú törvények alakulása az MTA TK Kisebbségkutató Intézete Kisebbségi Jogtára alapján.*⁴⁵

Forrás: Az MTA TK Kisebbségkutató Intézete Közép-európai Kisebbségi Jogtára alapján készített diagram.⁴⁶

Ami a jelenlegi ciklust illeti, a Magyarországon élő nemzetiségek bizottsága mindeddig hét önálló indítványt nyújtott be, amelyek közül kettőt visszavontak, négyet elfogadtak, egy pedig a kézirat lezárásakor⁴⁷ még mindig tárgysorozatban van. Ezen indítványok közül a legutolsót éppen idén május 8-án terjesztették elő, az azelőtti legutolsó viszont 2015. november 10-én került benyújtásra. Fontos

⁴⁵ A jelenlegi ciklus adatai 2015 végéig elérhetők. Ennek kapcsán említésre méltó, hogy az MTA Kisebbségkutató Intézete 2015 végéig bezárólag több elfogadott törvényt talált nemzetiségeket érintőnek, mint amennyit a Házbizottság 2017. május 8-ig az összes benyújtott törvényjavaslat közül ilyennek tekintett.

⁴⁶ Nemzetiségi adatbázisok | Keresés a jogszabályok között
http://mtatki.ogyk.hu/jogszabaly_adatok.php (Letöltés ideje: 2017. június 8.)
 A ciklusok első és utolsó törvényei a CAP Törvények adatbázisa alapján kerültek beazonosításra.

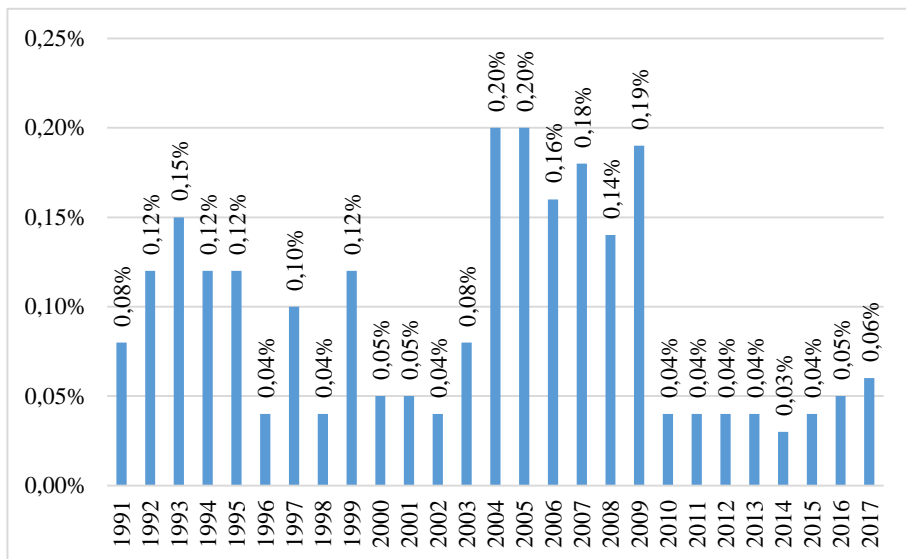
⁴⁷ 2017. június 26-án.

hozzátenni, hogy a két visszavont javaslattal azonos című javaslatok megtalálhatók a négy elfogadott javaslat között, s azt is, hogy a négy javaslat közül egy, az Országgyűlésről szóló törvény módosítására irányuló csupán részben érintette a nemzetiségeket, egészen pontosan a nemzetiségi szószólók javadalmazását. Ezért szerepel a jelenlegi ciklusnál három elfogadott nemzetiségi tárgyú törvény a 2. ábrán. Mivel a CAP-adatbázis csak az elfogadott és kihirdetett törvényeket tartalmazza, illetve csak az elfogadott törvényjavaslatok tekinthetők valós közpolitikai eredménynek, érdemes jelen ciklus esetében is az elfogadott javaslatokra koncentrálnunk. A bizottság egyébként összesen huszonnégy törvényjavaslatot tárgyalt. A fentiek alapján úgy tűnik, hogy a nemzetiségek bírnak némi befolyással a törvényhozási témákra, hiszen a bizottság mindazon javaslatai elfogadásra kerültek, amelyeket nem vont vissza, illetve amelyekről már szavaztak.

Ugyanakkor, mivel a szószólók plenáris ülésen való felszólalási lehetősége a Házbizottság megítéléséhez kötött, s nem szavazhatnak, aligha tulajdoníthatunk nekik a törvényhozásra gyakorolt jelentősebb közvetlen hatást, hiszen nem saját megítélésükön múlik, hogy mely törvényekhez kapcsolódóan nyújthatnak be módosító javaslatot, s javaslataik elfogadása már a rajtuk kívülálló parlamenti többségen áll vagy bukik. Későbbi kutatásunk során szükséges lesz a jelen ciklus adatainak a fentebbi adatbázisok adataival összehasonlíthatóbbá tétele és mélyebb tartalomelemzése, továbbá a nemzetiségi szószólók tevékenységének a törvényhozásra gyakorolt közvetett hatásának szélesebb körű vizsgálata is. Jelen tanulmányban csupán a költségvetési és zárszámadási törvények kapcsán végzünk további elemzést, megvizsgálva a nemzetiségekre vonatkozó költségvetési tételeket.

8. A nemzetiségek költségvetési támogatásának alakulása

A CAP költségvetési adatbázisát⁴⁸ és a 2013 utáni költségvetési és zárszámadási törvényeket⁴⁹ megvizsgálva kirajzolódik előttünk a nemzetiségek költségvetési támogatásának alakulása az összes tételhez viszonyítva (4. ábra).

4. ábra A nemzetiségekre vonatkozó költségvetési tételek aránya az összes tételhez viszonyítva (1991-2017).

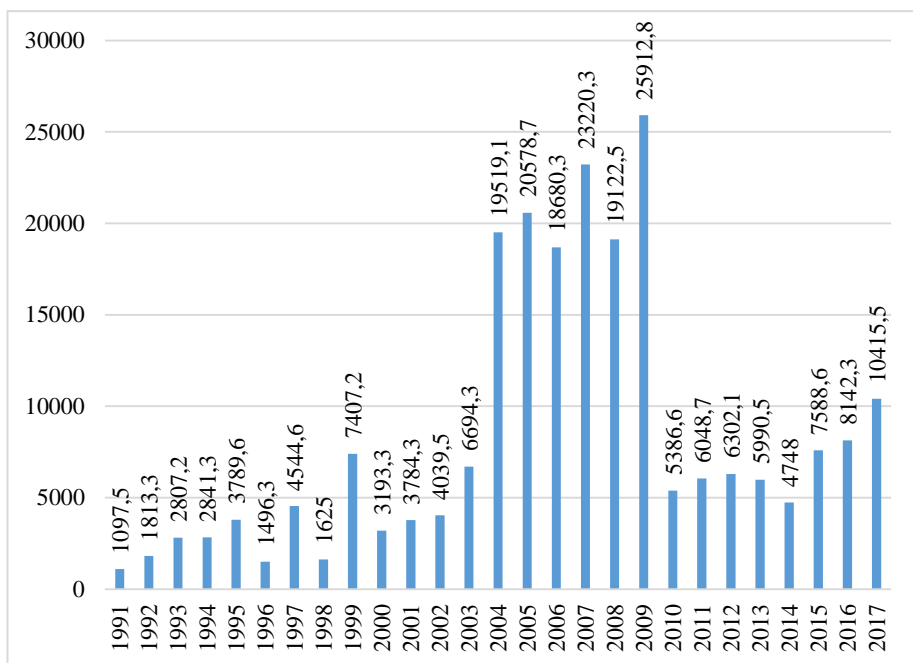
Forrás: A CAP Hungary Költségvetési és zárszámadási adatbázisa, valamint a 2013 és 2017 közötti költségvetési törvények alapján készített diagram.

⁴⁸ Költségvetések | MTA TK CAP

<http://cap.tk.mta.hu/koltsegvetes> (Letöltés ideje: 2015. december 18.)

⁴⁹ 2013. évi CCXXX. törvény Magyarország 2014. évi központi költségvetéséről, 2014. évi C. törvény Magyarország 2015. évi központi költségvetéséről, 2015. évi C. törvény Magyarország 2016. évi központi költségvetéséről, 2016. évi CL. törvény Magyarország 2017. évi központi költségvetéséről

A fentiek alapján láthatjuk, hogy míg 1995-ig növekedett, majd kis mértékben csökkent a kisebbségekre fordított költségvetési tételek aránya, 1996-ban drasztikus csökkenés következett be, amit 1999-ig ingadozó arányok követtek, majd 2000-és 2002 között ismét alacsony támogatás volt megfigyelhető. 2003-ban már növekedés kezdődött és 2004 és 2009 között viszonylag magasnak számított a kisebbségekre vonatkozó költségvetési tételek aránya, amelyhez képest 2010 óta drasztikusan kisebb részarányt figyelhetünk meg, s 2014-ben volt egy visszaesés. Bár 2015 óta növekedést figyelhetünk meg a támogatás arányában, még most is igencsak elmarad a 2008-as gazdasági válság elől. A támogatás összegét (5. ábra) is érdemes megvizsgálni.

5. ábra *A nemzetiségekre fordított költségvetési támogatás összegének alakulása (1991-2017).*

Forrás: A CAP Hungary Költségvetési és zárszámadási adatbázisa, valamint a 2013 és 2017 közötti költségvetési törvények alapján készített diagram.

Láthatjuk, hogy a nemzetiségekre fordított összeg a 2015. évi költségvetésben a 2014-es összeg körülbelül 1,6-szeresére nőtt, s a 2016-os és 2017-es költségvetésekben pedig további emelkedés figyelhető meg, s az összeg olyan magas, mint amilyen 2010 óta még egyszer sem volt, s amelyet csak a 2004 és 2009 közötti összegek haladnak meg. Figyelembe véve, hogy a nemzetiségi szószólók gyakran éppen költségvetési témában szólaltak fel, feltételezhetjük, hogy az országgyűlési jelenlétük hatással bírt költségvetési támogatásuk alakulására, ugyanakkor a kisebbségek tényleges hatásának vizsgálata számos nehézségbe ütközik, amely kérdések jelen tanulmány keretein túlmutatnak, ám a későbbiekben mindenképp szükséges lesz részletesebb elemzése.⁵⁰A kérdés kapcsán messzemenő következtetés levonására ugyanis csupán részletesebb tartalomelemzést követően kerülhet sor.

9. Összegzés

Láthatjuk, hogy a nemzetiségek országgyűlési képvisellete 2014-ben valósult meg, amióta tizenhárom, az országgyűlési képviselőknél szűkebb jogosítványokkal rendelkező szószóló képviseli a nemzetiségeket. Jelen tanulmány tárgya az ő tevékenységük vizsgálata volt a parlamenti vitaműfajok, a törvényalkotás és a költségvetési jog területén. Ami az egyes szószólók tevékenységét illeti, láthatjuk, hogy aktivitásuk eltérő és ingadozó. A nyelvhasználatról elmondható, hogy a nemzetiségi nyelv felszólalások elején való használata elterjedt, de a teljes felszólalás nemzetiségi nyelven történő elmondása ritka, és egyfajta figyelemfelkeltő ereje van. A napirendi pontokhoz kapcsolódó felszólalások a nemzetiségek közös érdekei megjelenítésének terét jelenti, még hozzá szakpolitikai területek szerint többé-kevésbé munkamegosztásban, és a bizottsági tagsághoz is igazodóan. Az egyes nemzetiségeket külön-külön érintő kérdések a parlamenti vitaműfajokban, a kérdések és a napirenden kívüli felszólalások között jelennek meg. Kivételt csupán néhány elfogadott határozati javaslat jelent.

⁵⁰ L. Wängnerud, Lena: Women in Parliaments: Descriptive and Substantive Representation. *Annual Review of Political Science*, 2009/12. 51–69.

Az eredményesség kapcsán elmondható, hogy a nemzetiségeket érintő parlamenti kérdések száma nem mutat szignifikáns eltérést az előző ciklushoz képest, s ahol kissé nőtt, ott is egy konkrét ügynek, s nem a szószólók jelenlétének köszönhető a növekedés. A későbbiekben érdemes lesz az 1990 óta eltelt, korábbi ciklusok adataival is összehasonlítani jelen ciklus adatait, és mélyebb tartalomelemzést is végezni. Láthattuk, hogy a nemzetiségi szószólók felszólalásainak száma elmarad a képviselőkétől, ami azonban a nemzetiségi ügyekre korlátozott felszólalási lehetőségeiknek is köszönhető. A fentiek alapján úgy tűnik, hogy a nemzetiségekhez kapcsolódó ügyeket inkább képviselik a nemzetiségi háttérű képviselők, mint a szószólók. Érdemes ezt a hipotézist tesztelni a későbbiekben, hiszen láthatjuk, hogy a nemzetiségi szószólók megjelenésével párhuzamosan elsősorban a rájuk fordított költségvetési kiadások nőttek.

Szükséges lesz megvizsgálni a nemzetiségi bizottság tevékenységét is. A törvényhozás területén nem figyelhető meg jelentős növekedés a nemzetiségeket érintő törvények számában, s nem mutatható ki a szószólók jelentősebb közvetlen hatása a törvényalkotásra. Ám nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy a nemzetiségi bizottság által jelen ciklusban benyújtott és vissza nem vont, lezárt négy törvényjavaslat közül mind elfogadásra került. Szükséges lesz a jelen ciklus adatainak a CAP adatbázisaival összehasonlíthatóbbá tétele és bővebb tartalomelemzése is, és a nemzetiségi szószólók tevékenységének a törvényhozásra gyakorolt közvetett hatásának bővebb vizsgálata is. Később érdemes lehet a fentiekhez hasonló módon vizsgálni a nemzetiségek kérdésének medianapirenden való jelenlétét, a közvéleményt, a miniszterelnöki éwertékelő beszédekét, a pártkongresszusok témáit. Emellett mindenképp szükséges lesz a fenti elemzést újból elvégezni a ciklus végén ahhoz, hogy messzemenő következtetéseket vonhassunk le e képviseleti mód eredményességét illetően. Azt azonban most is láthatjuk, hogy az *Európa Tanács Kisebbségi Jogi Keretegyezménye* követelményei kapcsán aggályokat vet fel a hatályos szabályozás.

Felhasznált irodalom

- Balázs Ágnes: *A választójog egyenlősége: dilemmák és határesetek*. Diplomamunka. Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Közigazgatás-tudományi Kar, Közjogi Intézet, Európai és Összehasonlító Közjogi Tanszék, 2015.
- Boda Zsolt – Sebők Miklós: Előszó: a Hungarian Comparative Agendas Project bemutatása, *Politikatudományi Szemle*, 2015/4. 33–40.
- Bird, Karen: Patterns of Substantive Representation Among Visible Minority MPs: Evidence from Canada’s House of Commons. In: Bird, Karen – Saalfed, Thomas – Wüst, Andreas M. (Eds.): *The political representation of Immigrants and Minorities: Voters, Parties*. Abingdon: Routledge. ECPR Studies in Political Science, 2011. 207–228.
- Chaney, Paul: Institutional Ableism, Critical Actors and the Substantive Representation of Disabled People: Evidence from the UK Parliament 1940–2012, *The Journal of Legislative Studies*, 21:(2), 2015. 168–191.
- Childs, Sarah: *Women and British Party Politics. Descriptive, substantive and symbolic representation*. Routledge Advances in European Politics. Abingdon: Routledge, 2008.
- Dobos Balázs: *A kisebbség joga. Kisebbségi törvénykezés Magyarországon (1988-2006.)*. Budapest: Argumentum. MTA Kisebbségkutató Intézet, 2011.
- Erdős Csaba: A Problematic Part of the Renewed Hungarian Parliamentary Law: The Parliamentary Representation of Nationalities, *De Iurisprudencia et Iure Publico: Jog- és Politikatudományi Folyóirat*, 2013/1. 51–61.
- Hodžić, Edin – Mraović, Boriša: Political Representation of Minorities in Bosnia and Herzegovina: How Reserved Seats Affect Minority Representatives’ Influence on Decision-making and Perceived Substantive Representation. *Ethnopolitics*, 14:(4), 2015. 418–434.

- Jusić, Mirna – Stojanović, Nenad: Minority Rights and Realpolitik: Justice-based vs. Pragmatic Arguments for Reserving Seats for National Minorities. *Ethnopolitics*. 14:(4), 2015. 404–417.
- Kállai Péter: Képviselő-e a szószóló? Nemzetiségi képviselet a magyar Országgyűlésben. *MTA Law Working Papers*. 2017/12. http://jog.tk.mta.hu/uploads/files/2017_12_Kallai.pdf (Letöltés ideje: 2017. augusztus 11.)
- Kurunczi, Gábor: A nemzetiségek parlamenti képviseletének kérdéséről. *Pázmány Law Working Papers*, 2013/14. <http://d18wh0wf8v71m4.cloudfront.net/docs/wp/2013/2013-14-Kurunczi.pdf> (Letöltés ideje: 2016. április 30.)
- Minta, Michael D.: Legislative Oversight and the Substantive Representation of Black and Latino Interests in Congress. *Legislative Studies Quarterly*. 34: (2), 2009. 193–218.
- Móré Sándor: A nemzetiségi szószólói intézmény jogi kerete és működésének első két éve. *Parlamenti Szemle*, 2016/2. 30–51.
- Pap András László: *Identitás és reprezentáció. Az etnikai hovatarozás meghatározásától a politikai képviseletig*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet, Gondolat Kiadó, 2007.
- Pitkin, Hanna Fenichel: *The Concept of Representation*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1967.
- Rocha, Rene R. – Tolbert, Caroline J. Bowen, Daniel C. – Clark, Christopher J.: Race and Turnout: Does Descriptive Representation in State Legislatures Increase Minority Voting? *Political Research Quarterly*. 63: (4), 2010. 890–907.
- Sebők Miklós: A képviseleti demokrácia megbízó-ügynök elméleti modellje. *Politikatudományi Szemle*, 2015/2. 7-26.
- Sebők Miklós – Kubik Bálint György – Molnár Csaba – Szendi Gábor: Miért kérdeznek a képviselők? Az interpellációk benyújtásának tényezői Magyarországon, 1990 és 2014 között. *Politikatudományi Szemle*, 2014/4. 41–67.
- Szalayné Sándor Erzsébet: A 2014. évi választások a magyarországi nemzetiségekért felelős biztoshelyettes szemszögéből. *Kisebbségkutató*, 2014/1. 7–14.

Ueda, Michiko (é.n.): *Does Minority Representation Matter for Policy Outcomes? Evidence from the U.S. States.*

http://isites.harvard.edu/fs/docs/icb.topic892944.files/ueda_michiko.pdf (Letöltés ideje: 2016. november 18.)

Várnagy Réka – Ilonszki Gabriella: Üvegplafonok. Pártok lent és fent. *Politikatudományi Szemle*, 2012/4. 7–25.

Wängnerud, Lena: Women in Parliaments: Descriptive and Substantive Representation. *Annual Review of Political Science*, 2009/12. 51–69.

Zuber, Christina Isabel: Reserved Seats, Parties, and Group Representation in Bosnia and Herzegovina. *Ethnopolitics*, 14:(4), 2015. 390–403.

Hivatkozott jogforrások

10/2014 (II. 24.) OGY határozat

2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól

2011. évi CCIII. törvény az országgyűlési képviselők választásáról

2012. évi XXXVI. törvény az Országgyűlésről

2013. évi XXXVI. törvény a választási eljárásról

2013. évi CCXXX. törvény Magyarország 2014. évi központi költségvetéséről

2014. évi C. törvény Magyarország 2015. évi központi költségvetéséről

2015. évi C. törvény Magyarország 2016. évi központi költségvetéséről

2016. évi CL. törvény Magyarország 2017. évi központi költségvetéséről

Nemzetközi dokumentumok

Strasbourg, 2008. május 5. ACFC/31DOC(2008)001 A Nemzeti Kisebbségek Védelméről Szóló Keretegyezmény Tanácsadó Bizottsága – Kommentár a Nemzeti Kisebbségekhez Tartozó Személyek Hatékony Résztételéről a Kulturális, Szociális és Gazdasági Életben, Valamint a Közügyekben. Elfogadva 2008. február 27-én.
<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800bc7ee> (Letöltés ideje: 2017. június 30.)

Hivatkozott adatbázisok

A bizottság által benyújtott irományok 2014- – Országgyűlés
<http://www.parlament.hu/web/magyarorszagi-nemzetisegek-bizottsaga/a-bizottsag-altal-benyujtott-iromanyok> (Letöltés ideje: 2017. május 15.)

A bizottság által tárgyalta irományok 2014- – Országgyűlés
<http://www.parlament.hu/web/magyarorszagi-nemzetisegek-bizottsaga/a-bizottsag-altal-targyalt-iromanyok> (Letöltés ideje: 2017. május 15.)

Fel szólalások keresése 2010–2014

http://www.parlament.hu/orszaggyulesi-naplo-elozo-ciklusbeli-adatai?p_auth=rJ9fFnjl&p_p_id=pairproxy_WAR_pairproxyportlet_INSTANCE_9xd2Wc9jP4z8&p_p_lifecycle=1&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-1&p_p_col_count=1&_pairproxy_WAR_pairproxyportlet_INSTANCE_9xd2Wc9jP4z8_pairAction=%2Finternet%2Fcpsql%2Fwebpar.paramform%3Fp_ck1%3D39%26p_modul%3DNAPLO_ALT_LEKER%26p_szulo%3D-6 (Letöltés ideje: 2015. december 20.),

Fel szólalások keresése 2014–

<http://www.parlament.hu/felszolalások-keresese> (Letöltés ideje: 2017. május 15.)

Interpellációk | MTA TK CAP

<http://cap.tk.mta.hu/interpellacio> (Letöltés ideje: 2015. december 21.)

Irományok egyszerűsített lekérdezése 2010–2014

http://www.parlament.hu/iromanyok-elozo-ciklusbeli-adatai?p_auth=px4pswMr&p_p_id=pairproxy_WAR_pairproxyportlet_INSTANCE_9xd2Wc9jP4z8&p_p_lifecycle=1&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-1&p_p_col_count=1&_pairproxy_WAR_pairproxyportlet_INSTANCE_9xd2Wc9jP4z8_pairAction=%2Finternet%2Fcplsql%2Fwebpar.paramform%3Fp_ck1%3D39%26p_modul%3DIROM_L EKERD_EGYSZ%26p_szulo%3D-3 (Letöltés ideje: 2015. december 20.),

Irományok lekérdezése 2014-

<http://www.parlament.hu/iromanyok-lekerdezese> (Letöltés ideje: 2017. május 15.)

Költségvetések | MTA TK CAP

<http://cap.tk.mta.hu/koltsegyvetes> (Letöltés ideje: 2015. december 18.)

Közpolitikai témakörök kódkönyve (A magyar közpolitika dinamikája)

<http://cap.tk.mta.hu/kozpolitikai-magyar> (Letöltés ideje: 2015. december 21.)

Nemzetiségi adatbázisok | Keresés a jogszabályok között

http://mtatki.ogyk.hu/jogszabaly_adatok.php (Letöltés ideje: 2017. június 8.)

Szószólók - Országgyűlés

<http://www.parlament.hu/szoszolo-1istaja> (Letöltés ideje: 2017. május 15.)

Törvények | MTA TK CAP

<http://cap.tk.mta.hu/torveny> (Letöltés ideje: 2015. december 29.)

Although the claim of national minorities in Hungary for parliamentary representation had been present since the change of regime, only the 2011 electoral law ensured it. The nationalities are represented in the Parliament by nationality spokespersons having less competences than MPs since 2014. Can spokespersons or the committee of the nationalities influence the legislation? Do they have any role in parliamentary agenda-setting? Did the minority-related budgetary subsidies increase? This paper aims to answer these questions.

Keywords: nationality, Parliament, representation, legislative agenda, minority

DOI: <http://dx.doi.org/10.17355/rkpt.v25i3.185>

Ukrajna 2017. szeptember 5-én kelt 2145-VIII. sz. törvénye „Az oktatásról”

Hatályba lépett 2017. szeptember 28-án.¹

Az oktatás az egyén intellektuális, szellemi, fizikai és kulturális fejlődésének, sikeres szocializációjának, gazdasági életrevalóságának alapja, a közös értékek és kultúra, valamint az állam által egyesített társadalom fejlődésének biztosítója.

Az oktatás célja az ember, mint személyiség és a társadalom legértékesebb alkotórésze sokoldalú fejlesztése, tehetségének, intellektuális, alkotó és fizikai képességeinek kibontakoztatása, értékrend és a sikeres önmegvalósításhoz szükséges kompetenciák kialakítása, felelős állampolgárok nevelése, akik képesek a tudatos választásra, tevékenységükkel a többi embert és a társadalmat szolgálni, s ezzel együtt az Ukrán nép² intellektuális, gazdasági, alkotó, kulturális potenciálját gazdagítani, az állampolgárok iskolázottsági szintjének emelése Ukrajna töretlen fejlődésének és európai orientációjának biztosítása érdekében.

Ez a Törvény³ szabályozza azokat a feltételeket, amelyek az embereknek az oktatáshoz fűződő alkotmányos joga érvényesítését,

¹ Az ukrán törvények a hivatalos közlönyben való megjelenés utáni napon lépnek hatályba. Az új oktatási törvényt a *Holos Ukrajny* (Голос України) 2017. szeptember 27-i, 178-179. száma hozta le. A törvény hivatalos, eredeti szövegét lásd a törvénytárban: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page> (2017-09-28) A törvényből itt közölt részleteket saját, nem hivatalos fordításban adjuk közre. Az eredeti szövegben nincsenek jegyzetek, az itt olvasható kommentárokat a fordítók készítették a szöveg értelmezésének megkönnyítésére. Fordította: Fedinec Csilla és Cserniczkó István.

² Az eredeti szövegben szerepel így nagy betűvel, noha az ukrán helyesírás szerint is kis betűvel írandó. A dokumentum nyelvezete (filológiai szempontból is) meglehetősen nehézkes.

³ Amikor a „Törvény” szó nagy betűvel van írva, akkor konkrétan a jelen törvényre, amikor kis betűvel szerepel, akkor pedig a törvényi háttérre általában utal a szöveg.

az ezen jogok érvényesítésében részt vevő természetes és jogi személyek jogait és kötelességeit befolyásolják, valamint meghatározza az állami intézmények és a helyi önkormányzatok szerepét az oktatás folyamatában.

I. FEJEZET

ÁLTALÁNOS RENDELKEZÉSEK

1. cikk. Alapfogalmak és definíciójuk

1. Jelen Törvényben az egyes fogalmak az alábbi értelemben használatosak:

1) autonómia – az oktatási tevékenység alanyának joga az önkormányzathoz, ami az önállóságban, a függetlenségben és a felelősségben nyilvánul meg az akadémiai (oktatási), szervezési, pénzügyi, személyi és egyéb ügyek tekintetében, melyek a törvény által meghatározott rendben és keretek között valósulnak meg;

2) akadémiai szabadság – az oktatási folyamat résztvevőinek önállósága és függetlensége a pedagógiai, tudományos-oktatási, tudományos és/vagy innovációs tevékenység során, melyhez biztosított a szólás, a gondolatok és az alkotómunka szabadsága, az ismeretek és az információk terjesztése, a tudományos kutatások eredményeinek szabad közlése és felhasználása a törvény által meghatározott korlátozások figyelembevételével;

3) ingyenes oktatás – az oktatás, amelyhez az adott személy az állami és/vagy a helyi költségvetések terhére jut hozzá a törvényeknek megfelelően;

4) oktatási tevékenység – az a tevékenység, amely az oktatásban résztvevő tudásának, egyéb kompetenciáinak, világnézetének alakítására, intellektuális és alkotó képességeinek, érzelmi-akaratú és/vagy fizikai tulajdonságainak fejlesztésére irányul (előadások, szemináriumok, tréningek, tanfolyamok, mesterkurzusok, online kommunikáció stb. keretében), s amelyet pedagógus (tudós-tanár), vállalkozó⁴ (azon személyek kivételével, akiket a törvény a pedagógiai tevé-

⁴ Itt és a továbbiakban: adófizető magánvállalkozó, pl. tudós, író, művész, oktató, könyvelő, misszionárius, magán orvos, ügyvéd, közjegyző stb. (ukr. *самозайнята особа*).

kenységből kizár) vagy más természetes személy lát el munkaügyi vagy polgári szerződés keretében;

5) digitális tankönyv (olvasókönyv) – webes oktatási kiadvány rendszerezett tananyaggal, amely megfelel a tantervnek, különböző formátumú tartalmakkal, interaktív hozzáféréssel;

6) oktatási intézmény – önálló jogi személyiségű nyilvános vagy magán intézmény, melynek alapvető tevékenységi formája az oktatás;

7) oktatási intézmény alapítója – az állam nevében eljáró állami intézmény, egy adott közösség⁵ által létrehozott testület, természetes és/vagy jogi személyiség, akinek a döntése alapján és finanszírozásával oktatási intézményt alapítanak, vagy más olyan személyiség, amely a törvény erejénél fogva tett szert alapítói jogokra és köteleységekre;

8) az oktatás alanyai – neveltek, tanulók, diákok, kadétok, hallgatók, gyakornokok, aspiránsok (posztgraduális tanulmányokat folytatók), doktoranduszok,⁶ egyéb személyek, akik bármilyen formában oktatásban részesülnek;

9) magántanuló – egyénileg megválasztott tanulási útvonal az oktatás típusának, formájának és ütemének, valamint az oktatási intézmény és az általa kínált képzési program, tantárgyak és azok mélységének, az oktatási módszerek és eszközök szabad megválasztása az adott személy képességeinek, érdekeinek, szükségleteinek, motivációjának, lehetőségeinek és tapasztalatainak figyelembe vételével;

10) egyéni fejlesztési program – az a dokumentum, amelyik biztosítja a sajátos oktatási igényű személyek egyéni oktatását, megállapítja a szükséges pszichológiai-pedagógiai, fejlesztő szükségletek/szolgáltatások körét a gyermekek fejlesztése érdekében, melyet szakemberek csoportja dolgoz ki a gyermek szüleinek feltétlen bevonásával az oktatás konkrét stratégiáinak és megközelítési módjainak meghatározása érdekében;

⁵ Territoriális (regionális) közösség – az önkormányzatokról szóló 1996. évi törvény 2016-os módosítása során alkotott fogalom, jelentése: önálló közigazgatási státussal rendelkező falu, nagyközség vagy város közössége; több település közössége, melyeknek közös a közigazgatási központjuk.

⁶ Ukrajnában a posztgraduális képzés két formában létezik: a szovjet időkől örökölt aspiránsképzés, annak megfelelő tudományos fokozatokkal (kandidátus, nagydoktor), illetve a bolognai rendszerű doktoranduszképzés, szintén a megfelelő tudományos fokozat megszerzésének lehetőségével (PhD).

11) egyéni tanterv – az a dokumentum, amely meghatározza az oktatási programban meghatározott kompetenciák megszerzésének sorrendiségét, formáját és ütemét az oktatásban részesülő személy által, egyéni fejlesztési programjának megfelelően, és amelyet az oktatási intézmény dolgoz ki az oktatásban részesülővel együttműködésben megfelelő anyagi fedezet megléte esetén;

12) inkluzív oktatás – az állam által szavatolt oktatási szolgáltatások rendszere, amelynek alapelvei a diszkrimináció tilalma, az ember sokszínűségének elismerése, minden alany hatékony bevonása és bekapcsolása az oktatási folyamatba;

13) inkluzív oktatási környezet – azon feltételek, eljárások és eszközök összessége, melyek biztosítják a közösségi oktatás, nevelés és fejlesztés feltételeit az oktatás alanyai számára szükségleteik és lehetőségeik figyelembe vételével;

14) minősítés – a felhatalmazott jogalany által elismert és megfelelő dokumentummal igazolt standard kompetenciahalmaz (az oktatás végeredménye);

15) kompetencia – tudás, készségek, képességek, gondolkodásmód, szemlélet, értékek, és egyéb személyes tulajdonságok dinamikus kombinációja, amely meghatározza az adott személy szocializációs képességét, munkavállalási és/vagy továbbtanulási alkalmasságát;

16) oktatási folyamat – tudományos-módszertani és pedagógiai intézkedések rendszere, amelyek célja a személyiség fejlesztése a megfelelő kompetenciák kialakítása és felhasználása által;

17) oktatási tevékenység – az oktatási tevékenység szubjektumának/tevékenysége, amely az oktatási folyamat megszervezésére, biztosítására és megvalósítására irányul a formális és/vagy informális oktatásban;

18) oktatási szolgáltatás – a törvények, az oktatási tevékenység szubjektumának oktatási programja és/vagy szerződéses tevékenysége által meghatározott cselekvéssorozat, amely meghatározott értéket képvisel és arra irányul, hogy az oktatásban részesülő a tanulási folyamat során elérje a kívánt eredményt;

19) oktatási program – az oktatás összetevőinek (tantárgyak, specializált területek, egyéni feladatok, ellenőrző lépések stb.) egységes rendszere, amelyet az oktatás meghatározott eredményének elérése érdekében terveztek és szerveztek meg;

20) sajátos nevelésű igényű személy – az a személy, aki az oktatási folyamat során állandó vagy ideiglenes korrepetálásra szorul az oktatáshoz fűződő joga érvényesítése érdekében;

21) pedagógiai tevékenység – a pedagógus (tudományos-pedagógiai munkatárs) vagy vállalkozó intellektuális, alkotó tevékenysége a formális és/vagy informális oktatásban, amely az oktatásra, nevelésre, a személyiség műveltségi, állampolgári és/vagy szakmai kompetenciáinak fejlesztésére irányul;

22) az oktatás eredménye – tudás, képesség, hozzáértés, gondolkodásmód, szemlélet, értékek, egyéb személyes tulajdonságok, amelyek az oktatás, nevelés és fejlesztés folyamatában alakultak ki, s amelyeket be lehet azonosítani, meg lehet tervezni, értékelni és mérni és amelyeket az adott személy meg tud mutatni az oktatási folyamat egészének vagy egyes összetevőinek lezárulása után;

23) az oktatás szintje – befejezett oktatási fokozat, amelyet adott nehézségi fokú oktatási program, kompetenciaegyüttes jellemez, melyeket szabály szerint az oktatási standardok és a Nemzeti Képesítési Keretrendszer⁷ határoznak meg;

24) ésszerű alkalmazás – konkrét esetben, amennyiben szükséges, olyan módosítások és kiigazítások bevezetése, amelyek lehetővé teszik a sajátos nevelési igényű személyeknek az oktatáshoz való hozzáférés alkotmányos jogának az egyenlő bánásmód elve alapján történő érvényesítését;

25) oktatási rendszer – az oktatás, az oktatás szintjei és fokozatai, a képzés, az oktatási programok, az oktatási standardok, hivatalos működési feltételek, oktatási intézmények és az oktatási tevékenység egyéb szubjektumai, az oktatási folyamat résztvevői, az oktatás felügyeleti szervei, a rendszerek működését meghatározó jogszabályok összessége;

26) ágazati jogszabályok – Ukrajna törvényei „Az iskoláskor előtti nevelésről”,⁸ „Az általános iskolai oktatásról”,⁹ „Az iskolán kívüli oktatásról”,¹⁰ „A szakképzésről”,¹¹ „A felsőoktatásról”,¹²

⁷ 2011 óta érvényben levő minősítése rendszer (ukr. Національна рамка кваліфікацій).

<http://mon.gov.ua/activity/education/naczialna-ramka-kvalifikaczij/> (2017-09-28)

⁸ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2628-14> (2017-09-28)

⁹ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/651-14> (2017-09-28)

¹⁰ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1841-14> (2017-09-28)

27) az oktatási tevékenység szubjektuma – természetes vagy jogi személy (oktatási intézmény, vállalat, intézet, szervezet), amelyik oktatási tevékenységet folytat;

28) univerzális feltételek az oktatásban – tárgyak, környezet, oktatási programok és szolgáltatások olyan külső formai jegyekkel való ellátása, melyek biztosítják teljes körű használhatóságukat minden személy által külön alkalmazási feltételek vagy speciális eszközök nélkül;

29) az oktatás minősége – az oktatás eredményének megfelelése a jogszabályi környezet által támasztott követelményeknek, a vonatkozó oktatási standardoknak és/vagy az oktatási szolgáltatás nyújtására kötött szerződésnek;

30) az oktatási tevékenység minősége – az oktatási folyamat szervezettségének, az oktatási folyamat biztosításának és megvalósításának szintje, ami lehetővé teszi, hogy az érintett személyek minőségi oktatásban részesüljenek és az megfeleljen a jogszabályi követelményeknek és/vagy az oktatási szolgáltatás nyújtására kötött szerződésnek.

2. E törvény¹³ és az egyéb a szülőkre vonatkozó törvények az oktatásban részt vevők egyéb törvényes képviselőire is kiterjednek. A szülők, az egyéb törvényes képviselők eleget tesznek e Törvény és a kiskorúakra, valamint a cselekvésükben korlátozott személyekre vonatkozó törvények előírásainak.

2. cikk. Az ukrain oktatásra vonatkozó jogszabályok

1. Az ukrain oktatásra vonatkozó jogalkotás Ukrajna Alkotmányán¹⁴ alapszik, s összetevői a jelen Törvény, az ágazati törvények, az egyéb az oktatás és a tudomány tárgykörébe tartozó jogszabályok, valamint az Ukrajna által a törvényi előírásoknak megfelelően megkötött nemzetközi szerződések.

2. Az alárendelt jogszabályok nem szűkíthetik az oktatáshoz fűződő alkotmányos jog tartalmát és kereteit, az oktatási tevékenység szub-

¹¹ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/103/98-%D0%B2%D1%80> (2017-09-28)

¹² <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (2017-09-28)

¹³ Az eredeti szövegben kis betűvel van írva a „törvény” szó, bár itt nyilvánvalóan jelen törvényről van szó.

¹⁴ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (2017-09-28)

jektumai törvényben meghatározott autonómiáját, valamint az oktatási folyamat résztvevőinek tudományos szabadságát.

A levelek, utasítások, módszertani javaslatok, a végrehajtó hatalom egyéb dokumentumai, kivéve az Ukrajna Igazságügyi Minisztériuma által bejegyzett rendeleteket, és azon dokumentumokat, amelyek az adott intézmény belső működését szabályozzák, nem tekinthetők jogi aktusoknak és nem állapíthatnak meg jogi normákat.

3. Az oktatási tevékenység szubjektumának jogában áll önállóan döntést hozni bármely kérdésben, amely autonóm hatáskörébe tartozik, s amely hatáskört jelen Törvény, a speciális törvények és/vagy alapító dokumentumok határoznak meg többek között az jogszabályokban nem szabályozott kérdésekben.

3. cikk. Az oktatáshoz való jog

1. Mindenkinek joga van a minőségi és elérhető oktatáshoz. Az oktatáshoz fűződő jog magában foglalja az élethosszig tanulás lehetőségét, az oktatáshoz való hozzáférés jogát, az ingyenes oktatáshoz való hozzáférés jogát az Alkotmány és Ukrajna törvényeiben meghatározott esetekben és rendben.

2. Ukrajna megteremti annak a lehetőségét, hogy mindenki egyenlő feltételekkel jusson hozzá az oktatáshoz. Senkit nem lehet korlátozni az oktatáshoz fűződő jogában. Az oktatáshoz fűződő jogot életkortól, nemtől, fajtól, egészségi állapottól, rokkantságtól, állampolgárságtól, nemzetiségtől, politikai, vallási és egyéb meggyőződéstől, bőrszíntől, lakhelytől, a beszélt nyelvtől,¹⁵ a származástól, a szociális és vagyoni helyzetétől, a büntetett-büntetlen előéletétől, valamint egyéb körülményektől és megkülönböztető jegyeiktől függetlenül kell biztosítani.

3. Az adott személy az oktatáshoz való jogát a különböző szintű, formájú és típusú oktatási intézmények elvégzésével tudja érvényesíteni, többek között hozzáfér az iskoláskor előtti intézményekhez, érettségihez, iskolán kívüli oktatási formákhoz, alapfokú szakmai, felsőfokú szakmai végzettséget adó intézményekhez, felsőoktatáshoz, a felnőttképzési rendszerhez.

4. Mindenkinek joga van hozzáférni a nyilvános oktatási, tudományos és információs forrásokhoz, többek között az internethez, a

¹⁵ *Ukr. мова спілкування*; szó szerint: kommunikációs nyelv.

web-tankönyvekhez és egyéb multimédiás oktatási anyagokhoz a törvények által meghatározott rendben.

5. Az állam szociális védelemben részesíti azokat a tanulókat, akikről a jogszabályok ilyen értelemben rendelkeznek, valamint egyenlő hozzáférést biztosít az oktatáshoz a lakosság szociálisan legsérülékenyebb tagjainak.

6. Az állam biztosítja az oktatáshoz való hozzáférést a sajátos nevelési igényű személyeknek, figyelembe véve egyéni szükségleteiket, lehetőségeiket, képességeiket és érdekeiket, valamint biztosítja azoknak a tényezőknek a feltárását és felszámolását, amelyek sértik az oktatáshoz való egyenlő hozzáférés jogát az ilyen személyek esetében.

7. A külföldiek és az állampolgárság nélküli személyek Ukrajnában az ország törvényei és/vagy Ukrajna nemzetközi szerződése alapján férhetnek hozzá az oktatáshoz.

8. A menekültté nyilvánított személy, vagy az olyan személy, akit pótlólagos oltalom illet meg Ukrajna törvénye értelmében „A menekültekről és azon személyekről, aki pótlólagos vagy ideiglenes védelemre szorulnak”,¹⁶ az ukrán állampolgárokkal azonos jogokat élvez az oktatáshoz való hozzáférés területén.

9. Az oktatáshoz fűződő jogot törvény nem korlátozhatja. Az oktatás bizonyos szintjének elérését, a képzés (foglalkozás) megszerzését a törvény kötheti sajátos feltételekhez.

4. cikk. Az ingyenes oktatáshoz való hozzáférés jogának biztosítása

1. Az állam biztosítja:

az iskola előtti nevelés, általános középiskolai, szakképzés (szakmunkásképzés), felsőfokú szakképzés és felsőoktatás ingyenességét az oktatási standardoknak megfelelően;

iskola előtti nevelési, általános középiskolai, szakképzési (szakmunkásképzési), felsőfokú szakképzési és felsőoktatási, valamint az iskolán kívüli és a diploma utáni képzési intézmények fejlesztését a törvényeknek megfelelően.

2. Ingyenes oktatásra jogosultak:

¹⁶ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3671-17> (2017-09-28)

az iskoláskor előtti intézményekbe járók, az elemitől az érettségiig tanulók – minden oktatási intézményben tulajdonformától függetlenül, valamint biztosított ezen intézmények finanszírozása a törvényi előírásoknak megfelelően, és olyan mértékben, ami elegendő Ukrajna minden állampolgárának, és az Ukrajna területén állandó vagy ideiglenes lakhellyel rendelkező a külföldi állampolgároknak és az állampolgárság nélküli személyeknek az oktatáshoz való hozzáférése jogának biztosítására;

az iskolán kívüli, középfokú szakmai, felsőfokú szakmai és felnőttképzésben résztvevők számára – az oktatási intézményekben vagy az oktatási tevékenység egyéb szubjektumaiban állami és/vagy helyhatósági költségvetésből a törvények által meghatározott rendben.

3. Az állam szavatolja Ukrajna minden állampolgára számára, és minden olyan személy számára, aki törvényesen tartózkodik Ukrajna területén, az ingyenes oktatást az érettségiig bezárólag az oktatási standardoknak megfelelően.

Az állam minden tanulónak és pedagógusnak szavatolja az ingyenes tankönyvellátást (beleértve a web-tankönyveket is) az érettségiig vezető oktatási szinteken, Ukrajna Miniszteri Kabinetje¹⁷ által meghatározott rendben.

5. cikk. Az állami politika az oktatási szférában

1. Az oktatás állami prioritás, amely biztosítja a társadalom innovatív, társadalmi-gazdasági és kulturális fejlődését. Az oktatás finanszírozása befektetés a humán tőkébe, a társadalom és az állam fenntartható fejlődésébe.

2. Az oktatás területén az állam politikáját Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa határozza meg, és Ukrajna kormánya, a végrehajtó hatalomnak az oktatás és tudomány területén tevékenykedő központi hatósága, a végrehajtó hatalom más központi szervei és a helyi önkormányzati szervek hajtják végre.

3. Az oktatás területén az állami szakpolitikát tudományos kutatások, a nemzetközi kötelezettségvállalások, a hazai és külföldi tapasztalatok alapján alakítják ki és hajtják végre, figyelembe véve az előrejelzéseket, statisztikai adatokat és fejlesztési mutatókat az emberek és a társadalom igényeinek kielégítése céljából.

¹⁷ Miniszteri Kabinet = kormány.

4. Az oktatás fejlesztésének állami tervezési és stratégiai dokumentumai közé tartozik Ukrajna oktatásfejlesztési előrejelzése, oktatási stratégiája, a hatalmi szervek megfelelő állami, regionális és helyi célirányos programjai, cselekvési tervei. A hatóságok nyilvános hozzáférést biztosítanak ezekhez a dokumentumokhoz hivatalos honlapjaikon.

5. Az állam megteremti a feltételeket a polgári oktatás megszerzésére, amely azoknak a kompetenciáknak a fejlesztésére irányul, melyek a társadalom tagjaként a jogok és kötelezettségek gyakorlásához, a polgári (szabad demokratikus) társadalom értékeinek megértéséhez, a joguralomhoz, az ember és az állampolgár szabadságjogaihoz kapcsolódnak.

6. cikk. Az állami politika alapjai az oktatás területén és az oktatási tevékenység elvei

1. Az állami politika alapjai az oktatás területén és az oktatási tevékenység elvei a következők:

- emberközpontúság;
- jogállamiság;
- az oktatás minőségének és az oktatási tevékenység minőségének biztosítása;
- az oktatáshoz való egyenlő hozzáférés biztosítása mindennemű diszkrimináció nélkül, beleértve a fogyatékosok hátrányos megkülönböztetésének tilalmát is;
- inkluzív oktatási közeg biztosítása, beleértve a sajátos oktatási igényűek lakhelyéhez képest leginkább hozzáférhető és legközelebbi oktatási intézményekben;
- univerzális design és intelligens felszerelés biztosítása;
- az oktatás tudományos természete;
- az oktatás sokfélesége;
- az oktatási rendszer integritása és folytonossága;
- átláthatóság és nyilvánosság a vezetői döntések elfogadása és végrehajtása során;
- az oktatást irányító hatóságoknak és az oktatási intézményeknek, valamint az oktatási tevékenység egyéb szubjektumainak felelőssége és elszámoltathatósága a társadalom számára;

- a felügyeleti funkciók intézményes szétválasztása (felügyelet) és az oktatási intézmények tevékenységének ellátása;
- integráció a munkaerőpiaccal;
- elválaszthatatlan kapcsolat a világ- és a nemzeti történelemmel, kultúrával, a nemzeti hagyományokkal;
- szabadság az oktatási típusok, formák és ütemezés megválasztásában, az oktatási intézmények és az oktatási tevékenység egyéb alanyai oktatási programjában;
- akadémiai hitelesség;
- akadémiai szabadság;
- az oktatási intézmények pénzügyi, akadémiai, személyi és szervezeti autonómiája a törvény által meghatározott keretek között;
- humanizmus;
- demokratizmus;
- az oktatás, a nevelés és a fejlődés egysége;
- patriotizmusra, az ukrán nép kulturális értékeinek tiszteletben tartására, történelmi és kulturális öröksége és hagyományai tiszletereire való nevelés;
- Ukrajna Alkotmányának és törvényeinek betartására irányuló igény kialakítása, intolerancia a megsértésükkel szemben;
- az emberi szabadságjogok iránti tisztelet kialakítása, az emberi méltóság és becsület megsértésével, a fizikai és pszichikai erőszakkal, valamint a bármilyen alapú diszkriminációval szembeni fellépés;
- az állampolgári és demokartikus kultúra kialakítása;
- az egészséges életmód iránti igény, az ökológiai kultúra és a környezettudatos hozzáállás kialakítása;
- a politikai pártok be nem avatkozása az oktatási folyamatba;
- a vallási szervezetek, egyházak be nem avatkozása az oktatási folyamatba (a jelen törvényben meghatározott esetek kivételével);
- a politikai, világnézeti és vallási kérdésekkel kapcsolatos információk sokoldalúsága és kiegyensúlyozottsága;
- állami-polgári igazgatás;
- állami-polgári partnerség;
- állami-magán partnerség;
- az élethosszig tartó tanulás elősegítése;

- integráció a nemzetközi oktatási és tudományos térbe;
 - a korrupció és a megvesztegetés elutasítása;
 - az állam által biztosított minden oktatási típushoz és formához való egyenlő hozzáférés.
2. Az oktatásnak Ukrajnában az esélyegyenlőség elvén kell alapulnia.

7. cikk. Az oktatás nyelve

1. Az oktatási folyamat nyelve az oktatási intézményekben az államnyelv.

Az állam Ukrajna minden állampolgára számára garantálja a formális oktatás elérését az államnyelven az oktatás minden szintjén (iskola előtti nevelés, általános középiskolai, szakképzés (szakmunkás-képzés), felsőfokú szakképzés és felsőoktatás), valamint az iskolán kívüli és a diploma utáni képzési szinten az állami és önkormányzati oktatási intézményekben.

Az Ukrajna nemzeti kisebbségeihez tartozó személyeknek az önkormányzati oktatási intézményekben garantált a jog az államnyelv mellett az adott nemzeti kisebbség nyelvén folyó oktatáshoz az iskola előtti és az elemi iskolai szinteken. Ez a jog az államnyelv mellett az adott nemzeti kisebbség nyelvén oktató külön osztályok (csoportok) révén valósul meg, amelyek a törvényeknek megfelelően jönnek létre, és nem terjed ki az ukrán nyelven oktató osztályokra (csoportokra).

Az Ukrajna őshonos népeihez tartozó személyeknek az önkormányzati oktatási intézményekben garantált a jog az államnyelv mellett az adott őshonos nép nyelvén folyó oktatáshoz az iskola előtti és az általános középiskolai szinteken. Ez a jog az államnyelv mellett az adott őshonos nép nyelvén oktató külön osztályok (csoportok) révén realizálódik, amelyek a törvényeknek megfelelően jönnek létre, és nem terjed ki az ukrán nyelven oktató osztályokra (csoportokra).

Az Ukrajna őshonos népeihez, nemzeti kisebbségeihez tartozó személyek számára garantált a jog az adott őshonos nép vagy nemzeti kisebbség nyelvének tanulásához az önkormányzati általános közép-fokú oktatási intézményekben vagy a nemzeti kulturális szövetségekben keresztül.

A hallássérült személyeknek biztosított a jog a jelnyelven való tanulásra és az ukrán jelnyelv megtanulására.

2. Az oktatási intézmények biztosítják az államnyelv kötelező oktatását, különösen a szakképző (szakmunkásképző), felsőfokú szaképző és felsőoktatási intézményekben, olyan mértékben, amely lehetővé teszi a szakmai tevékenység folytatását a választott szakirányban az államnyelv használatával.

Az őshonos népekhez, a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek, a külföldiek és a hontalanok számára megfelelő feltételeket teremtenek az államnyelv megtanulásához.

3. Az állam elősegíti a nemzetközi érintkezés nyelveinek tanulását, különösen az angol nyelvet, az állami és az önkormányzati oktatási intézményekben.

4. Az oktatási intézményekben az oktatási programnak megfelelően egy vagy néhány tantárgy két vagy több nyelven is oktatható – államnyelven, angol nyelven, az Európai Unió más hivatalos nyelvein.

5. A hallgatók kívánsága szerint a szakképző és felsőoktatási intézmények megteremtik számukra a feltételeket az őshonos nép vagy nemzeti kisebbség nyelvének, mint tantárgynak a tanulásához.

6. Az állam elősegíti olyan oktatási intézmények létrehozását és működését külföldön, amelyek ukrán nyelven oktatnak vagy oktatják az ukrán nyelvet.

7. A nyelvek használatának sajátosságait az oktatás különböző területein és szintjein speciális törvények határozzák meg.

8. cikk. Az oktatás típusai

1. A személy formális, nem formális és informális oktatás formájában érvényesíti az élethosszig tartó tanulás jogát. Az állam elismeri ezeket az oktatási típusokat, megteremti a feltételeket az oktatási folyamat szubjektumai fejlődéséhez, melyek megfelelő oktatási szolgáltatást nyújtanak, és ösztönzi valamennyi típusú képzettség megszerzését.

2. A formális oktatás az oktatási programok alapján folyik az állam által meghatározott oktatási szinteken, képzési ágazatokban, képesítések (szakmák) szerint, és előíranyozza az oktatási standardok által előírt oktatási eredmények elérését a megfelelő oktatási szinten és a képesítés megszerzését, melyet az állam meghatároz.

3. A nem formális oktatást, amely rendszerint oktatási programok alapján folyik, nem irányozza elő az állam által elismert oktatási

képesítések megszerzését az oktatási szinteken, ám szakmai és/vagy részleges oktatási képzés megszerzésével zárulhat.

4. Az informális oktatás (önképzés) olyan képzés, amely magában foglalja bizonyos kompetenciák önszerveződő megszerzését egy személy által, különösen a szakmai, szociális vagy egyéb tevékenységekhez kapcsolódó mindennapi tevékenységekben, családi vagy szabadidős tevékenységek során.

5. A nem formális és/vagy informális oktatás során megszerzett oktatási eredmények elismerése a formális oktatási rendszer keretében a törvények által megszabott rendben történik.

9. cikk. Az oktatás megszervezésének formái

1. A személynek joga van különböző oktatási formákban vagy azok kombinálásával hozzáférnie az oktatáshoz.

Az oktatás megszervezésének alapvető formái a következők:

intézményes (teljes (nappali és esti), levelező, távoktatás, hálózati oktatás);

egyéni (külső, családi (otthoni), pedagógiai patronálás, a munkahelyen (a termelésben);
duális.

2. A teljes (nappali, esti) oktatás az oktatás szervezésének egyik módja, amely közvetlen részvételt jelent az oktatási folyamatban.

3. A levelező az oktatás szervezésének módja, amely a teljes munkaidőben történő oktatás rövidtávú időszakait kombinálja az oktatási program önálló elsajátításával a beutazási időszakok között.

4. A távoktatás az oktatás szervezésének egyéni módja, amely elsősorban az oktatási folyamat távoli résztvevőinek közvetett interakcióján keresztül valósul meg olyan speciális környezetben, amely a modern neveléslélektani, információs és kommunikációs technológiák alapján működik.

5. Az oktatás hálózati formája, amelyen keresztül az oktatási program megszervezésében különféle oktatási intézmények vesznek részt, amelyek szerződéses alapon kölcsönhatásban állnak egymással.

6. A külső oktatási forma (externátus) az oktatásban résztvevők képzésének egyik módja, amely szerint az oktatási programot a hallgató egyénileg integrálja, és az oktatási eredmények kiértékelése

és az iskolai végzettség megszerzése a törvénynek megfelelően történik.

7. A családi (otthoni) forma az oktatási folyamat megszervezésének az a módja, amit a gyerekek szülei szerveznek meg a formális (iskola előtti, általános középiskolai) és/vagy nem formális oktatás megszerzésének céljából. A gyermekek oktatásának az állami standardok szintjénél nem alacsonyabb színvonalon történő biztosításáért a szülők felelősek. Az oktatási eredmények értékelése és az oktatási végzettségek odaítélése a jogszabályokkal összhangban történik.

8. A pedagógiai patronálás a pedagógusok által szervezett olyan oktatási forma, amelyet olyan személyeknek nyújtanak az oktatási program átadása céljából, akik pszichofizikai állapotuk következtében vagy más, a törvény által meghatározott okokból, különösen az oktatáshoz való hozzáférés biztosítása okán, erre az oktatási formára szorulnak.

9. A képzettség megszerzése a munkahelyen olyan oktatási forma, amelynek révén az oktatási program elsajátítása (rendszerint a szakoktatási, szakképzési, felsőfokú szakképzési és felsőoktatás előtti szinten) a termelésben történik gyakorlati képzés formájában, a munkavállalói kötelezettségek ellátása során gyakorló szakemberek vezetése alatt, akiket így bevonnak az oktatás és képzés folyamatába.

10. A duális oktatás az oktatás olyan formája, amely magában foglalja az oktatást, illetve a vállalkozások, intézmények és szervezetek munkafolyamatainak tanulmányozását egy bizonyos képesítés megszerzése céljából, rendszerint szerződés alapján.

11. A különféle oktatási szintek oktatási formái alkalmazásának sajátosságait speciális törvények határozhatják meg.

12. Az oktatási formákra vonatkozó rendelkezéseket az oktatást felügyelő végrehajtó hatalom központi szerve hagyja jóvá.

II. RÉSZ

AZ OKTATÁS SZERKEZETE

[...]

III. RÉSZ

AZ OKTATÁSI INTÉZMÉNYEK

22. cikk. Az oktatási intézmények szervezési-jogi státusza

1. A jogi személy akkor rendelkezik oktatási intézmény státusszal, ha fő tevékenységi köre az oktatási tevékenység.

Az oktatási intézmény e Törvény és Ukrajna más jogszabályai által előírt jogai és kötelezettségei az egyénre is vonatkoznak – az oktatási tevékenységgel foglalkozó vállalkozóra, illetve természetes vagy jogi személy szervezeti egységére. A természetes személy – vállalkozó, illetve jogi vagy természetes személy, akinek az oktatás kikerül az alaptevékenységei közül, elveszíti [az oktatáshoz kötődő] jogait és kötelezettségeit, köztük az oktatási intézményre vonatkozó törvény által megszabott előnyöket.

Az oktatási tevékenység akkor számít alaptevékenységnek, amennyiben az adott jogi személy (természetes személy – vállalkozó) általános tevékenységéből származó bevételének több mint a fele ebből a tevékenységfajtából származik.

2. Az oktatási intézmény mint a gazdálkodási tevékenység alanya a következő státuszokban működhet:

költségvetési intézmény;

nonprofit oktatási intézmény;

tandíjas oktatási intézmény.

3. Az oktatási intézmény az alapítótól függően lehet állami, önkormányzati, magán vagy vállalati.

4. Az oktatási intézmény több szinten is folytathat oktatási tevékenységet, és ennek megfelelően létrehozhat szerkezeti egységeket.

5. Az oktatási intézmény az alapszabályban lefektetett tevékenységének ellátására szerződéses alapon egyesülhet más jogi személyiségekkel oktatási, oktatási-tudományos, tudományos, oktatási-termelési és egyéb intézmények létrehozása érdekében, miközben minden tag megőrzi önálló jogi személyiségét.

6. Az oktatási intézmény státusát, szervezeti-jogi formáját, típusát az alapító határozza meg és az rögzítésre kerül az oktatási intézmény alapító okiratában.

7. Az oktatási intézmények a tulajdonformától függetlenül azonos jogokkal és kötelezettségekkel rendelkeznek az oktatási tevékenység megvalósítása során a törvényeknek megfelelően.

8. Az oktatási intézmények saját alapító okirataik alapján működnek, melyeket az alapítók hagynak jóvá a törvényeknek megfelelően.

23. cikk. Az oktatási intézmény autonómiája

1. Az állam szavatolja az oktatási intézmények akadémiai, szervezeti, pénzügyi és személyzeti autonómiáját.

2. Az oktatási intézmények autonómiájának mértékét e Törvény, a vonatkozó jogszabályok és az oktatási intézmény alapító okirata határozza meg.

24. cikk. Az oktatási intézmény irányítása

1. Az oktatási intézmény irányítását a törvény és az alapító okirat határozza meg.

Az intézmény alapító okiratának külön kell választania az alapító (alapítók), valamint az oktatási intézmény irányító testülete és annak szervezeti alegységei kompetenciáit a törvényeknek megfelelően.

2. Az oktatási intézmény irányítását az törvény és az intézmény alapító okiratában foglalt felhatalmazás keretei között a következők gyakorolják:

az alapító (alapítók);

az oktatási intézmény vezetője;

az oktatási intézmény kollektív vezető testülete;

az önkormányzat kollektív testülete;

egyéb szervek, amelyeket a vonatkozó törvények és/vagy az oktatási intézmény alapító okirata meghatároz.

[...]A törvény további, itt nem közölt fejezetei: IV. AZ OKTATÁS STANDARDJAI, AZ OKTATÁSI PROGRAMOK, KÉPESÍTÉSEK ÉS AZ OKTATÁSRÓL SZÓLÓ DOKUMENTUMOK; V. AZ OKTATÁS MINŐSÉGBIZTOSÍTÁSA; VI. AZ OKTATÁSI FOLYAMAT RÉSZTVEVŐI; VII. OKTATÁS, SZAKMAI FEJLŐDÉS ÉS A PEDAGÓGIAI ÉS TUDOMÁNYOS-OKTATÓI DOLGOZÓK MUNKABÉRE; VIII. IRÁNYÍTÁS ÉS ELLENŐRZÉS AZ OKTATÁSI SZFÉRÁBAN; IX. AZ OKTATÁSI INFRASTRUKTÚRA; X. A PÉNZÜGYI-GAZDASÁGI FELTÉTELEK AZ OKTATÁSI SZFÉRÁBAN; XI. NEMZETKÖZI EGYÜTTMŰKÖDÉS; XII. ZÁRÓ ÉS ÁTMENETI RENDELKEZÉSEK.

FEDINEC CSILLA * – CSERNICSKÓ ISTVÁN **

A 2017-es ukrainai oktatási kerettörvény: a szöveg keletkezéstörténete és tartalma¹

Ukraina elmúlt több mint negyed századának legfontosabb jellemzői között kell említünk a népesség drasztikus fogyását és az úgynevezett nyelvproblémát, amit a belpolitika a nemzetépítés legsikertelenebb projektjeként kezel.² Az alkotmány³ (1996) szerint az államnyelv az ukrán, amelynek használata azonban nem általános. Nem csak a nem ukrán lakosság, hanem az ukrán származású népesség egy számottevő része, beleértve a prominens politikusi réteg képviselőit is, nem beszéli/használja az államnyelvet.⁴ A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartáját az ukrán parlament először 1999 decemberében ratifikálta,⁵ ám a vonatkozó törvényt az Alkotmánybíróság, formai hibákra hivatkozva, érvénytelenítette.⁶ Másod-

* A szerző az MTA TK Kisebbségkutató Intézet (Budapest) tudományos főmunkatársa. E-mail: fedinec.csilla@tk.mta.hu

** A szerző a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont (Beregszász) igazgatója, a Pannon Egyetem (Veszprém) oktatója. E-mail: csernicisko.istvan@kmf.uz.ua

¹ A kézirat lezárva 2017. október 9-én.

² Fedinec Csilla – Cserniczkó István: Az Ukrajnából száműzött Lenin. Európai út a kommunizmus öröksége nélkül? *Regio*, 2016. 1. 73–124.

³ Конституція України. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (Letöltés ideje: 2017. szeptember 28.)

⁴ Cserniczkó István: A kétnyelvű Ukrajna. In: Hires-László Kornélia (szerk.): *Nyelvhasználat, kétnyelvűség. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból II.* Ungvár: Autdor-Shark, 2016. 13–44.

⁵ Закон України „Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 1992 р.” № 1350-XIV (1999). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1350-14> (Letöltés ideje: 2017. szeptember 28.)

⁶ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції

szor a ratifikációs törvényt 2003 májusában fogadta el a parlament.⁷ A vonatkozó törvény paradox módon gyakorlatilag szűkítette az Ukrajnában addig gyakorolt nyelvi jogokat.⁸

2014-ben Kijev ellenőrzése alól de facto kikerült a Krim és a keleti megyék háborús területe, összesen mintegy 45 ezer négyzetkilométer (összehasonlításként: Magyarország területe 93 ezer km²). Az 1989-es utolsó szovjet népszámlálás alkalmával Ukrajna lakossága még 51,7 millió fő volt, a csúcspontot 1993-ban érte el a népességszám 52,2 millió lakossal, ami 2001-re, az eddigi egyetlen ukrainai népszámlálás időpontjára 48,9 millióra esett vissza. A válság előtt, 2013-ban már csak 45 millió fő környékén volt az ország népessége. Jelenleg, 2017-ben pedig 42 millió körülire teszik hivatalosan, de ebbe a számba beleértik a keleti megyék háborús zónáját is. Negyed század alatt – az 1991-es függetlenedés óta – eltűnt az országból legalább tíz millió ember.⁹ Ukrajna a világ egyik leggyorsabban fogyó népességű országa.

Ukrajnában azoknak a száma, akik ukrán nemzetiségűeknek tartják magukat (közel 78%), jóval magasabb azokénál, akik az államnyelvet – az ukránt anyanyelvüknek tekintik (kevesebb, mint 68%). Viszont azoknak az állampolgároknak a száma, akik az oroszot vallják anyanyelvüknek (közel 30%), jóval több, mint azoknak a száma, akik orosz nemzetiségűeknek tartják magukat (17,3%). Az

України (конституційності) Закону України „Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин 1992 р.” від 12.07.2000 р. № 9-рп/2000. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-00> (Letöltés ideje: 2017. szeptember 28.)

⁷ Закон України „Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин” № 802-IV. (2003). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/802-15> (Letöltés ideje: 2017. szeptember 28.)

⁸ Bowring, Bill: International Standards and Obligations, and Ukrainian Law and Legislation. In: Besters-Dilger, Juliane (ed.): *Language Policy and Language Situation in Ukraine: Analysis and Recommendations*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2009. 57–100.; Cserniczkó István – Ferenc Viktória: Transitions in the language policy of Ukraine (1989–2014). In: Sloboda, Marian – Laihonen, Petteri – Zabrodszkaja, Anastassia (eds.): *Sociolinguistic Transition in Former Eastern Bloc Countries: Two Decades after the Regime Change*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2016. 349–377.; Cserniczkó István – Fedinec Csilla: Four Language Laws of Ukraine. *International Journal on Minority and Group Rights*, 2016. 4. 560–582.

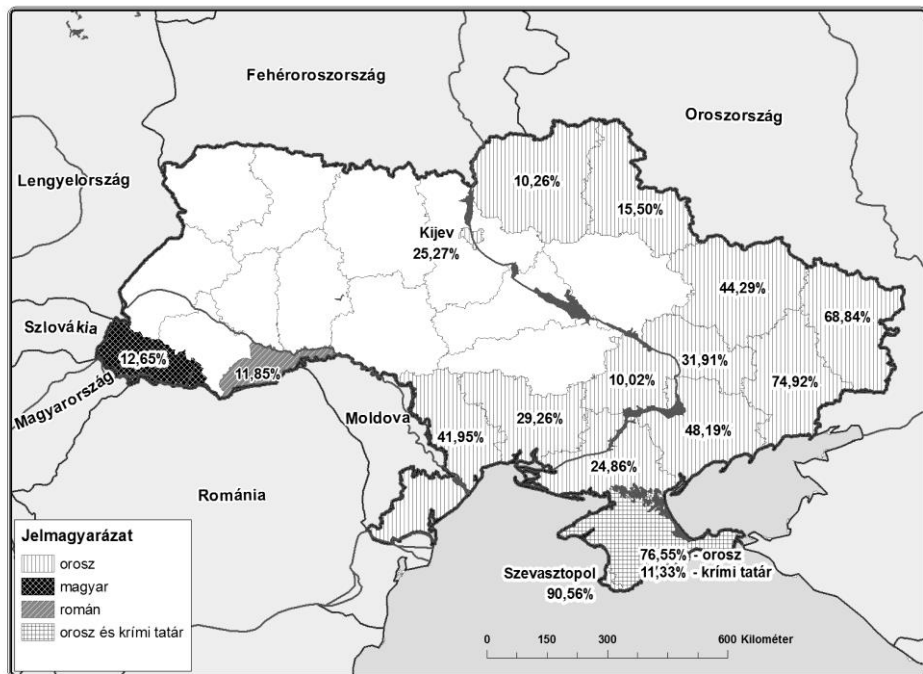
⁹ Державна служба статистики України. <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Letöltés ideje: 2017. szeptember 28.)

össztlakosság közel negyede (22,2%) valamely nemzeti kisebbséghez tartozónak vallja magát, nyelvi tekintetben azonban gyakorlatilag minden harmadik személy (32,5%) valamely nyelvi kisebbséghez tartozik, miközben az ukrán és az orosz nyelvet beszélők együttesen Ukrajna össztlakosságának 97,1%-át teszik ki.¹⁰

A zömmel oroszul beszélő régiók az ország déli és keleti megyéi, részben a központi térség, a zömmel ukránul beszélő régiók pedig a nyugati országrész és részben a központi térség. Az ukránul beszélőkre kevésbé jellemző a „nyelvjárásiasság”, Kárpátaljáról is kivészőben van a helyi ruszin nyelvváltozat, a beszélt nyelv egyre közelebb van az irodalmi ukránhoz (bár az ukrán nyelvjárásai közül a kárpátaljai nyelvváltozatok állnak a legtávolabb a kodifikált sztenderdtől). A déli és a keleti országrészben a nyelvhatárok mentén használatos a szurzsik, amely azonban nem valamely nyelvjárás, hanem egyfajta keverék (pidgin), kontaktus nyelv(változat).¹¹ Az anyanyelvüket jelentős arányban megőrző nemzeti kisebbségek (az oroszokon kívül) – a bolgárok, a románok, a moldávok, a magyarok, a gagauzok – zömükben tömbben, jellemzően Ukrajna peremterületein élnek. Mindösszesen négy olyan nyelv van, amelynek beszélői regionális szinten meghaladják a tíz százalékot: a magyar (Kárpátalján), a román (Csernyivci megyében), a krími tatár (a Krími Autonóm Köztársaság területén), az orosz (Kijev fővárosban, Szevasztopolban, a Krími Autonóm Köztársaságban és további tizenegy megyében). (1. térkép)

¹⁰ Cserniczkó István: *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2013. 240–243.

¹¹ Bernsand, Niklas: Othering *Surzhyk* in Implicit Metalinguistic Discourse. In: B. Törnquist-Plewa (ed.): *History, Language and Society in the Borderlands of Europe: Ukraine and Belarus in focus*. Malmö: Sekel Bokförlag, 2006. 77–115.; Bilaniuk, Laada: Speaking of Surzhyk: Ideologies and Mixed Languages. *Harvard Ukrainian Studies*, XXI. 1997. 93–118.; Uő: A typology of surzhyk: Mixed Ukrainian-Russian language. *International Journal of Bilingualism*, 2004, 4. 409–425.; Сальваторе, Дель Гаудіо – Тарасенко, Богдана: Суржик: актуальні питання та аналіз конкретного прикладу. In: Besters-Dilger, Juliane (ed.): *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*. Київ: Видавничий дім „Киево-Могилянська академія”, 2008. 316–331.

1. térkép Ukrajna legmagasabb szintű közigazgatási egységei, ahol a 2001-es census hivatalos adatai alapján egy (vagy több) regionális vagy kisebbségi nyelv anyanyelvi beszélőinek aránya elérte a 10%-ot¹²

Megkülönböztetjük egymástól az anyanyelvüket őrző és az anyanyelvüket egyre kevésbé beszélő etnikumokat. Például a magyarok, a románok stb. majdnem száz százalékban beszélik az anyanyelvüket, a lengyeleknek, belaruszoknak viszont már kevesebb, mint ötven százaléka. Ily módon nyelvmegtartó erő szempontjából különböző etnikumokról beszélünk.¹³ Minél erősebb

¹² A régióknál az adott kisebbségi nyelv anyanyelvi beszélőinek arányát tüntettük fel. A térképet Molnár D. István készítette a 2001-es census hivatalos adatai alapján.

¹³ Мельник, Світлана – Черничко, Степан: *Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації*. Ужгород: ПоліПрінт, 2010. 67–100. Az előzményekről vö. részletesen: Fedinec Csilla – Halász Iván – Tóth Mihály: A

a nyelvmegtartás, és ez kompakt településterülettel párosul, annál kevésbé ismerik az adott közösség képviselői az államnyelvet.

A nemzetbiztonságról szóló törvény (2003) 6. cikkelye a prioritást élvező nemzeti érdekek között tartja számon a nyelvi helyzet rendezését.¹⁴ Az államnyelv nem ismeretét Kijevből nézve a jelenlegi válságot megelőzően elsősorban integrációs problémaként kezelték, 2013 végéig az ország de facto kétnyelvű volt (az ukrán mellett az orosz, hivatalos státus nélkül, de gyakorlatilag második államnyelvként funkcionált).¹⁵ A válság óta az államnyelv kontra kisebbségi nyelvek megítélésében az addig is többször felemlegetett nemzetbiztonsági kockázat szempontja az első helyre került a hivatalos politikai retorikában, immár az orosz kisebbségre is kiterjesztve.¹⁶

független Ukrajna. Államépítés, alkotmányozás és elsüllyesztett kincsek. Budapest: Kalligram, 2016.

¹⁴ Закон України „Про основи національної безпеки України” 19 червня 2003 року. № 964-IV. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (Letöltés ideje: 2017. október 4.).

¹⁵ Bilaniuk, Laada: Language in the balance: the politics of non-accommodation on bilingual Ukrainian–Russian television shows. *International Journal of the Sociology of Language*, 210. 2010. 105–133.; Shumlianskyi, Stanislav: Conflicting abstractions: language groups in language politics in Ukraine. *International Journal of the Sociology of Language*, 201. 2010. 135–161.; Rjabcsuk, Mikola: *A két Ukrajna*. Budapest: Örökség Kultúrpolitikai Intézet, 2015. 136.

¹⁶ Двомовність як хвороба. Професор Колумбійського університету називає українську мовну ситуацію „мовною шизофренією”. *Портал мовної політики* 2015.07.05. <http://language-policy.info/2015/07/dvomovnist-yak-hvoroba-profesor-kolumbijskoho-universytetu-nazyvaje-ukrajinsku-movnu-sytuatsiyu-movnoyu-shyozofrenijeyu/> (Letöltés ideje: 2017. szeptember 28.); Shevchuk, Yuri – Palazhyi, Halyna: Мовна шизофренія – нова, потужна форма русифікації. *Портал мовної політики* 2015.09.19. <http://language-policy.info/2015/09/yurij-shevchuk-movna-shyozofreniya-nova-potuzhna-forma-rusyifikatsiji/#more-1780> (Letöltés ideje: 2017. szeptember 28.); Гріх. *Портал мовної політики* 2015.11.12. <http://language-policy.info/2015/11/roman-matsyuk-hrih/> (Letöltés ideje: 2017. szeptember 28.); За що гинуть російськомовні? *Портал мовної політики* 2016.01.01. <http://language-policy.info/2016/01/za-scho-hynut-rosijskomovni/> (Letöltés ideje: 2017. szeptember 28.) A nemzetbiztonság alaptényezői közé tartozik az információs biztonság, az oktatás, a tudomány, a kultúra, a vallás és különösen az államnyelv védelme (is) a külső negatív befolyástól. *Мовна ситуація в Україні: між*

Az ezredforduló után számos törvény és egyéb alacsonyabb rendű jogszabály érintette kedvezőtlenül a nem államnyelvet beszélőket. Minden területen jogszabályba foglalták az ukrán nyelv kizárólagosságát.¹⁷ Különösen felerősödött ez a tendencia a narancsos forradalom (első Majdan) után. A nem ukrán nyelvű kiadványok importjára pótvámot vetettek ki, a csak ukrán nyelven sugárzó adók pályázhattak az országos lefedettségű rádió- és tv-csatornák üzemeltetésére, és a filmszínházakban csak ukrán nyelvű, vagy ukrán szinkronnal, vagy ukrán feliratozással ellátott filmeket vetíthettek.¹⁸ Hátrányok érték az anyanyelvi oktatást is, elsősorban azért, hogy a felsőoktatásba való felvételizés lehetőségét az ukrán nyelvi emelt szintű érettségihez kötötték, amit az oktatási intézményektől független regionális vizsgaközpontokban kell letenni. Számos magyar iskolában érettségiző meg sem próbálkozott ezzel a fajta vizsgával, illetve a próbálkozók sem mindig vették sikeresen az akadályt. Az illetékes oktatási tárca 2008 májusában már előállt azzal a javaslatával, hogy a nemzeti kisebbségek nyelvén működő iskolákat kétnyelvűvé kell tenni, amely azonban ekkor nem valósult meg.¹⁹

A 2010. évi államelnöki, illetve 2012. évi parlamenti választások után kisebbségi szempontból enyhülés következett be, több, a kisebbségek számára hátrányos oktatási intézkedést visszavontak, vagy felfüggesztettek, valamint 2012-ben megszületett az új nyelvtörvény,²⁰ amely kedvezett a kisebbségeknek, azonban hatal-

конфліктіом і консенсусом. Київ: ППЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. 335.

¹⁷ Tóth Mihály: Az anyanyelvhasználathoz való jog az Európai Unió kivül: az ukrainai példa. *Acta Humana*, 2016. 3. 19–31.

¹⁸ Csernicskó István: Ukrajna nyelvi helyzete egy amerikai film szinkronja tükrében. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2014. 1. 93–104.

¹⁹ Csernicskó István – Ferenc Viktória: Education as an ideal means of achieving a nation state in Ukraine. In: Róka Jolán (ed.): *Concepts & Consequences of Multilingualism in Europe*. Budapest: Budapest College of Communication and Business, 2010. 329–349.

²⁰ Закон України „Про засади державної мовної політики” від 03.07.2012. № 5029-VI. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5029-17> (Letöltés ideje: 2017. október 4.)

mas politikai viharokat kavart a „nemzeti” és az „oroszpártinak” tartott politikai és értelmiségi körökben.²¹

A 2012-es nyelvtörvény elidegeníthetetlen emberi jogként határozta meg a nyelvi identitás szabad megválasztásának jogát. A jogszabály tartalmazza az Ukrajnában regionális vagy kisebbségi nyelvnek minősülő nyelvek (összesen 18) tételes listáját, közte az önálló nyelvként hivatalosan el nem ismert ruszinnal: az orosz, a belarusz, a bolgár, az örmény, a gagauz, a jiddis, a krími tatár, a moldáv, a német, az újgörög, a lengyel, a roma, a román, a szlovák, a magyar, a ruszin, a karaim, a krimcsak szerepel a listán.²² Az ukrán egynyelvűség hívei nem csak az ukrán nyelv társadalmi pozícióit, de magát az ukrán államiságot látták veszélyeztetve a törvény által. A második Majdan (2013–2014 fordulójának eseményei) után a parlamentben többségbe került nemzeti radikálisok egyik első intézkedésükként 2014. február 23-án törvényt fogadtak el a nyelvtörvény hatályon kívül helyezéséről. A leválni szándékozó Krím-félszigetről és a forrongó Donbászról (keleti megyék) érkező riasztó hírek, több külföldi állam tiltakozásának, valamint az ukrán értelmiség józanságra intő, példátlanul egységes megszólalása nyomán Olekszandr Turcsinov házelnök, aki egyben az ideiglenes államfői jogokat is gyakorolta, nem írta alá a parlamenti javaslatot.²³

A közvélemény-kutatási adatok dinamikája egyértelműen az ukrán nyelv térhódítását jelzi, valamint az is egyértelmű, hogy a 2013 vége óta eltelt időszak eseményei, így a szinte teljesen oroszajkú Krím orosz annektálása, és az ugyancsak zömében oroszul beszélő két donbászi terület sűrűn lakott ipari nagyvárosainak a kijevi központi hatalom hatáskörén kívül kerülése ugyancsak az ukrán nyelv dominanciája irányában módosítják a nyelvi arányokat.²⁴

²¹ Cserniczkó István – Fedinec Csilla: Nyelvpolitika határon: a 2012-es ukrán nyelvtörvény elő- és utóéletéről. In: Márku Anita – Hires-László Kornélia (szerk.): *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból*. Ungvár: Autdor-Shark, 2015. 206–238.

²² Részletesen: Tóth Mihály–Cserniczkó István: *Tudományos-gyakorlati kommentár Ukrajnának az állami nyelvpolitika alapjairól szóló törvényéhez*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2014.

²³ Cserniczkó István – Fedinec Csilla: *Nyelvpolitika Ukrajnában*, 2015. március. *Magyar Nyelvőr*, 2015. 2. 145–156.

²⁴ Cserniczkó István: *Nyelvpolitika a háborús Ukrajnában*. Ungvár: Autdor Shark, 2016. 120–124.

A hivatalos nyelvpolitika Ukrajnában folyamatosan arról szól, hogy az ukrán vagy az orosz nyelv használatát előmozdítsák a másik háttérbe szorításával.²⁵ A nyelvek használatát szabályozó jogszabályokat soha nem alkalmazták következetesen Ukrajnában, ami önmagában alkalmas volt arra, hogy a kérdés folyamatosan politikai kampánytémává váljon.²⁶ A tényleges gazdasági, szociális problémákat megoldani képtelen politikai erők ezzel terelték el a figyelmet a gondokról.²⁷ Így válhatott az átpolitizált nyelvkérdés 2014 elején a gazdasági összeomlás előtt álló és politikailag instabil országban a politikai válság és a fegyveres konfliktus kitörésének egyik ürügyévé is.²⁸

Ilyen körülmények között került tárgyalásra az ukrainai oktatásügy megreformálásának kérdése. Ahogy az ukrán parlament honlapjáról kiderül, az új oktatási törvény 2016 áprilisa óta volt a törvényhozás napirendjén, és 2016. október 6-án a parlament első olvasatban elfogadta. 2017. szeptember 5-én az esti órákban tartották meg a végszavazást. 255-en mellette, 20-an ellene szavaztak, 16-an tartózkodtak. A többi jelenlévő képviselő nem szavazott. Mivel név szerinti szavazás volt, így hivatalosan is tudott, hogy a kormánypárti képviselők közül az egyetlen ellenszavazatot Brenzovics László, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség elnöke, Petro Porosenko Blokkjának tagja adta le.²⁹ A szavazásra az EU és Ukrajna közötti ratifikált társulási szerződés szeptember 1-i életbe lépése utáni napokban került sor. Az Egyesült Államok kijevi nagykövetsége Twitter-bejegyzésben üdvözölte az ukrán oktatási reformot mint a

²⁵ Goodman, Bridget: The Ecology of Language in Ukraine. *Working Papers in Educational Linguistics*, 2009. 2. 19–39.

²⁶ Polese, Abel: Language and Identity in Ukraine: Was it Really Nation-Building? *Studies of Transition States and Societies*, 2011. 3. 36–50.

²⁷ Stepanenko, Viktor: Identities and Language Politics in Ukraine: The Challenges of Nation-State Building. In: Daftary, Farimah – Grin, François (eds.): *Nation-Building Ethnicity and Language Politics in transition countries*. Budapest: Local Government and Public Service Reform Initiative – Open Society Institute, 2003. 109–135.

²⁸ Csernicskó István: Language Policy in Ukraine: The Burdens of the Past and the Possibilities of the Future. In: Simone E. Pfenninger and Judit Navracsics (eds.): *Future Research Directions for Applied Linguistics*. Bristol: Multilingual Matters, 2017. 120–148.

²⁹ Проект Закону про освіту.

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58639 (Letöltés ideje: 2017. szeptember 28.)

jövő zálogát jelentő ifjúság fejlődésének alapját.³⁰ A nemzetközi tiltakozás, többek között Magyarország tiltakozása ellenére,³¹ nem látszott esély arra, hogy az államfő ne írja alá a jogszabályt.

A magyar–ukrán diplomáciai kapcsolatok legfontosabb dokumentumának nevezhető magyar–ukrán alapszerződés magyar és ukrán nyelvű szövege – bár a hivatalos formula szerint: „Mindkét szöveg egyaránt hiteles” – éppen az oktatás nyelvére vonatkozó kitételben tér el egymástól. Az alapszerződéshez tartozó nyilatkozat a kisebbségek jogainak biztosításáról magyar nyelven kimondja: a felek egyetértenek abban, hogy biztosítják annak lehetőségét, hogy „a nemzeti kisebbségek tanulják anyanyelvüket és anyanyelvükön tanuljanak”.³² Ukrán nyelven viszont az „és” helyett a „vagy” kötőszó szerepel,³³ amely egészen más értelmezést tesz lehetővé. Ez tehát két egymásnak ellentmondó szöveg, amely nemzetközi dokumentumban nem lehetséges, ha pedig mégis előfordul, azt orvosolni kell. Ennek módja pedig a nemzetközi szerződések megkötésének szabályait rendező 1969-es bécsi egyezmény értelmében az, hogy a felek megegyeznek az eltérő szövegrészek egymással kibékíthető értelmezésében, ha pedig ez nem lehetséges – adott esetben egyik vagy másik félnek le kellene mondani álláspontjáról –, akkor nemzetközi bíróság dönthet a kérdésben. Amíg a szövegek uniformizálása nem történik meg, addig a budapesti és a kijevei kor-

³⁰ Nem bízuk az ukrán oktatási törvény lehetséges módosításában Tóth Mihály jogi szakértő (MTI). <https://hir.ma/oktatas-2/nem-bizik-az-ukran-oktatasi-torveny-lehetseges-modositasaban-toth-mihaly-jogi-szakerto/722943> (Letöltés ideje: 2017. szeptember 28.)

³¹ L. az ezzel kapcsolatos nyilatkozatokat (a törvény előírása előtt és után) a Külgazdasági és Külügyminisztérium honlapján. <http://www.kormany.hu/hu/kulgzdasagi-es-kulugyminiszterium> (Letöltés ideje: 2017. szeptember 30.)

³² Szerződés a jószomszédság és az együttműködés alapjairól a Magyar Köztársaság és Ukrajna között. Nyilatkozat a Magyar Köztársaság és az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén, 10. pont. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99500045.TV (Letöltés ideje: 2017. szeptember 28.)

³³ Договір про основи добросусідства та співробітництва між Україною і Угорською Республікою. http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/348_004 (Letöltés ideje: 2017. szeptember 28.)

mány egyaránt a saját perspektívájának megfelelően értelmezheti azt.³⁴

Az ukrán parlament honlapján a végszavazás után is a szeptember 5-én beterjesztett törvény szövege volt hozzáférhető,³⁵ azonban a végszavazás előtt azt jelentősen módosították, s ezt a megszavazott szöveget viszont már nem tették közé, annak tartalmáról találgatások folytak, illetve az oktatási tárca által kiadott hivatalos magyarázatokat, tájékoztató anyagokat lehetett csak elérni. Szeptember 14-én Brenzovics László parlamenti képviselő titkársága azonban a *Kárpátalja* hetilap és a *Karpatalja.ma* portál rendelkezésére bocsájtotta a törvény legfontosabb, 7. cikkelyét, amely a tannyelvvél foglalkozik.³⁶ Ez azonban nem volt hivatalos forrásnak tekinthető, csak sejthető volt, hogy valóban ez van a törvény szövegében, és éppen a 7. cikkelyt – úgymond „társadalmi aktivisták” kérésére keményebben fogalmazták meg a dokumentumban, mint ahogyan a szeptember 5-én beterjesztett változatban szerepelt.

Porosenko államfő szeptember 18-20-án az Egyesült Államokba látogatott, ahol többek között sikeres tárgyalásokat folytatott az Ukrajnának nyújtandó jelentős pénzügyi támogatásról éles lőfegyverek vásárlására (addig az ország csak egyéb haditechnikai eszközöket kapott, illetve külföldi, közte amerikai katonai szakértők álltak a rendelkezésére), valamint konkretizálódott az Ukrajnába küldendő ENSZ katonai misszió ügye.³⁷ Ez idő alatt, szeptember 19-én a parlament elnöke, Andrij Parubij ellátta kézjegyével a „láthatatlan”

³⁴ Tóth Loretta: Újabb csapás a magyarokra? *Magyar Idők*, 2017. szeptember 30. <http://magyaridok.hu/kulfold/ujabb-csapas-magyarokra-2279821/> (Letöltés ideje: 2017. szeptember 30.)

³⁵ Проект Закону про освіту. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58639 (2017. szeptember 28.)

³⁶ Az oktatási törvény 7. cikkelye. *Karpatalja.ma*, 2017. szeptember 14. <http://www.karpatalja.ma/karpatalja/oktatasi/az-oktatasi-torveny-7-cikkelye/> (Letöltés ideje: 2017. szeptember 28.)

³⁷ US Senate approved allocation of \$ 500 million to Ukraine for defense. 19 September 2017. <https://frontnews.eu/news/en/13602/US-Senate-approved-allocation-of-500-million-to-Ukraine-for-defense> (Letöltés ideje: 2017. szeptember 28.); Meeting between the Presidents of Ukraine and USA: USA fully supports the proposals of Ukraine about the deployment of peacekeepers with the UN mandate in the occupied territory. 21 September 2017. <http://www.president.gov.ua/en/news/ssha-povnistyu-pidtrimuyut-propoziciyi-ukrayini-shodo-rozmis-43498> (Letöltés ideje: 2017. szeptember 28.)

törvényt. Az utolsó fázisban Petro Porosenko államfő írta alá a jogszabályt szeptember 25-én.³⁸ Másnap, szeptember 26-án volt az elnök születésnapja, sejthető volt, hogy ezt a napot nem fogja beárnyékolni a szöveg közzététele, ami végül szeptember 27-én jelent meg a hivatalos közlönyben,³⁹ majd a parlament hivatalos honlapján is,⁴⁰ s az ügyrendnek megfelelően másnaptól, azaz szeptember 28-ától életbe is lépett. A törvény „láthatatlansága” a magyarországi politikum és közvélemény egy részét, félrevezető módon, a tényektől elrugaszkodva arra engedte következtetni, hogy ami nem látszik, az nem is létezik.⁴¹ Nem maradt el az ezt megerősíteni kívánó szakértői vélemény sem.⁴²

Az elfogadott jogszabály egy kerettörvény, amelyet az oktatás különböző szintjeire vonatkozó törvényeknek kell követniük. A törvény strukturális reformot is előír: jelenleg a közoktatás 11 évfolyamos és háromfokozatú: az első fokozat 1–4. osztály, a második az 5–9. osztály, majd a harmadik a 10–11. osztály. Az új struktúra: az elemi az 1–4. osztály, az általános középiskola az 5–9. osztály, valamint a harmadik fokozat két irányt tesz lehetővé: szakoktatásba való továbblépést, vagy pedig az érettségit adó liceumba való továbblépést a 10–12. évfolyamon. Ettől eltérhetett és a továbbiakban is eltérhet a magán oktatási intézmények struktúrája. Az új törvény

³⁸ Проект Закону про освіту.

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58639 (Letöltés ideje: 2017. szeptember 28.)

³⁹ Газета Верховної Ради „Голос України”.

<http://www.golos.com.ua/article/294010> (Letöltés ideje: 2017. szeptember 28.)

⁴⁰ Закон України ”Про освіту” від 05.09.2017 № 2145-VIII. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/> (Letöltés ideje: 2017. szeptember 28.)

⁴¹ Lásd többek között: Bötös Botond: Állítsuk meg a hisztériát! – Nem esznek magyar gyereket az ukránok. *Állászó.hu*, 2017. szeptember 13. <https://vilagterkep.atlatszo.hu/2017/09/13/allitsuk-meg-a-hisztariat-nem-esznek-magyar-gyereket-az-ukranok/> (Letöltés ideje: 2017. szeptember 28.); Radnóti András: Így lesz pár nap alatt hisztéria a nyelvtörvényből, amit senki sem olvasott. *444.hu*, 2017. szeptember 13. <https://444.hu/2017/09/13/igy-lesz-par-nap-alatt-hisztaria-a-nyelvtorvenybol-amit-senki-sem-olvasott> (Letöltés ideje: 2017. szeptember 28.)

⁴² Fiala-Butora János: Ukrán nyelvtörvény: a megoldás, ami a magyaroknak és Kijevnek is jó. *Index.hu*, 2017.10.09.

http://index.hu/velemeny/olvir/2017/10/09/ukran_nyelvtorveny_fiala_butora_janos_mta/ (Letöltés ideje: 2017. október 9.)

előírásait több lépcsőben vezetik be, a legfontosabb változások már 2018. szeptember 1-jétől el kell, hogy induljanak.

A kerettörvény megkülönbözteti a nemzeti kisebbségeket és az őshonos népeket. Ukrajna parlamentje 2014 márciusában, a Krím orosz bekebelezése utáni napokban parlamenti határozat formájában ismerte el a krími tatárok őshonos státusát,⁴³ amit előtte negyed évszázadig hiába követeltek az érintettek belföldön és a nemzetközi fórumokon egyaránt. Ez a „megoldás” szimptomatikusnak tekinthető.

Az őshonos népek és a nemzeti kisebbségek közötti különbségtételnek nem csupán szimbolikus, hanem döntő jelentősége van. Az oktatási törvény 7. cikkelyének 1. pontja szerint az őshonos népekhez tartozók számára „az iskola előtti és az általános középiskolai szinteken” marad meg az anyanyelven való oktatáshoz való jog, míg a nemzeti kisebbségekhez tartozók csupán „az iskola előtti és az elemi iskolai szinteken” élhetnek ezzel a joggal. Azaz az ország bizonyos területein többen élő oroszok, magyarok, románok – mint nemzeti kisebbségek képviselői – számára csupán az 1–4. osztályokban garantált ez a jog. Viszont a megszállt Krím félszigeten élő, az ország megmaradt területein csak szétszórva található krími tatárok – mint őshonos nép tagjai – tovább tanulhatnak az anyanyelvükön a jogszabály hatályba lépését követően, ám hogy pontosan meddig, az nem derül ki egyértelműen. A törvény szövegében szereplő „általános középiskola” csak akkor azonosítható be, ha jelzővel van ellátva: az „alapszintű” az 5–9. osztályokat, a „teljes” pedig az érettségit adó a 10–12. osztályokat jelentené. Ezt a különbségtételt a törvény nem teszi meg.

Bár a jogszabályi megfogalmazás nem minden tekintetben egyértelmű, a legfontosabb kérdés felől azonban nem hagy kétséget, mégpedig, hogy: „Az oktatási folyamat nyelve az oktatási intézményekben az államnyelv.” Az ukránosítás – nemzetiesítés – és

⁴³ Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa (parlamentje) 2014. március 20-án kelt nyilatkozatban ismerte el a krími tatárok őslakos státusát. Вö. Постанова Верховна Рада України „Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави” від 20.03.2014 № 1140-VII. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1140-vii> (Letöltés ideje: 2017. szeptember 28.) Ily módon Ukrajnában megkülönböztetik a nemzeti kisebbségeket (*ukr.* національні меншини; *ang.* national minorities) és az őslakosokat (*ukr.* корінні народи; *ang.* indigenous peoples).

az orosz kérdés megoldására Ukrajna függetlenné válása óta nem született semmilyen egyéb épkezláb javaslat, a kérdés csomópontjába mindig a nyelvkérdés került: az fog minden problémát megoldani, ha az országban mindenki ukránul fog beszélni. Jól jellemzi az ezzel kapcsolatos várakozásokat a 2015. július 1-jén Kijevben „A nyelv egyesít minket” címmel tartott fórumon elfogadott kiáltvány, mely szerint „az ukrán nyelvnek egyesítő tényezővé kell válnia Ukrajna valamennyi állampolgára számára, [...] az államnyelv egységesítő és nemzetalkotó tényező, mely nélkül nem létezhet sem ukrán demokratikus állam, sem az ukránok modern politikai identitása”.⁴⁴

A próbálkozások ellenére az ukránul beszélők aránya nem nőtt jelentősen. Ezen a helyzeten az új oktatási törvény révén akar a hivatalos Kijev változtatni.

2017. májusi adat szerint Ukrajnában 16 858 iskolában (elemi, általános és középiskola) 3 822 051 millió gyerek tanult. Ebből 16 678 az állami és az önkormányzati iskola, 180 a magán oktatási intézmény, az utóbbiakban 23 466-an tanultak. Az állami és önkormányzati iskolák 89,7%-ában ukrán, 9,4%-ában orosz az oktatás nyelve, a magániskolákban ez az arány 55%, illetve 41,1%. A maradék az egyéb tannyelvű, közte a magyar.

Kijevben az ukrán tannyelvű iskolák aránya 97,1%, az orosz tannyelvűeké 2,7%. Ukrajna 24 megyéjéből 15-ben 98-100% az ukrán tannyelvű iskolák aránya. A nyugati határszélen (Kárpátalján), két déli megyében (Csernyivci és Herszon), valamint a háborús megyékkel szomszédos Dnyipropetrovszk megyében 80-90%, a háborús területtel szomszédos másik két megyében (Harkiv és Zaporizsja) 70-75% közötti. A legalacsonyabb az államnyelvű iskolák aránya az Ukrajna déli határa mentén található Odesza megyében (69,5%) és a két háborús megye, Luhanszk és Doneck fegyveres cselekményekkel nem érintett területein (65,1 és 59,5%).⁴⁵ (2.

⁴⁴ Оприлюднено резолюцію Міжнародного форуму на підтримку української мови. *Портал мовної політики* 2015.07.22. <http://language-policy.info/2015/07/oprylyudneno-rezolyutsiyu-mizhnarodnoho-forumu-na-pidtrymku-ukrajinskoji-movy/> (Letöltés ideje: 2017. október 4.)

⁴⁵ Мова викладання у навчальних закладах: де в Україні найбільше російських шкіл. Аналітичний портал „Слово і Діло”, 19 травня 2017. <https://www.slovoidilo.ua/2017/05/19/infografika/suspilstvo/mova-vykladannya->

térkép) Az adatokat annyiban kell pontosítanunk, hogy az államnyelvű, azaz ukrán tannyelvű iskolákba beleszámítják nem csak a tisztán ukrán, hanem az ukrán és egyéb tannyelvű iskolákat is. Bár az utóbbiak aránya nem jelentős, azért némiképp mégis torzítja a képet a részletesebb adatok hiánya.

2. térkép Az ukrán tannyelvű iskolák aránya Ukrajna megyéiben (2017)⁴⁶

A függetlenség több mint negyed százada alatt az államnak a magyarokkal kapcsolatban az államnyelv nem tudása miatt az állandó vádja a társadalomba való integrálatlanság, a kisebbség a maga részéről pedig folyamatosan azt hangoztatta, hogy az állam nem teremtette meg a feltételeket az államnyelv elsajátításához, az állam egy módszertani kérdésből folyamatosan politikai kérdést

navchalnyx-zakladax-ukrayini-najbilshe-rosijskыx-shkil (Letöltés ideje: 2017. szeptember 28.)

⁴⁶ Forrás: Аналітичний портал „Слово і Діло”. 19 травня 2017.

<https://www.slovoidilo.ua/2017/05/19/infografika/suspilstvo/mova-vykladannya-navchalnyx-zakladax-ukrayini-najbilshe-rosijskыx-shkil> (Letöltés ideje: 2017. szeptember 28.)

kreál.⁴⁷ Hónapok óta az országon belül a magyar kisebbséget országon belül ismeretlen eredetű provokációk érik, erősítendő azt a nem is nagyon titkolt vádat, hogy az oroszok után a magyarok veszélyeztetik leginkább az ország integritását.

A 2016/2017-es tanévben Kárpátalján összesen 655 iskola működött (649 állami és 6 magán). Ezek közül 98 iskolában folyt magyar nyelven oktatás: ebből 71 volt magyar tannyelvű (66 állami és 5 magán; ez utóbbiak az egyházi líceumok), további 27 iskolában működtek magyar nyelven oktató osztályok. A 2016/2017-es tanévben Kárpátalján összesen 157 414 gyermek járt iskolába, ebből 16 275 gyerek tanult magyar nyelven.⁴⁸

A magyar nyelven tanulók mellett a 2015/2016-os tanévben 609 tanuló ukrán tannyelvű iskolában tantárgyként tanulta a magyar nyelvet mint anyanyelvet, további 703 gyerek fakultatív tantárgyként tanulta a magyar nyelvet, 430 tanuló pedig második idegen nyelvként tanult magyarul.⁴⁹ Kutatási adatok szerint a kárpátaljai magyarok egy része nem magyar, hanem többségi (ukrán vagy orosz) tannyelvű iskolában szocializálódott, ahol a magyar nyelv semmilyen formában nincs jelen az oktatási folyamatban. Pontos adataink nincsenek arról, hogy a közösség mekkora hányada végzett nem magyar tannyelvű iskolát, a különböző empirikus kutatások adatai alapján azonban úgy becsüljük, hogy a kárpátaljai magyaroknak (nemzedéktől függően) körülbelül 15-30%-a nem magyar nyelven végezte iskolai tanulmányait. A *Tandem 2016* című kutatás adatai szerint a középiskolai szint a legmagasabb iskolai fokozat, ahol a magyar nyelven tanulók aránya meghaladja a 70%-ot, az ennél magasabb iskolai fokozatokban jelentősen visszaesik azoknak az aránya, akik magyar nyelven tanultak.⁵⁰

⁴⁷ Vö. Csernicskó István: *Megtanulunk-e ukránul? A kárpátaljai magyarok és az ukrán nyelv*. Ungvár: PoliPrint, 2012.

⁴⁸ Інформаційний лист департаменту освіти і науки Закарпатської обласної державної адміністрації № 01-17/1971 від 17.07.2017 р.

⁴⁹ Інформаційний лист департаменту освіти і науки Закарпатської обласної державної адміністрації № 01-19/3871 від 30.12.2015 р.

⁵⁰ TANDEM 2016. http://bgazrt.hu/npki/kutatasok_en/tandem_2016_en/ (Letöltés ideje: 2017. szeptember 28.) L. még: Kolozsi Ádám: Tömegével hagynák el Kárpátalját a magyar fiatalok. *Index.hu*, 2017. szeptember 27. http://index.hu/tudomany/2017/09/27/karpatalja_hataron_tuli_magyar_anyanyelv_nyelvi_jogok_nemzetiseg_kisebbsug_ukrajna/ (Letöltés ideje: 2017. szept. 28.)

Az új oktatási törvény 7. cikkelye szerint az oktatási folyamat nyelve az oktatási intézményekben az államnyelv. A törvény a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek csak az önkormányzati (a törvény szóhasználata szerint: kommunális) oktatási intézményekben garantálja azt a jogot, hogy az államnyelv mellett anyanyelven tanuljanak. Ez a lehetőség is csupán az iskola előtti nevelésben és az elemi iskolai szinteken (1–4. osztály) engedélyezett.

A nemzeti kisebbségek számára az 5–12. osztályokban, a szakoktatásban és szakképzésben, valamint a felsőoktatásban megszűnik a kisebbségek anyanyelvi oktatása. Az 5. osztálytól felfelé az oktatás nyelve az ukrán nyelv. A nemzeti kisebbség nyelve csak tantárgyként oktatható. Annyi engedményt tesz csupán a törvény, hogy egy vagy néhány tantárgy két vagy több nyelven is oktatható: államnyelven, angol nyelven, vagy az Európai Unió valamely hivatalos nyelvén. Bár nincs részletezve, hogyan kell pontosan értelmezni ezt a passzust, de véleményünk szerint jelen formájában egyetlen olvasata van: az oktatás ukrán nyelven folyik, és – nem pedig vagy – emellett az EU valamely hivatalos nyelvén is lehet párhuzamosan oktatni bizonyos közelebről meg nem nevezett tantárgyakat. Megszünteti a törvény a nemzeti kisebbségek nyelvén oktató iskolák önállóságát is. A fent meghatározott jog ugyanis csak külön osztályokban (csoportokban) valósulhat meg, az ukrán nyelven oktató intézményeken belül.

2017 szeptemberében összesen 85 településen működik magyar nyelven oktató iskola/osztály Kárpátalján. Ebből 75 településen van 5–9. osztályban is magyar nyelven oktatás, illetve 34 településen a 10–11. osztályok szintjén is folyik magyar nyelven képzés. Az új oktatási törvény hatályba lépését követően ezek az iskolák/osztályok megszűnnek magyar tannyelvűek lenni.⁵¹ A legmélyebb probléma az új oktatási törvénnyel nem is maga a kialakítandó rendszer, hanem hogy nem foglalkozik a jelenlegi struktúra lényegi problémáinak

⁵¹ TÖBB-E A 2, MINT A 6? Avagy: jogszükitő-e az új ukrán oktatási törvény 7. cikkelye? Hodinka Antal Intézet, 2017. szeptember 28.
<http://hodinkaintezet.uz.ua/tobb-e-2-mint-6-avagy-jogszukito-e-az-uj-ukran-oktatasi-torveny-7-cikkelye/> (Letöltés ideje: 2017. szeptember 28.)

kérdésével.⁵² Olyan oktatási rendszerre akarja ráhúzni az ukrán nyelvűséget, amely egész Kárpátalján alapjaiban rosszul működik, az összkárpátaljai oktatási adatok a leggyengébbek között vannak az országban,⁵³ aminek több összetevője van:

- Kárpátalja az egyetlen megye az egész országban, ahol soha nem volt felsőfokú tanár-, illetve tanítóképzés, a helyi felsőoktatási intézmények nem pedagógusokat képeznek, hanem történezt, filológust, fizikust stb., aki csak mellékesen kap tanári diplomát is (a tanárképzőkben a pedagógiai, pszichológiai felkészítés és a szakmódszertani képzés a tananyag kb. egyharmadát teszi ki, miközben ugyanez a jelenlegi intézményekben annak kevesebb mint 10%-a);

- Kárpátalján az alsó tagozatos tanítóknak még mindig kb. 70%-a gyakorlatilag szakközépiskolai végzettséggel tanít (a munkácsi tanítóképző az általános iskola 9 osztályára épül, és nem érettségire); más régiókban az ilyen típusú tanítóképzés az 1990-es évek közepére elhalt, és a kikerülő tanítók (ha nem is kapnak feltétlenül magasabb képesítést, de) legalább tapasztaltabbak, idősebbek, felelősségteljesebbek, hiszen nem 18, hanem 22 évesen kerülnek az iskolákba, plusz felsőfokú végzettségük van;

- Kárpátalján az egyik legmagasabb a nyugdíjasként, illetve képesítés nélkül dolgozó pedagógusok aránya;

- a Kárpátalján beszélt ukrán nyelvjárások vannak a legtávolabb az iskolában megkövetelt sztenderd ukrántól, és ez látszik az iskolai eredményeken is, hiszen az iskolai oktatás és az emelt szintű érettségi a független tesztközpontokban a sztenderd nyelvre épül;

- itt a legnagyobb a falusi iskolákban érettségizők aránya az egész országban, és az adatok szerint a városban érettségizők mutatói lényegesen jobbak, mint falun;

- túl kicsik a kárpátaljai iskolák, számos olyan középiskola van, ahol csak egy-egy osztály van évfolyamonként, nincsenek párhuzamos osztályok: az országos adatok alapján minél nagyobb egy iskola,

⁵² Tényleg nem tudunk ukránul? Hodinka Antal Intézet, 2017.10.07.

<http://hodinkaintezet.uz.ua/tenyleg-nem-tudunk-ukranul/> (Létöltés ideje: 2017. október 10.)

⁵³ Csernicskó István: A kárpátaljai magyar nyelvű oktatás színvonaláról. In: Márku Anita – Hires-László Kornélia (szerk.): *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájékozódás. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból.* Ungvári: Autdor-Shark, 2015. 13–26.

minél több pedagógus tanít benne minél több gyereket minél nagyobb településen, annál nagyobb az esélye annak, hogy az érettségizők átlaga jobb lesz;

- Kárpátalja a legszegényebb ukrajnai megyékhez tartozik, és a szociális háttér (nemcsak Magyarországon, hanem itt is) erősen befolyásolja az eredményeket.⁵⁴

A különböző ágazati politikák, közte az oktatási, megerősíthetnek, újratermelhetnek etnikai határokat vagy újakat hozhatnak létre. A szubtraktív – az anyanyelvnek a domináns nyelvvel való behelyettesítését célzó – oktatás az asszimilációt támogatja, míg a hozzáadó, addiktív kétnyelvűség – amely a másik nyelvnek és kultúrának az önkéntes és kölcsönös tanulását állítja az előtérbe – az integráció segítője.⁵⁵ Az oktatás formáját az állam választja meg. A kisebbség az etnikai mobilizáció keretében nyilvánítja ki véleményét. Ukrajna a legtöbb európai államhoz hasonlóan az „egy állam – egy domináns etnikai nemzet és több nemzeti kisebbség/etnikai csoport (legtöbb európai állam)” modellbe tartozik.⁵⁶ A modell kiindulópontja az, hogy az állam elismeri az állampolgárok jogát az „etnikai mássághoz”: az állam egy etnikai többségen alapszik, de ez az etnikai többség nem adhat közvetlen felhatalmazást az erőszakos asszimilációra, illetve a kizárásra.

⁵⁴ Erről ukrán nyelven: http://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2017/01/zvit_oputyv_2016.pdf és

<https://cedos.org.ua/edustat/graph> (Letöltés ideje: 2017. október 9.)

⁵⁵ Bartha Csilla: *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999. 192–193.; Skutnabb-Kangas, Tove: Language Policy and Linguistic Human Rights. In: Ricento, T. (ed.): *An Introduction to Language Policy. Theory and Method*. Oxford: Blackwell Publishing, 2006. 284–285.

⁵⁶ Jakab András: *Defining the Borders of the Political Community: Constitutional Visions of the Nation*. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2045648 (Letöltés ideje: 2017. szeptember 28.)

Felhasznált irodalom

Szerződés a jószomszédság és az együttműködés alapjairól a Magyar Köztársaság és Ukrajna között.

http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99500045.TV
(Letöltés ideje: 2017. szeptember 28.)

Договір про основи добросусідства та співробітництва між Україною і Угорською Республікою.

http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/348_004 (Letöltés ideje: 2017.szeptember 28.)

Закон України „Про основи національної безпеки України” 19 червня 2003 року. № 964-IV.

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (Letöltés ideje: 2017. október 4.)

Закон України „Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 1992 р.” № 1350-XIV.

(1999). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1350-14> (Letöltés ideje: 2017. szeptember 28.)

Закон України „Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин” № 802-IV. (2003).

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/802-15> (Letöltés ideje: 2017. szeptember 28.)

Закон України „Про освіту” № 2145-VIII. (2017).

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/> (Letöltés ideje: 2017. szeptember 28.)

Закон України „Про засади державної мовної політики” № 5029-VI. (2012).

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>
(Letöltés ideje: 2017. október 4.)

Конституція України (1996).

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (Letöltés ideje: 2017. szeptember 28.)

Постанова Верховна Рада України „Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави” № 1140-VII. (2014).

<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1140-vii> (Letöltés ideje: 2017. szeptember 28.)

Проект Закону про освіту.

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58639
(Letöltés ideje: 2017. szeptember 28.)

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України „Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин 1992 р.” від 12.07.2000 р. № 9-рп/2000. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-00> (Letöltés ideje: 2017. szeptember 28.)

Bartha Csilla: *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999.

Bernsand, Niklas: Othering *Surzhyk* in Implicit Metalinguistic Discourse. In: Törnquist-Plewa, B. (ed.): *History, Language and Society in the Borderlands of Europe: Ukraine and Belarus in focus*. Malmö: Sekel Bokförlag, 2006. 77–115.

Bilaniuk, Laada: Speaking of Surzhyk: Ideologies and Mixed Languages. *Harvard Ukrainian Studies*, XXI. 1997. 93–118.

Bilaniuk, Laada: A typology of surzhyk: Mixed Ukrainian-Russian language. *International Journal of Bilingualism*, 2004. 4. 409–425.

Bilaniuk, Laada: Language in the balance: the politics of non-accommodation on bilingual Ukrainian–Russian television shows. *International Journal of the Sociology of Language*, 210. 2010. 105–133.

Bowring, Bill: International Standards and Obligations, and Ukrainian Law and Legislation. In: Besters-Dilger, Juliane (ed.): *Language Policy and Language Situation in Ukraine: Analysis*

and Recommendations. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2009. 57–100.

Csernicskó István – Fedinec Csilla: Nyelvpolitika határon: a 2012-es ukrainai nyelvtörvény elő- és utóéletéről. In: Márku Anita–Hires-László Kornélia (szerk.): *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból*. Ungvár: Autdor-Shark, 2015. 206–238.

Csernicskó István – Fedinec Csilla: Nyelvpolitika Ukrajnában, 2015. március. *Magyar Nyelvőr*, 2015. 2. 145–156.

Csernicskó István – Fedinec Csilla: Four Language Laws of Ukraine. *International Journal on Minority and Group Rights*, 2016. 4. 560–582.

Csernicskó István – Ferenc Viktória: Education as an ideal means of achieving a nation state in Ukraine. In: Róka, Jolán (ed.): *Concepts & Consequences of Multilingualism in Europe*. Budapest: Budapest College of Communication and Business, 2010. 329–349.

Csernicskó István – Ferenc Viktória: Transitions in the language policy of Ukraine (1989–2014). In: Sloboda, Marian – Laihonen, Petteri – Zabrodskaja, Anastassia (eds.): *Sociolinguistic Transition in Former Eastern Bloc Countries: Two Decades after the Regime Change*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2016. 349–377.

Csernicskó István: A kárpátaljai magyar nyelvű oktatás színvonaláról. In: Márku Anita – Hires-László Kornélia (szerk.): *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból*. Ungvár: Autdor-Shark, 2015. 13–26.

Csernicskó István: *Megtanulunk-e ukránul? A kárpátaljai magyarok és az ukrán nyelv*. Ungvár: PoliPrint, 2012.

Csernicskó István: *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2013.

- Cserniczkó István: Ukrajna nyelvi helyzete egy amerikai film szinkronja tükrében. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2014. 1. 93–104.
- Cserniczkó István: A kétnyelvű Ukrajna. In: Hires-László Kornélia (szerk.): *Nyelvhasználat, kétnyelvűség. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból II.* Ungvár: Atdor-Shark, 2016. 13–44.
- Cserniczkó István: *Nyelvpolitika a háborús Ukrajnában.* Ungvár: Atdor Shark, 2016.
- Cserniczkó István: Language Policy in Ukraine: The Burdens of the Past and the Possibilities of the Future. In: Pfenninger, Simone E. – Navracsics, Judit (eds.): *Future Research Directions for Applied Linguistics.* Bristol: Multilingual Matters, 2017. 120–148.
- Fedinec Csilla – Cserniczkó István: Az Ukrajnából száműzött Lenin. Európai út a kommunizmus öröksége nélkül? *Regio*, 2016. 1. 73–124.
- Fedinec Csilla – Halász Iván – Tóth Mihály: *A független Ukrajna. Államépítés, alkotmányozás és elsüllyesztett kincsek.* Budapest: Kalligram, 2016.
- Goodman, Bridget: The Ecology of Language in Ukraine. *Working Papers in Educational Linguistics*, 2009. 2. 19–39.
- Jakab, András: *Defining the Borders of the Political Community: Constitutional Visions of the Nation*
http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2045648
(Letöltés ideje: 2017. szeptember 28.)
- Мельник, Світлана – Черничко, Степан: *Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації.* Ужгород: ПоліПрінт, 2010.
- Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом.* Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008.
- Polese, Abel: Language and Identity in Ukraine: Was it Really Nation-Building? *Studies of Transition States and Societies*, 2011. 3. 36–50.

- Rjabcsuk, Mikola: *A két Ukrajna*. Budapest: Örökség Kultúrpolitikai Intézet, 2015.
- Shumlianskyi, Stanislav: Conflicting abstractions: language groups in language politics in Ukraine. *International Journal of the Sociology of Language*, 201. 2010. 135–161.
- Skutnabb-Kangas, Tove: Language Policy and Linguistic Human Rights. In: Ricento, T. (ed.): *An Introduction to Language Policy. Theory and Method*. Oxford: Blackwell Publishing, 2006.
- Stepanenko, Viktor: Identities and Language Politics in Ukraine: The Challenges of Nation-State Building. In: Daftary, Farimah – Grin, François (eds.): *Nation-Building Ethnicity and Language Politics in transition countries*. Budapest: Local Government and Public Service Reform Initiative – Open Society Institute, 2003. 109–135.
- Сальваторе, Дель Гаудіо – Тарасенко, Богдана: Суржик: актуальні питання та аналіз конкретного прикладу. In: Besters-Dilger, Juliane (ed.): *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”, 2008. 316–331.
- Tóth Mihály – Csernicskó István: *Tudományos-gyakorlati kommentár Ukrainának az állami nyelvpolitika alapjairól szóló törvényéhez*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2014.
- Tóth Mihály: Az anyanyelvhasználathoz való jog az Európai Unión kívül: az ukrainai példa. *Acta Humana*, 2016. 3. 19–31.

IZSÁK ANIKÓ-BORBÁLA *

Versengő haza-tablók Erdélyből

Török Borbála Zsuzsanna: *Exploring Transylvania. Geographies of Knowledge and Entangled Histories of a Multiethnic Province, 1790–1914*. (National Cultivation of Culture. Series ed. by Joep Leerssen et al. Vol. 10.) Leiden–Boston: Brill, 2015.

Török Borbála Zsuzsanna 2009 óta a Konstanzi Egyetem kutatója, a ZukunftsKolleg munkatársa. Tudományos szerzői, szerkesztői munkásságát döntően az újkori értelmiség és a nemzetépítés kapcsolatának, az országismeret professzionalizációjának tematikájában fejtette ki.¹ Az *Exploring Transylvania* című könyvnek alcímében két, Magyarországon kevésbé meghonosult kutatási irányvonalat is kijelöl. A *geography of knowledge* a társadalomtudományok térbeli fordulataként emlegetett paradigmaváltásából nőtt ki, a kritikai földrajz egyik kutatási területe, történeti és jelenkori tárgyú kérdésfelvetések egyaránt

* A szerző az ELTE BTK Történeti Doktori Iskola hallgatója. E-mail: nikojanika@gmail.com.

¹ Szerzőként például: Török Borbála Zsuzsanna: *Patriotic scholarship: The adaption of state sciences in late eighteenth-century Transylvania*. In: Trencsényi, Balázs (ed.): *Whose Love of which Country? Composite States, National Histories and Patriotic Discourses in Early Modern East Central Europe*. (Studies in the history of political thought, vol. 3). Brill, 2010. 663–688. Uő.: *Az országismerettől a modern statisztikáig: módszertani vázlat a felvilágosodáskori tudástranszfer vizsgálatához*. In: Berszán István (szerk.): *A változás kultúrája – régiók és mozgásterek*. (A VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus Kiadványai). Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó, 2013. 215–231. Szerkesztőként például: Kontler, László – Romano, Antonella – Sebastiani, Silvia – Török, Borbála Zsuzsanna (eds.): *Negotiating Knowledge in Early Modern Empires. A Decentered View*. Palgrave Macmillan, US, 2014. Karady, Victor – Török, Borbála Zsuzsanna (eds.): *Cultural dimensions of elite formation in Transylvania, 1770-1950*. Cluj: EDR Foundation, 2008.

jellemzik. David N. Livingstone a tudományos tudás térbeli megoszlásának, körforgásának történetírói módszertanát az 1995-ben megjelent *The Spaces of Knowledge: Contributions towards a Historical Geography of Science* című könyvében foglalta össze programszerűen.² A magyar földrajztudományban mindez a tudás földrajzaként adaptálódott,³ de egyelőre nem terjedt el szélesebb körben. Az *entangled history* leginkább az úgynevezett konnektivista történetírás irányvonalai között kerül említésre saját megnevezés nélkül.⁴ Gyáni Gábor „egymással összekeveredő”-ként fordította a történetírói törekvés jelzőjét.⁵ Az itt recenzált kötet kolozsvári bemutatójáról a *Szabadságban* közölt beszámoló az „összekuszált” szóval ültette át a magyar címbe ugyanazt a jelzőt.⁶ Az *entangled history*-nak nincs kanonizált magyar fordítása, s ez utóbbi vélhetően nem is fogja betölteni ezt a szerepet, de ha kissé különösen hangzik is, meglátásom szerint frappáns és érzékletes: a különböző nemzetek, kultúrák, a társadalom azon nagyobb egységei, amelyeknek szemszögéből a hagyományos történeti diskurzusok konstruálódtak, nem elszigetelten élnek és működnek egymástól, történetüket olyan összetett kölcsönhatások alakítják, amelyeket az „összefonódás” szabályos képzete aligha ír le pontosan. Keverednek egymással, de a jól felépített történetírói diskurzusokkal szembeni fricskának is beillik, hogy a valóság hozzájuk képest „kusza”. Vélhetően már csak ezért sem fog belekerülni ez a szó egy történetírói irányzat nevébe. Az úgynevezett konnektivista történetírói modellek magyar nyelvű

² Az *Oxford Bibliographies* oldalon a *Geography of Knowledge* címszónál az irányzat rövid ismertetése alapvető irodalma megtalálható:

<http://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199874002/obo-9780199874002-0057.xml?rsk=20fv2q&result=61> (Letöltve: 2017. 06. 23.)

³ Gyimesi Zoltán: David N. Livingstone: Putting science in its place: geographies of scientific knowledge. *Tér és Társadalom*, 2011. 3. 165–171.

⁴ Például: Varga Zsuzsanna: *Az összehasonlító kutatások térhódítása az európai agrártörténet-írásban*. In: Manhercz Orsolya (szerk.): *Historia critica: tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történeti Intézetéből*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2014. 455. Cora Zoltán: Összehasonlító módszer a mai európai történettudományban. *AETAS*, 2007. 2. 75.

⁵ Gyáni Gábor: A nemzeti történetírás válaszüton. *Limes*, 2012. 4. 6.

⁶ Tudásföldrajz és összekuszált történelem Török Borbálától. *Szabadság*, 2017. május 19. <http://szabadsag.ro/-/tudasfoldrajz-es-osszekuszalt-tortenelem-torok-borbalatol> (Letöltve: 2017. 06. 23.)

adaptációjában úttörőnek számít Trencsényi Balázs román, magyar és bolgár nemzetkarakterológiai vitákat elemző eszmetörténeti munkája, amely „a régiókban tipikusnak mondható historiográfiai beidegződést” kívánja megrendíteni, „amely a nemzeti idológiát diszkurzív autarkiaként igyekszik leírni.”⁷

Az *Exploring Transylvania* kronologikus felépítésű, négy fejezetre tagolja a „hosszú 19. századot”, az erdélyi magyar és szász regionális tudományosság megjelenését és alakulását követi végig bennük.⁸ A 18. század végére tehető a tudományos társulások megjelenése, és az anyanyelvi tudástermelés kezdete is, részben II. József 1784-es nyelvrendeletére adott reakcióként (34–35.) – tulajdonképpen az állam racionalizálásának a szellemi életre gyakorolt következményeivel foglalkozik az első fejezet. A kibontakozás időszakát a reformkor követi a második fejezetben, amikor a politikai gondolkodásban a területi kötődést fokozatosan felülírta a nemzeti. A harmadik fejezet főszereplői a neoabszolutizmus hatalmas viszonyai között alakuló és működő, etnikai alapon szervezett tudományos egyletek, amelyeknek a dualizmus korában – a negyedik fejezetben –, a tudományos professzionalizáció folyamatába kell inkadrálódniuk. A korszakhatárok tehát döntően politikátörténetiek. Ezt azzal indokolja Török, hogy minden esetben az aktuális politikai gondolkodással állítja párhuzamba a régiót illető tudományos érdeklődést (23–24.).

A fókuszban az Erdélyről, mint hazáról alkotott tudás termelődése áll, amely a szász értelmiség köreiből a *Landeskunde*, a magyar értelmiség köreiből pedig a *honismeret* átfogó nevet kapta. A szülőföld enciklopedikus leírására törekvő, a vizsgált korszak folyamán fokozatosan professzionalizálódó tudományág a korai korszaki országleírásokra nyúlik vissza. A történeti előzmények, illetve a 18. század végére, a 19. század elejére tehető szász és magyar tudományos szervezkedés kezdetei után rendre a kutatás középpontjába kerülnek a tudás termelődésének intézményei, így az 1842-ben alapított *Verein für Siebenbürgische Landeskunde*

⁷ Trencsényi Balázs: *A nép lelke. Nemzetkarakterológiai viták Kelet-Európában*. Budapest: Argumentum – Bibó István Szellemi Műhely, 2011. 12.

⁸ „The book shall trace the emergence and career of the Hungarian and Saxon practices of regional scholarship by adopting a chronological perspective over the long nineteenth century.” Török, 2013. 23. (A továbbiakban a recenzált könyvre tett hivatkozásokat csak oldalszámmal jelölöm.)

(Landeskundeverein), illetve az 1859-ben alapított *Erdélyi Múzeum-Egyesület* (EME). Részletesen ír a két egyesület tevékenységéről, diskurzusairól, arról, hogy miként szűrődött be a területre koncentrált érdeklődésbe a „nemzet” gondolata. Kitér az egyesületek tagjainak szakmai megoszlására, társadalmi és földrajzi rekrutációjára. A harmadik szál vékonyabban fut végig a történeten: román értelmiségiek hasonló témára koncentrált tevékenysége is helyet kap a könyvben, de a szerző már a bevezető legelején elismeri, hogy az ide vonatkozó elemzései vázlatosak maradtak (5.). Külön alfejezetet csak a harmadik fejezetben, az *ASTRA (Asociația Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român)* kulturális egyesület 1861-es megalakulása után szán a román értelmiségre (*ASTRA and Romanian Cross-Border Scholarly Communication*, 156–160.). Ezt megelőzően előbb a román nemzet elismertetéséért, jogegyenlőségért folytatott küzdelem, a *Supplex Libellus Valachorum*, illetve az ezt megfogalmazó erdélyi iskola (*Școala Ardeleană, Transylvanian School*) kapcsán (32–33., 35., 42.), majd az 1838-tól megjelenő *Gazeta de Transilvania* és annak melléklete, a *Foaie pentru minte, inimă și literatură* (90., 95–98.) kapcsán kerülnek a románok több bekezdés erejéig előtérbe. Különben csak említésszerűen fonódnak a történetbe. A *Landeskunde* illetve a *honismeret* fogalmaknak román nyelvű megfelelője nincs, az *ASTRA* tagjainak érdeklődését Török szerint nem annyira a szülőföld, hanem a nemzet modernebb koncepciója körvonalazta,⁹ emiatt kaptak kevesebb figyelmet a könyvben. Berecz Ágoston ebben az érvelésben látja a munka egyik leggyengébb pontját.¹⁰ Szerinte a román kulturális egyesület kiadványai, tagjainak írásai mutatnak rokon vonásokat a *Landeskunde* és a *honismeret* szellemével. Ezeknek az elemzése még jobban kiemelhetne volna a különböző nemzetiségek regionális tudományosságának hasonlóságait és különbségeit.¹¹ Valójában a könyv apróbb

⁹ „[...] the third major Transylvanian scholarly institution, also founded in the mid-nineteenth century, [...] ASTRA [...] dedicated itself to the more modern concept of the ‘nation,’ and not to the fatherland.” 3.

¹⁰ Berecz Ágoston: *Exploring Transylvania: Geographies of Knowledge and Entangled Histories in a Multiethnic Province, 1790–1918*. By Borbála Zsuzsanna Török. Leiden–Boston: Brill, 2016. 286. *The Hungarian Historical Review*. 2016. 2. 421.

¹¹ Uo. 420.

ellentmondásai bizonytalaníthatják el az olvasót. Például a bevezetőből fennebb hivatkozott, és Berecz által kifogásolt érvelésre rácafol az első fejezet egyik állítása, miszerint a honismeret közelebb állt a nemzeti fókuszú erdélyi iskola szelleméhez, mint a területre koncentráló Landeskunde-hoz.¹²

A könyv forrásbázisát legnagyobb részben a nyomtatott források képezik: tekintélyes sajtóanyag, a vizsgált egyesületek kiadványai, egykorú tudományos munkák, későbbi forráskiadások. Ezek alapján végez a szerző tartalomelemzést, illetve a tagságra vonatkozó személyes adatok is ezekből a kútfőkből származnak. A Gundelsheim am Neckar-i Erdély-Intézet Arhívumából (Archiv de Siebenbürgen-Institut) Hans-Georg von Killyen szebeni egyesületi életről szóló datálatlan kéziratát használja fel. A Román Nemzeti Levéltár Kolozs és Szeben Megyei Igazgatóságainak három, illetve két fondját is felsorolja a forrásjegyzékben, de a lábjegyzetekben szebeni iratokra egyáltalán nem hivatkozik, illetve a kolozsvári fiókból is csak két fondra. Innen leginkább Kemény József személyi fondját használja, egy ízben pedig utal egy olyan fondra, amely nincs feltüntetve a forrásjegyzékben, és a lábjegyzetben kivételesen csak a száma szerepel, a neve nem, pedig azt minden más esetben (vagyis a Kemény fondjára tett hivatkozásokban) teljes egészében kiírta.¹³ Különösnek találok, hogy a szerző nem talált hasznos forrásokat, leveleket sem az Erdélyi Múzeum-Egyesület, sem a Magyar Tudományos Akadémia, sem az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában. A diskurzuelemzéshez a sajtó megfelelő, elegendő forrás, de több levelezés bevonásával a szerző többet mondhatott volna a korszak erdélyi értelmiségének kapcsolatairól.

Az alcímben megjelölt két kutatási irányvonal közül a második érvényesül erőteljesebben. A külföldi tudományos kapcsolatok, és a régió belüli, közös földrajzi és adminisztratív térben jelen levő, de különböző nyelvű, különböző hagyományokkal rendelkező intellektuális miliók közötti kölcsönhatások ábrázolása valóban egy

¹² „Landeskunde was more prolific and strove for an inclusive map of all the peoples of Transylvania, fostering exchange of Hungarian and Saxon scholars. In contrast to the latter, the encompassing supranational interest disappeared from the Hungarian honismeret. Its narrower focus made it closer to the practice of the Romanian

Școala Ardeleană (Transylvanian School) ...” 42.

¹³ A 80. oldalon a 60. lábjegyzet forrásmegjelölése: ANC, Fond 242, 1–127.

entangled history-t tár az olvasók elé. Noha a bevezetőben ígéretes célokot tűz ki a tudásföldrajz felhasználása kapcsán,¹⁴ a könyvnek valójában igen kevés köze van ehhez a kutatási irányhoz. A tudásföldrajz tematikájába a könyv olyan kérdései illeszkednek, mint hogy az európai tudományos térképre hogyan került fel Erdély, hol éltek a tudományos társaságok tagjai, vagy mely városokban milyen fokú és milyen felekezeti felsőoktatási intézmények működtek. Összességében az derül ki Török elemzéseiből, hogy a régióra nem voltak jellemzőek a nyugati mintájú akadémiai központok, hanem kisebb városok között oszlott meg az értelmiség és a tudástermelés. Kolozsvár és Szeged emelkedett ki közülük, de jelentős volt Medgyes, Brassó, Gyulafehérvár is. Mivel a könyvben összesen két térkép van – az első postaútvonalakat ábrázol a 18. század végéről (26.), a második a régió közép- és felsőfokú oktatási intézményeit (106.) –, és egyik sem a szerző sajátja, elmondható, hogy nagyon kis mértékben érvényesíti vizuálisan a tudásföldrajz eredményeit. Nem reflektál egyáltalán a téma elméleti hátterére és a szakirodalmából is csak egyszer hivatkozik Livingstone egy könyvére.¹⁵ A tudásföldrajzhoz képest sokkal hangsúlyosabb szerepet, több említést kap a professzionalizáció kérdése, különös tekintettel a történetírás professzionalizációjára, intézményesülésére, amely a 19. század második felében a nemzetépítések fontos tényezőjévé vált.

Berecz Ágoston fennebb hivatkozott recenziójának egy másik kritikai megjegyzésével nem tudok egészen egyetérteni. Először azzal, hogy Török felváltva használja a *Landeskunde* és *honismeret*

¹⁴ „What this study hopefully offers is not merely another isolated story about Europe’s peripheral zones of learning, but an attempt to chart these ‘nonmetropolitan’ geographies of European knowledge on their own terms, and not as appendages to the well-studied centers. In comparison to French and British provincial scientific life, this area possesses, so my hypothesis, a peculiar ‘cultural geography’ of its own. Thus, my analysis should be seen as an exploration into the meaning of the word ‘provincial’ without pejorative overtones. I understand it as a dynamic and functional contradistinction, a selfpositioning vis-à-vis the cultural center(s), a dialogue.” 25.

¹⁵ A recenzió 15. lábjegyzetében idézett szövegben a ‘cultural geography’ kifejezés után hivatkozza Livingstone *Putting Science in Its Place: Geographies of Scientific Knowledge* című könyvét (Chicago: University of Chicago Press, 2003.), amelyről Gyimesi Zoltán jelen írás 4. lábjegyzetében hivatkozott recenziót írta.

fogalmakat, anélkül, hogy rögzítené a kettő közötti különbséget.¹⁶ Valójában Török sosem használja szinonimaként váltakozva a két fogalmat. Legfeljebb akkor tűnhetnek egyenértékűnek, amikor egymás mellett említi őket a bevezetésben és az összegzésben,¹⁷ illetve az első fejezet címében (*Landeskunde, honismeret – Patriotic Scholarship and Vernacular Languages*), de ilyenkor pont az együttes említés demonstrálja, hogy a két szó nem azonos jelentésű. A könyvön végighúzódik, és az összegző fejezetben konkretizálódik is a kettő közötti különbségtétel. A legfontosabb eltérésre a korai *Landeskunde* és *honismeret* között már utaltam: az előbbi inkább területi, utóbbi inkább nemzeti fókuszban foglalkozik Erdéllyel (42.).

Később a hangsúly nem annyira a diszciplínák fogalomhasználatára, módszertanára, hanem inkább művelésének gyakorlata és intézményei közötti eltérésekre tevődik. Ide sorolható az egyesületi tagságának társadalmi összetétele. A gróf Mikó Imre által alapított EME tagsága kezdetben abból a rétegből került ki, akik megengedhették maguknak az egyesület anyagi támogatását, tehát Erdély társadalmának magyar nemzetiségű elitjéből, főként az arisztokrácia és a birtokos nemesség sorából (144–145.). Az egyesületben nők is jelen voltak, mint a régész Torma Zsófia, vagy a nőneveléssel foglalkozó de Gerando Antónia (148.). Ez nem annyira az egyesület liberális beállítottságának, női emancipáció iránti fogékonyságának volt köszönhető, mint inkább az egyes nők családi vagyonának, társadalmi presztízsének (239.). Ezzel szemben a férfidominanciájú *Landeskundeverein* tagsága döntően a művelt polgárság, a *Bildungsbürgertum* soraiból került ki (23.). A legjellemzőbb foglalkozásoknak köreiből a jogász, a lelkész, az orvos, a gimnáziumi tanár, esetleg a tanult kereskedő számítottak (108., 239.). Ebben a tekintetben is más közép-európai német tudományos társaságok mintáihoz hasonlult. (144.) Etnikai alapon szintén eltértek a két egyesület politikai és kulturális kötődései, függő viszonyai. A *Landeskundeverein* a lutheránus egyházzal állt

¹⁶ Berecz, 2016. 422.

¹⁷ „The scholarly mapping of a certain territory took its origins in a knowledge field that was called *Landeskunde* in German and *honismeret* in Hungarian.” 1. (kiemelés az eredetiben) „Furthermore, the chapter will evaluate how the cultural exchange between Transylvania and the broader German and Austrian context contributed to academic sociability and to the Transylvanian manifestations of *Landeskunde* and *honismeret*.” 23.

szoros kapcsolatban, a neoabszolútizmus idején Bécsből kapott támogatást, a dualizmus idején a német polgárok adományaira szorult. Az EME kezdetben a magyar nemesek támogatásától, illetve 1867 után a magyar államtól függött. Oktatási, művelési tevékenységük, ambícióik is eltértek. Míg a szász egyesület szoros kapcsolatban állt a középfokú oktatással és foglalkozott felnőttképzéssel, egyfajta népoktatással, az EME eleve a társadalom művelt rétegét kívánta megszólítani, a Ferenc József Tudományegyetem 1872-es megalapítása után pedig a felsőoktatással került szoros együttműködésbe. A hasonlóságot pedig – az enciklopedikus és szisztematikus anyaggyűjtésen túl – a nemzetről folytatott apologetikus beszédmódban és a nem-elit, döntően román nemzetiségű népességgel szembeni paternalisztikus beállítottságban jelöli meg.¹⁸

Török Borbála Zsuzsanna jelentős munkát tett le az asztalra a multietnikus Erdély szellemi életének működéséről, regionális elitjeinek versengéséről és egymásra gyakorolt hatásairól egy olyan korszakra nézve, amely során egyszerre bontakoztak ki a nacionalizmusok és virágzott fel a tudományos élet Európában. A magyar történetírás javára szolgálna, megkönnyítené új fogalmak, történetírói törekvések adaptációját a könyv magyar nyelvű publikálása.

¹⁸ „First, neither Landeskunde nor honismeret were free from an apologetic vision on their own “nation.” Second, even if none of these scholarly representations effaced the presence of the mostly Romanian non-elites completely, the dominant attitude was paternalistic throughout the nineteenth century.” 239.

SZABÓ CSONGOR *

„Előadva, elfogyasztva”

Egry Gábor: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944*. Budapest: Napvilág, 2015.

Nehéz könyvekről nehéz írni – szólhatna a jópofának szánt „N felütés”- írta Egry Gábor egy recenziója első sorában.¹ Nem tagadom, ez a frázis Egry ész- és szempróbáló kötetét olvasva többször is eszembe jutott, gyakran a „még nehezebb könyvekről még nehezebb írni” formában, bár talán ezzel jópofábban nem fogalmaztam. Azonban egyáltalán nem áll szándékomban az ismertetendő és az Egry bírálta Bárdi Nándor munkát ilyen szemszögből összevetni. Mert a két történész munkája a magyar kisebbségekkel foglalkozó „céhestársaiknak” nem kis elmélkedni- és emészténivalót „gyártott”. Ez mindenképp üdvözlendő, és jelzi azt is, hogy a magyar kisebbségtörténetírás jelentős fejlődésen ment át az utóbbi évtizedekben. Az eddig megjelent, a romániai magyar kisebbség két világháború közötti történetéről íródott munkák mellé helyezve Egry 556 oldalas könyvét elmondható, hogy más területekhez képest tekintélyes mennyiségű monográfia áll rendelkezésre a további kutatásokhoz.²

* A szerző az ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola hallgatója. E-mail: szabocsongor11@gmail.com

¹ Uő.: *Metszetek Prokrusztesz ágyából. Pro Minoritate*, 2014/1., 191. A bírált munka: Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbségek történetéről*. Csíkszereda: Pro-Print, 2013.

² Az eddig meegjelent, ezzel a korszakkal foglalkozó referenciamunkák: K. Lengyel Zsolt: *A kompromisszum keresése. Tanulmányok a 20. századi transzilvanizmus korai történetéhez*. Csíkszereda: Pro-Print, 2007.; Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931-1940)*. Csíkszereda: Pro-Print, 2007. Természetesen ez

Egy Gábor eddigi munkáinak többsége is a kisebbségtörténet körébe sorolható.³ Ezek egy része az *Etnicitás, identitás, politika* című kötet előmunkálatainak is tekinthető.⁴ Egy meglehetősen termékeny út vezetett az eddigi legterjedelmesebb munkájának megjelenéséig.

A kötettel kapcsolatban felmerülő számos kérdés közül talán először arra kell válaszolni, hogy hova is sorolható be Egy könyve? Első ránézésre talán a kisebbségtörténet adná magát, de maga a cím is jelzi, hogy ez nem fedi le teljesen a műfajt. Az etnicitás, identitás fogalmak alapján felmerülhet, hogy ez túl fog mutatni ezen, és egy interdiszciplináris megközelítésű kutatás eredményeit olvashatjuk. Az *Etnicitás, identitás, politika* ugyanakkor egyfajta határátlépés is, így egyszerre lehet a kisebbségtörténet, a szociológia, politikatörténet, társadalomtörténet, akár politikai társadalomtörténet, történeti szociológia is.

távrolról sem teljes historiográfiai beazonosítás. Itt a (történeti) időbeli és térbeli szűkítés mellett saját kutatásomhoz is felhasználható legújabb és ezzel mindenképp jelentős és megkerülhetetlen referenciamunkákat említettem.

³ Egy Gábor: *Az erdélyiség „színeváltozása”. Kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére 1940–1944.* Budapest: Napvilág, 2008. Uő.: *Nemzeti védgát vagy szolid haszonszerzés? Az erdélyi szászok pénzügyi rendszere és szerepe a nemzeti mozgalomban (1835–1914).* Csíkszereda: Pro-Print, 2009.

⁴ *Otthonosság és idegenség. Identitáspolitika és nemzetfelfogások Magyarországon a rendszerváltás után.* Budapest: Napvilág, 2010. A teljesség igénye nélkül néhány idekapcsolódó tanulmánya: *Erdély képek, Erdély mítoszok.* In: Romsics Ignác (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948.* Budapest: Osiris, 2009, 506–533.; *Egy régió, két nemzet, négy elit, avagy miért nem lett Erdélyből Transzszilvánia?* In: Czoch Gábor – Henri de Montety (szerk.): *Szolgálhat-e mintaként a francia-német kibékülés? Magyarország 20. századi történelme az európai építkezés fényében.* Budapest: Gondolat, 2010, 79–98.; „Bozgorok”. *Verbális sértés, gúny, inzultus a mindennapi magyar-román kapcsolatokban a két világháború közti Romániában.* In: Gebei Sándor – ifj. Bertényi Iván – Rainer M. János (szerk.): „nem leleplezni, hanem megismerni és megéteni”. *Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére.* Eger: EKF Líceum, 2011, 366–372.; *Keresztező párhuzamosok. Etnicitás és középosztálybeli kultúra a két világháború közti Erdélyben.* In: Bartha Eszter – Varga Zsuzsanna (szerk.): *Határokön túl. Tanulmánykötet Mark Pittaway (1971–2010) emlékére.* Budapest: L’Harmattan, ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, 2012, 282–301.; *Regionalizmus, erdélyiség, szupremácia. Az Erdélyi Szövetség és Erdély jövője, 1913–1918.* *Századok*, 2013/1. 3–32.

A szerző maga is foglalkozik a besorolhatósággal, röviden felrajzolva és bevallva, hogy honnan indult, hogyan változott meg útközben az általa követett kutatási irány. Eredetileg a magyar kisebbségek két világháború közötti, hagyományos értelemben vett politikátörténeti munka megírását tervezte, amit akkor a megírhatóság mellett még újszerűnek is gondolt (23.). Ez azonban az időközben megjelent munkák miatt más irányt vett. Egy „műfajváltását” még sem ez eredményezte, hanem a folyamatban lévő kutatás során megfogalmazódott kérdések iránti fokozottabb, és némileg szűkített érdeklődése: „Milyen szerep jut az önazonosságnak a politika sikerében vagy kudarcában? Miként próbálják meghatározni közösségeiket az egyes szereplők? Mi a hatása ennek a közösségre? Hogyan használhatják fel mindezt az elitek saját politikai törekvéseik érdekében?” (23–24.). Így lett a politikából identitáspolitika, és lett etnicitás is. Eddig a szociológia, a nacionalizmustanulmányok segítségével a nemzeteken (nemzeti diskurzusokon) belüli különbségek megnyilatkozásain keresztül jutott el. Az identitáspolitikával és a mindennapi etnicitással lett a kötet egyfajta „politikátörténet másképp”.

Ennek a könyvnek az identitáspolitika és a mindennapi etnicitás a két kulcsfogalma. Ez bátor lépés. Nem amiatt, hogy nem lenne bevett a társadalmi jelenségek, fogalmak történeti vizsgálata, hanem a nálunk még le nem folytatott elméleti és módszertani viták miatt. Az identitás/identitáspolitika kifejezések széleskörű használata (az etnikai vagy nemzeti mellett például gender, multikulturalizmus) ellenére sem tűnik teljesen tisztázottnak.⁵ Átfogó etnicitásdefiniációt vagy értelmezést nem ad a szerző, de Feischmidt Margit nyomán a különbségtétel társadalmi gyakorlatként használja.⁶ Úgy tűnik, ebbe az irányba főképp Rogers Brubaker és Jon Fox hatása alatt indult el Egy. Ők a magyar társadalomtudományban sem ismeretlenek, a 10 évvel ezelőtti kolozsvári kutatásuk nyomán létrejött, közép-európai

⁵ Hale, Henry E.: Mi az etnicitás. *Magyar Kisebbség*, 2009/3–4, 57. Itt számos etnicitás-értelmező munka is fel van sorolva, amellel eligazításként is használható. Walker Connor, Clifford Geertz, Benedict Anderson, Rogers Brubaker, Pierre van den Berghe, J.D. Fearon. Uo. 57–58.

⁶ Feischmidt Margit: *Megismerés és elismerés, elméletek, módszerek, politikák az etnicitás kutatásában*. In: uő. (szerk.): *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Budapest: Gondolat-MTA Kisebbségkutató Intézet, 2010.

társadalomtudományi alapmunkának is tekinthető kötetük révén.⁷ Ezek alapján Egry Gábor is talán a Henry Hale általi etnicitást definiáló táborok („primordializmus” és „konstruktivizmus”⁸) közül e munkája nyomán az utóbbiba sorolható. Felmerülhet a kérdés, hogy egy főleg szociológiai, antropológiai módszerekkel kutatott jelenség hogyan vizsgálható történettudományi módszerekkel (is)? Nyilvánvaló, hogy Egry elméleti alapként a brubakeri, ezzel pedig a szociológiai megközelítést használja, ennek pedig empirikus terméke a még most is újnak ható kolozsvári kutatásról készült munka. Ahogy a szerző is említi, mindez történettudományi módszerekkel és megközelítéssel lehetetlen, hiszen megkerülhetetlen a reprezentativitás kérdése. A szerző itt sem ültet fel senkit, szerinte sem lehet a kolozsvári szociológiai kutatáshoz hasonló, a mindennapi etnicitás jelenségét megragadó reprezentatív mintát történeti forrásokból felállítani. Ugyanis csak a fennmaradt forrásokkal lehet dolgozni, ez pedig a történész szabad választását nehezíti, vagy akár el is lehetetleníti. Azonban a szabad választással talán mégsem így van, maga a történész is „zsonglörködhet” a fennmaradt forrásokkal, hitelességüket is megítélheti, vagyis egyfajta önkényes szelekció lehetőségét mégis fennáll, nem beszélve, hogy ugyanazon források másképp való értelmezhetősége is gyakran előfordulhat, vagy ezek instrumentalizálhatók is. Ez akár hitelességvesztéssel is járhat, de talán mégsem tévedek (nagyot), ha egy ilyen lehetőséget valósnak tartok. Tehát Egry azzal a saját maga által is elismert dilemmák⁹ meglétével, a reprezentatív minta felállításának lehetetlensége és a

⁷ Brubaker, Rogers – Feishmidt Margit – Fox, Jon – Grancea, Liana: *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban*. Budapest: L'Harmattan, 2011.

⁸ A konstruktivizmust emellett körülményfüggőnek, instrumentalizálónak is lehet nevezni. Hale, 2009. 59.

⁹ A szerző ennek kapcsán így fogalmaz: „mindazonáltal szembe kell nézni egy olyan módszertani problémával, ami a megismerhetőség korlátja is lesz. A vonatkozó fejezetben részletesebben is szó lesz arról, hogy az egyéni etnicitás megismerésére felhasznált források – bármilyen széles körből kerüljenek ki – jellegükénél fogva nem lehetnek statisztikai értelemben reprezentatívak, vagyis közvetlenül nem alkalmasak arra, hogy ezek alapján a társadalom vagy kisebbségi csoport egészére igaz jellegzetességekről beszéljünk, sem arra, hogy az egyes jelenségek elterjedtségét számszerűen is megbecsüljük”. (38.). Eddig a dilemmák felsorolása, a gondolatmenet másik részére a munka melletti érveléskor visszatérek.

„kész empíria” hiányában kezdte el ezt a munkát. A dilemmák mellett azonban mégis vannak források, és lehet „beszéltetni” őket. A kötet forrásbázisa a magyar, angol, német, román nyelvű szakmunkák mellett a magyarországi és romániai levéltári források voltak.

A kötet elméleti kiindulópontjához visszatérve, egyben össze is foglalva azt, látható, hogy többek közt – és itt számos nyugat-európai szakirodalommal együtt – talán Brubakerre van a legtöbb hivatkozás, ő az elméleti „bázis”. Természetesen maga Egry is reflektál a brubakeri triadikus modellre és alakítja is azt, megteremtve a maga elméleti pozícióját is. A triadikus modellt (ami gyakran sokszögű, akár karácsonyfa-szerű átalakítást szokott kapni) Egry négyszöggé formálja át, ezzel egyrészt előrevetítve, hogy a szokásos csoportokon kívül lesz még egy elem ebben a talán egyszerűnek tűnő – de azért gyakran mégsem az – viszonyrendszerben. Túl is lép tehát ezzel a magyar kisebbségeken, beemelve a (földrajzi) többségi regionális/regionalista csoportokat.

Brubaker és társainak, és többek között Tara Zahra nemzeti közömbösség (*national indifference*) elméletei azok, melyeket Egry használ az elemzésben. A kötet törzsszövege három elkülönített részre tagolódik: az identitásra, a szakpolitikákra és stratégiákra, valamint a mindennapokra. Ezeket keresztül eljutunk Budapestről, Prágától, Pozsonytól, Bukaresttől Szlovenszókra, annak déli részén, Erdélyen keresztül Losoncra, Karánsebesre, Uzonba, Bálincba; az identitáspolitikai diskurzusait megteremtő intézményeken, Magyarországra utazó diákokon, népszámlálási biztosokon, állambiztonsági dolgozóktól néptribunáig, teniszbiztosokig, falusi csőszig, „hülye” csendőrig. Persze ezek mellett még nagyon sok szereplője van ennek a kötetnek, de ez a felsorolás is érzékelteti a sokhelyszínes és sokszereplős kötet szerkezetének karneváli gazdagságát. Ennek megfelelően a különböző tanulmányok több szinten tárgyalnak különböző jelenségeket. A *Barátok között?* rész a különböző, állami, kisebbségi és regionális nacionalizmusok ön- és egymásról alkotott képük révén a kölcsönös, gyakran nem is statikus viszonyrendszerével foglalkozik, melyet a magyar–magyar, anyaországi–kisebbségi kapcsolatrendszer bemutató rész követ. A második, valamint a harmadik rész már specifikusabb esettanulmányokból, például a Külföldiek Kollégiuma keretén belül Magyarországon részképzésben részesülő, a jövő kisebbségi

értelmiségi rétegének néhány potenciális képviselőjének anyaországi tapasztalataival, a „hivatalos” nemzetfelfogáshoz való viszonyukkal, valamint a továbbiakban egyén és állam találkozásokor az etnikai kategorizálással, önazonosítással, nemzetiségmeghatározással foglalkozik. Ez utóbbit a címével a nemzeti központok identitáspolitikái merev kategóriáira utaló *Prokrusztész ágyai* alfejezetben az 1930-as csehszlovákiai és romániai népszámlálások esetén keresztül, a román állambiztonságnak az „irredenta” fogalmi használatával, valamint az 1934–35-ös romániai köztisztviselői nyelvvizsgák bemutatásával tárgyalja. A mindennapi etnicitást pedig lokális, néhol mikrotörténeti dimenzióban tág – főleg erdélyi – földrajzi környezetből felhozott esetekkel elemzi.

A kötet három része egyben az elemzés különböző szintjeit is képviselik, az identitáspolitikával foglalkozó első rész a (nemzetiesítő) állam mellett inkább egy hivatalosnak is nevezhető szint, melyben identitáspolitikát gyártanak a csehszlovák, magyar, román állam mellett a regionális és kisebbségi elitek is. Az ezek közti viszonyrendszer a mi és ők különbségek kapcsolatában a minden csoport által konstruált nézőpontok alapján rajzolódik ki. A csoportönazonosságok, csoportönazonosság elvárások megfogalmazásai a nemzetkonceptiókon keresztül válnak dinamikussá. Az időbeli keretek azonban túlmutatnak az 1918–1944 közti időszakon, ugyanis a „mi” és „ők” identitáspolitikái látászögei már a világháború előtt is léteztek. A viszonyrendszerben pedig mintha mégis a Magyarország és magyarokról alkotott kép kerülne túlsúlyba. Nem elsősorban azért, mert a szerző szerint ez így helyénvaló, hanem a magyar csoportokhoz a szereplők összessége viszonyult. Ez általában egy negatív képet jelentett az oligarchikusnak, arisztokratikusnak, elnyomónak, ázsiaiinak, barbárnak vélt népről, szemben a (csehszlovák) demokratikus republikanizmussal, valamint az addig jogtalanul elnyomott, őslakos, római származású románokkal. A kép azonban nem ennyire egyszerű (miért is lenne), ennek több szintje van, és néhol előfordulhat átjárás is. Egy egységesnek vélt és láttatott nemzeten belül lehettek eltérő, akár szembenálló identitásképzetek, auto- és heterosztereotípiák. Egy Gábor ezzel a nemzeten belüli etnicitást fedezi fel. Így jelenik meg a szubszidiarisztikus nacionalizmus, amely a kisebbségi csoportokat önmeghatározásuk alapján jellemzik, „vagyis a nemzetépítés és a nemzeti önmegvalósítás önálló, a központtól

független képviselőinek látják és láttatják magukat, a terepismeret és a létező interetnikus kapcsolataik jogosítanak fel arra, hogy önállóan véghezvigyék az egyébként közösnek felfogott nemzetépítést” (212.). Ez pedig Egry szerint főleg az erdélyi magyar, erdélyi román, kisebb mértékben a felvidéki magyar közösségeket jellemezte. Előbbi 1940–1944, az erdélyi román a két világháború között működött, a felvidéki/szlovenszkói pedig a visszacsatolás utánig. Ez talán annyira nem újdonság, a brubakeri triadikus modell működésének egyik fontos eleme, mégpedig hogy a nemzeti kisebbségek is nemzetépítő csoportként léphetnek fel. Ami újdonságnak tűnik, az az, hogy regionális/regionalista nemzetépítések a nemzeti jellegű csoportképzésig juthatnak el. A szlovák autonomisták esetében a szerző az erdélyihez hasonló mértékű regionalizmust nem fedez fel, ami a látványos erdélyi/regáti viszonyrendszerben etnicitást is képzett.

Ennél a kérdésnél érdemes megállni, a kötetben ugyanis többször előfordul ez a fajta vélt erdélyi román regionalizmus. Mint szereplők vagy működtetők ebből az elitből Alexandru Vaida-Voevod, valamint Iuliu Maniu neve fordul elő többször. Ők az erdélyi politikai elit vezetői, azonban a Romániával való egyesülés központi figurái is. Miközben kétségtelenül ehhez a régióhoz tartoztak, ennek elitjébe is, az egyesülés létrehozásában, valamint Románia politikai életében játszott szerepük sem támasztja alá a regionalista, központtal szembeni, akár etnikai különbséget is létrehozó nemzetépítési igényt. Ennek bizonyítására Egry kevés forrást használ, többnyire hagyatékokat (természetesen nem az egészet). Diskurzív téren is létezett egy különbségtétel (akár etnicitás is) az erdélyi és regáti elit között, azonban arról is lehet ebben az esetben szó, hogy a román nemzetépítés vezetéseért folytatott pozícióharcra párhuzamosan folyt a vetélkedés a nemzeten belüli nemzeti hitelességért (ki a jobb román). Attól még tehát, hogy az erdélyi románoknak van regionális diskurzusuk, még nem biztos, hogy ettől egyben regionalisták is.

Az identitáspolitika eszmetörténeti vizsgálatánál az alapos részletesség mellett egy kisebb mértékű arányeltolódás is észrevehető Csehszlovákia felé. Egry szerint a pártok mentén egy pilléresedettebb társadalomról lehet beszélni, a magyar kisebbségeken belül a románaiain kívül máshol erősebb belső törésvonalak fedezhetők fel a számszerűen is jobban mérhető

aktivista csoport miatt, azaz a szociáldemokratákra való átszavazás miatt is. Románia esetében az OMP-központúság miatt etnopolitikailag homogénebb viszonyok voltak. Egrynél az is látható, hogy szándéka szerint ennek dekonstruálásától nem zárkózna el, de ezt nem mondja ki. Megemlíti, hogy voltak azért az OMP-vel szembenálló erők is, csekély befolyással – de szép számmal –, valamint érezhető egyfajta érzékeltett kétely is az OMP által a választások esetén hangsúlyozott és megtestesített pártegység iránt. Vagyis a választási visszaélésekkel indokolt gyengébb (a népszámlálási etnikai arányt el nem érő) OMP választási eredmények magyarázata szerint mintha inkább plasztikus, mint bizonyított lenne.

Csehszlovákia esetében az ottani történeti munkák használata lehetővé tette az aktivisták társadalmi beágyazottságának vizsgálatát, ilyen szempontból tehát itt ideálisabb terepről van szó. A demokratikusabb berendezkedés is lehetőséget nyújthatott az azonosuláshoz. Egy bizonytalanul és elvétve azért Románia esetében is felfedezni vél ilyesmit. Ez meglehetősen ingoványos terep, mivel a két világháború közötti romániai politikai rendszer demokratizmusának jellemzésétől a magyar történészek elzárkóznak. Az ellenpontozásra a román történetírást azért nem hívja segítségül a szerző, mert a román nemzeti látószögű történetírás talán szerinte is idealizálja a királyságot. Egy kijelentése a román demokráciáról és egy potenciális, de korlátozott magyar azonosulásról nemcsak a forrásalapú bizonyítás hiánya miatt tűnik kevésbé megalapozottnak, hanem a korabeli román „demokráciának” főleg a választások idején megnyilvánuló demobilizáló (erőszak, visszaélés, csalás), akár a politikai közösségből kizáró jellege miatt, ami a kisebbségek részéről történő azonosulást nyilván megnehezítette. Maga a rendszer is kizárta a kisebbségeket a hatalomból, nem beszélve a diskurzív térről, a nyilvános kisebbségképről és annak alakulásáról, valamint az azonosulást elősegítő demokráciatapasztalatok is hiányoztak.

A vizsgált csoportok körében is eltérő demokráciaértelmezések léteztek, akár egy „nyugatiasabb”, köztársasági, Csehszlovákiával azonosuló, ezzel Magyarországot is elutasító önazonosságképhez vezető, vagy magyar részről a csehszlovákiai minta delegimitálását megcélzó, antiliberalis demokráciafelfogás, valamint népszolgálati demokráciaértelmezés miatt. Egy szerint a kisebbségi magyar identitáspolitikák közötti legnyilvánvalóbb hasonlóság a mindkét

esetben fellelhető organikus nacionalizmus. (A kérdés: lehet-e ez másként, ha eleve etnokulturális alapon szerveződtek meg ezek a közösségek?) Ennek legfontosabb korabeli megnyilvánulásai a fasizmus és a nemzetiszocializmus, vagyis szükség van az ezekhez való kapcsolódás vizsgálatára. Ez egyben egy újabb pozicionálás más, a magyar kisebbség történetével foglalkozó történésekkel szemben: „általában arra helyezik a hangsúlyt, hogy a kisebbségi pártok vezetői rendre elhatárolódtak a náci berendezkedés modelljétől, általában óztkodtak az állam előtérbe helyezéséig, illetve sokuk számos kérdésben nem fogadta el a zsidóság kirekesztését, vagy egyéb radikális disszimilációs nézeteket. Emellett rendre megemlítik a különböző kisebbségi identitáspolitikák keresztény alapjait, mint ami nem összeegyeztethető elsősorban a náciizmussal, továbbá visszhangozzák a kisebbségi szereplők önjellemzését maguk és közösségük demokratikus voltáról. A végső következtetés tehát általában az, hogy mivel nézeteik nem *azonosak* [kiemelés a szerzőtől – SzCs] sem a fasiszta eszmerendszerrel, sem a náciizmussal, így közülük sem lehet ezekhez”. (208.) Egy itt valami új szemléletet próbál behozni, és Roger Griffin generikus fasizmuselméletéhez nyúlt.¹⁰ Ez ugyanolyan leegyszerűsítésnek tűnik, mint a szerző által is annak – valamint „episztemológiai képtelenségnek” – vélt, a náciizmust és a fasizmust egyedi jelenségnek tartó koncepciók. Azzal egyet lehet érteni, hogy a korszak hatott a kisebbségi identitáspolitikákra, a nemzetkoncepciókra, de én mégis másképp közelíteném meg. Egy érvelésében észlelhető egyfajta bizonytalanság, azonosíthatóságukat azonban csupán Mussolini mozgalmához egy lábjegyzetben állapítja meg (210.). Egyrészt az antiliberalizmus automatikusan nem jelenthet fasizmust, és itt talán érdekesebb lett volna a fasizmus szakirodalmát alaposabban feltárni, ám persze ez már felvetheti annak kérdését, hogy ez mennyire feszítette volna tovább a kötet tematikus kereteit. A fasisztának vagy nemzetiszocialistának tartott szervezetek esetében az látható, hogy egy militáns (tömeg)mozgalom

¹⁰ A fasizmus a kultúrán keresztül ragadható meg, „a fasizmus (és vele a náciizmus) egy olyan eszme, amelynek magja a hit vagy a mítosz, hogy a degenerálódás korát, a liberális világrendet maga mögött hagyva a nemzet megújul és megifjodva megszületik”. (208.) Azt Egy is megjegyzi, hogy mindez vitatható, de érvényes kategorizálásként használhatónak tartja.

állt mögöttük.¹¹ A korporatív társadalomkép sem tekinthető csak fasiszta sajátosságnak, hanem a keresztényszocializmusba is beépültek, utóbbi eszmeáramlat például a romániai magyarok esetében említésre sem kerül, holott itt is létező jelenség volt, ha nem is a Csehszlovákiában létrejött pártkeretekben.

Tehát az identitáspolitikák sem befele, sem kifele nem statikusak.¹² Ezzel ebben a korszakban is jelentős identitáspolitikai változások mehettek véghez, az egymáshoz fűződő, de a vélt csoportbeli viszonyokat is átrendezve. Az identitáspolitikák hálózatát, változásait áttekintve Egry egyik kérdése az, hogy „beszélhetünk-e arról, hogy a két világháború közt kialakult két, addig nem vagy nem abban a formában létező közösség, amelynek képviselői magukat egy sajátos csoportidentitás megjelenítőinek láttatták?” (204.) Itt úgy néz ki, Erdély esetében könnyű válaszolni, ugyanis már az első világháború előtt is létezett – szerinte – a regionális identitás. Ezzel szemben a „felvidékiség” húsz év alatt jött létre, és utána a magyar parlamentbe behívott képviselők magyar pártokba lépésével megszűnt. Ezzel kapcsolatban felmerül az, hogy a Szlovákiában maradt magyarság körében ez nem maradt mégis meg, vagy akár a behívott parlamenti képviselők egyéni szintjén, jól körülhatárolható regionális szervezet nélküli formában, akár a politikai pozíció nélküli szférában? Természetesen erre nemleges is lehet a válasz.

Az identitáspolitikák sikerességének „tesztelését” több szinten végzi el Egry Gábor. A középső szint – négy esettanulmány – az állami identitáspolitikák gyakorlatának szintje, és a mindennapi szint. Mindkét részben az egyén kerül középpontba, az addigi „közösségi reprezentációs” szint után. Egry szerint „az identitáspolitikai aktív, nyilvános megjelenítése csupán konstrukció, bizonyos értelemben ajánlat a csoportidentitásról, és nem a csoporttagok önazonossága”. (217.)

¹¹ A kisebbségi magyar pártok esetében ez nem létezett, nem voltak kisebbségi magyar „szénásingések”, Csíkszereda vagy Sepsiszentgyörgy központjában masírozó székelyruhás bajszos mellényesek.

¹² Az identitáspolitikai szempontjából a 30-as évek tájékán fellépő nemzedékek mind Csehszlovákiában, mind Romániában (*Erdélyi Fiatalok*, *Hitel-kör*) jelentős változást és egyben kihívást is jelentettek a budapesti magyar identitáspolitikának. Ez kompromisszum révén Erdélyben megoldottnak tűnt, Csehszlovákiában a *Sarló* mozgalom identitáspolitikai „kizárásával” járt.

Ennél a két résznél azonban felfedezhető a fókuszbeli aránytalanság, valamint az összehasonlítás csorbulása. A második rész négy esettanulmányából kettő, de inkább három romániai és romániai magyar-központú. A mindennapokról szóló rész is majdnem teljesen Erdély-központú, azonban észrevehető a törekvés ennek kiküszöbölésére. Ahogyan a Magyarországra a harmincas években tanulmányi útra érkező, előzetes szelektáláson átesett (vagyis potenciálisan a budapesti identitáspolitikába illeszthető) diákokról szóló esettanulmányban magyar(országi)-magyar egyéni szintű kapcsolatok rajzolódnak ki. Ez a „föltett” nemzedék Magyarország-képének (át)alakulásának esettanulmánya, ami a nem magyarországi szocializáció eredménye is. A meglévő pozitív, „nemzetegyesítő” talákozások mellett a megtörtént csalódások is szerepet kapnak (hangsúlyosabban is), például az először pozitív Magyarország-kép fokozatos átalakulása a már eleve – főleg a társadalmi viszonyok miatti – negatív képpé. Emellett az elvártak gondolthoz viszonyítva talán meglepőnek tűnő Románia-képet állítanak szembe a magyarországiak „torz”, sztereotip képével, a vélt nemzetiesítő, sérelmeket okozó államból minta lesz. Egy csak a diákok Romániát, a román nacionalizmust mintaként felállító megnyilatkozásait elemzi, azonban itt az is észrevehető, hogy torzkép találkozott torzképpel, ugyanis a két világháború közötti Románia távol állt a harmonikus társadalom mintapéldájától. Itt érdemes lett volna árnyalni azt, hogy a diákok által felállított modell inkább egy elvárás-kép volt, amit a romániai társadalomszerkezet kritikájából meríthettek. A homogenizált, törésvonalak nélküli egységes nemzeti társadalom csak célkitűzés volt, távol a harmincas évek romániai viszonyaitól. A Vasgárda mint nacionalizmus-minta pozitív példaként való szembeállítás a puhának vélt magyar nacionalizmussal szemben, a meglepetés ereje mellett, rejtve utalhatott a diákok román állam- és társadalomképeire is. Ebben az esetben is azonosulhattak a Vasgárda állam- és társadalomképpel, ami elfordulást is jelentett az államtól.

Több esettanulmány révén a szerző arra az eredményre jut, hogy a nemzetiesítő állam nem is volt olyan nemzetiesítő. Vagyis nyilvánosan, programszinten az lehetett, de több esetben, és ha egyéni szintekre kerül az elemzési kísérlet, más rajzolódik ki. Személyes kedvencem az esettanulmányok közül a román állambiztonságnak az *irredenta* megfigyeléséről szóló rész. Ezt

tartom a kötet, a Külföldiek Kollégiumába „utazó” diákokról szóló írása mellett, a legerősebb esettanulmánynak, ha nem is feltétlenül az értelmezés, hanem a társadalomtörténeti megközelítés és a forráskritikahasználat miatt. Kiderül, hogy egységes irredentafogalom a román állambiztonság (Siguranța) „szótárában” nem létezett, az hely- és tisztviselőfüggő volt. A siguranță szó jelent biztonságot és magabiztosságot is, utóbbival tehát ezt a szervet nem lehet megvádolni ebben az esetben.¹³ Egyri szerint pedig az iratokban fellelhető *irredenta* a „hagymához” hasonlít. (326.)¹⁴ A szerző szerint, ha potenciálisan majdnem mindenki irredenta lehetett, aki nem román volt, maga a fogalom üres halmazzá válik (ami ugyanakkor tele van), ebből a körből csak az érintettek románná válásával lehetett kilépni.¹⁵ Ha erzsébetvárosi, máramarosszigeti, székelyudvarhelyi vagy csíkszeredai magyar volt az illető, emellett még középosztálybeli is, nagyobb esély volt arra, hogy háborús helyzetben internálótáborba került. Ha dolgozó és nő, netán még magyar is, akkor pedig jó esély volt a kommunista jelzővel való stigmatizálásra.

Ezzel a résszel szemben a legkevésbé meggyőzőnek az 1934–1935-ös román nyelvizsgákról szóló tanulmányt tartom. Itt Egyri Gábor felfedezni vél egy közigazgatási alkalmazotti szolidaritást, prefektusmozgalmat a kisebbségi alkalmazottak megtartása érdekében, akár az állam rendelkezéseivel szemben is. A vizsgafogalmazásokat forrásként használva egy identitáspolitikailag nem besorolható, nemzeti szemszögből peremhelyzetben lévő – a „magyar sérelmi propaganda szerint nem is létezhet”¹⁶ – közeget

¹³ Így lesz a siguranța-ból nesiguranță (bizonytalanság).

¹⁴ Vagyis a koncentrikus körökhöz.

¹⁵ Ebben az esetben a reprezentatív minta is érvényesül, 1933-as listák alapján több mint 1200-as létszámmal.

¹⁶ Az Országos Menekültügyi Hivatal keleti menekültek számát megállapító összeírást használja, eszerint pedig minden közalkalmazott el kellett volna menekülni. A 197. 000 menekült közül 20.000 ember volt közalkalmazott, ezt összevetette az 1910. évi népszámlás foglalkozásszerkezeti adataival, ami a Bánsággal és a Királyhágón túli (történelmi Erdély) területekkel együtt 18.000-t mutatott. Eszerint a Partiummal és a többi Romániához kerület területekkel együtt kijönne a 20.000-s szám. Itt azonban esetleg legalább említésszerűen azokat a kételyeket is el lehetett volna oszlatni (egy alapos kutatás időigényes is lehetett volna), hogy a nyolc év alatt volt-e, akár a háború következtében is, a közigazgatást felduzzasztó ok. Emellett az sem tisztázott, és nem is könnyű

lát. Ugyanezeket használja az önazonosítások megállapításához is. Ezzel kapcsolatban két dolgot tartok problematikusnak, vagy legalább nem elég megfontoltnak. Egy ilyen vizsgahelyzetben, ahol talán mégsem szigorú elvárás, hogy az állami lojalitást deklaráltan bizonyítsák a vizsgaalanyok, attól a közigazgatási, egyben állami alkalmazottól való elvárás is. És egy ilyen típusú, a nemzetiesítő állammal szembeni aszimmetrikus, vagy kiszolgáltatott helyzet nem ideális terep az önazonosítás belső, saját korlátozás nélküli felmutatására. Valamint ezekben az esetekben nem ismerjük a magánszférát, az „öszinte” – belső – egyéni meggyőződést, a magyar kisebbséghez vagy nemzethez való viszonyukat, például hogyan szavaztak, privát közegben hogyan viselkedtek. Az ortodox templomoknak a városi térben elfoglalt pozitív képének hangsúlyozása pedig egy vélt elváráshoz való igazodást is jelölhet. Több megyét lefedő forrásanyagot használ, a tipologizálhatóság látszatát keltve, még ha ezzel bizonyítottnak is tűnhet, hogy volt prefektusi ellenállás, létezett köztisztviselői presztízs, akár a nemzeti szolidaritáson is túl. Am olyan kisrégiókra vonatkozó irategyűttesek vannak itt túlsúlyban, ahol a kisebbségekkel szembeni nemzetiesítés szükségessége alacsonyabb volt, szemben a többszámú magyar vagy nagyobb magyar lakosságú területekkel, ahol a magyar nyelv jelöletlensége (vagyis dominanciája) lehetett a jellemző. Valamint a szerző által is említett pragmatikus – nem volt kellő szakember – szempontoknak is fontos szerepük volt.

Egry Gábor könyvében a mindennapi etnicitáshoz vagy általa határtermelésnek is nevezett jelenséghez szeretne eljutni, talán ezzel tud a legújyszerűbben, eredetibben fellépni. Neki is vannak kételyei ezzel kapcsolatban, tisztában van a korlátokkal, de azért mégis járható útnak véli: „[...] Mégis az a tény, hogy ezek a források a két világháború közötti Románia létezésének teljes időszakában annak minden megyéjében megtalálhatók, és a kirajzolódó jelenségek egyaránt megfigyelhetők falusi és városi, munkás és paraszt, középosztályi és elit közegben, megengedi azt a következtetést, hogy az etnicitás későbbiekben bemutatott jellegzetességei nem kötődtek különleges, speciális körülményekhez, és nem csupán kivételes eseteket jelentettek, hanem az ország minden részén és a társadalom

vállalkozás, hogy az uralomváltás alatt a (magyar) kilépők helyére kerültek-e addig nem a közigazgatásban dolgozó magyarok.

minden részében fellelhetőek voltak. Bár az így nem eldönthető, hogy a társadalmi interakciók pontosan mekkora részét jelentették, arra alkalmas forrásanyag, hogy az eseteket tipizáljuk, és besoroljuk”. (38.)

Egry két, szerinte egymást kiegészítő megközelítést alkalmaz, a már említett kolozsvári kutatás során használt etnicitási megjelenés típusait (ugratás vagy gúnyolódás, hallgatás vagy tabusítás, konfliktus, nemzetileg megjelölt kategóriák közötti választás), valamint Jon Fox és Cynthia Miller-Idriss tipológiáját (nemzetről és a nemzettel történő beszéd, nemzeti fogyasztás, nemzethez tartozás performálását, nemzetileg jelölt kategóriák közötti választást). Szerinte a kettő közül a második a történeti források esetében alkalmasabb. Nagy mennyiségű anyagot és esetet vonultat fel, melyek többszintű, etnikai, társadalmi határtermelést eredményeztek. Maga az etnicitás mint „történet”, társadalmi gyakorlat is bonyolult jelenség. Más és más viszonyulások történhetnek, amiben nem is az államnak, hanem az adott helyzetnek, helyi közösségnek van döntő szerepe, és gyakran a helyiek és a kívülről érkezők közötti viszonyról mond el sokat. Ezzel pedig, állítja Egry, a nemzeti közömbösség (Zahra) ebben az esetben nem használható, mivel a reakcióélmény nem jelenthet nemzeti közömbösséget, hanem bevett társadalmi szokások eredménye. Az esetek felmutatása során is észrevehető a lokális szinteken létezőnek vélt határok merevségének megkérdőjelezésének a szándéka, egyben pedig a határátlépés lehetőségének a felvázolása, az együttélésből is következő természetesnek vett, ezért már mindennapivá vált, elfogadott és a gyakran már etnikai jegyeket nem is feltétlenül hordozó különbségek állandósulása, ami a kívülről, az állam vagy máshonnan érkezők részéről válhatott rendkívülinek látottnak, előzetes tudás hiányában pedig sokszor félreértetté. Ilyen lehetett olyan, etnikailag jelöltnek tűnő megnyilvánulások, mint a tánc (csárdás, hora), a katonadalok éneklése.

Az etnicitás újraértelmezését, az etnikai törésvonalak eltűnését, az átjárhatóságot pedig leginkább a középosztály esetén véli megalapozottnak. Egry bemutat (megkonstruál) egy közös erdélyi középosztályi kultúrát, ahol például az „oláhozás” sem jelent sértést, de nemcsak itt, hanem általában is a társadalmi státusnak meghatározóbb szerepet szán. Ezzel létrehoz egy idealizált középosztályképet, ami azért is tűnik ambivalensnek, mert az

identitáspolitika-termelők is jórészt idetartoztak, és az identitáspolitikák viszonyrendszerét tekintve nem testvéri szereteten alapul, hanem kevés kivételtől eltekintve rivális közösségépítést működtettek. Ettől függetlenül olyan egyedi esetekben, ahol az érintkezés elkerülhetetlensége miatt akár tiszteletből is létrejöhetett az elhallgatás, vagy régi barátságok, ismeretségek esetén eléggé bizarr lett volna mégis az etnikailag jelölt viselkedés. Az ambivalenciával pedig maga a szerző is tisztában van: „[...] ezzel együtt talán túlzás lenne közös középosztálybeli kultúráról beszélni. Elég egyértelmű, hogy a bemutatott esetek inkább egy köztes mezőre utalnak, ezek mellett intézményesen is létezett a magyar és román középosztályi világ. Magyar és román kaszinókkal, klubokkal, egyesületekkel és persze a nemzeti kultúra nagyon is nemzetinek tekintett intézményeivel, színházakkal, operával, zenekarokkal. [...]. Ahol a közös középosztálybeli kultúra felszínre bukkant, az éppen a könnyedebb műfaj és a szórakozás volt, ez jelentette azt a köztes teret, ahol elhalványult a nemzeti hovatartozás jelentősége”. (459.) Mindemellett a mindennapi etnicitással foglalkozó rész kétségkívül egyben szórakoztató is.

Végül is mit akar elmondani Egry Gábor ezzel a programadó szándékkal is írott könyvében? Egyrészt pozicionálta magát egy hanyatlástörténetet meghaladó pozícióba, ahova sikeresen elhelyezte magát, de ezzel nem biztos, hogy teljesen egyedi vagy eredeti státuszba lépett. Mindenképp hiányoltam, ha nem is nagyon átfogó, de egy reflektáló, akár polemizáló historiográfiai fejezetet, ami a beazonosítást is segíti, mit/kit tekint ő sérelemtörténetnek/sérelemtörténetírónak. Úgy tűnik, hogy témakiválasztása révén is a sérelmek – azért nem totális – delegitimálására törekedett. Azonban mintha a mondanivalója több esetben a kellő bizonyítás hiányát látatja, ugyanakkor az alkalmazott módszer kellően alkalmas arra, hogy a két világháború közötti identitáspolitikai elvárások és a mindennapok, valamint az egyéni szint között előforduló ambivalencia léte elfogadható legyen. A mindennapi esetek pedig a szerző szerint arra is rávilágítanak, hogy a trianoni traumának nevezett jelenség sem olyan magától értetődő, mint ahogy tűnik. Önmagában traumatikus jellege sem mindig, mindenkinél és mindenhol egyértelmű, ahogy az sem, hogy az ezután bekövetkezett folyamatok Trianon nélkül nem történtek volna meg, ezzel pedig inkább kulturális traumaként, mozgósítási eszközként működött,

ennek a sikere pedig inkább korlátozott, semmint hogy teljes lett volna. Mindez számszerűsíthetősége nyilvánvalóan nehéz, majdnem lehetetlen, de ugyanúgy biztosan létezett az ezzel való mozgósítás – még ha nem is teljes – sikere. Konkrét adatok hiányában ez a kérdés interpretációs közegeben marad, érvekkel több részről is, de talán – akár eltérő mértékű – közép- és hosszú távú jelentősége megkérdőjelezhetetlen.

A szerző által választott összehasonlító módszer is működik, főképp az identitáspolitikai résznél, azonban ahhoz, hogy ez teljesebb legyen, mind Csehszlovákia, mind Románia esetében hasonló mélységű kutatásokra lesz szükség, mivel ezzel a számonkérhetőség (és akár az önkényesség vádjja) fennmarad. Ha nem is épp minden kisebbségi magyar közösségre, de ki lehet terjeszteni ezt a módszertant legalább Délvidékre és Kárpátaljára, de talán jogos például a Székelyföld esetében is a szélesebb merítés. Emellett további kutatások számára az etnicitáskutatás időbeli kiterjesztése is indokolható a dualizmus és az államszocializmus korszakára. Egy Gábor módszere, a társadalomtudományos megközelítés nem általános a magyar kisebbségi történetírásban, és nem biztos, hogy ez rövid időn belül meg fog változni. Nem egyszerű olvasmány, azonban inspiratív. Megközelítése, elméleti igénye és igényessége, a választott módszertan tiszteletreméltó, újszerű és többnyire működőképes is, a mondanivaló elgondolkodtató, és legalábbis a korszakkal és a témával foglalkozó történészeknek megkerülhetetlen, a helyi dimenzió beemelésével pedig remélhetően historiográfiai irányteremtő is lesz.

SZAKÁCS BORBÁLA*

A próbálkozások folytatása

Losonc Márk (szerk.): *Ki vagy te, vajdasági magyar? Írások az identitásról és annak hiányáról.* Újvidék: Forum, 2017.

„**A**zt hiszem, a fennmaradást nem is annyira a próbálkozások sikere biztosítja, hanem a próbálkozások folytatása” – zárja Várady Tibor egyik gondolatmenetét ITT című, a szóban forgó kötetben megjelent esszéjében, az ismertető könyvben.

A Losonc Márk által szerkesztett kötet maga is egy ilyen próbálkozás, kérdés – bár ezek szerint nem kulcsfontosságú –, hogy mennyire sikeres.

A szerkesztői előszót és benne a kötet szerzőinek kiküldött felkérőlevelet olvasva a próbálkozás nem szól másról, mint hogy a címben megjelölt kérdésre minél többféle ember a maga módján – a maga eszközeivel és perspektívájából – választ adjon, szem előtt tartva saját történeteik mellett a vajdasági magyarok közös történeteit, különböző múltértelmezéseit, a közösség kulcsproblémáit és a közösség előtt álló dilemmákat. A próbálkozás kimondott célja, hogy szemléltesse a vajdasági magyarság sokrétű voltát, s hogy hozzájáruljon „az együttgondolkodás kereteinek megteremtéséhez, az integratív útkereséshez” (5.).

Losonc szerint a vállalkozásnak legalább az egyik kitűzött célt sikerült megvalósítania: a vajdasági magyarok identitásait nem egysíkú, reduktív módon mutatja be, hanem összetettségükben, a személyes és közösségi elbeszélések összefonódása révén. A felkéréshez képest az előszóban azonban mintha az integratív útkeresésről már lemondani látszana, és a kötetnek – a Várady-féle próbálkozások folytatására rímelve – szerényebb szerepet szánna:

* A szerző politológus, az Oktatási Jogok Biztosa Hivatalának munkatársa. E-mail: szakacs.boro@gmail.com.

bízunk benne, hogy lesznek, akik ötven, száz év múlva is megpróbálják megválaszolni a kötet címében található kérdést, s nem fogják figyelmen kívül hagyni az itt kínált válaszokat.

Tanulságosnak tartom ezt az előszót, az utat, amit a szerkesztő bejár az ötlet megszületésétől a kötet összeállása után a felvezető megírásáig. Az ambíció megfogalmazásánál azonban jobban izgat, hogy menet közben miért változott meg a kérdés, s hogy erre miért nem reflektál nyíltan a szerkesztő? A felkérő levélben a kötet címével ellentétben a következő kérdés áll – melyet több esszé szerzője visszaidéz, ízelletet írásában: Kik vagytok ti, vajdasági/délvidéki magyarok? A kérdés rövidülése és egyes számúvá alakulása mögött sejthetnénk praktikus okokat is, például hogy egy könyv címe jó, ha tömör és velős. Itt azonban többről lehet szó, minthogy az előszó felütésében Losonczi kimerítően érvel a ki-vagy-te jellegű kérdésfelvetés mellett, amely szerinte egyfajta ellenállás kifejeződése: elutasítja nemcsak a mi-vagy-te esszencializáló felvetését, de a kik-vagytok-ti – az eredeti kérdés – kollektivizálását is. A rövidülés másik része, a délvidéki elhagyása is érdekes, főleg annak tükrében, hogy mind Losonczi az előszóban, mind a kötet több szerzője a későbbiekben kifejti, hogy vajdasági magyar szempontból miért hordoz – más és más okokból – negatív konnotációkat mind a Vajdaság, mind a Délvidék megnevezés. Aztán mégiscsak dönt: a délvidékit elhagyva a cím vajdasági magyarokról beszél, és bár az okok sejthetők, jó lett volna olvasni, hogy Losonczi szerint miért erre billen a mérleg nyelve.

A kötet 15 szerző 14 írását tartalmazza, és valóban elég sokszínű, úgy műfajilag, mint a szűkebb témaválasztás szempontjából: Kocsis Árpád szépirodalmat ad, Bogdán József és Radics Viktória irodalmi értékkel ír saját identitásküzdelméről, Losonczi Alpár a filozófus precizitásával szalazza szét Jugoszlávia örökségét, Losonczi Márk pedig erős publicisztikai vénával, a közösségi kulcskérdések asztalra rakásával próbálja felrázni a vajdasági magyar politikumot.

A könyv a maga többműfajúságával intellektuálisan nagyon izgalmas, és érzelmileg is többször megrendítő olvasmány. A hosszabb-rövidebb esszék névsor szerint jönnek sorban, ami a szövegeket teljesen egyenrangúsítja, és mintha a könyv annyit mondana, feltettünk egy kérdést, és nézd: itt egy válasz, és nézd, itt van még egy, és itt még egy. Vagy inkább azt mondja: nézd, egy vajdasági magyar, és nézd, itt egy másik, és itt egy harmadik. Nincs

jobb identitás, nincs értéktelenebb nézőpont. „[...] sokfélék vagyunk, és sokféleségünkben az erőnk.” (Bakos Petra, 18.) Közben a szövegek mind mások, és a kötet műfaji eklektikussága érdekes olvasói élményt nyújt. Persze, csak ha az ember lineárisan olvassa, nem szemezgetve – amit szintén megtehet. (Apró megjegyzés a szerkesztéssel kapcsolatban: a kötet olyannyira különálló esszék egymásutánja, hogy ott sem szerkesztették egymáshoz a szövegeket, ahol ez megtehető lett volna. Például hiába utal több szöveg is Losoncz Márknak a kötetben szereplő – ámde korábban egy online felületen megjelent, így a többi szerző által előzetesen ismert – írására, az utalások nem „Losoncz Márk kötetben szereplő írására”, hanem „Losoncz Márk nemrég megjelent egyik írására” utalnak.)

A kötet műfaji eklektikussága és a szerzők kvázi szabad témaválasztásának hozadéka, hogy az írások véletlenszerűen egészítik ki egymást, vagy mutatják meg társadalmi jelenségek és léthelyzetek különböző oldalait. Míg többen leírják, hogy a vajdasági magyarok többsége nem tartja magát sem Magyarországhoz, sem Szerbiához tartozónak, s van aki elemzi, hogy mit jelent a vajdasági magyar közösség számára az, hogy tagjai kettős állampolgárok bár, nulla honpolgársággal bírnak, vagy legalábbis egyik államban sem viselkednek citoyenként – addig van aki feltárja, hogy mi vezetett ahhoz, hogy sem Magyarországon sem Vajdaságban nincs otthonosságérzete, hogy nincsen „ittthon otthon, amiként sehol sem” (Radics Viktória, 168.), és hogy számára mindegy, hol ír-olvas több nyelven. Míg többen érintik a délszláv háborút, és hogy mit jelentett ez a vajdasági magyar közösségnek – addig van, aki leírja, hogy gyermekként milyen volt nyitott ablakok mellett állni az ajtófélfá alatt, várni, esik-e bomba a házra, s hogy milyen volt hátrahagyni a hadköteles apát, és reménykedni, hogy életben marad (Tóth Szilárd János). A kötet tehát valóban sokszínű, és valóban a személyes és közösségi elbeszélések összefonódása révén mutatja meg a vajdasági magyar identitások összetettségét.

Ami azonban hiányérzetet kelthet az olvasóban – akkor is, ha nem bennfentes vajdasági magyar ügyekben –, az a szerzők világnézeti együvé tartozása. A Délvidék/Vajdaság szemüvegén keresztül tudom ezt legegyszerűbben megfogni: bár az eredeti kérdésfelvetés azt sejteti, hogy a vajdasági magyar közösségnek vannak tagjai, akik inkább délvidékiként határozzák meg magukat, a kötetben egyetlen szerző sincs, aki ezt a hagyományt követné.

Legyen bármilyen sokszínű a kötet, a szerzők és szövegek túlnyomó többsége mintha azt a hagyományt vinné tovább, ami annak idején az *Új Symposion*ban (mely a kötet egyik jellegadó fogalma) kristályosodott ki, és az olvasó azt érezheti, hogy a könyvet olvasva csak egy jól körülhatárolható szellemi közeg szemüvegén keresztül látja a Vajdaságot, miközben egy sor identitásképző tényező és érzékenység, illetve ezekkel és a közösség jövőjével (és múltjával) összefüggésben egy sor más irányú értékelés és elképzelés a homályban marad.

Ez a hiány akkor mutatja meg igazán magát, amikor a szövegek a másik fajta gondolkodással polemizálnak – de hiába olvassuk végig a könyvet, az a bizonyos másik fajta gondolkodás nem jelenik meg. Ennek következtében az azt vallók állításait, érveit, értékeit és érzékenységeit csak a velük vitázók tolmácsolásán keresztül ismerjük meg. Gyurkovics Virág – a haladó szellemű gondolkodás és a kortárs kultúrafogyasztás ellentétpárjaként – ír például a konzervatív alapállásról és kultúrafogyasztási preferenciáról, és említi, hogy a Vajdaságban „a kultúra/művelődés és a hagyomány szinte egyé egyé forrt az elmúlt időszakban” (60.). Losoncz Alpár például azokkal polemizál, akik annak idején a kozmopolitának mondott értelmiség gondolkodásában és ténykedésében a nemzeti elfajzást és a kisebbségi pusztulás óriási méreteire való vakságot látták (91.). Több írás kritizálja az „eticista módon artikulált áldozati státus” (Losoncz Alpár, 99.) alapállását, vitába szállnak az „egyoldalú etnicista öntudat” (Losoncz Márk, 131.) helyességével, a befelé forduló nemzeti öngettósítással. De nincs a kötetben egyetlen ember sem, aki más fogalmakat használva beszélne, aki amolyan nemzeti-konzervatív alapállásból írna.

Ezzel összefüggésben számomra meglepő volt például, hogy egy ilyen egyéni- és közösségi élményekre építő identitás- és útkereső kötetben nem jelenik meg a nyugati kereszténység és a vallás szerepe, ahogy a hagyomány, a népi kultúra jelentősége sem.

De talán ez a kötet nem is erről szól. Ez a kötet – fogjuk fel így – a másik Vajdaságot, vajdasági magyart mutatja: azt, amelyik mintha kiszorult volna nemcsak Jugoszlávia és Szerbia (hatalommal bírő) elitjéből, de a vajdasági magyar ügyekre hatni tudó körökből is. Ez a kötet – elég végignézni a szerzők listáján – tényleg az *Új Symposion* hagyományait viszi tovább: szerzői túlnyomó többsége urbanus, művelt, progresszív, nyitott, és a vajdasági magyarok (politikai-

kulturális) megmaradásának zálogát nem az összehúzóadásban és bezárkózásban látják, sokkal inkább a nyitásban, a párbeszédben, a jövőorientált gondolkodásban.

Ha most egy pillanatig csak azokkal az esszéekkel foglalkozunk, melyek nem annyira a személyes identitás mibenlétét próbálják megfogni, hanem a vajdasági magyarsággal mint társadalmi-politikai létezővel foglalkoznak, és a közösség helyét keresik az öt körülvevő világban, akkor kirajzolódik, hogy ennek a szellemi közegnek a tagjai milyen kulcsproblémákat látnak, és miért érzik, hogy a párbeszéd, a közös kiútkeresés nem halogatható tovább.

A továbbiakban pedig azt nem állítva, hogy az írásokat figyelmesen olvasva nem találunk hangsúlyeltolódásokat vagy akár egymással vitázó állításokat, kiemelném azokat a pontokat, amiken az írások találkoznak, s feltételezésem szerint a kötet szerzői a jövőorientált gondolkodás kulcsainak tartják.

Mit is jelent jelen esetben a jövőorientált gondolkodás? Jelenti mindenekelőtt a múlttal és a jelennel való szembenézést. Ezt szorgalmazza mindenekelőtt Losonc Alpár, aki esszéjében „a vajdasági magyar kisebbség eredendő történelmi és társadalmi” meghatározottságainak feltárásához nyújt fogódzókat, bemutatva a kisebbségi autonómia és heteronómia ambivalens munkálását Jugoszlávia történelmében, s később, a miloševići időkben. Losonc Nietzschével szólva jelzi, hogy a jövőre vonatkozó nyitottság csak akkor nyer értelmet, ha megváltoztatjuk a múltat – s ez alatt azt érti, hogy amennyiben a kisebbség (szenvedéstörténetként és a heteronómia folyamatos megnyilvánulásaként) rögzíti a múltat, s annak egyenes következményének látja a jelent, azzal magatehetetlenné merevedik, s lemond az autonómia lehetőségeinek meglátásáról, s főleg arról, hogy ezekkel a lehetőségekkel éljen. Losonc ettől az elképzeléstől hajtva tárja fel a konkrét történelmi hajtóerőket, melyek megszabják a vajdasági magyarok eltéréseit az ismert kisebbségi képletekhez képest, szem előtt tartva mind a szerkezeti determinációkat, mind a vajdasági magyar sajátosságokat.

A heteronómia horizontja(i) közül – áttérve a jelennel való szembenézés motívumaira – a legmeghatározóbb a későkapitalista világrend, melyben a Vajdaság és a vajdasági magyarság – az anyaországgal és Szerbiával karöltve – peremvidéki helyzetben van. (Meggkockáztatnám, hogy az *Új Symposion* mellett a kötet másik jellegadó kifejezése a peremvidék.) A kisebbségi közösséget

aszimmetrikusan sújtó peremvidéki lét és az egyént sújtó egzisztenciális fenyegetés pedig a közösség megmaradását és így jövőjét is fenyegeti, mégpedig az exodus-szerű kivándorlás formájában.

S hogy erre a strukturális problémára van-e megoldás, hogy a folyamat visszafordítható-e, lassítható-e, hogy a vajdasági létet s közeget lehet-e – ha nem is gazdaságilag – elég vonzóvá tenni ahhoz, hogy maradásra bírjon – ez a kötet nagy kérdése. A szerzők szerint azonban erre érdemi kísérletet még nem nagyon tett senki. Losoncz Márk programatikus írásában felveti például, hogy „még mindig nem tűnt fel a horizonton olyan vajdasági magyar kezdeményezés, amelynek a tetteiben is megnyilvánulna, hogy alapvető problémáink azonosak a velünk élők, a tartomány, Szerbia és Kelet-Európa alapvető problémáival” (128.). A közösség a történelmi sérelmek, az egzisztenciális félelem, az asszimilációtól való félelem és az érzékelt heteronómia jelenségei elől a bezárkózásba menekült, egy párhuzamos etnikai világba.

Csakhogy – így a kötet szerzői – ily módon végtelenül egyedül maradt. A Vajdaság északi felébe húzódtott, mindinkább Magyarország felé forduló közösség dezintegrálódik a szerbiai társadalomból, ami csökkenti nemcsak érdekérvényesítő képességét, de otthonosságérzetét is. Nem érzi magát Szerbiához tartozónak – de nem érzi magát Magyarországhoz tartozónak sem. Ennek megfelelően egyik tágabb értelemben vett politikai közösség ügyeibe sem bonyolódik bele – ennek pedig egyenes következménye, hogy igazi érdekei sem Budapesten, sem Belgrádban nincsenek figyelembe véve. Vagy épp nem is tudnak a központokban arról, hogy mit nem vesznek figyelembe.

Ha Szerbiát és Magyarországot nem is, a Vajdaságot a vajdasági magyarok többsége szülőföldjének és hazájának tartja. De vajon otthon van-e benne? Az esszékben vissza-visszatérő motívum, hogy a Vajdaság a szeretett jelszó ellenére aligha nevezhető multikulturálisnak – abban az értelemben legalább bizonyosan nem, hogy a realitás rég nem az itt élő nemzetiségek békés együttélése, sokkal inkább az egymás mellett élése. (Az *Új Symposion* és a peremvidék mellett talán a harmadik kiemelkedő, közös topic.) A kötet szerzői sorolják a példákat: hiányoznak a közös terek, nincsenek közös projektek, a vajdaságiak nem ismerik egymás nyelvét, kultúráját. Nincs igazi próbálkozás a közös vajdasági

identitás kialakítására, nem lel támogatásra a kultúraközi kommunikáció, sőt, a magyar autonómia letéteményesének, a Magyar Nemzeti Tanácsnak már nincsen szerb nyelvű honlapja sem.

Merthogy a közösség – és ha jól olvasom a szövegeket, az otthon maradt közösség szempontjából ez a legvégszjósílóbb tünet – nemcsak a többi kisebbséggel, de a többségi nemzettel sem nagyon veszi fel a kapcsolatot. Nem csak az országos közéletben nem jelenik meg, de a közös régiós ügyeket – mint a területi autonómia tartalmi aspektusai – sem artikulálja, miközben tendenciaszerűen romlik szerb nyelvi készsége, s így lassan a szomszédjával sem értheti meg magát. Vissza-visszatérő kép: a szabadkai kávéház teraszán magyar és szerb fiatal angolul társalog. Az etnikai gettóba zárkozó kisebbségi közösség tagjai mindinkább kivonulnak a szerb terekből, tájékozódni a magyarországi médiából tájékozódnak, saját társadalmukba nincsenek beágyazódva – s így, ha egzisztenciájuk fenyegetett, és mobilitási pályájuk úgy kívánja, világos, hogy a kivándorlás a kézenfekvő következő lépés.

A fentiek tükrében – megint csak Losonc Alpárral szólva – a közösség helyét kereső és jövőjéért aggódó esszék kérdése ez: „begubózik-e a kisebbség, önmagába fordul-e annak érdekében, hogy önmaga legyen, önmagába süpped-e annak érdekében, hogy afféle kisebbségi conatusként megőrizze magát? [...] És valójában nem kellene-e áttörni a megmerevedett kereteket, a megrögzült határvonalakat?” (123.)

Az egyre inkább egynyelvű és mindinkább Magyarország felé forduló közösség problémájánál megállva érdekes lehet kicsit elidőzni a különböző esszék nyelvi alakzatain, és feltenni a kérdést, hogy vajon kinek, milyen közönségnek írnak az egyes szerzők. Kihez akarnak szólni? Az egyik végponton ott van a vegyesházasságban született Marko Čudić, akinek valószínűleg fel sem merül, hogy ne a művelt vajdasági publikumnak írna, és teljes természetességgel tűzdeli tele írását szerb kifejezésekkel, félmondatokkal és mondatokkal – és ha már, akkor cirillel szedve. És aztán ott van a skála másik végén Szerbhorváth György, aki a budapesti közönséghez szokva nem bizza a véletlenre, és annak érdekében, hogy az olvasó biztosan értse a szándékát, minden nyelvi apróságot megmagyaráz: „A legjobb vajdasági regényt véleményem szerint [...] Melinda Nadj-Abonji [írta - SZB] (akinek jellemző módon a neve szerb átíratban, nem magyarul – Nagy-Abonyi

Melinda - szerepel)” (195.). És ha már így megálltunk a nyelvi alakzatoknál, akkor megemlíteném Bakos Petrát is, akinek írásában nem jelenik bár meg maga a szerb nyelv, a nyelvnek a kognícióra gyakorolt gazdagító hatását mégis jelzi: „ahogy pedig a vidék szót értem és érzem, abban nyoma sincs a magyarországi szóhasználatból ismerős ’vidék’ mint a főváros értékfosztott ellentétpárja tartalmainak [...]; az én szlávra hangolt fülemnek inkább a vidék sejlik benne, azaz mindaz, ameddig a szem ellát, beleértve azt is, amit magamból látok” (16.).

A közösségi útkeresés mellett röviden ejtenék néhány szót azokról az esszékről, melyek a személyes végéről fogták meg a felkérőlevélben feltett kérdést. Kiemelném ezek közül Várady Tibor szellemes esszéjét, aki öt mozaikdarabbal járul hozzá az arról való gondolkodáshoz, hogy ki is az a vajdasági magyar – ez az esszé mindenképp jó indulás lehet ahhoz a gyűjtéshez, amit Bakos Petra szorgalmaz („[fontos lenne, hogy – SZB] számon tartsuk és kultiváljuk azokat az erőforrásokat, amelyek miatt magyarul (is) beszélő polgártársaink a Vajdaságban maradtak, sőt, az eltelepültek közül nem kevesen a Vajdaságba visszatérni vágyanak. Kutassuk fel és használjuk a saját élő erőforrásainkat [...]). S nem utolsósorban kiemelném Bogdán József és Radics Viktória irodalmi értékű, végtelenül személyes hangvételi írásait, melyek saját identitásküzdelmükről szólnak, és amelyeket – ha illik egy recenzióban egyáltalán ilyet mondani – megtiszteltetés volt olvasni.

Sikeres-e hát ez a próbálkozás? Azt gondolom, hogy az eredeti elképzelést ugyan nem sikerült teljesítenie, hiszen a felkérésre mintha csak egy szellemi kör tagjai reagáltak volna, a kötet mégis fontos, és az integratív útkeresésben még betöltheti szerepét, hiszen önreflexióra készítet.

Azaz elgondolkodtatja például a recenzió szerzőjét, hogy kisebbségi ügyekre fogékony pestiként miért épp a „próbálkozások folytatása” az a gondolat és az a keret, amit a recenzió címének és vezérmotívumának szán. Hogy miután többek között annyi kerek, sűrítő és nem utolsósorban pozitív töltetű félmondatot is aláhúzott magának („sokféleségünkben az erőnk”, „vajdasági vagyok, más szóval: európai”, „intellektuálisan mindig izgalmasak maradunk” stb.), miért mégis ez az a gondolat, amit kiemel. Mintha ő is ragaszkodna a képzethez, hogy a kisebbségi létezés lényege maga a küzdelem. Mintha tényleg azt gondolná, hogy a kisebbségi

projekteknek nem kell feltétlenül célja legyen a sikerességük. És mintha nem venné észre – vagy nem időben –, hogy ez a kívülről (is) sulykolt elképzelés nem segíti a kiút keresését és megtalálását. Sőt. Talán a heteronómia fenntartásának a többség által gyakorolt egy puha formája.